T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HEYKEL BULUNTULU ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ KAPLICALARI

GAMZE ÜSKÜPLÜ AKGÜL

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET YARAŞ

EDİRNE 2021

T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HEYKEL BULUNTULU ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ KAPLICALARI

GAMZE ÜSKÜPLÜ AKGÜL
1178203108

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET YARAŞ

EDİRNE 2021

Yazar / Author: Gamze ÜSKÜPLÜ AKGÜL

Konu / Subject: Heykel Buluntulu Roma İmparatorluk Dönemi Kaplıcaları / Roman Imperial Period Spas with Sculpture Findings

ÖZ

Roma tarihi boyunca insanların ortak paydasında kültürler arası bir deneyimin parçası olarak kullanılan sıcak su kaynakları değiştirme, iyileştirme ve kutsal yönü nedeniyle farklı coğrafi alanların iklim ve sosyal koşullarına bağlı olarak Roma İmparatorluğu boyunca çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. Sıcak suyun kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan kaplıcalar, Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde mimari bir öğe olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada bilimsel araştırma, yayın ve kazı raporlarıyla içerisinde heykel tespit edilen kaplıcalar mimari ve topografik özellikleriyle ele alınmış, tespit edilen heykeller incelenmiştir. İncelemeler doğrultusunda kaplıcalardaki heykellerin yapı içerisindeki buluntu yerleri, tipolojisi ve özellikleri verilmiş, incelenen 26 adet eser tez sonunda katalog olarak düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluk Dönemi, Kaplıca, Heykel, Termal, Ilıca

ABSTRACT

Hot springs, which had been used as a part of intercultural experience in the common ground of people throughout Roman history, appeared in various forms throughout the Roman Imperial Period, depending on the climatic and social conditions of different geographical areas due to their changing, healing and sacred aspect. Spas, which appeared due to the usage of hot spring, had an important place in the Roman Empire as an architectural element. In this study, the spas, in which a statue was found with the help of scientific research, publication and excavation reports, are handled with its architectural and topographic features, and the identified sculptures are examined. In the direction of the investigations, the places and the typology of the sculptures in the spas, and their properties are given, and the examined 26 works are arranged as a catalog at the end of the thesis.

Key Words: Roman Imperial Period, Spa, Sculpture, Thermal, Hot Springs

ÖNSÖZ

Roma İmparatorluk Dönemi'nde sıcak su kaynaklarının kullanımı doğrultusunda ortaya çıkan kaplıca yapılarının mimarisi ve bu mimariye bağlı olarak yapı içerisinde kullanılan heykellerin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, ilk kez Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer alan kaplıcalarda tespit edilmiş heykel buluntuları bir araya getirilmiş ve incelemesi yapılmıştır. Bu çalışmayla Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcalarında bulunan heykelleri belirlemek, kaplıca komplekslerinin önemine dikkat çekmek ve bu alandaki çalışmalara bir bilgi kaynağı oluşturabilmek hedeflenmiştir.

Bu tez konusunun ortaya çıkmasında büyük emek veren ve sabırla yardımlarını esirgemeyen, kaplıcalarla ilgili bilimsel çalışma yapan kişilerle bağlantı kurmama yardımcı olan hocam Prof. Dr. Ahmet YARAŞ'a çok teşekkür ederim. 2020 yılının başından itibaren dünya genelinde hâkim olan Covid-19 Pandemi dönemi boyunca karşılaştığım kütüphane çalışmalarındaki zorluklardan dolayı zaman ayırarak bilgi ve dökümanlarını paylaşıp yardımlarını esirgemeyen, sayın Gilbert WIPLINGER'e, Jens KOEHLER'e, Silvia GONZALEZ SOUTELO'ya, Roni AMİR'e ve Dr. Öğr. Gör. Ufuk ÇÖRTÜK'e teşekkürlerimi borç bilirim.

Bu çalışma Trakya Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından 2019/161 numaralı yüksek lisans tez projesi olarak desteklenmiştir. TÜBAP'a ve değerli çalışanlarına yardım ve destekleri için teşekkürlerimi sunarım.

Tüm zorluklara rağmen umutsuz olduğum her an yanımda olan, yardımlarını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen hayat arkadaşım Uzman Arkeolog Hasat AKGÜL'e ve beni özveriyle destekleyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

Gamze ÜSKÜPLÜ AKGÜL

Aralık 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ / ABSTRACT……i

ÖNSÖZ……ii

İÇİNDEKİLER……iii

LEVHALAR LİSTESİ……vi

KISALTMALAR LİSTESİ……xix

GİRİŞ……1

1. ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE KAPLICALAR……4

1.1. Roma İmparatorluk Dönemi Kaplıca ve Hamamlarını Birbirinden Ayıran Etkenler……5

1.2. Roma İmparatorluk Dönemi Kaplıcalarının Mimarisi……7

1.3. Antik Yazarlara Göre Sıcak Su Kaynakları……11

1.4. Roma İmparatorluk Dönemi Kaplıcaları ve Tabula Peutingeriana İlişkisi……13

2. ROMA EYALETLERİNDEKİ KAPLICALARDA GÖRÜLEN HEYKELLER……15

2.1. Merkez (İtalia) Eyaleti Kaplıcalarında Görülen Heykeller……15

2.1.1. Agnano (Thermae Alinarum) ……16

2.1.2. Terme di Suio / Castelforte (Aquae Vescinae / Vesevinae)……22

2.1.3. Teanum Sidicinum ……24

2.1.4. Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) ……30

2.1.5. Valchetta / Bagni della Regina (Veio)……32

2.2. Batı (Britannia, Hispania, Narbonensis) Eyaletleri Kaplıcalarında Görülen Heykeller……36

2.2.1. Britania - Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae)……36

2.2.2. Hispania ……41

2.2.2.1. Caldes de Montbui (Aquae Calidae?)……..…44

2.2.2.2. Munigua…….….46

2.2.3. Narbonensis - Aix-les Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) /Aquae Gratianae)…….……49

2.3. Kuzey Afrika (Africa Proconsularis, İudeia, Mauretania Caesariensis) Eyaletleri Kaplıcalarında Görülen Heykeller……..54

2.3.1. Africa Proconsularis - Jebel Oust (Aquae Calidae? / AquaePersianae?) ……...54

2.3.2. İudeia Eyaleti - Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) .....……57

2.3.3. Mauretania Caesariensis - Hammam es-Salihinne / Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae)…..……...61

2.4. Asia Minor (Asia, Galatia) Eyaletleri Kaplıcalarında Görülen Heykeller.65

2.4.1. Asia - Paşa Ilıcası (Allianoi)……...66

2.4.2. Asia - Sultaniye……..71

2.4.3. Galatia - Çağa…….73

3. KAPLICALARDA TESPİT EDİLEN HEYKELLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ …….75

3.1. Kaplıcalarda Heykel Bulunma Koşulları…….…….....75

3.2. Heykellerin Kaplıcalardaki Yerleri…….....77

3.3. Kaplıcalarda Kullanılan Heykellerin Çeşitleri.....79

3.4. Kaplıcaların Tanrılar, Tanrıçalar ve Diğer Tanrısal Kişiliklerle İlişkisi..82

4. KAPLICALARDA TESPİT EDİLEN HEYKELLERİN KATALOGU.....87

4.1. Katalogla İlgili Açıklamalar.....87

4.2. Katalog.....88

SONUÇ.....115

KAYNAKÇA.....118

LEVHALAR.....I- LXXXV

LEVHALAR LİSTESİ

Lev. I — Roma İmparatorluk Sınırları İçerisindeki Kaplıcaların Genel Görünümü (B. Campbell, **Rivers and the Power of Ancient Rome,** North Carolina Üniversitesi Yay., Chapell Hill, 2012, harita 19.).

Lev. II — Harita Üzerinde Gösterilen (Lev. I) Kaplıcaların Listesi (Campbell, **a.g.e.,** s. 350-351.).

Lev. IIIa — Badenweiler Kompleksinin Genel Planı ve Bölümleri (M. N. Filgis, "Römische Badruine Badenweiler Historische Wurzeln des Kurortes neu Präsentiert", **Denkmalpflege In Baden- Württemberg Nachrichtenblatt des Landesdenkmalamtes 4,** 2001, s. 166-175, fig.6.).

Lev. IIIb — Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Kaplıca Kompleksinin Genel Planı ve Hypocaustlu Bölümleri ("Romano-British Somerset: Part 2, Bath," **A History of the County of Somerset:1**, edt. William Page, Victoria County History, Londra, 1906, s. 238.)

(http://www.britishhistory.ac.uk/vch/som/vol1/pp219-)

Lev. IVa — Baiae Plan (F. Yegül, **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma,** Homer Kitabevi Yay., İstanbul, 2006, fig.130.).

Lev. IVb — Terme Taurine (Aquae Tauri) Termal Hamamları Plan (Yegül, **a.g.e.,** 2006, fig.145).

Lev. V — Tabula Peutingeriana'da Kaplıcaları Gösteren Semboller (T. J. Allen, "Roman Healing Spas in Italy: the Peutinger Map Revisited'', **Athenaeum 91-2,** 2003, s. 403-415, fig.2-4; Orijinal semboller: A. C. Levi, M. A. Levi, **Itineraria Picta: Contributo Allo Studio della Tabula Peutingeriana,** L'Erma di Bretschneider, Roma, 1967, s. 204-207.).

Lev. VI — Tabula Peutingeriana'da Bulunan Aquae İsimlerinin Sembol ve Adlarının Segment Numaraları ile Tespiti, Bulunduğu Ülke ve

Barrington Atlas'daki Konumları (Tablo Çalışması: G. Üsküplü Akgül, R. J. A., Talbert, **Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered,** Cambridge Üniversitesi Yay., 2010).

(https://peutinger.atlantides.org/map-a/).

Lev. VII İtalya'da Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası (G. A. Waring, **Thermal Springs of the United States and Other Countries of the World A Summary**, Geological Survey Professional Paper 492, 3. Basım, Washington, 1983, fig.37).

Lev. VIII İtalya'da Tespit Edilen Roma Dönemi Kaplıca ve Yapı Kalıntıları (M. Bassani, "Ancient Thermalism and Thermal Heritage: the Results of a Research Project", **Libro de Actas del I Congreso Internacional del Agua "Termalismo y Calidad de Vida"** edt. J. M. Failde Garrido, A. Formella, vd., (Ourense-İspanya, 23-24 Ekim 2015), Ourense, 2016, s. 241-249, fig.4).

Lev. IX Agnano (Thermae Alinarum) Konumu (G.E.).

Lev. X Agnano (Thermae Alinarum) Plan (A. Cristilli, "L'arredo Statuario del Complesso Archeologico di Agnano. Scultori a Napoli nel II sec. d.C.", **BABesch 83,** 2008, s. 155-169, fig.1.).

Lev. XIa Louvre Müzesi'nde Sergilenen "Zırhlı Venüs" Heykeli (A. C. Smith, S. Pickup, **Brill's Companion to Aphrodite,** BRILL, Leiden-Boston, 2010, s.111, fig. 5.12.).

Lev. XIb Nea Pafos, Theseus Villasında Bulunan "Zırhlı Venüs" Heykeli (Smith, Pickup, **a.g.e.,** 2010**,** s.110, fig. 5.11.).

Lev. XII Frankfurt'taki Liebieghaus Müzesi İçin Agnano Termal Kompleksi'nde Bulunan "Muse Di Agnano" Adı Verilmiş Beş Adet "Musa" Heykeli. (A. Cristilli, "Nuovi dati d'archivio sulle "Muse di Agnano" al Liebieghaus", **Napoli Nobilissima 5-9**, 2008, s. 252-257, fig. 1-2.).

Lev. XIII Terme di Suio / Castelforte (Aquae Vescinae/Vesevinae) Konumu (G.E).

Lev. XIV Terme di Suio / Castelforte (Aquae Vescinae / Vesevinae) Plan (G. Q. Giglioli, "Note Archeologiche Sul Lativm Novvm Aqvae Vescinae", **Avsonia 6,** Roma, 1912, s. 44, fig.4.).

Lev. XV Teanum Sidicinum Konumu (G.E).

Lev. XVI Teanum Sidicinum'un Tabula Peutingeriana'daki Konumu. (https://omnesviae.org/).

Lev. XVII Teanum Sidicinum Kaplıcası'nın Gabrici Haritası ve Google Earth Haritasının Konum Olarak Karşılaştırılması (Düz.: G. Üsküplü Akgül Google Earth; E. Gabrici, Campania, VII. Teano: Avanzi di un grande edifizio termale dell'antico "Teanum Sidicinum", scoperti in contrada Santa Croce, ATTI Della R. Accademia Dei Lincei, **NSc 5,** Roma, 1908, s. 399- 416, s. 400, fig.1.).

Lev. XVIIIa Teanum Sidicinum: Kaplıcanın Kuzeydoğu Bölümünün Planı ve A-B Kesiti (Düz.: G. Üsküplü Akgül; Gabrici, **a.g.e.,** 1908, s. 399-416, s. 401-402, fig.1a-1b.).

Lev. XVIIIb Teanum Sidicinum: Kaplıcanın Genel Planı ve C-F Kesiti (Gabrici, **a.g.e.,** 1908, s.399-416, s. 401-402, fig.1a-1c).

Lev. XIX Teanum Sidicinum: Kaplıcanın Genel Planı ve VII-VI Numaralı Bölümü (Düz.: G. Üsküplü Akgül; Gabrici, **a.g.e.,** 1908, s. 399-416, s. 401, fig.1a.).

Lev. XXa Teanum Sidicinum: Kaplıcanın VII-VI Numaralı Bölümü (Gabrici, **a.g.e.,**1908, s. 399-416, s. 403, fig.2.).

Lev. XXb Teanum Sidicinum: Kaplıcanın VII-VI Numaralı Bölümü (Gabrici, **a.g.e.,**1908, s. 399-416, s.404, fig.3.).

Lev. XXIa Teanum Sidicinum: Heykellerin Bulunduğu Yerleri Gösteren Plan Detayı (Düz.: G. Üsküplü Akgül; Gabrici, **a.g.e.,** 1908, s. 399-416, s. 401, fig.1a.).

Lev. XXIb Kaplıcanın XVI Bölümü'nde Planda "B" İle İşaretli Yerde Bulunan Venüs Heykelinin Arka ve Ön Cephe Detayı (I. B. Romano, **Classical Sculpture: Catalogue of the Cypriot, Greek, and Roman Stone Sculpture in the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology,** Philadelphia 2006, s. 186, Kat. Nu. 91.).

Lev. XXII Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Konumu (G.E.).

Lev. XXIII Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Plan (Düz.: G. Üsküplü Akgül; G. Cordiano, **Sabatia Stagna: Insediamenti Perilacustri ad Anguillara e Dintorni in Età Romana,** ETS Yay., Pisa, 2007, fig.21.).

Lev. XXIVa Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Planı (G. Cordiano, **Sabatia Stagna 2: Nuovi Studi Sugli Insediamenti Perilacustri di Età Romana Nella Zona del Lago di Bracciano**, ETS Yay., Pisa, 2011, böl.1, lev.2.).

Lev. XXIVb Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Sıcak Su Kaynağı Sondaj Buluntularının Bir Kısmı (M.C. Cadolini, **La Stipe Votiva di Vicarello Analisi della Scoperta Archeologica e del Contesto Topografico e Territoriale,** Ferrara Üniversitesi, Matematik, Fizik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Kültür ve Çevre Mirası Bilimleri, 2010-2011, s. 55, fig5.).

Lev. XXV Apollo Heykelinin Sergilendiği Alan Olarak Düşünülen Niş ve Plandaki Konumu (Harita: Cordiano, **a.g.e.,** 2007, fig.21; Foto.: L. Fabbrini, "L'Apollo di Vicarello e l'inserimento del suo prototipo nell'ambitodella scultura attica del IV sec. a.C.", **Mitteilungen des**

Deutschen Archaeologischen Instituts Roemische Abteilung, Band 90, P. Von Zabern Yay., 1983, s. 1-33.).

Lev. XXVI Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Konumu (G. E.)

Lev. XXVII Valchetta / Bagni della Regina'nın (Veio) Tabula Peutingeriana'daki Konumu (https://omnesviae.org/).

Lev. XXVIII Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Kaplıca Kompleksinin Yapılaşma Kapsamı (U. Fusco, "Nuovi Reperti Dall'area Archeologica di Campetti a Veio", **ArchCl 52,** 2001, s. 255-278, fig.1.).

Lev. XXIX Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Genel Plan (U. Fusco, "Iscrizioni votive ad Ercole, alle Fonti e a Diana dal sito di Campetti a Veio: ulteriori elementi per l'interpretazione archeologica", **RendPontAc 81**, 2008- 2009, s. 443-500, fig.17.).

Lev. XXXa Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Hava Fotoğrafı (U. Fusco-L. Lattanzi, "Via Cassia: Novità archeologiche dal sito di Campetti a Veio (RM) (Municipio xv ex xx"), **BCom 114**, 2013, s. 436-449, fig.2).

Lev. XXXb Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Dönem V'in Yapılaşma ve Mimari Buluntu Planı (Fusco, Lattanzi, **a.g.e.,** 2008-2009, s. 443-500, fig.19.).

Lev. XXXIa Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Yaşlı Faustina Heykel Başının Bulunduğu Bölge (Düz.: G. Üsküplü Akgül; Fusco, Lattanzi, **a.g.e.,** 2013, s. 436-449, fig. 256.).

Lev. XXXIb Yaşlı Faustina Heykel Başının Detayları (Fusco, Lattanzi, **a.g.e.,** 2013, fig. 258, 259, 230.).

Lev. XXXII Büyük Britanya Adası'nda Bulunan Sıcak Su Kaynakları (Waring, **a.g.e.,** 1983, fig.33).

Lev. XXXIII Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Konumu (G. E.).

Lev. XXXIVa Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Modern Plan Üzerinde Roma Dönemi Şehir Sınırları ve Kaplıcanın Konumu (Page, **a.g.e.,** 1906, s. 219-288.).

(http://www.britishhistory.ac.uk/vch/som/vol1/pp219-)

Lev. XXXIVb Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Roma Dönemi Şehir Merkezi (P. Davenport, **Aquae Sulis. The Origins and Development of A Roman Town**, edt. B. J. Buchanan, Bath History VIII, 2000, s. 13, fig.2).

Lev. XXXV Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Genel Plan (Page, **a.g.e.,** 1906, s. 238.).

Lev. XXXVI Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Kaplıca ve Tapınağı'nın Planı (S. E. Cleary, The 'End of the Gods' in Late Roman Britain, **Gallia-Archeologie de la France Antique 71-1,** CNRS Yay., 2014, s. 263-276, fig.201.).

Lev. XXXVIIa İsviçre - Basel Augusta Raurica'da Bulunan ve Augustus Roma Müzesi'nde Sergilenen Merkür ve Rosmerta Rölyefi. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mercury_(deity)_relief.jpg).

Lev. XXXXVIIb Bath Stall Caddesi'nde Bulunan Bronz Minerva Portresi. (https://www.romanbaths.co.uk/key-objects-collection).

Lev. XXXVIII İspanya'da Bulunan Kaplıcaların Harita Çalışması (Düz.: G. Üsküplü Akgül; S. González Soutelo, "Los Balnearios Romanos en Hispania. Revisión y Puesta al Día de Los PrincipalesYacimientos Con Aguas Mineromedicinales en España", **ANALES de Arqueología Cordobesa 23-24,** 2012, Lev.I.).

Lev. XXXIXa İspanya'da Bulunan Kaplıcaların Nümizmatik ve Epigrafik Bulgulara Göre Harita Çalışması (Düz.: G. Üsküplü Akgül; (González Soutelo, **a.g.e.,** 2012, Lev.II.).

Lev. XXXIXb İspanya'da Bulunan Kaplıcaların Kaynak ve Mimari Özelliklerine Göre Yapılan Harita Çalışması (Düz.: G. Üsküplü Akgül; (González Soutelo, **a.g.e.,** 2012, Lev.III.).

Lev. XL Caldes de Montbui (Aquae Calidae?) Konumu (G. E.).

Lev. XLI Caldes de Montbui (Aquae Calidae?) Roma Dönemi Planı ve Kentsel Doku İçindeki Yeri (Düz.: G. Üsküplü Akgül; C. Miro i Alaix, "Les Termes Romanes de Caldes de Montbui", **Arraona: Revista d'Historia 10,** 1992, s. 24, plan-1.).

Lev. XLII Munigua Konumu (G. E.).

Lev. XLIII Munigua Kaplıcası'nın Kent İçerisindeki Konumu (L.G., Araujo, "Nuevas Propuestas Interpretativas de las Termas de Munigua (Villanueva De Río y Minas, Sevilla)", **Habis 44**, 2013, s. 93-114, fig.1).

Lev. XLIVa Munigua Kaplıcası'nın Duvar Resimlerinin Korunması İçin Yapılan Çalışma (Araujo, **a.g.e,** 2013, s. 93-114, fig.6).

Lev. XLIVb Munigua Kaplıcası'na Erişimin Sağlandığı İşlek Cadde (http://arqueolugares.blogspot.com201012munigua-prox-vvario-yminas-se.html).

Lev. XLV Munigua Evreleri (Araujo, **a.g.e,** 2013, s. 93-114, fig.25.).

Lev. XLVI Fransa'da Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası (Waring, **a.g.e.,** fig.32.).

Lev. XLVII Aix-les-Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) Konumu (G. E.).

Lev. XLVIII Aix-les-Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) 1899'da Düzeltilmiş Plan ve Kesitleri (Cf. de Loche, Mém. Acad. Savoie, s.IV, t.VII, 1899, fig.1).

Lev. XLIXa Aix-les-Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) 1932 Yılı Fotoğrafı (Yeni Kaplıca için Yapılan Çalışmalar) (A. Chauvel, P. Wuilleumier, "Les Thermes Romains d'Aix-les-Bains", **Bulletin Monumental 95-1,** 1936, s. 83-100, fig.1).

Lev. XLIXb Aix-les-Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) 1932'den Sonra Yapılan Planı, (Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e,** 1936, s. 83-100, plan II.).

Lev. L Aix-les-Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) Güncel Plan (P. Leveau, B. Rémy, A. Canal, M. Segard, "Aix-les-Bains, Vicus Thermal et Bourg Rural", **Revue Archéologique de Narbonnaise 38-39,** 2005, s. 85-103, fig.3.).

Lev. LIa Aix-les-Bains Müzesi'nde Yer Alan Hercules Figürinleri (M. Dayet, "Le Borvo-Hercule D'aix-Les-Bains", **Revue Archéologique 1,** 1963, s. 167-178, fig.3-4.).

Lev. LIb Hercules Heykelciklerinin Dağılım Haritası (Dayet, **a.g.e.,** 1963, s. 167-178, fig.5.).

Lev. LII Tunus'da Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası (Waring, **a.g.e.,** 1983, fig. 43.).

Lev. LIII Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Konumu (G. E.).

Lev. LIV Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca-Tapınak Kompleksinin Planı (Düz.: G. Üsküplü Akgül; A. Ben Abed, J. Scheid, "Nouvelles Recherches Archéologiques à Jebel Oust (Tunisie)", **Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 149-1,** 2005, s. 321-349, fig.1.).

Lev. LV Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca-Tapınak Kompleksinin Planı ve Bölümleri, (H. Broise, J. Curie, "L'étude de Travertins Carbonatés du Sanctuaire de Jebel Oust (Tunisie): Une Contribution à l'analyse Diachronique, Fonctionnelle et

Architecturale des Thermes", **25 siècles de bain collectif en Orient Proche-Orient, Égypte et péninsule Arabique,** edt. M.F. Boussac, S. Denoix, T. Fournet, B. Redon, Institut Français D'archéologie Orientale 9.2, Kaire, 2014, s. 573-583, fig.1.).

Lev. LVIa Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca-Tapınak Kompleksinin Detaylı Planı (Broise, Curie, **a.g.e.,** 2014, fig.6).

Lev. LVIb Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca Bölümlerinin Sıcaklık Değerleri (J. Curie, **Les Travertins Anthropiques, Entre Histoire, Archéologie et Environnement-Étude Géoarchéologique du Site Antique de Jebel Oust, Tunisie,** Bourgogne Üniversitesi, Yer Bilimleri ve Jeoarkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2013, s. 223, fig.b.76).

Lev. LVII Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca Kompleksinin Tapınağı'nda Bulunan Asklepius ve Hygieia Heykelleri (A. Ben Abed- J. Scheid, "Sanctuaire des Eaux, Sanctuaire de Sources, une Catégorie Ambiguë: L'exemple De Jebel Oust (Tunisie)", **Sanctuaires et sources Les sources documentaires et leurs limites dans la description des lieux de culte,** edt. Centre Jean Bérard, Collège de France Yay., 22, 2015, fig.5).

Lev. LVIII İsrail'de Bulunan Roma Dönemi Kaplıcaları (1-5) (E. Dvorjetski, **Leisure Pleasure and Healing Spa Culture and Medicine in Ancient Eastern Mediterranean,** edt. J.J. Collins, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 116, Brill, Boston, 2007, Harita-1.).

Lev. LIX Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Konumu (G. E.).

Lev. LXa Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Haritası (Y. Hirschfeld; G. Solar, "The Roman Thermae at Hammat Gader:

Preliminary Report of Three Seasons of Excavations", **Israel Exploration Journal 31-3/4,** 1981, s. 197-219, fig.1.).

Lev. LXb Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Plan (Hirschfeld, Solar, **a.g.e,** 1981, s.197-219, fig.2.).

Lev. LXI Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Aksonometrik Plan ve Bölümleri (Düz.: G. Üsküplü Akgül; Y. Hirschfeld, **The Roman Baths of Hammat Gader: Final Report,** The Israel Exploration Society, Kudüs, 1997, s. 55, fig.51.).

Lev. LXIIa Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Bölüm D'de Bulunan Sunak Biçimli Çeşmeler (Hirschfeld, Solar, **a.g.e,** 1981, s. 197-219, fig.8.).

Lev. LXIIb Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Bölüm E'de Bulunan Çıplak Erkek Heykeli Detayı (Foto: Roni Amir (Ben-Arieh); Çiz.: Hirschfeld, Solar, **a.g.e.,** 1981, s. 197-219, fig.8.).

Lev. LXIII Hammam es-Salihinne / Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae) Konumu (G. E.).

Lev. LXIVa Cezayir'de Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası (Waring, **a.g.e.,** 1983, fig.42.).

Lev. LXIVb Tunus Tipinde Tasvir Edilen Asklepius Heykelleri (N. Benseddik, "Esculape et Hygie en Afrique: Classicisme et Orginalité" **AntAfr 33,** 1997, s. 143-154, fig. 3-4.).

Lev. LXV Hammam es-Salihinne / Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae) Plan (J. P. Laporte, "Henchir el-Hammam (antique Aquae Flauianae)", **AOURAS 3,** Paris, 2006, s. 284-321, fig. 7.).

Lev. LXVI Türkiye'deki Sıcak Su Kaynaklarının Dağılımı, Sıcaklıkları ve Fay Hatları ile İlişkisi.

(http://www.mta.gov.tr/v1.0/daire_baskanliklari/enerji/index.php?id=haritalar).

Lev. LXVII Türkiye'deki Sıcak Su Kaynaklarının Bölgelere ve İllere Göre Dağılımı, (E. Özşahin, Ç. K. Kaymaz, "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 50**, 2013, s. 25- 38, tab. 2-3.).

Lev. LXVIII Paşa Ilıcası (Allianoi) Konumu (G. E.).

Lev. LXIX Paşa Ilıcası (Allianoi)'nın Tabula Peutingeriana'ya Göre Konumu (Düz.: G. Üsküplü Akgül; (https://omnesviae.org/#).

Lev. LXX Paşa Ilıcası (Allianoi)'nın Su Altında Kalmadan Öncesi ve Sonrası (Düz.: G. Üsküplü Akgül, (https://www.google.com.tr/maps).

Lev. LXXIa Allianoi'u İkiye Ayıran İlya(s) (Karkasos) Çayı (A. Yaraş, **Bakırçay Havzası'nda Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası-Allianoi,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, Plan- 2.).

Lev. LXXIb Paşa Ilıcası (Allianoi) Plan (A. Yaraş, "Antik Sağlık Merkezi Allianoi ve Hastanesi'', **Uluslararası Bergama Sempozyumu** (07-09.04.2011 Bergama), İzmir, 2011, 372-387, şek.1.).

Lev. LXXIIa Allianoi Kuzey Kaplıca - A1 Salonu Kuzeyindeki Apsidal Formlu Bölümü (Foto.: A. Yaraş).

Lev. LXXIIb Allianoi Kuzey Kaplıcası'ndaki Heykel Bulunan Nişin Kare Serpantin Kaplamaları (Foto.: A. Yaraş).

Lev. LXXIIIa Allianoi Kuzey Kaplıcası'ndaki Heykel Bulunan Nişin Opus Sectile ve Siyah Mermer Kaplamaları (Foto.: A. Yaraş).

Lev. LXXIIIb Allianoi Nymphe'sinin Göbeğine Geç Antik Çağ'da Açılan Delik (Foto.: A. Yaraş).

Lev. LXXIV Allianoi'da Bulunan Nymphe Heykeli (Foto.: A. Yaraş).

Lev. LXXV Sultaniye Konumu (G. E.).

Lev. LXXVI Kaunos Liman Agorasında Yer Alan Quintus Vedius Capito Anıtı (U. Çörtük, **Kaunos Liman Agorası Anıtları,** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2012, lev. 33a- 35e.).

Lev. LXXVII Sultaniye Kaplıcası'nda Bulunan Flavius Maxima'nın Heykel Kaidesi (C. Marek, **Die Inschriften von Kaunos,** C. H. Beck Yay., München, 2006, s. 315-316.).

Lev. LXXVIII Çağa Konumu (G.E).

Lev. LXXIXa Çağa Kaplıcası'nın Konumu (E. Sağır, U. Alagöz, İ. Eryıldırım, "Çağa Roma Hamamı 2013 Yılı Kazı Çalışmaları", **23. MKKS,** Ankara, 2014, s. 276, fig.1.).

Lev. LXXIXIb Çağa Kaplıcası'nın 3D Rekonstrüksiyon Çalışması (U. Alagöz, "Çağa Roma Hamamı 2012 Yılı Kazı Çalışmaları", **22. MKKS,** Ankara, 2013, s. 386, fig.11.).

Lev. LXXX Çağa Kaplıcası'nın Planı ve Aksonometrik Görünümleri (Sağır, Alagöz, Eryıldırım, **a.g.e.,** 2014, res. 9; E. Sağır, U. Alagöz, "Çağa Roma Hamamı 2014 Yılı Kazı Çalışmaları, **24. MKKS,** Ankara, 2016, çiz. 1.).

Lev. LXXXIa Çağa Kaplıcası'nın Büyük Havuzunda Sarı Renkli Kalker Tabakasının Tespit Edildiği Alan (Sağır, Alagöz, **a.g.e.,** 2015, res. 6.).

Lev. LXXXIb Çağa Kaplıcası'nın Büyük Havuzunun Kuzey Bölümü'nde Bulunan Heykel Parçaları (Sağır, Alagöz, **a.g.e.,** 2015, fig.11.).

Lev. LXXXII Caracalla Hamamı Planı ve Heykellerin Sergilendiği Nişler (H. Manderscheid, **Die Skulpturen ausstattung der Kaiserzeitlichen Thermenanlagen,** MAR 15, Berlin 1981, s.11, fig.5.).

Lev. LXXXIIIa Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Apsidal Niş Çeşitleri (Düz.: G. Üsküplü Akgül; Page, **a.g.e.,** 1906, s. 238.).

Lev. LXXXIIIb Çağa Kaplıcası'nda Heykellerin Sergilenmesi İçin Yapılan Muhtemel Nişler (Düz.: G. Üsküplü Akgül; Sağır, Alagöz, **a.g.e.,** 2015, çiz. 1).

Lev. LXXXIVa Allianoi Kuzey Kaplıcası'nda Heykellerin Sergilenmesi İçin Yapılan Muhtemel Nişler (A. Yaraş, "Allianoi: Chronique des Fouilles de 2005", **Anatolia Antiqua XIV,** 2006, s. 363-367., fig.1.).

Lev. LXXXIVb Kaplıcalarda Bulunmuş Heykellerin Tipolojik Dağılımı.

Lev. LXXXV Heykel Tespit Edilen Kaplıcalar.

KISALTMALAR LİSTESİ*

AA	: Archaologischer Anzeiger
a.g.e.	: Adı geçen eser
ArcCI	: Archeologia Classica
ANRW	: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
AntAfr	: Antiquites Africaines
BAParis	: Bulletin Archeologique du Comite des Travaux Historiques et Scientifiques. Antiquites Nationales
BAtlas	: Barrington Atlas
BCom	: Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma
BCH	: Bulletin de Correspondance Hellenique
Bkz	: Bakınız
Böl.	: Tezin Bölümü
CIL	: Corpus Inscriptionum Latinarum
Çiz.	: Çizim / Çizen
Der.	: Derinlik
Düz.	: Düzenleyen
Edt.	: Editör / Editörler
Env. Nu.	: Envanter Numarası

* Antik kaynak kısaltmaları için **"Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike 1, Deutscher Taschenbuch, Münih, 1979, XXI-XXVI** listesi, süreli/seri yayın kısaltmaları için **"List of Abbreviations for Journal, Series, Lexica and Frequently Cited Works"**, (Çevrimiçi) http://www.dainst.org/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html listesi kullanılmıştır.

Foto.	: Fotoğraf
Fig.	: Figür
Gen.	: Genişlik
G.E.	: Google Earth
Habis	: Universidad de Sevilla
IstMitt	: Istanbuler Mitteilungen
JH	: Journal of Hydrology
JRA	: Journal of Roman Archaeology
Kat. Nu.	: Katalog Numarası
Km.	: Kilometre
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
Lev.	: Levha
LIMC	: Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae
MAR	: Monumenta artis Romanae
MKKS	: Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sonuçları
MM	: Madrider Mitteilungen
MonAnt	: Monumenti Antichi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MTA	: Maden Tetkik ve Arama
NAH	: Noticiario Arqueológico Hispánico
NSc	: Notizie degli scavi di antichita
Nu.	: Numara / Numarası

RecConstantine	: Recueil des notices et memoires de la Société archéologique du département de Constantine
RendPontAc	: Rendiconti. Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia
Tab.	: Tablo
Yay.	: Yayını / Yayınları / Yayıncılık
Yük.	: Yükseklik
yy.	: Yüzyıl
Vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca termo-minarel su kaynaklarının iyileştirici özelliklerinden en iyi ve etkili biçimde yararlanabilmek için farklı coğrafi bölgelerde birbirinden farklı mimari düzene sahip kaplıca inşa edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun tüm sınırlarını kapsayacak şekilde geniş bir alana yayılarak yoğun bir yapılaşma geçiren kaplıcaların bugünde ne denli önemli ve yaygın olduğu bilinmektedir. Nitekim Roma İmparatorluk Dönemi'nde başta Merkez (İtalia) olmak üzere, diğer eyaletlerle birlikte yüzden fazla Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcası olduğu bilinmektedir.

Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcalarında bulunan heykellerin tasnifi ve tanımı çoğunlukla bilimsel kazı ve araştırması yapılan kaplıcalar özelinde değerlendirilmiş ve bir bütünü kapsayacak şekilde ele alınmamıştır. Bu çalışmada literatürde lokal olarak değerlendirilen heykeller, özellikleri ve tipolojisiyle birlikte tüm kaplıcaları kapsayacak yönleriyle mimari ile bir bütün olarak ele alınmıştır.

Tezin Konusu: Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde, birçok bölgede çok sayıda termal kaynak ve jeotermalle karakterize edilen alanlar bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki sıcak su kaynakları üzerine kurulan kaplıca yapıları çoğunlukla Roma ve Geç Roma Dönemleri'nde inşa edilmiştir. Bu kaplıcalarda bulunan heykellerin incelenmesi tezin konusu oluşturmaktadır. Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında Batı Anadolu için bilimsel kazıları yapılan ve değerli bulgulara sahip olan Allianoi kuzey kaplıcada in situ olarak bulunan Nymphe heykeli etkili olmuştur.

Tezin Amacı: Antik Çağ'da şifa merkezi olarak kullanılan kaplıcalar ile ilgili son dönemlerde mimari ve iyileştirme etkilerini ele alan bilimsel çalışmalar yeni yeni yapılmaya başlanmıştır. Hamamlarda kullanılan heykellerin zenginliği, beraber gelişim gösteren kaplıcalarda da kullanılmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış kaplıcalarda bulunan heykellerin yapı içerisindeki konumları ve biçimsel özelliklerinin detaylı bir şekilde ele alınmaması bu alanda bilimsel çalışmaların eksik kalmasına sebep olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer alan ve bilimsel araştırmaları yapılıp tespit edilen kaplıcalardaki

heykellerin buluntu yerleri, tipolojisi ve özellikleri temel alınarak Roma İmparatorluk Dönemi'nde kaplıcalarda heykel kullanımını ortaya koymaktır.

Tezin Kapsamı: Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde tespit edilen kaplıcalardaki heykellerin buluntu yerleri, tipolojisi ve stil özellikleri temel alınıp kaplıca mimarisi ile ilişkisi ve bölgelere göre heykellerin çeşitliliğinde bir değişimin olup olmadığını ortaya koymak tez konusunun kapsamını oluşturmaktadır. Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan tüm kaplıca kazılarından çıkan heykeller bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezin Önemi: Roma İmparatorluk Dönemi kaplıca kazılarında ortaya çıkarılan heykeller, genellikle lokal buluntular olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Roma kaplıcaları için kullanılmış olabilecek heykeller, yapıların tarihlendirilmesinde ve tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen ve şimdiye kadar bilimsel kazı çalışmaları yapılmış kaplıcalardan çıkan heykeller bir bütün olarak ele alınmamış bu nedenle bu çalışma, heykellerin kaplıcaların neresinde kullanıldığı ve çeşitliliği ile ilgili bir bilgi havuzu oluşturması bakımından ilk olma önemine sahip olacaktır. Bu çalışmalar sonrasında bölgelere eserler değerlendirilerek kaplıcaların hangi bölümlerinin heykel dekorasyonuyla süslendiği ortaya konulmuştur.

Tezin Bölümleri: Tez çalışması başlıca 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcaları hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntularla kaplıcalar anlatılmaya çalışılmış, Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcalarının ortaya çıkışı, mimarisi ve tipleri ele alınmış, kaplıcalar ile Tabula Peutingeriana ilişkisi incelenmiştir. İkinci bölümde; Roma eyaletleri temel alınarak içerisinde heykel bulunan kaplıcalar tespit edilmiş, merkez eyalet başta olmak üzere batıdan doğuya doğru sıralama yapılarak mimari özellikleriyle birlikte detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde; kaplıcalarda tespit edilen heykellerin analizine yer verilmiş, heykellerin bulunmasını etkileyen faktörler, tezin önemli sorularından biri olan heykel buluntularının çeşitliliği ve sergilendiği alanlar, heykellerin tanrılar, tanrıçalar ve diğer tanrısal kişiliklerle olan

ilişkilerinin tespit çalışması yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise toplamda 26 adet heykelin envanter bilgileri katalog formatında hazırlanmıştır.

Tezin Yöntemi: Roma kaplıcalarında bulunan heykeller ile ilgili Türkçe yayın eksikliği araştırmada karşılaştığımız önemli bir zorluktur. Farklı dillerde yayınlanan birçok bilimsel kaynak kaplıcaların mimarisi ve diğer özellikleri üzerinde dururken, heykel buluntuları pek dikkatli değerlendirilmemiştir. Türkiye'de kaplıca kazılarının azlığı bu konunun değerlendirilme hususunda büyük bir sorun oluşturmaktadır. Tez verilerinin elde edilmesi için, Roma İmparatorluk Dönemi'nde kaplıcalar üzerine yazılan yayınlar çevrimiçi ve kütüphane çalışmaları yapılarak taranmıştır. Çalışmada yer alan heykellerin tipolojik ve analojik değerlendirilmesi için, Mendel[1] ve Reinach[2] heykel katalogları incelenmiştir. Antik Çağ yazılı metinlerinde kaplıcalar ile ilgili bölümler taranmıştır. Çevrimiçi kaynaklar (Google Earth, Yandex Maps, Google Maps) ile topografik çalışma yapılmıştır. Tabula Peutingeriana'da yer alan kaplıcaların günümüz haritalarıyla karşılaştırılması için Omnes Viae: Roman Routeplanner[3] çevrimiçi kaynağından yararlanılmıştır. Aynı zamanda Barrington Atlas üzerinden kaplıcaların konumları, adları ve bölümleri araştırılmıştır.[4]

[1] G. Mendel, **Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines I-II**, Constantinople, 1912, 1914.
[2] S. Reinach, **Répertoire de La Statuaire Grecque et Romaine (I-VI),** Leroux, Paris, 1897-1930.
[3] https://omnesviae.org
[4] R. J. A. Talbert, **Barrington Atlas of the Greek and Roman World,** Princeton Üniversitesi Yay., Princeton, 2000.

1. ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE KAPLICALAR

İnsan yaşamının önemli bir bölümünü oluşturan su, doğada çeşitli formlarda bulunmaktadır. Bu formlardan biri olan sıcak su kaynaklarının Roma İmparatorluk Dönemi'nde sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle kentlerin dışında yer alan termal tesisler, yüzyıllar boyunca iyileştirici özelliğinin bilinmesiyle birlikte bir şifa merkezi olarak kullanılmıştır. Kaplıcaların erken kullanımları ve gelişimleri Roma İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında banyo ve tıbba artan ilgiyle kendini göstermektedir. Halk çoğu kaplıcanın iyileştirici gücünden etkilenip çevresine yerleşmiştir.[5]

Roma İmparatorluk Dönemi'nde sıcak su kaynaklarını kullanan iyileştirici özelliklere sahip kaplıcalara atıfta bulunmak için belirli bir terim kullanılmamıştır.[6] Genel atıflar *balineum, balneum, baineaius* terimleridir. Kullanılan bir başka terim ise *lauatrina'ydı;* bu kelime yıkanma aktivitesinin yapıldığı tüm tesislere veya odalara atıfta bulunmaktadır.[7] Doğal veya yapay olarak ısıtıldıkları ayırt edilmeksizin büyük boyutlu olan hamamlara t*hermae* adı verilmiştir.[8] Aynı zamanda *aquae* terimi de kaplıcaları ve sıcak su kaynaklarını belirtmek için kaplıcanın isminin bir eklentisi olarak kullanılmıştır. Nitekim Plinius "Naturalis Historia" (Doğa Tarihi) adlı eserinde İtalya Padova'da yer alan kaplıcaya *Aquae Aponi* olarak atıfta bulunmuştur.[9] Tabula Peutingeriana'da kaplıcalar *aquae* terimiyle adlandırılmaktadır.[10] Romalılar bazen kaplıcaları tarif etmek için "*calidae"* (Sıcak) terimini de kullanmışlardır.[11]

---

[5] E. Dvorjetski, **Leisure, Pleasure and Healing Spa Culture and Medicine in Ancient Eastern Mediterranean,** edt. J. J. Collins, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 116, Brill, Boston, 2007, s. 88.

[6] F. Diez de Velasco, **Termalismo y Religión, La Sacralización del Agua Termal en la Península Ibérica y el Norte de Africa en el mundo Antiguo**, Madrid, 1998, s. 9.

[7] Diez de Velasco, 1998, s. 9

[8] A. Ernout, A. Meillet, **Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine,** Paris, 2001, s. 690.

[9] Plinius, **Naturalis Historia,** 2.106.227. vd. için bkz.: **Plin. nat.,** 3.1.4-3.1.6; Livius, **History of Rome,** 4 1.16.3 - 22.13.13.

[10] M. J. Peréx Agorreta, J. Rodríguez Morales, "Las Stationes Con Aquae… En La Tabula de Peutinger The Stationes with Aquae… in the Peutinger Map", **Espacio, Tiempo y Forma, Serie I, Nueva época Prehistoria y Arqueología 4,** 2011, s. 153-170.

[11] B. Campbell, **Rivers and the Power of Ancient Rome,** The University of North Carolina Yay., Chapell Hill, 2012, s. 347.

İmparatorluğun sınırları içerisinde şu ana kadar tespit edilen kaplıca sayısı 189'un üzerindedir (Lev. I-II).[12] Yeni bilgiler, çalışmalar ve keşifler ile bu sayı her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de varolan Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcaları ise uluslararası literatürde bilinenden fazladır.[13]

Roma İmparatorluk Dönemi'nde hamam ve kaplıca yapıları sadece zenginlere ve soylulara hizmet sağlamıyor aynı zamanda halk tarafından da kullanılabiliyordu. Kaplıca ve hamamların hastalar ile aynı anda sıradan insanlar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Hastaların kaplıcaları ve hamamları kullanmaları konusunda ayrıcalığa sahip olduğu pek fazla rastlanan bir durum değildir.[14] Altı yazar tarafından derlenen, kronolojik olarak Hadrianus ile başlayan ve sonraki imparatorları ve kişileri anlatan "Scriptores Historiae Augustae" kitabında Hadrianus'a ayrılan bölümde imparatorun hamamların kullanım saatleriyle ilgili; "*Ayrıca, hasta olmadıkça, sekizinci saatten önce halka açık banyo yapmasına da izin vermedi."*[15] ibaresinin geçmesi hamamların gün doğumuna göre yaklaşık sekizinci saate denk gelen 13.00'dan önce hastaların dışında normal halkın sıcak suları kullanmasının yasak olduğu anlamı çıkarılmaktadır.[16]

1.1. Roma İmparatorluk Dönemi Kaplıca ve Hamamlarını Birbirinden Ayıran Etkenler

Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş olan hamamlar ve kaplıcaların birbirleriyle benzerlikleri bulunmaktadır. Arkeolojik literatür ve kazılarda tespit edilen kaplıcalar, kimi zaman normal suyun kullanıldığı hamamlar ile karıştırılmakta, kimi zamanda kaplıca olduğu bilinmesine rağmen "hamam" olarak adlandırılmaktadır.

---

[12] Campbell, **a.g.e.,** s. 350-351.

[13] Türkiye'de Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcaları üzerine genel bir çalışma bulunmadığı için yapılan araştırma ve yayınlar bölgesel kalmaktadır. Campbell ve diğer araştırmacıların Türkiye'de yer alan Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcalarını literatürden takip etmeleri, yapılan araştırmalar doğrultusunda tespit edilen kaplıcaların varlığı konusunda eksik kalmaktadır. Bu sebeple Campbell'in kaplıcaları gösteren haritasında Türkiye'de bulunan kaplıcalar hangi antik kentin teritoryumunda yer alıyorsa o isimle adlandırılmıştır. Nitekim Pergamon'un yakınında bulunan Allianoi, Smyrna'da yer alan Agamemnon Kaplıcası, Kaunos'un yakınında bulunan Sultaniye Kaplıcası haritada gösterilmemektedir. Bkz.: Campbell, **a.g.e.,** s. 348-351.

[14] R. Jackson, "Spas, Waters and Hydrotherapy", Roman Baths and Bathing, Proceeding of the First International Conference on Roman Baths Held at Bath, edt. J. DeLaine, D.E. Johnston, 1992, **JRA 37**, 1999, s. 107–116, s. 107, 109.

[15] **Historiae Augustae**, Hadrian, 22.9.

[16] Dvorjetski, **a.g.e.,** s. 88.

Roma hamam mimarisi ile kaplıca mimarisinin arasındaki fark ayırt edilebilecek biçimdedir.[17] Genel anlamda kaplıcalar ile hamamlar arasında suyun doğasına bağlı olarak dört esas farkı tanımlanmak mümkündür.[18]

İlk olarak Roma hamam ve kaplıcalarının işlevsellikleri birbirinden farklıdır. Her ne kadar soğuk su veya ısıtılmış sıcak su ile bazı sıradan hastalıkların iyileştirilmesi tedavisinden Antik Çağ'da[19] bahsedilmiş olsa bile, genel anlamda sıradan suyu kullanan (yapay ısıtma yoluyla sıcak su elde edip kullanan) hamamlar günlük hijyen, sosyalleşme alanları ve boş zamanlarda kullanılan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaplıcaların kullanım amacı ise sıcak su kaynaklarının iyileştirici etkisinin ön planda tutulması doğrultusunda olmuştur.

Hamamlar ve kaplıcalar arasındaki ikinci önemli fark inşa edilecek yerin seçimidir. Kaplıcaların inşa edileceği alanlar, genellikle sıcak su kaynaklarının içerdiği maden ve kalorifik özelliklerinden en iyi biçimde yararlanabilmek için kaynakların yanına veya en uygun yakın çevresine inşa edilmiştir. Buna karşılık sıradan su kullanan hamamlar topluluk veya varlıklı insanlar için en uygun lokasyona genellikle kent merkezlerine ve kentin içinde uygun araziye sahip bölgelerine suyun hidrolik ve kanallar vasıtasıyla taşınması ile yapılmıştır. Kırsal bölgelerde imparator ve soyluların, villa ve çiftliklerinde genellikle yapıyla bütünleşik olarak mimariye eklenmiştir.

Hamamlar ve kaplıcalar arasındaki üçüncü önemli fark altyapıdır. Kaplıcaların mimarisinde havuz ve küvetlerin fonksiyonu, insanların sıcak su kaynaklarının iyileştirici etkisinden yararlanabilmesi doğrultusunda tasarlanmıştır. Kaplıcalarda insanların tedavilerini en etkili biçimde ve kalabalık grupların bir arada kullanması

---

[17] Antik Çağ'da kaplıca ve hamam yapıları arasındaki farkların detayları için: bkz.: L. Bonnard, **La Gaule Thermale: Sources et Stations Thermales et Minérales de la Gaule À L'époque Gallo-Romaine**, Plon-Nourrit, Paris, 1908; A. Grenier, **Manuel D'archéologie Gallo-Romaine 4,** A. ve J. Picard ve Cie Yay., Paris, 1960; F. P. Diez de Velasco, "Balnearios y Dioses de Las Aguas Termales en Galicia Romana", **Archivo Español de Arqueología 58**, Nu. 151-152, 1985, s. 69-98.

[18] S. González Soutelo "Medicine and Spas in the Roman Period: The Role of Doctors in Establishments with Mineral-Medicinal Waters", **Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean World,** edt. D. Michaelides, Oxbow Yay., Oxford, 2014, s. 206-216.

[19] R. Jackson, "Waters and Spas in the Classical World", **MHS 10,** 1990, s. 5-13, s. 3; Jackson 1999, s. 108; J. T. Vallance, "The Medical System of Asclepiades of Bithynia", **ANRW II.37.1,** 1993, s. 693–727; Plin. **nat.,** 31.5-6; Suetonius, 2.(Aug.)81.1; Celsus, **De Medicina,** 1.1.2; 2.17; 3.12.20,22; 4.15.31; 5.26–28; 6.6; 7.26; Soranus, **Gynaecia,** 1.46.54–56; 3.10–16, 28, 32, 38,44.

temeli göz önünde bulundurularak gelişmiş bir altyapı planı uygulanmıştır. Sıradan su kullanan hamamlardaki havuzlar ve sıcaklık dereceleri ile ayrılmış olan bölümler insanların bir düzeni takip eden yıkanma ritüelini gerçekleştirmek için tasarlanmış bir altyapıya sahiptir.

Temelinde mimariyle ilgili olmayan fakat fonksiyonel anlamda etkisi son derece önemli olan kaplıcalar ile hamamlar arasındaki dördüncü fark dindir. Sıcak su kaynaklarının doğa olaylarının dışında olduğu sanılması, bu kaynakların bilimsel ve dini yönden açıklanmaya çalışılmasıyla birlikte insanların ilgisini çekmiştir. Sıcak su kaynaklarının Antik Çağ'da halk arasında din ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu kaynaklara bir veya daha çok tanrısallık atfedilmiştir. Bu tanrıların bu sularda ikamet ettiği veya bu suları koruduğu üzerine bir düşünce mevcuttur. İyileştirici gücü sulara atfedilen tanrıların bu sular aracılığıyla insanlara ulaştığına inanılmaktadır.[20] Roma İmparatorluk Dönemi'nde halk kaplıcalara veya kaplıcayla birlikte kullanılan tapınaklara tanrılar için adaklar sunmuştur. Sıradan banyolar ise geçmişte var olan birtakım dini karakterlerini yitirerek sosyal bir cazibe merkezi konumuna gelmiştir. Fakat sembolik de olsa su perileri, güç ile ilintili figürler ve tanrısallaşmış imparatorları temsilen dini yönleri mevcuttur.

1.2. Roma İmparatorluk Dönemi Kaplıcalarının Mimarisi

Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde çeşitli boyutlarda ve mimari özelliklerde birçok kaplıca mevcuttur. Kaplıcalar bünyesinde birçok işlevsel yapı ve yapılar grubu barındırmaktadır. Gelişimi ve mimari özellikleri temel alındığında kaplıcaların klasik Roma hamamları gibi belirli tipolojik, kronolojik ve sistematik yapıya sahip olmadığı bilinmektedir. Fakat her kaplıca kurulduğu coğrafi alana, bölgeye ve suyun konumuna göre kendi içerisinde belirli bir sisteme sahiptir.

[20] İyileştirici gücü olan tanrılar kaplıcalardaki sıcak su kaynaklarının kutsallığını temsil etmekteydi. Sıcak su kaynakları üzerine veya çevresine kurulan kaplıcaların tümünde mekânsal anlamda dini yapıların varlığı söz konusu değildir. Fakat az da olsa kaplıca ile tapınak ilişkisi örneklerinin olduğu bilinmektedir. İngiltere Somerset Kontluğu Bath kentinde bulunan Aquae Sulis kaplıca ve tapınak kompleksi ile Tunus'ta yer alan Jebel Oust kaplıcası örnek gösterilebilir. Her iki örnekte de kaplıcanın kullandığı sıcak su kaynağı atfedilen tanrı veya tanrıçaya ait tapınakla ilişkilidir. Bkz.: B. Cunliffe, **Roman Bath,** Society of Antiquaries of London, 1969; A. Ben Abed, J. Scheid, "Sanctuaire des Eaux, Sanctuaire de Sources, une Catégorie Ambiguë: L'exemple de Jebel Oust (Tunisie)", **Sanctuaires et Sources, Les Sources Documentaires et Leurs Limites Dans la Description des Lieux de Culte,** edt. Centre Jean Bérard, Collège de France Yay., 22, 2003.

Kaplıcaların mimarisini inceleyen Yegül kaplıcaları yapılaşmalarına, mimari bölümlerine ve boyutlarına göre üç grupta toplamaya çalışmıştır.[21]

İlk grup; mimari olarak fazla gelişmemiş, basit işlevsel yapılara sahip olan bu kaplıcalar genellikle erken örnekleri oluşturmaktadır.[22] Roma sınırları içerisinde sayısı çokça olan sıcak su kaynaklarının kullanılmaya başlanmasından sonra kaplıca yapılarına ve konaklama yerlerine ihtiyaç duyulması ilk örneklerin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Sıcak su kaynağının beslediği havuzun açık ortamda bulunduğu ve insanların birtakım taş[23] veya ahşap evler yapması çevresinde yapı ve yapı topluluklarının gelişimine temel oluşturmaktadır. İnsanların tedavi için bu mekânları tercih edip konaklamak istemesi sıcak su kaynaklarının tanınmasına ve aynı zamanda kaynakların daha verimli kullanılması için birtakım mimari faaliyetlerin gelişmesine olanak tanımıştır. Bu tip kaplıcalarda insanlar genellikle sadece sıcak suyun faydalarını, tavsiye edilen ve duyulan birtakım yöntemlerle uygulamaya çalışıyor olmalıydı.

İkinci grup; birinci gruba göre mimari olarak daha gelişmiş olan bu kaplıcalarda kapalı büyük bir havuz mevcuttur. Sıcak su kaynağının doğrudan içine aktığı bu kapalı havuzların tek ısı kaynağı doğal sıcaklıkta olan termal sudur. Bu grupta termal su dışında havuzun veya kapalı mekânın ısıtılmasını sağlayan herhangi bir sistem bulunmamaktadır.[24] Bu tip kaplıcaların merkezinde bir büyük havuz bulunur, diğer odalar çevresine ve yanına bütünleşik olarak inşa edilir. Kaplıcanın ana kullanım amacını yerine getiren merkezi büyük havuz insanların toplu bir biçimde yararlanabilmesi için tasarlanmıştır. Birçok kişi bu termal suyun bulunduğu havuzlarda tedavisini ve rutinlerini yerine getirmekteydi.

Üçüncü grup; kaplıcalarda tedavi görmeye gelen hastaların birtakım yıkanma ihtiyaçları doğrultusunda mimari gelişimler söz konusu olmuştur. Bu mimari gelişimler doğal sıcak suyun mekân içerisinde kullanımının dışında, normal hamamlarda kullanılan yapay sıcak su ile ısıtılan "hypocaust" sistemli mekânların

[21] F. Yegül, **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma,** Homer Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 145.
[22] Yegül, 2006, s. 145.
[23] Yegül, 2006, s. 145.
[24] Yegül, 2006, s. 145

varlığıdır. Kaplıcaların genelde kent merkezlerine uzaklığı göz önüne alındığında içinde bulunduğu bina topluluklarının birtakım yaşamsal ihtiyaçları yerine getirecek durumda olmaları gerekmekteydi. Bu bağlamda sistematik bir banyo yapısı olan klasik hamamların her kaplıcada var olmaması birtakım maddi ve çevresel ihtiyaçlara bağlı olmalıydı. Kaplıca yapılarında klasik hamam sistemlerinin uygulandığı banyo yapılarının varlığı o kaplıcanın birinci ve ikinci tipe göre gelişmiş bir mimari yapı ve tedavi sistemindeki olanağın daha fazla olduğu sonucu tahmin edilebilir. Hypocaustlu mekânların varlığının dışında bu grubun diğer bir önemli özelliği kapsamlı bir kaplıca kompleksinin bütünlüğüdür. İlk iki gruptaki küçük işletmelerin aksine yaşam alanları, birden çok yıkanma havuzu, kadın erkek ayrımının yapıldığı ikiz mekânlar[25], birden fazla caldarium, tepidarium ve natatio gibi mekânlar bu kaplıcaların tipik özelliklerindendir. Almanya Badenweiler örneği doğal sıcak su kaynağının dışında yapay olarak hypocaustlu sistemle birlikte ısıtılan mekânların olduğu önemli bir örnektir (Lev. IIIa).[26] Diğer bir yapay hypocaustlu ısıtma sistemine sahip örnek İngiltere Somerset Kontluğu'nda yer alan Bath Sulis Minerva kaplıca kompleksidir. Kaplıcanın doğu ve batı kısmında bulunan yapılar topluluğu hypocaustlu sistemle ısıtılan mekânlara sahiptir (Lev. IIIb).[27]

Üçüncü grupta ele alacağımız kaplıca tiplerinden en önemlisi doğal sıcak su kaynağının etrafında gelişen yapı ve yapılar topluluğuyla birlikte bir kente dönüşen merkezlerdir. Bu tür kaplıcalar genelde konum ve çevresinin yaşamaya elverişli ve yol güzergâhlarına yakın veya üzerinde olması gibi faktörlere sahiptir. Aynı zamanda kentleşme sürecinde insanların hayatlarını idame ettirebilecekleri olanaklara sahip imkânları bir arada bulundurması ve kara yolunun dışında deniz yolu ile de ulaşım ağında yer alması son derece önemlidir. Doğal sıcak su ve içme suyunun bir arada sağlandığı bu merkezlerde açık veya kapalı birçok yüzme havuzu, normal hamam tesislerinin tüm olanakları, konaklama yerleri ve eğlence mekânları yer almaktadır.[28] İtalya Campania Bölgesi Napoli'de yer alan Baiae kenti doğal sıcak suyun

[25] Yegül, 2006, s. 146.
[26] H. Mylius, **Die römischen Heilthermen von Badenweiler,** Römisch-Germanische Forschungen 12, Berlin, 1936; Yegül, 2006, s. 45.
[27] Yegül, 2006, s. 148.
[28] Yegül, 2006, s. 150.

kullanımından doğan kentleşmeye örnek olabilecek önemli bir merkezdir. Bir kentte olması gereken her şeyi ihtiva eden Baiae sıcak suların kullanımı açısından da oldukça zengin olmakla birlikte birden çok sıcak su kaynağına sahiptir (Lev. IVa).[29] İtalya Civitavecchia' da bulunan Tauri Hamamları da kentleşmiş kaplıca örneklerinin en önemlilerinden biridir (Lev. IVb).[30] Bir başka önemli termal kent ise İzmir Bergama'da yer alan Allianoi'dur (Lev. LXXIa). Termal merkezin boyutları yaklaşık olarak doğu-batı yönünde 250-300 m. yayılıma sahiptir.[31] Allianoi'da kaplıca binasının dışında birçok yapı ve yapılar topluluğunun varlığı Baiae ve Tauri'deki gibi kentleşmiş kaplıca olduğunu göstermektedir.

Kaplıcaların sınıflandırılmasında önemli olan bir diğer etken ise dini birtakım mimari gelişim ve eklemelerin olmasıdır. Antik Çağ'da iyileştirme gücüne ve birtakım doğaüstü olayların varlığına inanan insanların kaplıcaları tanrı ve tanrıçaların gücünü ihtiva ettiğine inanmaktaydı. Bu sebeple kaplıca ile tanrısallık ilişkisinin en somut örneği kaplıca yapısı ile bir bütün olarak inşa edilen tapınaklardır. Bu tür örneklere pek sık rastlanmasa da birkaç örnekten varlığını bilmekteyiz. Üçüncü grupta yer alan kompleks yapılar ve çok çeşitli mimari özellikleriyle dikkat çeken Aqua Sulis'in (Bath) kuzeybatısında kaplıca yapısına bitişik tapınak yer almaktadır (Lev. XXXVI). İyileştirici etkisi olduğuna inanılan doğal sıcak suyun toplandığı havuz, tapınağın sunağının tam karşısında bulunmakta ve tapınağın avlusunun içinde yer almaktadır. Bir başka örnek ise Tunus'ta yer alan Jebel Oust'dur.[32] Büyük bir termal merkez olan Jebel Oust'daki kaplıca yapısı ile tapınak birbiriyle bağlantılıdır. Tapınağın altından çıkan doğal sıcak su bir kanal yardımı ile kaplıcaya iletilmektedir (Lev. LV). Jebel Oust ve Aqua Sulis'te görülen kaynağın kutsallığını tanrı-tanrıçalar ile ilişkili olduğu, tapınağın kaynağın yeryüzüne çıktığı alanda inşa edilmesi kaplıcaların din ile ilişkisini somut bir biçimde göstermektedir.

---

[29] Yegül, 2006, s. 136-138.
[30] Yegül, 2006, s. 150.
[31] A. Yaraş, **Bakırçay Havzası'nda Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası-Allianoi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 98.
[32] J. Curie, **Les Travertins Anthropiques, entre Histoire, Archéologie et Environnement: Étude Géoarchéologique du Site Antique de Jebel Oust (Tunisie),** Bourgogne Üniversitesi, Yer Bilimleri ve Jeoarkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013, s. 124, fig. B.4.

1.3. Antik Yazarlara Göre Sıcak Su Kaynakları

Kaplıcalarda genel olarak amaç, insanın sağlığına kavuşması için gerekli olan terapötik uygulamaların getirdiği gereksinimlerin karşılandığı mimari ve dini özelliklerin birarada kullanılmasıdır. İnsanların hastalıklarının iyileştirildiği bölgesel veya genel anlamda ünü olan kaplıcalarda kullanılan sıcak su kaynaklarının tipleri ve hangi hastalığa iyi geldiği Roma Dönemi yazarları tarafından irdelenmiştir.

Sıcak su kaynaklarının koku, renk, tat ve yüksek sıcaklık gibi birtakım fiziksel olarak tespit edilebilen özelliklere sahip olduğu ve bu özellikleriyle birlikte sıcak su kaynaklarının Antik Çağ'da birtakım iyileştirici özelliklerinin de olduğu bilinmektedir. Tıbbi ve iyileştirici özellikleri bakımından sıcak su kaynakları oldukça değerli ve aynı zamanda tanrıların insanlığa bir hediyesi olarak kabul edilmiştir. Doğrudan bağlantılı olarak sağlık ve dinin birarada işlevselliğinden yararlanmak için sıcak su kaynaklarına bir dizi yapı ya da yapılar topluluğu inşa edilmiştir.

Kaplıcalarda sıcak su kaynaklarını kullanarak birçok hastalığın tedavisi Antik yazarlar tarafından (felç, kas ağrıları, eklem rahatsızlıkları, gut, idrar yolu hastalıkları, sindirim problemleri, sedef hastalığı, cilt hastalıkları, kadın hastalıkları, solunum problemleri ve açık yaranın tedavisi gibi) önerilmiştir.[33] Kaplıcalarda bu hastalık ve tedavilerin önerilmesinde inanç ve sıcak su kaynağının kutsallığı önemli bir rol oynamıştır.[34] MÖ 460-370 yılları arasında yaşamış olan Hippokrates döneminde yıkanma sadece hijyeni sağlama amacı olarak görülmüyordu.[35] Temizlenme, arınma, iyileştirici özellikleri ve yıkanma yöntemi pratikleştirilip hastaya fayda sağlayacak bir hale getirilmişti. Anatomist ve yazar olan Galenos, Hipokrates'in sıcak su kaynaklarının kullanımı üzerine olan uygulamalarını ve fikirlerini yine onu temel

[33] Jackson, 1990, s. 1–2; R. Jackson, "Spas, Waters and Hydrotherapy", Roman Baths and Bathing, Proceeding of the First International Conference on Roman Baths Held at Bath, edt. J. DeLaine, D.E. Johnston, 1992, **JRA 37,** 1999, s. 107–116, s. 108–109; Celsus, 1.1 – 4.7; 2.14.17–18; 3.6.12.15.20.22.27; 4.2.12.15.31; 5.26–28.30; 6.6; 7.26; Corp. Hipp., *ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ*, 5.25; Corp. Hipp., *ΠΕΡΙ ΔΙΑΙΤΗΣ ΟΞΕΩΝ***,** 66; Soranus, **Gynaecia,** 1.46.54–56; 3.10–16.28.32.38.44; 4.38; Caelius Aurelianus, **De Acutis Morbis** 5.4.77.

[34] A. Cruse, **Roman Medicine,** The History Yay., İngiltere, 2004, s. 112.

[35] M. Fytikas, G. M. Leonidopoulou, R. Cataldi, "Geothermal Energy in Ancient Greece: From Mythology to Late Antiquity (3rd Century A.D.)", **Stories from a Heated Earth: Our Geothermal Heritage,** GRC-IGA, Kaliforniya, 1999, s. 69–101, s. 86.

alarak geliştirmiştir.[36] Sıcak su kaynaklarının kullanımına değinen bir başka Antik Çağ yazarı ise Celsus'tur.[37] Celsus MÖ 25- MS 50 yılları arasında yaşamış bir ansiklopedist olmakla birlikte tıp üzerine yazıları da mevcuttur. MS 90-150 'de Trajan ve Hadrian Dönemi'nde yaşamış olan, İskenderiye'de eğitim görüp sonrasında Roma'ya giden Ephesuslu Soranus da sıcak su kaynakları ile ilgili çalışma yapmıştır.[38] MS 4. yy.'da yaşamış olan, tıp üzerine yazılar yazan ve aynı zamanda hekim olan Bergamalı Oribasius ile Soranus'un yazılarını savunan Caelius Aurelianus'da sıcak su kaynakları üzerine çalışma yapmıştır.[39]

Sıcak su kaynaklarının iyileştirici etkisi dışında, suyun ana etken olduğu hidroterapi MÖ 1. yy.'da önem kazanmıştır. Soğuk su kullanımının yararlarını anlatan Asklepiades hem içsel hastalıklar hem de dışsal hastalıklar için hidroterapiyi önermiştir.[40] Yaşlı Plinius soğuk suyun tedavide kullanımı hakkında Asklepiades'in görüşlerini savunmuş ve önerilerde bulunmuştur.[41] Antonius Musa, Celsus ve Soranus'da soğuk suyun tedavisi üzerine bilgiler vermiştir.[42] Sıcak su kaynaklarının tıbbi amaçlı kullanımını Antik Çağ yazarları sık sık yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi dile getirmişler ve birtakım tedavi yöntemleri önermişlerdir. Aynı zamanda mineralli suyun içilmesine yönelik Vitruvius, Seneca ve Plinius uygulanan içme kürlerinin doğruluğu ve yanlışlığı üzerine birtakım yazılar kaleme almışlardır.[43] Antik Çağ'da kaplıcalardaki sıcak su kaynaklarının terapötik kullanımı genellikle fayda

---

[36] L. Villard, "Le bain dans la médicine hippocratique", **BCH XXVIII,** edt. R. Ginouvès, A.M. Guimier-Sorbets, J. Jouanna, L. Villard, Ecole Française d'Athènes, Atina, 1994, s. 41-60.; R. Ginouvès, "Balaneutikè: Recherches sur le bain dans L'antiquité Grecque", **Bibliothéque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 200,** Paris, E. de Boccard, 1962, s. 21-25; D. Buchman, **The Complete Book of Water Therapy,** New Canaan: Keats, 1994, s. 8.

[37] Celsus, 2.17.1.

[38] Soranus, 3.16.

[39] Yegül, 2006, s. 37-40, 136-159; W. H. Heinz, "Antike Balneologie in Späthellenisticher und Römischer Zeit: Zur Medizinischen Wirkung römischer Bäder", **ANRW, 2.37.3**, s. 2411–2432; Jackson, 1999, s. 107; Allen, 1998, s. 102-103.

[40] Jackson, 1990, s. 3; Jackson, 1999, s. 108; J. T. Vallance, 1993, s. 693–727.

[41] Plin. **nat.,** 31.5-6.

[42] Suetonius, **Augustus,** 81.1; Celsus, 1.1.2; 2.17; 3.12.20,22; 4.15.31; 5.26–28; 6.6; 7.26; Soranus, 1.46.54–56; 3.10–16, 28, 32, 38,44.

[43] G. Garbrecht, H. Manderscheid, **Die Wasserbewirtschaftung Römischer Thermen: Archäologische und Hydrotechnische Untersuchungen, I–II-III,** Braunschweig: Leichtweiss-Institut für Wasserbau, 1994, Cilt 1, s. 85; Plin. **nat.,** 31.3–8, 31.32–33; Seneca, **Naturales Quaestiones,** 3.1.2; Vitruvius, 8.3.

sağlayan yönüyle ele alınmıştır. Balneoloji ve hidroterapi Roma tıbbında olumlu etkisinin olduğu yöntemlerden ikisi olarak kabul edilebilir.

1.4. Roma İmparatorluk Dönemi Kaplıcaları ve Tabula Peutingeriana İlişkisi

Tabula Peutingeriana, 4. yüzyılın ikinci yarısında bir dünya haritasının veya bir Roma güzergâhının MS 12. yy. veya 13. yy.'da Konrad Peutinger tarafından yapılmış bir Orta Çağ kopyasıdır.[44] Bugün Viyana Avusturya Milli Kütüphanesi'nde tutulmaktadır. 0.34 m. yüksekliğinde ve 6.75 m. uzunluğunda bir parşömen rulo olup, en iyi şekilde korunabilmesi için parça parça muhafaza edilmektedir.[45] MS 4. yy.'da yapılmış olan haritada Roma İmparatorluk Dönemi yol haritaları ve şehirlerin konumları gösterilmektedir. Tabula Peutingeriana'da temel olarak yollar düz kırmızı çizgiler ile belirtilmiş yaklaşık olarak 70.000 Roma milini temsil etmektedir.[46] Herhangi bir harita türüne girmez ve bir yerden bir yere olan mesafeleri belirlemek için sabit bir ölçek uygulanmamıştır.

Tabula Peutingeriana, Roma kaplıcalarının hem mimarisi hem de dağılımı hakkında birçok bilgi içermektedir. Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcalarının Tabula Peutingeriana'da belirlenmiş tipi vardır. Haritanın içerdiği resimler arasında "Aquae" şehirleri, hamamları veya kaplıcaları temsil edenler en çok sayıda ve en çarpıcı olanlarıdır. Talbert, haritada belirgin ve detaylı olarak ele alınmasını kaplıcaların; huzur, boş zaman, iyileştirici gücü ve sahip oldukları teknoloji ile ilişkili olabileceğini savunmaktadır.[47] Tabula Peutingeriana'da var olan birbirinden farklı 36 adet sembolün sınıflandırılmasında Talbert, "Aquae" ismini almış şehir-yer imleçlerini "C" sınıfı olarak adlandırmıştır.[48] Kullanılan sembol; kuşbakışı açısıyla, açık alanı göstermek için yukarıdan eğik olarak gösterilen dikdörtgen bir banyo binasının sembolüdür. Ortada kalan dikdörtgen açık mekân havuzu andırır biçimde mavi boyalıdır ve sivri

---

[44] A. Levi, M. Levi, **Itineraria Picta: Contributo Allo Studio della Tabula Peutingeriana,** L'Erma di Bretschneider, Roma, 1967; K. Miller, **Itineraria Romana Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana,** Strecker ve Schröder Yay., Stuttgart, 1916, s. 2.
[45] Peréx, Rodríguez, **a.g.e.**, s. 154.
[46] Peréx, Rodríguez, **a.g.e.**, s. 155.
[47] R. J. A. Talbert, **Rome's World The Peutinger Map Reconsidered,** Cambridge Üniversitesi Yay., 2010, s. 110.
[48] Talbert, 2010, s. 120.

kırmızı çatılar, pencereler veya kapılar ile çevrelenmektedir (Lev. V). Kaplıcaları temsil eden "C" tipi sembollerden 35 adet vardır fakat bunlardan sadece 22 tanesi "Aquae" adıyla ilişkilendirilmiş olmakla birlikte "C" tipi sembolle gösterilmemiş 9 adet "Aquae" ismini içeren yer vardır (Lev. VI).[49] Kaplıcaların Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanımı, verildiği değer ve işlevselliği göz önüne alındığında Tabula Peutingeriana'da detaylı ve görsel olarak ön planda tutulması bu mekânların ve komplekslerin önemini göstermektedir.

[49] Sembollerin (1-35 arasında) çizimleri ve numaralandırılması için bkz.: A. Levi, M. Levi, **ag.e.,** s. 204-207; Peréx, Rodríguez, **a.g.e.**, s. 155.

2. ROMA EYALETLERİNDEKİ KAPLICALARDA GÖRÜLEN HEYKELLER

2.1. Merkez (İtalia) Eyaleti Kaplıcalarında Görülen Heykeller

Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan ve termal mineral kaynak suları bakımından önemli arkeolojik bulgulara sahip olan İtalya'da fay hatlarının çeşitliliği sebebiyle sayısı yüzün üzerinde olan sıcak su kaynağı mevcuttur (Lev. VII).[50] Son yıllarda Padova Üniversitesi Kültürel Miras Bölümü İtalya'da bulunan Roma Dönemi kaplıcalarını detaylı bir şekilde araştırmaya ve incelemeye başlamıştır.[51] Bu araştırmalar doğrultusunda İtalya'da üzerinde mimari kalıntı ve yapı olan toplamda 140 yer saptanmıştır (Lev. VIII).[52] Bu saptamalar verilerin (yazılı metin, epigrafik buluntu ve arkeolojik kalıntı) tümünü kapsamaktadır. Adı tespit edilen kaplıcalar; Acqui Terme (AquaeStatiellae) – Agnano (Thermae Alinarum?) – Averno – Bacucco/Viterbo (Aquae Passeris) – Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) – Bagni di Stigliano (Aquae Apollinares Veteres) – Bagno di Romagna – Baia (Baiae/Aquae Cumanae) – Casale dei Bani, Sasso di Furbara (Aquae Caeretanae) – Ficoncella (Aquae Tauri) – Fordongianus (Forum Traiani?/Aquae Ypsitanae) – Lipari o Terme di San Calogero – Montegrotto Terme (Aquae Aponi/Aquae Patainae) – Santa Venera al Pozzo? – Terme di Cotilia (Aquae Cutiliae) –Terme di Suio/Castelforte (Aquae Vescinae/Vesevinae?) – Terme Taurine (Aquae Tauri)Valchetta/Bagni della Regina (Veio)'dır.[53] Bu kaplıcalar içerisinde heykel bulunan; Agnano (Thermae

---

[50] Waring, **a.g.e.,** s. 127-132.

[51] Padova Üniversitesi yönetiminde "Roma Dönemi'nde Termalizm" adlı projeyi yürütenler: Padova Üniversitesi: F. Ghedini, P. Zanovello, M. Bassani, M. Annibaletto, Verona Üniversitesi: P. Basso, C. Zanetti, A. Rizzi, L. Trevisan, Cenova Üniversitesi: P. Basso, C. Zanetti, A. Rizzi, L. Trevisan. Birçok uzman akademisyen tarafından yürütülen çalışmalar üç sempozyum kitabında bir araya getirilmiştir. Bkz.: Bassani, M., Bressan, M., Ghedini, F., **Aquae Patavinae: Montegrotto Terme e il Termalismo in Italia, Aggiornamenti e Nuove Prospettive di Valorizzazione:** II Ulusal Konferans Bildirileri (14-15 Haziran 2011) Padova Üniversitesi Yay., Padova, 2012; Bassani, M., Bressan, M., Ghedini, F., **Aquae Salutiferae: II Termalismo Tra Antico e Comtemporaneo:** Ulusal Konferans Bildirileri, Montegrotto Terme (6-8 Eylül 2012), Padova Üniversitesi Yay., Padova, 2015; M. Bassani- F.Ghedini, "Santuari e Acque Curative: Un Primo Censimento Nella Penisola Italica, **Santuari Mediterranei Tra Oriente e Occidente,** (Ulusal Konferans Bildirileri, Civitavecchia, Roma 2014), Roma, 2016, s. 81-92.

[52] M. Bassani, "Ancient Thermalism and Thermal Heritage: the Results of a Research Project", **Libro de Actas del I Congreso Internacional del Agua "Termalismo y Calidad de Vida"** edt. J. M. Faílde Garrido, A. Formella, vd., (Ourense-İspanya, 23-24 Ekim 2015), Ourense, 2016, s. 241-249.

[53] S. González Soutelo, "Shall We Go «Ad Aquas»? Putting Roman Healing Spas on the Map", **Espacio, Tiempo y Forma 12, Serie I Prehistoria y Arqueología Revista de la Facultad de Geografía e Historia,** 2019, s. 151-189.

Alinarum), Terme di Suio/Castelforte (Aquae Vescinae/Vesevinae), Teanum Sidicinum, Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) ve Valchetta/Bagni della Regina (Veio) kaplıcaları çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.1.1. Agnano (Thermae Alinarum) (Lev. IX – XII)

Agnano, Napoli-Bagnoli'de bulunmaktadır (Lev. IX). Roma Dönemi kalıntıları uzun yıllar boyunca saray veya villa olarak bilinmişse de son zamanlarda yapılan araştırmalar ile kaplıca olduğu kesin olarak saptanmıştır.[54]

Agnano'da ilk kazılar kaplıcanın üzerinde bulunduğu arazinin sahibi olan G. Schneer tarafından 1898 yılında endüstriyel amaçlı yapılmıştır. Bu kazılar sırasında kaplıca yapısının bazı bölümleri ve heykeller ortaya çıkarılmıştır. 1898 yılında G. Patroni aldığı kazı izni ile Napoli Müzesi'nden bir yetkili gözetiminde kazı çalışmalarını resmi olarak başlatmıştır.[55]

Agnano'nun yapısal gelişimi oldukça kapsamlıdır. Birçok oda ve bölüme sahip olan kaplıcanın erken evreleri MÖ 1. yy.'ın sonlarından itibaren başlamaktadır.[56] Kaplıcanın ana bölümlerinin (C, D, E, F, G) duvarları, kemerleri ve diğer taşıyıcı elemanlarının orantılı olarak tüf taşı ve tuğla düzeninde yapılmış olması bu bölümlerin Hadrian veya az öncesinde inşa edildiğini göstermektedir (Lev. X).[57] Yapı sonraki dönemlerde sürekli olarak eklemeler yapılarak kullanılmaya devam etmiştir.

Doğu-batı ekseninde gelişen kaplıcanın mimari gelişimi sıcak su kaynağı ve arazinin şartlarına göre olmuştur. Kaplıcanın locanicum (F), caldarium (G), tepidarium (E), frigidarium (D) ve apodyterium (C) bölümleri tespit edilmiştir. Bu bölümlerin dışında yapının batısında yer alan boş arazinin palestra (I) olabileceği tahmin edilmektedir. Güneydoğu bölümünü oluşturan yapılar topluluğu ise hizmet odaları (B)

---

[54] V. Macchioro, "Le Terme Romane di Agnano." **MonAnt 21**,1912, s. 224-284, s. 269.
[55] Macchioro, **a.g.e.,** s. 226,227.
[56] Macchioro, Schneer'in kazıları sırasında bulunan ve E. Gabrici tarafından Napoli Müzesi arşivlerinde incelenen sikkelerin en erkeninini Tiberius (MÖ 14 - MS 37) Dönemi'ne tarihlendirmiştir. Mimari anlamda dönemsel detaylar elde edilemese de bu sikke yapının en erken kullanımı ve inşaası hakkında bilgi vermektedir. Agnano'da bulunan diğer sikkelerin detayları için bkz.: Macchioro, **a.g.e.,** s. 258-259.
[57] Macchioro, **a.g.e.,** s. 262.

olarak tasniflenmiştir. Palestra ile yapı arasında güney istinat duvarına bitişik olarak inşa edilmiş yapı sarnıç (H) olarak tanımlanmıştır.

Agnano'da bir adet Nymphe başı bulunmuştur (Kat. Nu. I).[58] Nymphe'nin fotoğrafı Schneer döneminde çekildiği için kalitesi oldukça kötü durumdadır. Heykel, hafif sola ve yukarıya doğru bakar biçimde tasvir edilmiştir. Nymphe'nin saçları dalgalı, ortadan ikiye ayrılmış olarak verilmiş ve arkaya doğru toplanmıştır. Göz kapakları ve göz bebeği belirgin çizgilerle verilen figürün, yüz hatları belirgin ağzı kapalı olarak tasvir edilmiştir. Heykelin boynundan aşağısı yoktur. Burnunun bir kısmı kırılmış ve yüzünde darbeye bağlı kırıklar bulunmaktadır.

Agnano'da bulunan bir başka heykel, banyo yapmak için hazırlanır şekilde tasvir edilen Venüs heykelidir (Kat. Nu. II). Kireçtaşından yapılan ve ayakta durur vaziyette çıplak olarak tasvir edilen Venüs, sağ ayağı üzerinde dururken sol ayağı hafif öne doğru bükülmüştür. Dalgalı olan saçları rulo biçiminde iki yandan arkada toplanmış geri kalan kısmı sağ omzuna düşmektedir. Kulakları kısmen görünür durumdadır. Yüz hatları yumuşak ve belirgin işlenen figürün ağzı hafif açık olarak tasvir edilmiştir. Venüs'ün sağ kolu dirseğinden kıvrılarak cinsel uzvunu kapatır vaziyettedir. Sağ eliyle tuttuğu örtü figürün kalçasının altından dolanıp sol koluna asılı bir şekilde durmaktadır. Örtünün detayları derin çizgilerle verilirken zengin süslemelerle detaylandırılmıştır. Vücudunun detayları zayıf çizgilerle verilmiştir. Venüs'ün sol yanında baş aşağı durur vaziyette bir yunus tasvir edilmiştir. Bu yunus proporsiyon olarak heykeli tamamlamakla birlikte örtünün sarkmasını sağlamak için bir destek görevi de görmektedir. Heykelin yüksekliği 170 cm.'dir. Heykelin sol kolunun dirseğinden itibaren aşağısı, burnu, sol yanında bulunan yunusun yüzünün büyük bir bölümü kırılmış ve mevcut değildir. Benzer olan diğer Venüs heykellerinden yola çıkarak heykelin kırılan sol elinde parfüm ya da yağ şişesi tuttuğu söylenebilir.[59]

---

[58] Macchioro, **a.g.e.,** s. 270.

[59] Elinde parfüm ya da yağ şişesi tutan Venüs örnekleri için bkz; Aphrodite Pembroke: Clarac-Reinach, 318,8-594.1425 A; Torlonia: Clarac-Reinach, 322,8- 602.1332 C; Napoli Aphrodite: Clarac-Reinach, 325,1-606 A, 1405 A; Alcamene Aphrodite: Clarac-Reinach, 318,6-594, 1449A. Clarac-Reinach, 343, 5e, 6-632 F, 1419DE; Berlin'de bulunan Casuccini Aphrodite'i: Clarac-Reinach, 329,9-614, 1363, Beschreibung, 34; Phamphili koleksiyonunda bulunan Aphrodite: Clarac-Reinach, 337,2-626A, 1363A; eli kırık Phamphili Vatikan kopyası Aphrodite: Clarac-Reinach, 327,1-699, 1349. Amelung, Skulpt. d. Vat., II, tav. 12, 42.

Bu Venüs tipi "Deniz" Venüs'ünü temsil etmektedir. Kalçalarının etrafına örtü çeker; onu giydiği ya da çıkardığı tam olarak belli olmasa da banyoya girdiği tahmin edildiği için çıkardığı düşünülmektedir.[60] Ayrıca heykelin saç toplama stili Hellenistik Dönem'de görülen Capitol Venüs'ünün karakteristik özelliklerinden biridir. Agnano heykeli, Knidos Aphrodite'sine ve Capitol Venüsü'ne özellikle duruşu, saç ve elbise kıvrımları bakımından benzerlik göstermektedir.[61]

Agnano'da bulunan bir başka heykel zırhlı Venüs'tür (Kat. Nu. III). Heykelinin boyu 150 cm.'dir. Ayakta durur vaziyette çıplak olan Venüs, sağ bacağı üzerinde dururken sol bacağı dizinden öne doğru hafif kırılmış biçimde tasvir edilmiştir. Heykelin saçları omzunun iki yanından göğsüne doğru ince bukleler ile düşmektedir. Sol kolu vücuduna birleşik olarak verilmiştir. Sağ omzundan sol bel çukuruna doğru uzanan şerit halinde bir kılıç kınının kayışı bulunmaktadır. Heykelin göğsü kas kütleleri gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Figürün sağ ayağına bitişik duran basit çizgilerle verilmiş olan zırh heykele destek vermektedir. Venüs'ün sol ayağının yanında kompozisyona göre Cubid'in sağ ayağı mevcuttur. Heykelin başı, sağ kolu omzundan itibaren, sol kolu dirseğinden itibaren, cinsel uzvu, plintinin bir bölümü, Cubid'in sağ ayağının ucu dışında geri kalan kısmı kırılmış ve yoktur. Sağ bacakta ve gövdenin yan bölgelerinde çeşitli korozyon izleri mevcuttur. Bu tür kadın heykellerinde Hellenistik Dönem'de görülen Polykletik özelliklerine vurgu yapılarak erkeksi yönlerinin ağırlıklı olarak gösterildiği bilinmektedir. Venüs 4. yy. savaşçı veya atlet modelinden çıkarılan bir kadın figür gibi durmasına rağmen, göğsüne düşen saçlarının modeli Hellenistik üsluptur.

Zırhlı Venüs heykeli Agnano dışında farklı bölgelerde de bulunmuştur. Günümüzde Louvre Müzesi'nde sergilenen "Zırhlı Venüs" iyi bir örnektir (Lev. XIa). MS 2. yüzyıla tarihlenen Venüs 16. yüzyılda tamamlanmıştır. Heykel, 1607 yılında Cardinal Scipione Borghese (1576-1623) tarafından satın alınan Tiberio Ceuli koleksiyonuna aittir. Eser Louvre Müzesi'nde Borghese koleksiyonunda bulunmaktadır.[62] Bu kompozisyonda Venüs, büyük kaskı denemek üzere olan Eros'la

[60] Macchioro, 1912, s. 269.
[61] Clarac-Reinach, 318,6- 594, 1449A; Clarac-Reinach, 343, 5 e 6 -632 F, 14I9D-E.
[62] Eserin Müze Env. Nu: MR.373.

birlikte kılıç ve zırh ile tasvir edilmiştir. Agnano'da bulunan Zırhlı Venüs heykeli ile Louvre Müzesi'nde bulunan heykel arasında genel olarak çok az bir fark vardır. Her iki heykelde de kılıç kınının kayışı sol göğsünün üzerinden geçmektedir. Agnano heykelinde figür sağ ayağı düz ve ağırlık ayağı iken bu durum Louvre heykelinde tam tersi durumundadır. Agnano heykelinde bulunan Eros'a ait kalıntılar Louvre heykeliyle karşılaştırmak için yetersiz bilgi vermektedir. Yerde duran zırh Agnano'da figürün sağında yer alırken Louvre örneğinde solunda Eros'un arkasında yer almaktadır. Son olarak Agnano heykelinin saç bukleleri göğsünün üzerine düşer fakat Louvre örneğinde saçların arkada sıkı bir şekilde toplandığı görülmektedir. "Zırhlı Venüs'e örnek bir başka heykel ise Kıbrıs Adası'nın güneybatısında yer alan Nea Pafos Theseus Villası'nda bulunmuştur (Lev. XIb). Heykel şu an Lefkoşa'da Kıbrıs Müzesi'nde sergilenmektedir. Figür MS 2-3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Mermerden yapılmış olan Zırhlı Venüs heykelinin başı, bilekten itibaren sol eli, dizden itibaren sol bacağı ve sağ ayağının serçe parmağının bulunduğu kısım kırılmış ve yoktur. Heykelin ağırlığı sol bacağa verilmiş ve sağ bacak çapraz bir şekilde diğer ayağa yönelmiş durumda öne doğru bükülmüştür. Kayışın omuzda düzeltildiği bir tasvir uygulanmış ve omuzda yükselen kayış ince ve kırılgan olduğundan günümüze kadar gelememiştir. Kılıç kınının kayışı diğer örneklerde olduğu gibi sol göğsün üzerinden geçmektedir fakat diğer örneklerde sağ göğüs ucu kapatılmazken Kıbrıs örneğinde kayış göğüs ucundan geçirtilerek kapatılmıştır. Heykelin platformu sağlam olarak bulunamadığından dolayı arkada zırh ve Eros heykelinin varlığı bilinmemektedir. Fakat diğer örneklerden yola çıkarak bu Kıbrıs Zırhlı Venüs'ünde de zırh ve Eros'un platforma dâhil edildiğini söyleyebiliriz.

İngiltere, Britanya Müzesi'nde bulunan bir heykel yine Zırhlı Venüs heykeli olarak sınıflandırılmıştır. Heykelin nerede bulunduğu bilinmemekle birlikte satın alım yöntemiyle Britanya Müzesi'nin envanterine eklenmiştir.[63] Mermerden olan heykel restorasyon geçirmiştir. Eser MS 1-2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Heykel elbisesiz olarak işlenmiş ve göğüs detayları oldukça sığ verilmiştir. Heykelin iki ayağı yere basmaktadır fakat sol ayağı destek ayağı olurken sağ ayağı hafifçe öne doğru eğimli

[63] https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=1055300001&objectId=3401668&partId=1 ; Müze Nu: 1805,0703.237.

bir şekilde tasvir edilmiştir. Saç toplama stili Louvre Müzesi Venüsü'ne benzemekle birlikte arkadan aşağıya omuzlara doğru sarkan bukleler ise Hellenistik etkinin izlerini göstermektedir. Ayrıca "Zırhlı Venüs"ün tasvir edildiği heykellerde, sadece Britanya Müzesi'nde bulunan 25 cm.'lik heykel dışında hepsinin sol kolunun humerusunda bir bant ile tasvir edilmiştir.

Agnano'da bulunan bir başka heykel bebek Dionysoslu Hermes heykelidir (Kat. Nu. IV).[64] Yüksekliği yaklaşık olarak 100 cm.'dir.[65] Heykelin malzemesi kireçtaşındandır. Ayakta durur vaziyette çıplak olarak tasvir edilen Hermes, sağ bacağı üzerinde dururken sol bacağı öne doğru arka bacağından açılmış bir biçimde verilmiştir. Sağ kolunda boydan boya uzun bir asa tutmaktadır. Boynunda yatay ve dikey hatlarla verilen "chlamys" heykelin arkasından sol eline düşmektedir. Sol kolunda bebek Dionysos sağ elinde üzüm demeti tutar vaziyette verilmiştir. Heykelin sol ayağına bitişik duran bir destek ve onun yanında Hermes'e bakar vaziyette frontal duran bir koç bulunmaktadır. Koçun detayları yatay çizgilerle verilmiştir. Hermes'in vücudu detaylı olarak verilmiştir. Heykelin başı, sağ eli, asasının büyük kısmı ve cinsel uzvu kırılmış ve yoktur. Heykelin yüzeyinde korozyon izleri yoğun olarak görülmektedir.

Agnano'da bulunan diğer bir heykel Ganymedes heykelidir (Kat. Nu. V).[66] Heykelin yüksekliği yaklaşık 110 cm.'dir ve kireçtaşından yapılmıştır. Ayakta durur vaziyette çıplak olarak tasvir edilen Ganymedes, sağ bacağı üzerinde dururken sol bacağı sağ bacağının üzerine doğru kıvrılmış olarak verilmiştir. Heykel ileriye doğru bakar vaziyettedir. Bedeni belinden itibaren sola doğru eğilmiş durumda tasvir edilmiştir. Ganymedes'in sağ omzunda chlamys asılı durmaktadır. Sol kolu dirseğine kadar bedenine bitişikken sağ kolu yana doğru açık biçimdedir. Heykelin sağ ayağına sarılan Cubid arkasında bir desteğe sırtını yaslamış olarak verilmiştir. Ganymedes'in vücut hatlarının detayları zayıftır. Ganymedes'in başı, sağ ve sol kolu dirseğinden

[64] Macchioro heykelin modern restorasyonlu halini göstermektedir. Gerçek parçalar sadece gövde ve bacaklar olurken, Bebek Dionysos, koç ve alt bacaklar orijinal değildir. Bkz.: Macchioro, 1912, fig. 15;
[65] Macchioro 1912, s.280.
[66] Bu tanımlama kazıyı yapan Macchioro tarafından yapılmış ve Amalfitano tarafından tekrarlanmıştır: P. Amalfitano, G. Camodeca, M. Medri, **I Campi Flegrei: Unitinerario Archeologico,** Marsilio Yay., Venedik, 1990, s. 67. Diğer farklı tanımlamalar için bkz.: B.S. Ridgway, **Hellenistic Sculpture I, The Styles of ca. 331-200 B.C.,** Bristol Classical Yay., 1990, s. 103-104.

itibaren, cinsel uzvu ve Cubid'in başı kırılmış ve yoktur. Heykelin yüzeyinde darbeye ve korozyona bağlı hasarlar bulunmaktadır.

Bu heykeller dışında Agnano'da iki adet satyr heykeli bulunmuş fakat bu heykellerden sadece birinin başı korunmuştur.[67]

Agnano'daki Zırhlı Venüs ve Ganymedes heykellerin ikisi, frigidarium bölümündeki havuzun etrafındaki nişlere yerleştirilmiştir. Bebek Dionysoslu Hermes ile Venüs aynı odanın batı duvarı boyunca yerleştirilmiştir.[68]

1908'de Ludwig Pollak, Frankfurt'taki Liebieghaus Müzesi için Roma'da, Agnano termal kompleksinde çıkmış olan "Muse di Agnano" adı verilmiş beş adet musa'dan oluşan bir grup heykeli satın almıştır (Lev. XII).[69] Bu heykeller aynı yıl yine "Muse di Agnano" etiketiyle Frankfurt-Liebieghaus Müzesi'ne kaydettirilmiştir. Bu heykellerin kökeni ve kronolojisi halen tartışmalıdır. Nitekim Agnano kaplıca kompleksi ile çağdaş olabileceğini düşünürsek, MS 2. yy. ortasına tarihlendirilebilir.[70] Fakat Peter C. Bol heykelleri MÖ 2. yy. sonlarında Delos Adası'nda faaliyet gösteren bir atölyenin heykeltraşına atfetmiştir.[71] Bol'un bu görüşünü diğer bilim insanları da desteklemiş, bu fikir birliğinden dolayı bu heykeller MÖ 2. yy. sonuna tarihlendirilmiştir.[72] Araştırmacılar her ne kadar tarihlendirmesini ve atölyesini tahmin etmiş olsalarda, heykellerin Napoli'de bulunan Agnano kaplıcasına nasıl geldiği konusunda herhangi bir çalışma yapmamışlardır.[73] Macchioro kendi temel çalışmasında bu heykellerden bahsetmemektedir.[74] Heykellerin Yunan kökenli olması yönündeki görüşler[75] zayıftır. "Muse di Agnano" heykel grubunun Agnano

---

[67] Macchioro, 1912, s. 284. Heykel başının fotoğrafının kötü olmasından dolayı tasniflemesi yapılamadığı için çalışmaya dâhil edilememiştir.
[68] Amalfitano, Camodeca, Medri, **a.g.e.,** s. 65.
[69] J. B. Hartmann, "A Proposito di 'Ludovico Pollak Romano'", **Strenna dei Romanisti 46,** Roma, 1985, s. 287-316.
[70] H. Manderscheid, **Die Skulpturenausstattung der Kaiserzeitlichen Thermenanlagen**, MAR 15, 1981, s. 81-82.
[71] P. C. Bol, **Liebieghaus-Museum alter Plastik Frankfurt am Main Führer durch die Sammlungen Antike Kunst**, Frankfurt, Liebieghaus, 1980, s. 236-239.
[72] Örnek olarak bkz.: L. Faedo, **Mousa/Mousai,** LIMC 7, Münih, 1994, s. 1000.
[73] B.S. Ridgway, "Musing on the Muses", **Festschrift für Nikolaus Himmelmann: Beitrage zur Ikonographie und Hermeneutik,** edt. Cain Hans Ulrich, Mainz am Rhein 1989, s. 268.
[74] Bkz.: Macchioro 1912.
[75] Bu konu hakkında bkz.: D. Bonanome, Il Rilievo da Mondragone nel Museo Nazionale di Napoli, **Accademia di Archeologia Lettere e Belle Art idi Napoli Monumenti X**, Napoli 1995; A. Sogliano,

kaplıcasının hangi odasında veya bölümünde kullanıldığı bilinmemektedir. Bu eserlerin Macchioro' nun çalışmasında olmaması, kazı alanı ve kaplıcayla ilintisini bağlantı kurulamaz duruma getirmektedir. Fakat "Muse di Agnano" heykel grubu Frankfurt-Liebieghaus Müzesi'nde Agnano kaplıcası ile ilintisi olmasından dolayı çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.1.2. Terme di Suio / Castelforte (Aquae Vescinae / Vesevinae) (Lev. XIII – XIV)

Aquae Vescinae, Lazio ili Castelforte ilçesi Suio beldesinin doğusunda, Garigliano Nehri'nin kıyısında yer almaktadır (Lev. XIII).[76] Kaplıcanın bulunduğu bölge eskiden aktif olan Aurinci Dağı ile Santa Croce Dağı arasında yeraltı volkanik etkinliğin yoğun olduğu bir bölgede bulunmaktadır. Garigliano Nehri kenarında çok fazla sayıda aktif sıcak su kaynağı yeryüzüne çıkmaktadır.[77]

Suio beldesinin Antonio Bölgesi'nde bulunan Aquae Vescinae Kaplıcası'nın yapılaşma izleri MÖ 2. yüzyıla dayanmaktadır. Yapının gelişimi yaklaşık olarak MS 3. yüzyıla kadar sürmektedir.

1877-1892 yılları arasında kazı ve araştırma çalışmaları yapılmış, uzun bir aradan sonra 2007 yılında EMME şirketi tarafından arkeolojik bir kazı kampanyası yürütülmüştür. Bu çalışmalar Lazio Arkeolojik Mirasının Üstünlüğü ("Aquae Vescinae" olarak adlandırılan Suio Kaplıcasının restorasyonu, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi) adına yapılmıştır.

1887 yılında Aquae Vescinae'nin bulunduğu yerde modern bir kaplıca yapısı yapmak için temel kazıları sırasında Roma Dönemi kalıntılarına rastlanmıştır. Bu kazı alanının denetimi için görevlendirilen dönemin bakanlık görevlisi L. Fulvio bu modern kaplıcanın inşa edilmek istenmesi sebebiyle yaptığı kazılarda Aquae Vescinae'yi ortaya çıkarmıştır.[78] Kazılarda ortaya çıkarılan yapı kalıntılarının büyüklüğü güney-

---

"Regione I. III Pompei: Relazione degli scavi fatti durante il mese di settembre", **NSc,** 1901, s. 400-406.

[76] BAtlas, *Aquae Vescinae,* 44-E3.

[77] C. J. Smith, "The Aurunci and Sidicini", **The Peoples of Ancient Italy**, edt. G.D. Farney, G. Bradley, De Gruyter Yay., 2017, s. 447-460, s. 447.

[78] L. Fulvio, Castelforte - Di un Edificio Termale Riconosciuto nel Comune di Castelforte, **NSc**, 1887, s. 406-410, s. 406.

kuzey doğrultusunda 57 m., doğu-batı doğrultusunda 40 m.'dir (Lev. XIV). Dağın kıyısına inşa edilmiş kaplıcayı korumak amacıyla batısında yaklaşık 1.35 m. yüksekliğinde, 1.5 m. genişliğinde ve 60 m. uzunluğunda bir istinat duvarı tespit edilmiştir. Kyklop taşlarla döşenmiş 87 m. uzunluğunda 7 m. genişliğindeki yol kaplıcayı ikiye ayırmaktadır. Batısında bulunan bölüm kaplıcanın yıkanma ritüellerinin yapıldığı yapılar topluluğudur. Doğusunda bulunan bölümlerde ise latrina ve odalardan oluşan birbirine birleşik dikdörtgen yapı topluluğu mevcuttur. Kaplıca geç dönemlerde kullanılmış ve bu sebeple tahribata uğramıştır. Kaplıcanın konaklama ve tedavi için kullanıldığı tahmin edilen bütünleşik yapılar topluluğu, 19. yy. sonlarında inşa edilen şu an âtıl durumda olan modern kaplıca tesisinin altında kalmış ve büyük bir tahribata uğramıştır.

Aquae Vescinae kaplıcasında 19. yy. sonları ve 20. yy. başlarında yapılan kazı çalışmaları sırasında birçok heykel ve heykel parçaları bulunmuştur. Fakat gerek sonrasında gerekse döneminde yapılan yayınlarda eserlerin nerede olduğu konusunda bilgi verilmemiştir. Bu eserlerden sadece bir heykelin fotoğrafına ulaşılmış, diğerlerinin sadece detayları verilerek yayınlarda ele alınmıştır. Bu eserlerden sadece fotoğrafı olan kaz tutan çocuk heykeli kataloğa alınmıştır.

Aquae Vescinae'de bulunan ve fotoğrafına ulaşılan tek heykel oğlan ve kazın kompozisyonudur (Kat. Nu. VI).[79] Bu heykel 1892 kazılarında bulunmuş ve yerinde korunmuştur. Bir yükseltinin üzerinde çıplak olarak verilen figür frontal biçimde tasvir edilirken yüzü yukarı bakar vaziyette yapılmıştır. Hafif kilolu olarak verilen figürün yüzü yuvarlak hatlara sahiptir. Saçları dalgalı ve zayıf çizgilerle tasvir edilmiştir. Heykelin sağ ayağı oturduğu podyumdan yana doğru sarkarken, sol bacağı kırılarak vücuduna birleştirilmiştir. Figürün iki kolu omzundan itibaren, podyumunun bir kısmı kırılmış ve yoktur. Heykel Hellenistik tipte Roma Dönemi kopyasıdır. Giglioli bu heykelin iki ya da üç yaşında bir çocuğu temsil ettiğini ve oldukça yaygın olarak kullanıldığını söylemektedir.[80] Kaz ve çocuk figürü Roma İmparatorluk Dönemi'nde hamamlarda kullanılan bir heykel tasviridir. Nitekim kaz tutan çocuk figürü karşımıza

[79] G. Q. Giglioli, "Note Archeologiche Sul Lativm Novvm Aqvae Vescinae", **Avsonia 6,** Roma, 1912, s. 48, fig.7.
[80] Giglioli, 1912, s. 48.

iki farklı model ile çıkmaktadır. Birinci tipte genelde ayakta ve sol koltuk altına kazın boynunu sıkıştırmış biçimde genç çocuk olarak tasvir edilmektedir. İkinci tip olarak ise 2-3 yaşlarında bir çocuk sol kolunun altında yerde oturur vaziyette bir kaz ile tasvir edilir. Bu iki tipleme Hellenistik Dönem'de MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan heykeltraş Boethus'a atfedilir.[81]

Aquae Vescinae'de fotoğrafına ulaşılamayan ve "Asklepius"a ait olduğu düşünülen, kol, ayak ve asaya dolanmış bir yılanın olduğu heykel parçaları da bulunmuştur.[82]

Aquae Vescinae'de fotoğrafına ulaşılamayan bir başka heykel ise Nymphe'ye aittir. Su perisi olarak tanımlanan bu figür, belinin etrafından aşağıya doğru uzun elbise giyerken vücudunun üst kısmı çıplak olarak tasvir edilmiştir.[83] Heykelin kolları ve başı günümüze gelememiştir. Bu kaplıcada bu figürden başka üç kadın heykeli de bilinmektedir; birinin başında taç vardır.[84] Bu üç heykelin de Nymphe olması mümkün fakat korunma durumu kötü olduğu için kesinliği yoktur.[85]

2.1.3. Teanum Sidicinum (Lev. XV – XXI)

Teanum Sidicinum, İtalya Campania Bölgesi'nde bulunan Ceserta iline bağlı Teano ilçesinde bulunmaktadır (Lev. XV) (Lev. XVI).[86] Gabrici, 1908 yılında bölgeyi anlatırken, birçok sıcak su kaynağının aktifliğini koruyarak Savone Nehri'ne döküldüğünden bahsetmektedir.[87] Bu sıcak su kaynaklarının birleştiği noktada, 19. yy. sonlarında yapılan kazı çalışmalarında Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılan kaplıcanın kalıntılarına rastlanılmış ve centaurların işlendiği bazı mermer kabartmalar ile bir Musa heykeli bulunmuştur.[88] 20. yy. başında yapılan çalışmalarda, Teanum

---

[81] Aquae Vescinae'de bulunan kaz tutan çocuk heykelinin benzer örnekleri için bkz.: Avusturya Ephesus Müzesi, Kaz ile Çocuk Heykeli, Müze Env. Nu. Eski Eserler Kolleksiyonu I 816, Online Katalog: www.khm.at/de/object/e0eb1ac754/;
[82] Fulvio, **a.g.e.,** s. 409.
[83] Fulvio, **a.g.e.,** s. 410.
[84] Fulvio, **a.g.e.,** s. 409.
[85] Fulvio, **a.g.e.,** s. 409.
[86] BAtlas, *Teanum Sidicinum* 44-F3.
[87] E. Gabrici, Campania, VII. Teano: Avanzi di un grande edifizio termale dell'antico "Teanum Sidicinum", scoperti in contrada Santa Croce, ATTI Della R. Accademia Dei Lincei, **NSc 5,** Roma 1908, s. 399-416, s. 400.
[88] Gabrici, **a.g.e.,** s. 400.

Sidicinum'un yaklaşık olarak 80 x 60 m. boyutlarında olduğu saptanmıştır.[89] Gabrici'nin 1908 yılında yayınlamış olduğu bölge haritasında kaplıcanın Teanum Sidicinum kentinin güneyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan eski demiryolunun güneyinde olduğundan bahseder.[90] Gabrici'nin haritasıyla günümüz haritasını karşılaştırdığımız zaman burada bulunan kaplıcanın zamanla toprak ve bitki örtüsü altında kaldığı görülmektedir (Lev. XVII).

Yapı iki katlı olarak tespit edilmiş, duvarlar yaklaşık olarak 1-2 m. yükseklikte küçük bir tepeye yaslanır şekilde korunmuştur. Gabrici'nin yürüttüğü kazılarda UPM adına çalışan L. Woolley plan ve kesitlerin çizimini yapmıştır (Lev. XVIII a-b).[91] Kaplıca kazıları sırasında birçok odadan oluşan kompleks bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Su yoluna yakın alanlar suyun yıkıcı kuvvetinden dolayı tahribata uğramıştır.[92] Yapının üst katlarında ve moloz yığınlarının arasında mozaikli zemin izlerine rastlanılmıştır.[93] Kaplıcanın en büyük mekânı olarak tespit edilen VII numaralı nişli oda ve boyut olarak daha küçük olan VI numaralı oda malzeme buluntusu açısından verimli bir bölümdür (Lev. XIX – XX a-b).[94] Uzunluğu 21 m. genişliği 7.5 m. olan bölüm bir apsisten oluşmaktadır. Apsisin içinde yanlarda 2.10 m. ortada ise 1.90 m. boyutlarında üç adet niş yer almaktadır.[95] Bu üç niş içerisinde dekor amaçlı kullanılmış olan heykeller kazı sırasında in situ olarak bulunmuştur.[96] Salonun zemini kaplıcanın diğer odalarının yaklaşık olarak 1 m. altında yer almaktadır (Lev. XXa).[97]

Teanum Sidicinum'da yapılan kazılar sonucunda birçok heykel ve heykel parçalarına rastlanılmıştır (Lev. XXIa). Kaplıcanın en büyük olan VII numaralı odasının ortalarına doğru "c" ile gösterilen yerde parçalar halinde fazla aşınmış durumda bir heykel bulunmuştur.[98] İncelemeler ve bütünleme çalışmaları

[89] Gabrici, **a.g.e.,** s. 400.
[90] Gabrici, **a.g.e.,** s. 399.
[91] Gabrici, **a.g.e.,** s. 399-400.
[92] Gabrici, **a.g.e.,** s. 400.
[93] Gabrici, **a.g.e.,** s. 400.
[94] Gabrici, **a.g.e.,** s. 400.
[95] Gabrici, **a.g.e.,** s. 403-404.
[96] Gabrici, **a.g.e.,** s. 404.
[97] Gabrici, **a.g.e.,** s. 404.
[98] VII numaralı alanda "c" ile gösterilen yerde bulunmuştur: Gabrici, 1908, s. 401, fig.1a; Gabrici, 1908, s. 404.

doğrultusunda heykelin, kaz tutan cupido olduğu saptanmıştır (Kat. Nu. VII).[99] Ayakta durur vaziyette duran çocuk figürü çıplak olarak tasvir edilmiş, sol bacağı üzerinde dururken sağ ayağı öne doğru kıvrılmıştır. Figürün vücudu belinden kıvrılarak "s" formu kazanmıştır. Heykelin saçları yoğun aralıklı bukleler halinde verilmiş ve kulaklarını kapatır vaziyette tasvir edilmiştir. Heykelin göz bebekleri basit konturlarla geçilirken, ağzı kapalı olarak verilmiştir. Heykel sol kolunun altında formu deforme olmuş bir kaz tutmaktadır. Heykelin vücut detayları zayıftır. Kaz tutan çocuğun sağ ve sol kolu omzundan itibaren, sağ bacağı üst baldırının alt kısmından itibaren, sol bacağı dizinin altından itibaren, kazın büyük bir kısmı, burnu ve cinsel uzvu kırılmış ve yoktur. Kaz ve çocuk figürü Aquae Vescinae'de de ortaya çıkarılmıştır.[100] Piramidal şekilde duran bu figürlerin ne anlama geldiğini ve neyi temsil ettiğini araştırmacılar farklı yorumlarla açıklamaya çalışmıştır. Mısır mitolojisi ile ilgili olan bir görüşte; çocuğun Harpocrates olabileceği, kazın da Osiris'in babası Geb'in kutsal kazı olduğu düşünülmektedir.[101] Osiris Roma sanatında figürsel olarak tasvir edilmediği için bu piramidal kompozisyonun Osiris'i temsil ettiği düşünülmektedir.[102] Harpokrates'in saçlarının şekli yanlardan saç örgüsü ile gösterilir. Bu figürde kazlı çocuk yine bu modelin bir varyasyonuna sahiptir ve saçları abartılı bir şekilde üstten toplanmış olarak işlenmiştir. Harpokrates genellikle hafif kilolu bir çocuk olarak gösterilir. Diğer bir görüş kazın çocuğun evcil hayvanı olduğu görüşüdür.[103] Başka bir öneri ise Asklepius'un oğullarından birinin sıtmanın sembolü olan kazın üstesinden gelmesini anlatmasıdır.[104]

Kaplıcanın nehir kıyısına olan yakınlığı doğrultusunda yapının XV[105] numaralı bölümünde "f" ile gösterilen yerde mask biçiminde mermerden yapılmış bir nehir tanrısı heykeli bulunmuştur (Kat. Nu. VIII).[106] Yanına kurulan nehrin kutsallığını

---

[99] Gàbrici, **a.g.e.,** s. 404-405.
[100] Giglioli, **a.g.e.** s. 48.
[101] A. Kozloff, "Harpocrates and the Sacred Goose," **The Ancient World 3,** 1980, s. 80-81.
[102] Antik Roma dünyasında kaz figürünün kullanımı ve anlamları için bkz.: J.M.C. Toynbee, **Animals in Roman Life and Art,** John Hopskin Üniversitesi Yay., Baltimore, 1996, s. 261-264.
[103] J. J. Pollitt, **Art in the Hellenistic Age**, Cambridge Üniversitesi Yay., 1984, s. 128-130.
[104] Bu konu ile ilgili heykeller için bkz.: J. Charbonneaux, **La Sculture Grecque et Romaine au Musée du Louvre**, Editions des Musees Nationaux, Paris, 1963.
[105] XV numaralı alanda "f" ile gösterilen yerde bulunmuştur: Gabrici, 1908, s. 401, fig.1a.
[106] Gabrici, 1908, s. 405, fig.6; I. B. Romano, **Classical Sculpture: Catalogue of the Cypriot, Greek, and Roman Stone Sculpture in the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology,** Philadelphia, 2006, s. 187-188, Kat. Nu. 92.

simgelemek amacıyla yapılan heykelin, 75 cm. boyunda olması mimariyle birlikte kullanıldığını göstermektedir. Gabrici bu heykelin saç kıvrımlarının nehrin hareketlerini tasvir ettiğini ve kaplıcada bulunan heykellerden kondisyonu en iyi olanlardan biri olduğunu söylemektedir.[107] Maske normal boyutlardan yaklaşık olarak dört kat daha büyük yapılmıştır.[108] Figürün saçları tam ortadan ikiye ayrılmış ve alnının ortasına doğru virgül biçiminde çift taraflı kısa saçlar sarkıtılmıştır. Alnının birleştiği saçın hacmini gösteren frontal kısım ve başının iki yanından arkaya doğru kulaklarının arkasına uzanan saçlar detaylı bir şekilde kıvrımlı olarak işlenmişken, başın üst kısımları kabaca işlenmiştir. Figürün kulakları saçların içerisine gömülmüş biçimde ince çizgilerle verilmiştir. Bıyıklar uzun ve yanlardan sarkık şekilde tasvir edilmiş, sakalların yoğunluğu, yüksek kabartma ve derinliği detaylı bir şekilde işlenmiştir. Kaşları dalgalı çizgiler ile verilmiştir. Göz kapakları belirgin olarak tasvir edilmiş ve lakmiral bezi derin işlenmiştir. Geniş ve derin delikleri bulunan burna ve çıkık belirgin elmacık kemiklerine sahiptir. Arkaya doğru oval biçimde açılmış ağızda diş belirtileri yoktur. Başın arka kısmının kaba bir şekilde oyulmuş olması ve bir bağlantı noktasının olması[109] maskenin bir duvar veya nişte frontal biçimde sergilenmek için yapıldığını göstermektedir. Su ile ilgili tanrıların maske heykellerinin hamam yapılarında kullanımına ilişkin farklı örnekler de mevcuttur.[110]

Kaplıcanın XV numaralı bölümünde yapılan kazılar sırasında maskenin bulunduğu bölgenin hemen üzerinde planda "e" ile gösterilen yerde parçalar halinde bir başka heykel tespit edilmiştir (Kat. Nu. IX).[111] Heykel parçaları su içinde kalmış ve hasar görmüş olan Satyr'e aittir. Mermerden yapılan satyr heykeli çıplak ayakta durur vaziyette tasvir edilmiş, sol bacağı üzerinde durur vaziyettedir. Sağ kolu dirseğinden kırılarak karnına doğru vücuduna birleşik olarak verilmiştir. Figürün boynunda sırtına doğru sarkan chlamysin bağlandığı ipi göğsüne düşmektedir. Heykelin başı, sol kolu dirseğinin altından itibaren, sağ kolu omzundan itibaren, sağ

[107] Gabrici, **a.g.e.,** s. 405.
[108] Romano, **a.g.e.,** s. 187.
[109] Romano, **a.g.e.,** s. 188.
[110] Teanum Sidicinum'da kullanılan nehir tanrısı maskesinin benzer örneği için bkz.: J.S. Østergaard, **Imperial Rome**, Ny Carlsberg Glyptotek, Kopenhang, 1996, s. 224; Nehir tanrılarının Roma hamamlarında kullanılan tiplemeleri için bkz.: Manderscheid, **a.g.e.**
[111] Gabrici, **a.g.e.,** s. 406.

bacağı kalçasından itibaren, sol bacağının diz kısmı ve plintinin neredeyse tamamı kırılmış ve yoktur. [112] Heykelin yüzeyinde yoğun korozyon izleri mevcuttur. Heykelin gövdesi Praksiteles tipi satyr heykellerin kopyaları ile esneklik ve duruş bakımından benzerlik göstermektedir.[113] Heykelin beden çizgileri, işlenişi ve kıvrımlarının karakteristik özelliklerinden Praksitelik benzerlerini tespit etmek mümkün olmaktadır.[114]

XV numaralı bölümün güneydoğusunda XIII numaralı odadan IX numaralı koridora geçişi sağlayan kapının köşesinde planda "d" ile gösterilen noktada parçalanmış bir heykel başı bulunmuştur (Kat. Nu. X).[115] Bu heykel başı bir çocuğa aittir ve dudaklarında belli olmayan bir obje mevcuttur. Heykelin sadece başının bir bölümü bulunduğu için eser hakkında net bir tasnifleme yapmak mümkün olmasa da Cubid olarak tanımlanabilir.[116]

Kaplıcanın XVI numaralı bölümünden VI numaralı bölüme geçişi sağlayan kapının önünde planda "a" ile işaretli olan yerde, bir Cubid heykeli bulunmuştur (Kat. Nu. XI).[117] İnce bir işçilikle işlenmiş olan bu heykelin boyu yaklaşık olarak 54 cm.'dir.[118] Ayakta durur biçimde olan Cubid çıplak olarak verilmiş, sağ bacağı üzerinde dururken sol bacağı öne doğru kıvrılmış olarak yapılmıştır. Cubid öne eğilir biçimde lütuf tipi duruş sergilemekte, kalça kıvrılarak zarif bir pozisyona bürünmektedir.[119] Başının üzerindeki pelerin omuzlarına düşerek öne doğru bir çıkıntı yapar ve etkileyici bir duruşa neden olmaktadır. Saçları önde dalgalı olarak verilirken başının üstüne doğru süslü ve motifli bir taç takmaktadır. Yüzü yuvarlak hatlarla verilen Cubid'in göz detayları derin çizgilerle verilirken, ağzı hafif açık biçimde verilmiştir. Sol kolunun dirseği çelenkle süslenmiş bir taşa dayanmıştır ve bu taş destek görevi görmektedir. Heykelin sağ ve sol kolu omzundan itibaren, sağ bacağı üst

---

[112] Gabrici, **a.g.e.,** s. 406.
[113] Gabrici, **a.g.e.,** s. 406.
[114] C. C. Vermeule, **Greek and Roman Sculpture in America: Mastercpieces in Public Collections in the United States and Canada,** Kaliforniya Üniversitesi Yay./The Getty Museum**,** Berkeley, 1981, s. 162-163; B. S. Ridgway **Hellenistic Sculpture: Vol. 1, The Styles of ca. 331-200 B.C**., Bristol Classical Yay., 1990. Lev. 159a-d.
[115] Gabrici, **a.g.e.,** s. 408.
[116] Gabrici, **a.g.e.,** s. 408.
[117] Gabrici, **a.g.e.,** s. 408; Romano, 2006, Kat. Nu. 91.
[118] Gabrici, **a.g.e.,** s. 409.
[119] Gabrici, **a.g.e.,** s. 409.

baldırının ortasından itibaren, sol bacağı dizinden itibaren, cinsel uzvu, burnu, solunda yer alan çelenkle örtülmüş desteğin büyük bir kısmı kırılmış ve yoktur. Kanatların detayları dikey ve yatay çizgilerle zayıf konturlarla verilmiştir. Bu tip Cubid heykeli yine Teanum' da bulunmuş ve birbirleriyle çok benzer özellikler gösteren başarılı bir Hellenistik kopyalar olduklarını göstermektedir.[120]

Teanum Sidicinum'da bulunan bir diğer heykel ise Venüs heykelidir. Kaplıcanın XVI numaralı bölümünde planda "b" ile işaretli olan yerde bulunmuştur (Kat. Nu. XII) (Lev. XXIb). Ayakta durur vaziyette çıplak olarak tasvir edilen Venüs, sol bacağı üzerinde dururken sağ bacağı dizinden öne doğru kırılmış vaziyette verilmiştir. Sağ kolu dirseğinden kırılarak sol göğsünü kapatır pozisyonda verilmiştir. Sol kolu aşağı yönlü dirseğinden hafif kıvrılarak cinsel uzvunu kapatır pozisyonda tasvir edilmiştir. Venüs'ün sol bacağının yanında bir amphora ve onun üzerinde üzerinden çıkardığı elbise dikey ve yatay hatlarla verilmiştir.[121] Heykelin vücut detayları sade olarak tasvir edilmiştir. Heykelin başı, her iki bileği ve ayakları bileklerden itibaren kırılmış ve yoktur. Heykelin yüzeyi ve özellikle sağ bacağının arkası suyun verdiği hasardan dolayı aşınmıştır. Heykelin arkasında demir ile temas etmesinden kaynaklanan kararmalar mevcuttur. Kıvrımlı kumaşın sol tarafı ve arkası kare şeklinde bırakılmıştır. Baş, kollar ve eller heykelle tek parça halinde oyulmuştur. Ayak bileklerinden alt bacaklar, ayaklar ve destek perdenin alt kısmı ayrı ayrı oyulmuştur. Sağ bacağın altında muhtemelen bir kaide ile tek parça halinde oyulmuş, ayağı bağlayacak dairesel bir zıvana vardı.[122] Heykel Hellenistik tipte, MÖ 4. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıla kadar uzanan Knidos – Capitol Venüsü'nün oldukça sadık bir Roma kopyasıdır. Kopyaların ve uyarlamaların çoğunda tanrıçanın giysileri solunda bir amphora üstüne yerleştirilir. Heykelin kötü korunmuş olması tarihi hakkında kesin bilgi vermeyi zorlaştırmaktadır.[123] Sondaj çalışması, Flavian

[120] Gabrici, **a.g.e.,** s. 409; G. Barracco, F. Bruckmann, W. Helbig, **La Collection Barracco II,** Kunst - Wissenschaft, Münih, 1893, Lev. LXX; Barracco (Vakfı), Museo Barracco, **Catalogo Del Museo di Scultura Antica,** Forzani e. c., Tipografi Del Senato, Roma, 1910, s. 33. Nu. 164.
[121] Romano, **a.g.e.,** s. 185.
[122] Romano, **a.g.e.,** s. 186.
[123] Romano, **a.g.e.,** s. 186.

Dönemi'nden itibaren bir tarih önerir. Gabrici, Teanum Sidicinum' daki kaplıca yapısının son aşamasını MS 2. yy. sonları ve 3. yüzyıla tarihlendirmiştir.[124]

2.1.4. Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) (Lev. XXII – XXV)

Bagni de Vicarello, Roma Lazio Bölgesi'nde yer alan Bracciano ilçesine bağlı Vicarello kasabasında yer almaktadır (Lev. XXII).[125] 40.000 yıl önce aktif olan yanardağın volkanik gölünün kuzeybatısında yer alan kaplıcanın bulunduğu bölge aktif fay hatları bakımından oldukça zengindir.[126]

Roma kaplıcasının bulunması 1852 yılında tesadüf eseri olmuştur.[127] İlk bulunan yer adak kuyusu olmuştur. Papa Gregory XIII'ün (1570-1585) kurmuş olduğu Roma Germen Macar Koleji'ne ait olan ve 1737 yılında inşa edilmiş kaplıcanın yerine yeni bir kaplıca binası yapmak için 1852 yılında eski kaplıca yıkılmıştır.[128] 1737 yılında yapılan kaplıca binası yıkılınca kaynağın yeryüzüne çıktığı kayanın bulunduğu bölümde çok sayıda metal obje olduğu tespit edilmiştir.[129] Sıcak su kaynağının debisini düşürdüğü ve tıkadığı varsayılarak bu objeler çıkartılmıştır. Çalışmaları takip eden Giuseppe Marchi içerisinde biriken kalıntıların derine inildikçe düzenli bir stratigrafik yapıya sahip olduğunu keşfetmiştir.[130] Stratigrafik olarak önce yüzeyde bulunan gümüş bardaklar, Roma sikkeleri, diğer İtalya yarımadası halklarının sikkeleri, daha sonra kaba forma ve biçime sahip Roma öncesi sikkeleri ve son olarak da geç tarih öncesi döneme ait taş bıçaklar ve ok uçları bulunmuştur (Lev. XXIVb).[131] Kutsal kabul edilen sıcak su kaynağının çıktığı kuyu, tarihöncesi çağlardan itibaren Etrüskler ile devam eden sonrasında Roma İmparatorluk Dönemi ile zirve yapmış bir

---

[124] Gabrici, **a.g.e.,** s. 414.
[125] BAtlas, *Aquae Apollinares Novae,* 42-C4.
[126] M. C. Cadolini, **La Stipe Votiva di Vicarello Analisi Della Scoperta Archeologica e del Contesto Topografico e Territoriale,** Ferrara Üniversitesi, Matematik, Fizik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Kültür ve Çevre Mirası Bilimleri, 2010-2011, s. 1-64, s. 6.
[127] Roma Germen Macar Koleji'ne ait modern kaplıca binasının bulunduğu yerde Roma İmparatorluk Dönemi kalıntılarının olduğu biliniyordu. Fakat bu kalıntılar 1852 yılına kadar araştırılmamış ve kazısı yapılmamıştır. Bkz.: R. P. Marchi, "Decouverte des Aquae Apollinares Aupres du Lac de Bracciano (Extrait de Laciviltà Cattolica du 28 Fevrier)", **Revue Archeologique, 9,** Presses Universitaires de France, 1852, s. 46-50, s. 46.
[128] L. Gasperini, "El Tesoro de Vicarello: Un Gran Descubrimiento Arqueológico del Siglo XIX, **Gerion, Revista de Historia Antigua 26-2,** 2009, s. 91 – 102, s. 91; M.C. Cadolini, 2010-2011, s. 6-7.
[129] R. Hodges, "The Archaeology of the Vicarello Estate, Lake Bracciano", **Papers of the British School at Rome 63**, 1995, s. 245-249, s. 245; Gasperini, **a.g.e.,** s. 92.
[130] Gasperini, **a.g.e.,** s. 93.
[131] Gasperini, **a.g.e.,** s. 93.

Antik Çağ kaplıcası olduğunu ve çevresinde yapılaşmaların yaşandığını göstermektedir. Roma kaplıcasının üzerine yapılan modern kaplıca ve kazıların düzensizliği nedeniyle kalıntıların mimari özellikleri net olarak tespit edilememiştir (Lev. XXIII - Lev. XXIVa).

Vicerello'daki Aquae Apollinares Novae kaplıcasında Apollo heykeli (Kat. Nu. XIII), Colini tarafından yürütülen kazılar sırasında 1977'de nympheum içinde bulunmuştur.[132] Yunan aslının bir Roma kopyası olan heykel pentelik mermerden yapılmıştır. Apollo ayakta durur vaziyette çıplak olarak tasvir edilmiştir. Saçları derin çizgilerle belirtilmiş dikey hatlarla önde başının üstünde yatay rulo biçiminde toplanmıştır. Saçlarının bir kısmı yatay hatlarla arkada gevşek biçimde toplanarak omzuna düşen bukleler ile tasvir edilmiştir. Apollo'nun kulakları açık verilmiş, gözleri çukur, göz kapakları derin konturlarla işlenmiştir. Çenesi hafif öne doğru çıkıntılı verilmiş ve ağzı hafif açık olarak tasvir edilmiştir. Göğsünün ortasından bağlanan iki omzunun üzerinden sırtına doğru düşen chlamys mevcuttur. Heykelin vücut hatları detaylı olarak verilmiştir. Apollo'nun sırtında kare formda derin bir delik mevcuttur. Bu delik heykeli sergilendiği nişe sabitlemek için kullanılmış olmalıdır. Heykelin arka kısmı kaba biçimde işlenmiştir. Heykelin sağ kolu omzundan itibaren, sağ ve sol bacağı kasıklarından itibaren, cinsel uzvu ve burnu kırılmış ve yoktur. Termal sulara ve buharlara yakınlığı mermerin bozulmasına neden olduğu için, su tarafından aşındırılmış olan parçaların değiştirildiği gözlemlenmektedir.[133] Değiştirilmiş parçalar aynı tip mermerden yapılmıştır. Arkeolog L. Fabbrini'ye göre, sağlam figürün yaklaşık 210-220 cm. yüksekte olması gerekiyordu.[134] Restorasyon sırasında sağlam gövde üzerinde yapılan grafik rekonstrüksiyon ile karşılaştırarak, heykelin yaklaşık 220 cm. yüksekliğinde olması gerektiğini doğrulamak mümkün olmuştur.[135] Tanrı vücudunun ağırlığını sol bacağında dinlendirirken, sağ arka ayak parmaklarına dayanarak figürü "chiastico" şemasına göre dengeler.[136] Bu şema, alt ekstremiteler ile üst ekstremiteler

[132] C. Sodano, "La Valorizzazione del Patrimonio Culturale L'Apollo di Vicarello Un'opera Restituita Al Suo Territorio", **Kermes Istituzioni e Strutture 83**, 2011, s. 41-50, s. 44; R. Hodges, 1995, s. 244.
[133] Sodano, 2011, s. 244.
[134] L. Fabbrini, "L'Apollo di Vicarello e l'inserimento del Suo Prototipo nell'ambito della Scultura Attica del IV sec. a.C.," **Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts Roemische Abteilung 90-1,** 1983, s. 1-33, s. 6.
[135] Sodano, **a.g.e.,** s. 244.
[136] Sodano, **a.g.e.,** s. 245.

arasında, "chi" olarak telaffuz edilen Yunan alfabesinin X harfini hatırlatan çapraz bir düzenlemeyi göstermektedir.[137] Bu düzenleme, antik Yunan heykelinin katı resmi modellerinin aksine, doğal hareketlere göre konumlandırılmasına izin veren vücudun dinamik dengesini göstermektedir. Chiastic şeması, MÖ 5. yüzyılda Yunan heykeltraş Polykleitos tarafından kullanılmış, daha sonra çağdaşları tarafından harmonik bir kanon olarak uygulanmıştır.[138] Heykelde kesin teknik ve biçimsel özellikler mevcuttur. Vicarello Apollo'su üzerindeki çalışmalar, Vatikan Müzelerinde "Apollo del Belvedere" heykeli veya Altes Müzesi'ndeki Triton "Grimani" nin gövdesi gibi MÖ 4. yy. ortalarındaki Attika heykel eserleriyle doğrudan ilişkisini göstermiş Leochares atölyesine atfedilebilir.[139] Yüzeylerin işlenmesi ve fizyodinamik özellikleri, çalışmanın bir Roma ürünü olarak tanımlanmasına izin verdiği için Fabbrini eseri MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedir.[140] Heykelin bulunduğu nympheum'da yer alan bir niş Apollo heykelinin sergilendiği alan olarak düşünülmektedir (Lev. XXV). Temsilciliği adak teklifleri üzerindeki yazıtlarla birlikte, bu kaplıca merkezinin Aquae Apollinares olarak bilinmesini oldukça muhtemel kılıyor.[141]

2.1.5. Valchetta / Bagni della Regina (Veio) (Lev. XXVI – XXXI)

Veio arkeolojik alanı, Roma il sınırında kuş uçumu yaklaşık 1 km. kuzeybatısında bulunan İsola Farnese ilçesinin kuzeydoğusunda bir tarım arazisi içerisinde yer almaktadır (Lev. XXVI, XXVII).[142] Kaplıca Veio kenti platosunun güneybatı bölgesinde mevcut olan hafif bir yükselti üzerinde ve çevresindedir (Lev. XXVIII).[143] Porta di Portonaccio olarak adlandırılan Etrüsk duvarlarının kapısı ve şu anda iki seviyeye bölünmüş yaklaşık 10.000 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Lev. XXIX – XXXa).[144]

---

[137] Sodano, **a.g.e.,** s. 245.
[138] Sodano, **a.g.e.,** s. 245-246.
[139] Sodano, **a.g.e.,** s. 246.
[140] Fabbrini, **a.g.e.,** s. 6.
[141] Fabbrini, **a.g.e.,** s. 1-33; E. Künzl, S. Künzl, "Aquae Apollinares/Vicarello (Italien)", **Les Eaux Thermales et les Cultes des Eaux en Gaule et dans les Provinces Voisines,** Tours-Turin, 1992, s. 273-296, s. 274.
[142] BAtlas, *Veii,* 44-1B.
[143] U. Fusco, "Nuovi Reperti Dall'area Archeologica di Campetti a Veio", **ArchCl 52**, 2001, s. 255-278, fig.1.
[144] U. Fusco-L. Lattanzi, "Via Cassia: Novità Archeologiche dal sito di Campetti a Veio (RM) (Municipio xv ex xx)", **BCom 114**, 2013, s. 436-449, s.436; U. Fusco, "Iscrizioni votive ad Ercole, alle

İlk arkeolojik araştırmalar 1940 yılında yapılmıştır. 1970'lerin başlarında duvar yapılarının bütüncül restorasyonu periyodik olarak 1983'e kadar devam etmiştir (Dönem VIII).[145] 1996'dan itibaren, A. Carandini'nin bilimsel yönetimi ile sahadaki sorumluluğu altında kazı projeleri yürütülmektedir.[146] 2009'da tamamlanan yeni kazılar, MÖ 9. yüzyılın sonlarından itibaren kronolojik bir dönemi kapsayan aşamalar halinde 8 dönemde özetlenebilen stratigrafik bir sıra ortaya çıkarmıştır.[147] Dönem I (MÖ 9. yy. sonları 7. yy.'ın ilk yarısı), Dönem II (MÖ 7. yy. sonları 4. yy. başı), Dönem III (MÖ 2-1. yy. sonu), Dönem IV (MÖ 1. yy. sonu MS 1. yy. ikinci yarısı), Dönem V (MS 1. yy. sonu MS 3. yy. ortaları), Dönem VI (MS 4.-6. yy. sonu), Dönem VII (Geç Antik Çağ), Dönem VIII (Modern Çağ). Kazılar sırasında çok sayıda karmaşık duvar yapısı tespit edilmiş ve yakın zamanda yayınlanan bazı seramik ve heykel buluntularından[148] anlaşılacağı üzere, daha aşağı katmanlarda mevcut olan kentsel oluşumlu kutsal alan kompleks bir kaplıca tesisi ile donatılmış olmalıdır.[149] Yeni kazılar, MÖ 1. yüzyılın sonundan başlayarak alanın termal, terapötik ve kültürel bir kompleks olarak yorumlanmasını da mümkün kılmıştır. MS 3. yüzyıla kadar tarihlendirilmiş keşfedilen yeni mimari yapılara ve bazı epigrafik bulgulara dayanmaktadır (Dönem IV-V).[150]

Dönem IV yerleşim yeri (MÖ 1. yy. sonu – MS 1. yy.'ın ikinci yarısı) yaklaşık olarak 10.000 m²'dir. Bu dönem katmanında maksimum bina gelişimine ulaştığı bilinmektedir (Lev. XXXb). Suyun taşınması için inşa edilen birçok yapıya rastlanılmıştır. Bu yapılar alt yapı ve üst yapı olarak tanımlanmış ve incelenmiştir.[151]

Fonti e a Diana dal sito di Campetti a Veio: ulteriori elementi per l'interpretazione archeologica", **RendPontAc 81**, 2008-2009, s. 443-500, fig.17.

[145] Fusco, 2008-2009, s. 443-500, s. 444-448.

[146] Fusco-Lattanzi, 2013, s. 436.

[147] Fusco-Lattanzi, 2013, s. 439.

[148] U. Fusco, "Il Culto Di Ercole Presso Il Complesso Archeologico Di Campetti, Area S-O, A Veio: Testimonianze Dall'età Etrusca A Quella Romana", **Archeologia Classica 62,** 2011, s. 379-412; G. Colonna, "Il Mito di Enea tra Veio e Roma", **Annali della Fondazione per il Museo Claudio Faina XVI**, 2009, s. 51-71.

[149] Fusco ve Lattanzi'nin görüşlerinin temeli için bkz: G. Colonna, **I santuari urbani-Santuari d'Etruria**, Electa Yay., Milano, 1985, s. 67-69; J. Bouma, **Religio Votiva: The Archaeology of Latial Votive Religion: The 5th-3rd c. BC Votive Deposit South-West of the Main Temple at "Satricum"Borgo Le Ferriere,** University of Groningen Yay., 1996, s. 104-112.

[150] Fusco, 2008-2009, s. 483-492.

[151] Fusco-Lattanzi, 2013, s. 439.

Dönem II'de de kısmen kullanılan alt yapı sistemleri;[152] yoğun bir su tüneli ağı, birkaç su kuyusu ve bir çökertme tankından oluşmaktadır. Kanalların kullanımı suyun kuyulara taşınması, toplanması ve ayırması olarak tanımlanmıştır.[153] Tespit edilen ve üst yapı olarak tanımlanan bölümler (Lev. XXIX); nymphaeum (o), büyük su toplama tankları (c, g), yüzme havuzları (m, n), piscine (d) ve bir su kemeri (I-L) olarak belirlenmiştir.[154]

Kaplıcaların sıcak su kaynağı inşa edileceği yerin birinci önceliği olmasından dolayı soğuk su kaynağı çevrede veya yakında bulunan kaynaklardan temin edilip nymphaeum ve sarnıçları beslemek amacıyla yapıya veya komplekse ulaştırılmaktaydı.[155] Veio kaplıca kompleksinin içilebilir su tedariği çevresinde bir su kaynağı bulunmamasından dolayı büyük su sarnıçlarında yağmur sularının toplanmasıyla sağlandığı düşünülmekteydi[156]. Fakat bu fikir daha sonra kompleksin içerisindeki su kemeri ayaklarından yola çıkarak, soğuk suyun kentten daha yüksek rakımda olan bir alandan su temini yapıldığı yönünde değişmiştir.[157]Arkeolojik

---

[152] Veio Kaplıcası'nın altyapı kanal sistemlerini inceleyen Roma Yeraltı Derneği, Mağara Arkeolojisi yayınları için bkz.: P. Zanovello, **Aqua Atestina, Aqua Patavina: Sorgenti e Acquedotti Romani nel Territorio dei Colli Euganei,** Zeilo Yay., Padova, 1997; I. Riera, "Gli Acquedotti, in Id. (a cura di)", **Utilitas Necessaria: Sistemi Idraulici Nell'italia Romana,** Progetto Quarta Dimensione, Milan, 1994, s. 165-295.

[153] R. T. Kastenbein, **Archeologia Dell'acqua.** La Cultura Idraulica nel Mondo Classico, Longanesi, Milan, 1993, s. 24-50.

[154] Kutsal yapılara ve kaplıcalara normal içilebilir suyun kemerler vasıtasıyla getirilmesi ve kullanımı için bkz.: P. Aupert, "L'eau Curative a Argos", **L'eau, la santé et la maladie dans le monde grec**, Actes du Colloque, (Paris, 25-27 Kasım, 1992), edt. R. Ginouvés, A.-M. Guimier-Sorbets, J. Jouanna, L. Villard, **BCH 28** (ek-XXVIII), Paris, 1994 s. 193-200, s. 196-198; R. T. Kastenbein, **Archeologia Dell'acqua: La Cultura Idraulica ne Mondo Classico,** Longanesi Yay., Milano, 1993, s. 51-128; F. Yegül, **Roma Dünyasında Yıkanma**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 120-121.

[155] Veio Kaplıcası gibi birçok kaplıca, içerisindeki kutsal, terapötik amaçlı ve yaşamsal ihtiyaç için kullanılan soğuk su ile beslenen bölümlerine su temini için çevreindeki kaynaklara ve suyollarına başvurmuştur. Roma dünyasında kaynağın kutsal ve terapötik önemi için bkz.: L. Romizzi, "Fons (Mondo Romano)", **ThesCRA IV**, J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2005, s.242-244; A. Maggiani, "Culti Delle Acque e Culti in Grotta in Etruria", **Ocnus, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia 7,** Clueb, 1999, s. 187-203. Veio Kaplıcası'nın bir başka benzer örneğini ise Aquae Apollinares Novae'de de gözlemlemek mümkündür, bkz.: R. Chellini, "Acque Sorgive, Salutari e Sacre in Etruria (Italiae Regio VII): Ricerche Archeologiche e di Topografia Antica", **BAR International Series 1067,** 2002, s. 99-104.

[156] E. Papi, **L'Etruria dei Romani. Opere Pubbliche e Donazioni Private in età Imperiale**, Etruria Romana, Quasar Yay., Roma, 2000, s.139-140.

[157] Bu savı ortaya atan L. Quilici, Via Appia'daki Apollo'nun mabedine su temin eden S. Andrea vadisinden birçok su kemeri vasıtasıyla sarnıçlarına su temin ettiğini ve Veio'nun da buradan yararlanmış olabileceğini söylemektedir. Bu görüş için bkz.: L. Quilici, "Il Tempio di Apollo ad Clivum Fundanum sulla Via Appia al Valico di Itri", edt. L. Quilici, S. Quilici Gigli, **Santuari e Luoghi di Culto Nell'Italia Antica**, Atlante Tematico Di Topografia Antica 12, Roma, 2003, s. 127-175, s. 172.

sahanın içerisinde şu an aktif olmayan sıcak su kaynağının izlerine nymphaeum'un altında rastlanılmıştır.[158] Kaplıcanın son kullanımına yönelik kalıntılar, kareye yakın biçimde inşa edilmiş basamaklı iki yüzme havuzu (m ve n) bilinmektedir.

V. Dönemi'nde (MS 1. yy. sonu-3. yy. ortaları), önceki dönemde mevcut olan yapıların işlevsel dönüşümleri gözlemlenmektedir (Lev. XXXb).[159] Bu dönemde yapılaşma alanı biraz daha küçülerek yaklaşık olarak 7.000 m² olarak tespit edilmiş ve çoğunluk olarak doğu cephesinden yaklaşık 10 m. küçülmüştür. Duvarlar genellikle harç kaplamadır. Alt yapı büyük değişime uğramış ve daha önceden natatio olarak tahmin edilen alanda bir çift revak inşa edilmiştir (B).[160] Buna ek olarak, hypocaust ısıtma sistemi olan bir oda ve soğuk su için mermer kaplı iki odaya sahip olan bir yıkanma yapısı keşfedilmiştir.[161] Bu dönemde soğuk su ile beslenen mekânların azaldığı belirlenmiş ve bu azalan mekânların yerine hypocaust ile beslenen yapıların geçtiği tespit edilmiştir (E-F).[162]

2009 yılında II. Döneme ait sarnıç olduğu tahmin edilen yapının temizlenmek istenmesi nedeniyle yapılan kazılarda Yaşlı Faustina başı bulunmuştur (Lev. XXXIa-b) (Kat. Nu. XIV).[163] Buluntunun konteksti oldukça zengin seramik parçaları ve yapı yıkıntılarına sahiptir. Normal insan boyutlarıyla aynı büyüklükte olan kadın portresi, iri taneli beyaz mermerden yapılmıştır. Baş hafif sola doğru eğilmiş, bakışı yukarı doğru ivmelenmiştir. Yüz oval ve uzundur, detaylar derin çizgilerle verilmiş keskin bir çene yapısına sahiptir. Büyük üst göz kapakları tarafından sınırlanan gözler, çıkıntılı göz küresi ile arka plana itilmiştir. Ağız küçük ve doludur, dudaklar iyi tanımlanmıştır ve ağzın köşelerinde iki eğik çöküntü alt dudağı vurgular. Büyük dalgalı yapılan saç, alnın ortasında bir ayırma ile bölünmüş önde saçın geri kalanı diadem tarafından gizlenmiştir. Farklı örgülerde boynun arka dibinde toplanan kilitler

[158] Fusco-Lattanzi, 2013, s. 439.
[159] Fusco, Lattanzi, 2013, s. 442.
[160] Fusco, Lattanzi, 2013, s. 442.
[161] Hamamlarda yapay yollarla ısıtılan sıcak su ve buharın, caldarium ve tepidariumu ısıtmak için kullanıldığı bilinmektedir. Hypocaust sisteminin ortaya çıkışının tartışmalı olduğu bilinsede F. Yegül ortaya çıkışı ile ilgili İtalya'nın volkanik Campania Bölgesi'nde fazla sayıda olan termo-mineral suların doğal ısı kaynakları olarak kullanılmasının doğrudan etkin olabileceğini söylemektedir. Bkz.: Yegül, 2011, s. 108. Hamam yapısı olduğu düşünülen bu yapıya ait fırın bölümü bulunamamıştır, bu da sıcak su kaynağı ile ısıtılmış bir hamam olabileceği düşüncesini ortaya koymaktadır.
[162] Fusco, Lattanzi, 2013, s. 442.
[163] Fusco, Lattanzi, 2013, s. 442-443.

tekrar iç içe geçmiş ve diadem tarafından gizlendiği için önden görünmeyen bir topuz başın tepesine geri getirilmiştir. Heykelin uzun süreli kullanımından ve diğer etkenlerden kaynaklanan belirli bir tahribatı bulunmaktadır.[164] Heykelin sol tarafı daha az korunmuş, burnunda ve üst dudaklarında kırılmalar vardır. Fizyonomik özellikleri ve belirleyici saç modeli, bu kadın başının İmparator Antoninus Pius'un karısı Yaşlı Faustina'nın bir portresi olduğunu göstermektedir.[165] Ayrıca kaplıcada, Asklepius, Hygeia, Diana ve Hercules'e atfedilen yazıtlarda mevcuttur.[166]

2.2. Batı (Britannia, Hispania, Narbonensis) Eyaletleri Kaplıcalarında Görülen Heykeller

2.2.1. Britania / Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) (Lev. XXXII – XXXVII)

Roma İmparatorluğu'nun kuzeybatı sınırını oluşturan Britannia Eyaleti jeolojik nedenlerden dolayı sınırlı sayıda sıcak su kaynağına sahiptir. Adada günümüzde halen aktif olan 12 adet sıcak su kaynağı vardır (Lev. XXXII).[167] Bu sıcak su kaynaklarından iki tanesine Roma İmparatorluk Dönemi'nde kaplıca inşa edilmiştir. İlki Törensel Somerset Kontluğu'nda yer alan Bath (Aquae Sulis Minerva), diğeri ise Doğu Midlands Bölgesi Derbyshire'ın Buxton kasabasında bulunan Aquae Arnemetiae'dir.[168] Bu iki kaplıcadan sadece Bath'ta (Aquae Sulis Minerva) heykel buluntusu olmasından dolayı bu kaplıca çalışmaya dâhil edilmiştir.

İngiltere, Törensel Somerset Kontluğu'nda bulunan Bath'daki Sulis Minerva'ya adanmış büyük tapınak, kaplıca kompleksi ve kenti İngiltere'nin en ünlü Roma yerleşim yerlerinden biridir (Lev. XXXIII).[169] Şehrin kuzey, güney ve doğusundan geçen ve kenti etkisi altına alan Avon Nehri üzerinde şu an şehrin kurulu olduğu iç cepte Geç Demir Çağı'ndan beri çok sayıda sıcak mineralli kaynakların olduğu bilinmektedir.[170] Romalıların bölgeye gelişi, modern Bath'ın Walcot Bölgesi'ndeki

[164] Fusco, Lattanzi, 2013, s. 444.
[165] Fusco, Lattanzi, 2013, s. 444.
[166] Fusco, Lattanzi, 2013, s. 442.
[167] Waring, **a.g.e.,** s. 109.
[168] Campbell, **a.g.e.,** s. 350-351.
[169] BAtlas, *Aquae Sulis,* 8-3E.
[170] Cleary, S. E., "The 'End of the Gods' in Late Roman Britain", **Gallia–Archeologie de la France Antique 71-1**, CNRS Yay., 2014, s. 263-276, s. 264.

kaplıca kompleksinin hemen kuzeydoğusunda MS 43 yılına tarihlenen erken dönem Roma askeri kalıntılarının var olmasından bilmekteyiz.[171] MS 60'lı yıllarda Aqua Sulis'te resmi bir tapınak-kaplıca kompleksi inşa edilmeye başlandığı tahmin edilmektedir.[172]

Roma Fethinden kısa bir süre sonra din resmileştirilmiştir.[173] Yerel tanrıça Sulis ile Roma tanrıçası Minerva'nın senkretizmi sonucu "Sulis Minerva" tanrıçası kabul görmüş ve adına tapınak inşa edilmiştir. Tapınakla birlikte inşa edilen kaplıca kompleksine yeterli debi sağlayabilmek amacıyla diğer kaynaklar kısıtlanmış, sıcak kaynak suları borular ve kanallar yardımıyla bir araya getirilip kaplıcaya aktarılrmıştır.[174] MS 3. yüzyılın başlarında Roma yerleşiminin şöhreti Solinus'un *"Collectanea Rerum Memorabilium"* adlı eserinde listelenebilecek kadar büyüktür.[175] Tapınağın ve kaplıcanın karakteri, kompleksin mimarisi, heykellerin üslubu, şehirdeki dini ve sosyal yaşam Bath'ın MS 1.ve 2. yüzyıldaki önemi hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Bath'da Roma Dönemi kaplıcasına ait arkeolojik buluntuların varlığına dair ilk araştırmalar 18. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.[176] 1727 yılında yapılan ilk kazılarda ortaya çıkarılan buluntuların hamamın güneybatı kısmına ait olduğu düşünülmektedir.[177] 1755'de yapılan kazılar sonucunda kaplıcanın doğu kanadının bir kısmı bulunup sınırı tespit edilmiş, sonrasında devam edilen kazılarda kaplıcanın doğu kısmının büyük bir bölümü ve apsidal bir hamam ortaya çıkarılmıştır.[178] 19. yüzyılın ilk yarısında yapılan çalışmalarda kaplıcanın güneybatısında hypocaustlu yapıya rastlanmıştır. Yine aynı yüzyıl içerisinde kaplıcanın kuzeybatısında inşa edilecek olan makine dairesi ve bacası için yapılan kazılar sonucunda başka bir hypocaustlu bölüm

---

[171] B. Cunliffe, **The City of Bath,** Yale Üniversitesi Yay., 1987, s. 16-18.
[172] P. Davenport, "Aquae Sulis. The Origins and Development of a Roman Town", **Bath History VIII**, 2000, s. 7-26, s. 8.
[173] B. Cunliffe, P. Davenport, **The Temple of Sulis Minerva at Bath, Vol 1: The Site,** Oxford University School of Archaeology, Oxford, 1985, s. 178-179; T.F.C. Blagg, "The Date of the Temple of Sulis Minerva at Bath", **Britannia 10,** 1979, s. 101-108.
[174] Cleary, **a.g.e.,** s. 264-265.
[175] B. Cunliffe, **Roman Bath**, Society of Antiquaries, Oxford Üniversitesi Yay., Londra, 1969, s.16.
[176] "Romano-British Somerset: Part 2, Bath," in A History of the County of Somerset: Volume 1, ed. W. Page, Victoria County History, Londra, 1906, s.219-288. **British History Online,** http://www.british-history.ac.uk/vch/som/vol1/s.219-288.
[177] Page, **a.g.e.,** s. 258.
[178] Page, **a.g.e.,** s. 259.

ortaya çıkarılmıştır.[179] Takip eden yıllarda bu türden kazılar ve araştırmalar ile kaplıcaya ait başka mimari yapı elemanlar keşfedilmiş ancak kaplıcanın gerçek taslağı ve detayları yüzyıl önce olduğu gibi kusurlu kalmıştır.[180] 19. yüzyılın son çeyreğinde Kral ve Kraliçe Hamamları'nın sahibi olan Bath şirketi günümüzdeki Kingston Hamamları'nı da satın alarak daha sağlam drenaj elde etmek amacıyla şehir mimarı Major David öncülüğünde mühendislik çalışmalarına başlamış ve bu çalışmalar doğrultusunda birçok Roma kalıntısı ortaya çıkarılmıştır.[181] Bu süreçten sonra kaplıcanın kontrollü kazıları 19. yy. sonuna kadar sürmüş ve çok büyük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Kaplıca kazıları 20. yy. başlarında da devam etmiş ve çok sayıda materyal buluntu ortaya çıkarılmıştır. 1978 ve 1984 yılları arasında Cunliffe ve Davenport, tapınak ve hamamların ayrıntılı ve iyi arşivlenmiş kazılarını üstlenmiştir. Bu yıllar arasında yapılan en önemli kazılar Sulis Minerva Tapınağı'nın iç bölgesinde yapılan kazılardır. İç bölge komplekste ritüellerin yapıldığı merkez olarak görülebilir.[182]

Kaplıca merkezindeki en erken arkeolojik bulgular, MS 69'dan daha erken tarihlere inmeyen Flavian Dönemi'nden kalmadır.[183] Kaplıcanın yapım sürecinde çalışmış olan inşaat işçilerinden ve kaplıcayı ziyarete gelen insanların alanda bıraktıkları arkeolojik buluntulara dayanarak Nero Dönemi (MS 54-68) buluntuları gözlemlenmiş ve hatta az miktarda olan Claudian Dönemi (MS 43-54) malzemesinin bulunmasından dolayı kaplıcanın yaklaşık on yıl içinde inşa edildiği tahmin edilmektedir.[184]

Kaplıcanın modern sınırları tarif edildiğinde, Stall Caddesi, York Caddesi, Kilise Caddesi ve Manastır Kilisesi'nin arasında yer aldığı söylenebilir (Lev. XXXIVa). Kaplıca kompleksinin konumu, Roma Dönemi şehir merkezinin ortasında önemli bir lokasyonda yer almaktadır (Lev. XXXIVb). Kaplıca kompleksi doğudan batıya 100 m., kuzeyden güneye ise 36 m.'dir.[185] Kaplıcanın planına bakıldığında

[179] Page, **a.g.e.,** s. 259.
[180] Page, **a.g.e.,** s. 260.
[181] Page, **a.g.e.,** s. 260.
[182] Cunliffe, Davenport, **a.g.e.,** s. 178-184.
[183] Davenport, **a.g.e.,** s. 16.
[184] Davenport, **a.g.e.,** s. 16.
[185] Davenport, **a.g.e.,** s. 16.

karşımıza oldukça kompleks birbirine bağlantılı hamamlar ve odalar topluluğu çıkmaktadır (Lev. XXXV). Kaplıcanın kuzeybatısında aynı duvarı ve aynı sıcak su kaynağının toplandığı havzayı kullanan bir Sulis-Minerva tapınağı yapıya katıldığında kaplıcanın görkemi ve kutsallığı oldukça önem arz etmektedir. Kaplıcanın doğusunda kenarlarda çift apsisi olan ve hypocaust sistemiyle ısıtılan bölüm vardır ve bu alan ortadan ikiye ayrılmıştır. Kuzeyde kalan alanın apsisleri de odadan ayrılarak ayrı birer küçük bölüm olarak tasarlanmıştır. Kaplıcanın doğu bölümünün dışında hypocaust sistemi batı bölümündeki kompleks odalardan oluşan bölümlerin dördünde de kullanılmıştır. Kaplıcanın merkezini büyük havuz oluşturmaktadır. Bu havuzun kuzeyinde iki, güneyinde iki olmak üzere toplamda dört apsidal formlu niş bulunmaktadır. Bu apsislerin ortasında kare formlu içi yivli nişli mevcuttur. Büyük havuzun hemen batısındaki oda yuvarlak havuzu olan yıkanma bölümüdür. Bu bölümün dışında diğer odalar hypocaustlu sisteme sahip bölümlerle birlikte küçük havuzlarıyla beraber kaplıcanın bünyesinde yer almaktadır. Büyük yıkanma havuzu dışında sıcak su kaynağı ile beslendiği tahmin edilen ve büyüklükleri değişen yaklaşık dokuz adet havuz mevcuttur. Tapınağın istinat duvarları kaplıcanın kuzeydeki duvarlarının neredeyse ortasından başlaması tapınak ile kaplıcanın bir bütün olarak tasarlandığını göstermektedir (Lev. XXXVI).

Aquae Sulis yüzyıllar boyu yapılan kazıları ve şehrin merkezinde bulunmasından kaynaklanan modern yapılaşma tahribatından dolayı heykellerin varlığına dair bir ize rastlamak oldukça zordur. Nitekim Roma Hamamları'nda görülen apsidal formlu nişlerin heykeller için kullanıldığı bilinmektedir. Aquae Sulis kaplıcasının büyük havuzunda bulunan apsidal ve kare formlu nişler de buralarda heykellerin olabileceği ihtimalini göstermektedir. Fakat yapılan kazılar ve yaklaşık bin üç yüz sene boyunca kullanılmayışı ve daha sorasında yapılan kazıların düzensizliğiyle birlikte kentsel dokunun içinde kalmasından kaynaklanan tahribat heykel bulunma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Bu tahribata rağmen 1878-1895 yılları arasında hamamın bazı bölümlerinde yüksek kabartma heykeller bulunmuş fakat kayıt altına alınmamıştır. Bu heykellerden üç tanesini Page 1906 yılında çalışmasında ele

almıştır.[186] Fakat bu üç yüksek kabartma rölyeflerden sadece iki tanesinin detaylarına ulaşılabilmiştir.

1882 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında büyük hamamın içerisinde tanrıça Minerva'ya ait yüksek kabartma bir rölyef bulunmuştur (Kat. Nu. XV).[187] Sivri kemerli ve kemerlerinin hatları iki sıra halinde çizgilerle belirlenmiştir. Basit bir işçiliğin olduğu bu yüksek kabartma 69 cm. yüksekliğinde ve 46 cm. genişliğindedir.[188] Tanrıça giyimli tasvir edilmiş ve ayakları basit çizgiler ile çıplak olarak verilmiştir. Başının üzerinde bulunan tahrip olmuş dik kabartma tanrıçanın miğfer taktığını göstermektedir. Aynı zamanda sağ elinde bir mızrak tutmaktadır. Göğsünde izleri gözlemlenebilen Medusa başı belirgindir. Sol eliyle bir kalkanı tutmakta ve üzerinde ise baykuş figürü betimlenmiştir. Minerva'nın bu tiplemesi Roma Dönemi'nde yaygın olarak kullanılmıştır.

1878-1895 yılları arasında yapılan kazılarda ele geçen ikinci yüksek kabartma rölyef ise tanrıçalar ve onlara ibadet eden insanların tasvir edildiği örnektir (Kat. Nu. XVI).[189] Bu yüksek kabartmada diğer rölyefe göre daha kötü işçilik sergilenmiştir. Figürler basit kare ile sınırlandırılmış bir bordür içerisinde yer almaktadır. Rölyefin yüksekliği 43 cm. genişliği ise 33 cm. boyutundadır. Sol tarafta bir objenin üzerinde oturan elbise giyinmiş tanrıça figürü sol elinde bir mızrak tutmaktadır. Tanrıça'nın hemen altında ise türü tam olarak belli olmayan bir hayvan figürü tasvir edilmiştir. Tanrıça'nın solunda ayakta duran bir tanrı veya tanrıça figürü vardır. Figürün pelerin giymiş ve sol elinde bir asa tutmaktadır. Bu figürün altında ise üç tane küçük boyutta tasvir edilmiş insan figürü vardır. Page bu kabartmanın Roma Dönemi'nde sıkça tasvir edilmiş olan Merkür ve Rosmerta olabileceğini söylemektedir.[190] Merkür ve Rosmerta'nın diğer örnekleri kompozisyon açısından oldukça benzerlik göstermektedir (Lev. XXXVIIa).[191]

---

[186] Page, **a.g.e.,** s. 251.
[187] Page, **a.g.e.,** s. 251.
[188] Page, **a.g.e.,** s. 251.
[189] Page, **a.g.e.,** s. 251.
[190] Page, **a.g.e.,** s. 251.
[191] İsviçre Basel'de Augusta Raurica'da bulunan ve şu an Augustus Roma Müzesi'nde sergilenen Merkür ve Rosmerta rölyefi Bath'da bulunan rölyefle benzerlik göstermektedir. Rölyefin detayları için bkz.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mercury_(deity)_relief.jpg .

Kaplıca ile Sulis-Minerva Tapınağı yapı olarak birbirlerinden ayrılsalar da aynı alan içerisinde ve birbirlerine bitişik yapıldıkları için kompleks bir yapı topluluğu olarak algılanmalıdır. Sulis-Minerva kültü doğrudan kaplıcanın iyileştirici gücü ve kutsal sayılan sıcak su kaynakları ile bağlantılıdır. Nitekim "Kutsal Su" olarak adlandırılan ve kaplıcaya doğal sıcak suyun sağlandığı bölüm tapınağın da kutsal suyu olarak kabul edilir ve iki yapı tarafından ortak kullanılmaktadır (Lev. XXXVI). Kaplıcanın içerisinde bulunan yüksek kabartma rölyefin de Minerva'ya ait olması (Kat. Nu. XV) Sulis-Minerva kültünün ve buna bağlı olarak tapınak ve kaplıca içerisinde tanrıçaya ait plastik eserlerin yoğunlukla kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Kaplıcanın içerisinde olmasa da tapınağa yakın bir konumda, 20 Temmuz 1727 yılında zeminden yaklaşık 4.5 m. derinlikte, Stall Caddesi'nde kanalizasyon kazıları sırasında bronz bir heykel başı bulunmuştur (Lev. XXXVIIb).[192] Bulunan heykelin Minerva'ya ait olduğu ve tapınağın içerisinde kullanılmış olma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir.[193] Kaplıcanın içerisinde bulunmadığı için kataloğa alamadığımız tanrıça Minerva'ya ait olan heykel başının kaplıcanın adandığı kült ile doğrudan ilgisi olmasından dolayı çalışmamıza ekledik.

2.2.2. Hispania

Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan Hispanya Eyaleti termal mineral kaynak sularının kullanımı konusunda önemli arkeolojik bulgulara sahip olan günümüz İspanya sınırları içerisinde yer almakta ve sayısı yüzlerce olan sıcak su kaynağına sahiptir. Bu kaynakların bazıları günümüze kadar aktifliğini koruyarak gelebilmiş, bazıları ise tektonik ve diğer doğa olayı etkenleri nedeniyle aktifliğini veya sıcaklığını yitirmiştir.

İspanya'da Roma Dönemi kaplıcalarının araştırılması, konuyla ilgili detaylı olarak bilgi ve verilerin toplanması ve yayınlanması 1981 yılında başlamıştır.[194] Bu dönemde Mora Yarımadası'nda 36, İspanya sınırları içerisinde ise 25 adet kaplıca

[192] H. M. Scarth, **Aquae Solis: Or Notices of Roman Bath,** Simpkin, Marshall, Co., Stationers' Hall Court, Londra, 1864, s. 25.
[193] Scarth, **a.g.e.,** s. 26.
[194] G. Mora, "Termas Romanas en Hispania", **Archivo Español de Arqueología 54,** 1981, s. 37-90.

tespit edilmiştir.[195] Bu öncü çalışmada, Antik Çağ'da İber Yarımadası'ndaki tıbbi sıcak su kaynaklarının kullanımı ve kaplıca komplekslerinin tipolojik açıdan değerlendirilmesi gibi tespitlere değinilmiştir. Seksenli yılların ortalarından 2008 yılına kadar olan süreçte İspanya Roma Dönemi kaplıcaları hakkında birçok genel ve belirleyici çalışma yapılmıştır.[196] Gonzalez Soutelo bu çalışmaların hepsini bir araya getirip yeni güncel bilgilerle Antik Çağ'da İspanya'da bulunan kaplıcaları sınıflandırmış arkeolojik kalıntılar dikkate alınarak detaylı olarak tasniflemiştir.[197] Romalıların İspanya sınırları içerisinde mevcut olan sıcak su kaynaklarını kullanıldığı düşünülerek kaplıca tespitleri yapılmıştır (Lev. XXXVIII).[198] Çalışmada ayrıca İspanya'da bulunan kaplıcaların nümizmatik ve epigrafik buluntularına göre de bir tasnifleme yoluna gidilmiştir (Lev. XXXIXa).[199] Nümizmatik buluntulara göre var

---

[195] Mora, **a.g.e.,** s. 51-57.

[196] F. Díez de Velasco, "Balnearios y Dioses de Las Aguas Termales en Galicia Romana", **Archivo Español de Arqueología 58,** 151-152, 1985, s. 69-98; F. Díez de Velasco, "Divindades Indíxenas das Augas Termais No Extremo Occidente Hispano", **Larouco 1,** 1991, s. 53-59; F. Díez de Velasco, "Aportaciones al Estudio de Los Balnearios Romanos de Andalucía: La Comarca Guadiz-Baza (Prov. de Granada)", **Espacio, Tiempo y Forma, Serie II, Historia Antigua,** 1992, 5, s. 383-400; [196] F. Díez de Velasco, "Divinités des Eaux Thermales Dans Le Nord-Ouest de La Provincia Tarraconensis et dans Le Nord de La Provincia Lusitania: Une Approche au Phénomène du Thermalisme Romain dans L'occident des Provinces Iberiques", edt. R. Chevallier, **Les Eaux Thermales et Les Cultes des Eaux en Gaule et Dans Les Provinces Voisines,** Caesarodunum XXVI, 1992, s. 133-149; F. Díez de Velasco, "Culto A Las Aguas/ Cultos Termales en la P. Ibérica: Apuntes Para una Historia de La Investigación y una Definición del Objeto de Estudio", edt. J. M. Peréx Agorreta, **Termalismo Antiguo, I Congreso Peninsular: Actas** (La Rioja, 1996), Madrid, 1997, s. 87-94; F. Díez de Velasco, "Termalismo y Religión: Consideraciones Generales", edt. M. J. Peréx Agorreta, **Termalismo Antiguo, I Congreso Peninsular: Actas** (La Rioja,1996), Madrid, 1997, s.95-103; [196] F. Díez de Velasco, "Religión Provincial Romana en La Península Ibérica: Reflexiones Teóricas y Metodológicas", **Religión y Magia en la Antigüedad: Valencia 1997,** Valencia, 1999, s. 89-102; F. Díez de Velasco, "Mutation et Perduration de L'espace Sacré: L'exemple du Culte des Eaux Thermales dans La Péninsule Ibérique Jusqu'a La Romanisation", edt. X. Dupré, S. Ribichini, S. Verger, **Saturnia Tellus, Definizioni Dello Spazio Consacrato in Ambiente Etrusco, Italico, Fenicio-Punico, Iberico e Celtico,** Ulusal Konferans Bildirileri (10-12 Novembre 2004), Roma, 2008, s. 557-569; H. Frade, "Termas Medicinais de Época Romana em Portugal", **II Congresso Peninsular de Historia Antiga,** Coimbra, 1993, s.873-900; H. Frade, "Outros Casos de Establecimientos Termais em Portugal", edt. M. J. Peréx Agorreta, **Termalismo Antiguo: I Congreso Peninsular: Actas** (La Rioja, 1996), Madrid, 1997, s. 259-265; E. Oró Fernández, "El Balneario Romano: Aspectos Médicos, Funcionales y Religiosos", Homenaje al Profesor PH. Rahtz, El Balneario Romano y La Cueva Negra de Fortuna (Murcia), **Antigüedad y Cristianismo: Monografias Historicas Sobre la Antigüedad Tardia 13,** 1996, s. 23-151; E. Oró Fernández, "Las Aguas Mineromedicinales en la Medicina de la Antigüedad", edt. M. J. Peréx Agorreta, **Termalismo Antiguo: I Congreso Peninsular: Actas** (La Rioja, 1996), Madrid, 1997, s. 229-234.

[197] S. González Soutelo, "Los Balnearios Romanos en Hispania. Revisión y Puesta al Día de Los Principales Yacimientos Con Aguas Mineromedicinales en España", **ANALES de Arqueología Cordobesa 23-24**, 2012, s. 175-200.

[198] Soutelo, 2012, s. 177-178, Lev.1.

[199] Soutelo, 2012, s. 181, Lev.2.

olduğu bilinen Roma kaplıcaları; Alhama de Aragón(3) – Alhama de Granada(4) – Alhama de Murcia(5) – Archena(7) – Arties(9) – Baños de Bande(13) – Baños de la Hermida(18) – Baños de Molgas(19) – Baños de Montemayor(20) – Baños de Retortillo(21) – Baños de Valdelazura(23) – Baños de Zújar(24) – Beteta(26) – Buendía(28) – Busot(29) – Cabreiroá(30) – Caldas de Cuntis(32) – Caldas de Reis(33) – Caldas de Malavella(35) – Caldas de Montbui(36) – Carratraca(39) – Font de N'Horta(44) – Fortuna(45) – Ibero(53) – Ledesma(56) – Les(57) – Ontaneda y Alceda(64) – Ourense(66) – Panticosa(67) – Tarazona(74) – Tiermas(76) – Xunqueira de Ambía(80). Epigrafik buluntulara göre var olduğu bilinen Roma kaplıcaları; Alange(1) – Alhama de Aragón(3) – Archena(7) – Arties(9) – Baños de Bande(13) – Baños de Cerrato(14) – Baños de Molgas(19) – Baños de Montemayor(20) – Baños de Retortillo(21) – Baños de Valdelazura(23) – Caldas de Boñar(31) – Caldas de Cuntis(32) – Caldas de Reis(33) – Caldes de Malavella(35) – Caldes de Montbui(36) – Catoira?(40) – Duratón?(43) – Fortuna(45) – Fuente Blanca(46) – Fuente de la Mortera(47) – Fuente de Piedra(48) – Guitiriz?(51) – Guntín?(52) – Les?(57) – Lugo(59) – Ourense(66) – Riocaldo(69) – Salugral(71) – San Juan de Loio?(73) – Tiermas(76) – Tíjola(77).

Epigrafik ve nümizmatik bulgulara göre kaplıcaların tespiti çalışmasının dışında, İspanya sınırları içerisinde, Roma İmparatorluk Dönemi'nde "AQUAE" adı ile isimlendirilen tıbbi sıcak su kaynakları, kaplıca yapıları ve mimari kalıntıların da tespit edildiği çalışmalar yapılmıştır (Lev. XXXIXb).[200] Bu çalışma sonunda tespit edilen ilgili yapılar veya olası yapılar ile sıcak su kaynaklarının "AQUAE" haritası çıkarılmıştır. Bu saptamalara göre bilinen kaplıca yapıları; Alange(1) – Alhama de Granada?(4) – Alhama de Murcia(5) – Archena(7) – Baños de Fitero(15) – Baños de Montemayor(20) – Caldes de Malavella(35) – Caldes de Montbui(36) – Carballo(38) – Fortuna(45) – Lugo(59) – Ourense(66) – Tarazona?(74). Yapı kalıntıları doğrulanmış olası kaplıcalar; Alhama de Almería?(2) – Alhamilla(6) – Azaraque?(10) – Baños de Alicún?(12) – Baños de Molgas(19) – Baños de Retortillo(21) – Baños de Zújar(24) – Caldas de Cuntis(32) – Caldas de Reis(33) –Carratraca?(39) – Font de

[200] Soutelo, 2012, s. 183, Lev.3.

N'Horta?(44) – La Malahá(54) – Laias?(55) – Ledesma(56) – La Luisiana?(60) – Mondariz-Balneario?(61) – Nava?(63) Panticosa(67) – Sacedón(70) – Tiermas(76). Roma İmparatorluk Dönemi'nde "AQUAE" adı ile isimlendirilen tıbbi sıcak su kaynakları; Aqvae Bilbilitanorvm / Alhama de Aragón(3) – Aquae Qverquennae / Baños de Bande(13) – Aqvae Celenae / Caldas de Reis(33) – Aqvae Voconiae, Aqvae Calidae / Caldes de Malavella(35) – Aqvae Qvintiniae, Qvintae / Baños de Guntín?(52) – Aqvae Oreginae / Riocaldo(69).

İspanya'da sıcak su kaynaklarının sayısal çokluğu ve bu kaynakların kullanılması doğrultusunda yoğun bir Roma kaplıca yapılaşmasının tespiti arkeolojik olarak saptanmıştır. Yapılan araştırmalar doğrultusunda bu kaplıcalar içerisinden Caldes de Montbui ve Munigua'da heykel buluntusuna rastlanmıştır. Bu iki kaplıca konumu, planı ve özellikleriyle ele alınarak bulunan heykellerin mekân içerisindeki konumları doğrultusunda incelemesi ve tasniflemesi yapılmıştır.

2.2.2.1. Caldes de Montbui (Aquae Calidae?) (Lev. XL – XLI)

Caldes de Montbui (Aquae Calidae?), İspanya-Barselona'nın yaklaşık olarak 27 km. kuzeyinde dağlık bir bölgede yer alan Caldes de Montbui ilçesinin merkezinde bulunmaktadır (Lev. XL).[201] Kalıntıların kentsel dokuyla çevrili olması bilimsel çalışmaları olumsuz bir şekilde etkilese de halen kazı ve araştırma çalışmaları devam etmektedir. İlçenin bulunduğu bölge bir fay hattının merkezinde bulunmaktadır.[202] Adı kesin olmayan Caldes de Montbui kaplıcasına atfedilen "Aquae Calidae" isminin bu kaplıcaya ait olduğu hala tartışmalı bir konudur.[203]

---

[201] BAtlas, *Aquae Calidae?,* 25-H4.

[202] P. Bedoya, **Historia Universal de las Fuentes Minerales de España,** Tomo II, 1764, s. 50-51; D. Fonseca Sorribas, "Las Ciuitates "Termales" del Nordeste de la Tarraconense: Caldes de Montbui y Caldes de Malavella", **Antesteria 1,** 2012, s. 169-181, s. 169.

[203] Antik Çağ yazarlarından Plinius ve Ptolemaios eserlerinde Aquae Calidae'den bahsetmiş olsalar da bölge ve coğrafi olarak kesinlik sağlanamamıştır: bkz.: Ptolemaios, Geographica II, VI, XXIX; **Plin. nat.,** III, XXIII. Ayrıca Caldes de Montbui'nin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki adının tartışmalı olmasıyla ilgili: bkz.: M. M. Olive, "El Problema de Las Aquae Calida del Norte del Conventus Tarraconensis", **Paleohispanica 10,** 2010, s. 303-317; Fonseca Sorribas, 2012, s. 169-181, s. 170; S. G. Soutelo, "¿De Qué Hablamos Cuando Hablamos de Balnearios Romanos? La Arquitectura Romana en los Edificios de Baños con Aguas Mineromedicinales en Hispania", **CuPAUAM 39,** 2013, s. 123-150, s. 133.

Bölgede Roma Dönemi öncesi İber yerleşim yerlerinin varlığı tespit edilmiştir.[204] Kaplıcanın çevresinde bulunan sıcak su kaynaklarının olduğu alanlardaki yapılardan yola çıkarak, Romalıların bölgeye gelmesinden önce bu kaynakları bölgede yaşayan yerli halkın da kullandığı düşünülmektedir.[205] MÖ 2. yy. sonlarında bölgedeki İber yerleşimlerinin sistematik olarak terkedilmesi ve Romalıların bölgeye girişinin eş zamanlı olması, kaplıca yapısının Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmesinden bilinmektedir.[206] Caldes de Montbui ilçesinde merkezde kaplıca yapısından başka yerleşim izlerine rastlanılmaması kaplıcanın sadece tedavi merkezi veya sıcak su kaynağı için kurulmuş olan yapılar topluluğundan ibaret olduğunu düşündürmektedir.[207] Kaplıca yapısının dönemi hakkında herhangi bir bulgu olmamasına rağmen stilistik özelliklerine dayanılarak Augustus Dönemi'ne tarihlendirilir.[208]

Caldes de Montbui Kaplıcası'nın bölümleri ve detayları kentsel dokunun içerisinde kaldığı için ancak kısmi kazılar ve çalışmalarla araştırması sürdürülmüştür. Yapılan çalışmalar doğrultusunda kaplıcanın iki adet havuzunun olduğu tespit edilmiş, ayrıca Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılan kaplıcayla bağlantılı hastane olarak saptanmış bir yapısı olduğu bilinmektedir. (Lev. XLI).[209] Kaplıca sürekli kullanım gördüğü için ortaya çıkarılan mimari elamanların büyük bir bölümünün tahribata uğradığı saptanmıştır.

2017 yılında Aslan Çeşmesi Meydanı'nda altyapı çalışmaları nedeniyle arkeolojik kazı çalışmaları başlatılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında mermerden

---

[204] J. M. Blázquez, "Le Culte Des Eaux dans La Península Ibérique", **Ogam. Tradition Celtique 9**, Fasc.3, 1957, s. 209-233, s. 226; Fonseca, 2012, s. 170.

[205] Yerel halkın sıcak su kaynakları çevresindeki yapılaşmalarıyla ilgili: bkz.: J. Oller Guzmán, "La Civitas Sine Urbe y su Función de Vertebración en El Territorio Provincial Hispano: Los Casos de Egara y Caldes de Montbui", **Pyrenae 45-1**, 2014, s. 89-110.

[206] Fonseca Sorribas, 2012, s.170-171; M. Florez-I. Roda, "Las vías Romanas en Cataluna: El Caso del Valles Oriental (Barcelona)", **De Rome a Lugdunum des Convénes,** 2011, s. 247-262, s. 248.

[207] Fonseca, 2012, s.171.

[208] C. Miró I Alaix, "La Arquitectura Termal Medicinal de Epoca Romana en Catalunya. Las Termas de Caldes de Montbui Como Ejemplo", **Espacio, Tiempo y Forma, Serie II, Historia Antigua 5**, 1992, s. 255-276, s. 273-274.

[209] Plan ve kazıların detayları için: bkz.: Bedoya, 2012; Mayer, 2010; Fonseca, 2012; Soutelo, 2013; Blázquez, 1957; Oller Guzmán, 2014; Oller Guzmán, 2011; Miró I Alaix, 1992a; C. Miro i Alaix, "Les Termes Romanes de Caldes de Montbui", **Arraona: Revista d'Historia 10**, 1992, s. 11-29.

yapılmış bir kadın başı bulunmuştur (Kat. Nu. XVII).[210] Kazı alanının ve buluntuların dağınık lokalizasyonları çerçevesinde heykel başının yapının hangi bölümünde kullanıldığı tespit edilemese de kazılar sırasında heykelle aynı bölgede ortaya çıkarılan natatioda kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Yukarı ve hafif sola doğru bakar biçimde verilen heykel başının saçları ve arka kısmı oldukça kaba işlenmiş, saçları kulaklarını kapatır vaziyette tasvir edilmiştir. Göz detayları keskin konturlarla verilmiş, göz kapakları kalın bırakılmıştır. Ağzı kapalı biçimde yapılan heykelin boynu ince çizgiler ile üç boğum oluşturacak biçimde tasvir edilmiştir. Heykelin kulak hizasından çenesinin altına kadar inen kısmında kirece bağlı yüzey hasarı mevcuttur. Özellikle heykelin göz çevresinde ve yüzünün birçok noktasında darbeye bağlı kırıklar ve tahribat gözlemlenmektedir. Heykelin kaba bırakılmış alın ve saç detayları göz önüne alındığında tamamlanmamış olabileceği tahmin edilmektedir. Boynunun altındaki kademeli kırık ise heykelin torso üzerine yerleştirilmek için tasarlanmış olabileceğini göstermektedir. Bu heykel başı şimdiye kadar Caldes de Montbui kaplıcasından çıkarılan ilk heykeldir.

2.2.2.2. Munigua (Lev. XLII – XLV)

Munigua, İspanya-Sevilla'nın 10 km. kuzeyinde yer alan (Lev. XLII) Roma İmparatorluğu'nun İspanya'da kurduğu 400 şehirden biridir.[211] Eski bir İber yerleşiminin bulunduğu bölgede yer alan kent, Augustus zamanında Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Kaplıca yapısı şehrin aşağısında, forumun hemen kuzeyinde yer almaktadır (Lev. XLII). Kaplıcanın bulunduğu konum kentin merkezinde halk ile kamu yapılarına sınırı olan bir bölgede yer almaktadır (Lev. XLIVb). Yapının belgelenen boyutu yaklaşık olarak 300 m²'dir ve neredeyse tamamı ortaya çıkarılmıştır.[212] Kaplıca, 1956-1967 yılları arasında İspanya Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI Madrid) tarafından W. Grünhagen başkanlığında ortaya çıkarılmış ve IAA tarafından 1973 yılına kadar W. Grünhagen ve Th. Hauschild başkanlığında

[210] http://www.caldesdemontbui.cat/actualitat/noticies/apareix-un-cap-descultura-romana-de-marbre-durant-les-excavacions-arqueologiques-a-les-termes-romanes-de-caldes-de-montbui.html#prettyPhoto;
[211] BAtlas, *Munigua,* 26-E4.
[212] L. G. Araujo, "Nuevas Propuestas Interpretatıvas de las Termas de Munigua (Villanueva de Río y Minas, Sevilla)", **HABIS 44,** 2013, Universidad de Sevilla, s. 93-114, s. 94.

devam etmiştir.[213] Kazı çalışmalarına ek olarak, yapıda bir dizi restorasyon ve konsolidasyon çalışması yapılmış, 2001-2002 yıllarında kaplıca kompleksi ve duvar resimlerinin korunması için metal bir çatı kurulmasıyla sona ermiştir (Lev. XLIVa).[214]

Şehrin planına bakıldığında kaplıcanın konumu ve kaplıcaya erişim forum terasının altından geçen işlek caddeden sağlanmaktadır. Nitekim kaplıcaya kolay erişim sağlanması açısından bu cadde üzerinden girişlerin olması da son derece önemlidir. Kaplıcanın iki evresinin olduğu tespit edilmiştir (Lev. XLV).[215] Her iki evrede yer alan odalar farklı işlevlere sahiptir. İkinci evrede yapıya yeni karakteristik bölümler eklenmiştir.[216]

Kaplıcanın frigidarium bölümünde Nymphe heykeli ortaya çıkartılmıştır (Kat. Nu. XVIII). Bu heykel şu an Sevilla Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Heykelin yüksekliği 136 cm.'dir.[217] Beyaz mermerden ayakta durur vaziyette yapılan Nymphe, sol bacağı üzerinde dururken sağ bacağı öne doğru adım atar vaziyette ayağı yerden kesilmiş biçimde tasvir edilmiştir. Genç kadın figürünün betimlendiği gövde, sağ ayak bileğinden aşağısı, sol ayağının yarısı ve sağ eli dışında tamamiyle dikey ve yatay hatlarla verilmiş derin konturlara sahip hymation ile örtülü biçimdedir. Eliyle dizinin üzerindeki hymationu kaldırırken hymationun altında khitonunun olduğu görülmektedir. Heykelin göğüs detayları stilistik biçimde altında kalın bir kumaş betimi verilerek işlenmiştir. Sol omzun yanında bulunan delik, kolun ayrı bir parça olduğunu ve bunun temsil ettiği ikonografik şemaya göre bir amphora tuttuğunu göstermektedir.[218] Heykelin boyandığı renklerin izleri halen görülebilmektedir. Polikrom kalıntıları elbise boyunca fark edilir durumdadır. Khitonda kırmızımsı bir

---

[213] W. Grünhagen, "Die Statue einer Nymphe aus Munigua", **MM 18**, 1977, s. 272-283; W. Grünhagen, Th. Hauschild, "Sucinto Informe de las Excavaciones Arqueológicas en Munigua 1973", **NAH 5,** 1977, s. 105-118; Th. Hauschild, "Exkurs. Bemerkungen zu Thermen und Nymphäum von Munigua", **MM 18,** 1977, s. 284-286; Th. Hauschild, "Sucinto Informe Sobre el Resultado de las Excavaciones Arqueológicas de Mulva", **NAH 6**, 1962, s. 189-192.

[214] Araujo, **a.g.e.,** s. 94.

[215] Araujo, **a.g.e.,** s. 95.

[216] Çalışması yapılan kaplıca evrelerinin geçişleri ve bölümlerini tespit etmek sürekli yapılaşma görmesinden dolayı oldukça zordur, bu nedenle hipotez olarak sunulmuştur: bkz; Araujo, s. 95-102.

[217] B. Michael; T. Hauschild, D. Hertel, **Mulva III: Das Grabgebäude in der Nekropole Ost. Die Skulpturen-Die Terrakoten,** Deutsches Archaologisches Institut Madrid, Madrider Beirtage Band 21, Zabern Verlag, 1993. s. 77-81.

[218] Michael, Hauschild, Hertel, 1993. s. 77-81;

renk kullanılırken hymation yeşil renkte boyanmıştır.[219] Nymphe'nin başı, sağ omzundan parmak uçlarına kadar olan kısmı, omzundan itibaren sol kolu ve plintesinin bir kısmı kırılmış ve mevcut değildir. Heykel yüzeyinin büyük bir bölümünde korozyondan dolayı kararma izleri mevcuttur. Arka kısmı kaba işlenerek yarım bırakılması heykelin ön cepheden sergilenmek amacı ile yapıldığını gösterir. Kaplıcanın apsisli odasının kuzey nişinde sergilenmiş olabileceği tahmin edilen Nymphe heykeli MS 160-190'a tarihlendirilmektedir.[220]

Munigua'da kaplıcada ortaya çıkarılan ikinci heykelin başı 1960 yılında kaplıcanın frigidarium havuzunda, gövdesi ise 1984 yılında başın bulunduğu yere bitişik olan odanın 25 m. uzaklığında ortaya çıkarılmıştır (Kat. Nu. XIX). Heykelin başı bulunduğunda, Roma eyaletlerinin alegorik heykellerinin diğer modelleriyle stilistik ve ikonografik benzerliklerinden dolayı İspanya'nın bir temsili olduğu düşünülüyordu.[221] Gövdenin keşfedilmesiyle bu heykelin Nymphe veya Venüs figürü olduğu ve kaplıcada duran bir dizi heykelin parçası olabileceği düşünülmüştür. Beyaz mermerden yapılan heykelin boyutları; yüksekliği: 88 cm., derinliği: 22 cm. ve maksimum genişliği: 30 cm.'dir. Baş ve torsosu ayrı ayrı bulunan heykelin korozyon farklılıkları aynı mermer çeşidi olmasına rağmen farklı etki seviyelerindedir. Ayakta durur vaziyette tamamen çıplak olarak tasvir edilen Venüs'ün gövdesi karşıya bakarken, başı sağa doğru hafif çevrilmiş biçimde verilmiştir. Saçları başına yapışık biçimde ortadan ayrılarak omuzlarına kadar inmektedir. Göz, yanak ve çene yuvarlak hatlara sahiptir. Vücut detayları oldukça sade işlenmiştir. Venüs'ün burnunun bir kısmı, sağ ve sol kolu omzundan itibaren, sağ bacağı kasığından itibaren, sol bacağı baldırının yukarısından itibaren kırık ve mevcut değildir. Heykelin gövdesinde darbeye bağlı kırıklar ve hasarlar mevcuttur.

---

[219] Grünhagen, 1977, s. 272-283;

[220] Grünhagen, 1977, s. 272-283; W. Grünhagen, **Nuevos Hallazgos de Esculturas Romanas en Munigua,** Madrid: Arbor, 1961. s. 132; T.G. Schattner, **Munigua; Cuarenta Años de Investigaciones**, Junta de Andalucía, Consejería de Cultura, Sevilla, 2003. s. 192.

[221] C. Fernández y de Dios, Concepción- F. G. Fernando. **Catalogo del Museo Arqueologico de Sevilla (II),** Salas de Arqueologia Romana y Medieval, Ministerio de Cultura, Madrid, 1980. s. 166.

2.2.3. Narbonensis / Aix-les Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) (Lev. XLVII – LI)

Narbonensis Eyaleti günümüzde Fransa sınırları içinde yer almakta, yeraltı sıcak su kaynakları bakımından oldukça önemli bir bölgedir. Şu anda Fransa'da aktif olan 124 adet sıcak su kaynağı bulunmaktadır (Lev. XLVI).[222] Birçoğu halen aktif olan bu kaynaklar Roma İmparatorluk Dönemi'nde de kullanılmıştır. Yapılan bilimsel araştırmalar ve arkeolojik kazılar doğrultusunda Fransa'da kullanıldığı tespit edilen toplam 21 adet kaplıca yapısı mevcuttur. Bu kaplıcalar;

"Aix-en-Provence (Aquae Sextiane) – Aix-les-Bains/Aix-en-Savoie (Aquae Domitianae?)/Aquae Gratiane) - Amelie-les-Bains/Arles-les-Bains (Aquae Calidae) - Bagneres de Luchon (Thermae Onesiorum/Aquae Onesiae) - Bagneres-de-Bigorre (Vicus Aquensis) - Bain-les-Bains - Balaruc-les-Bains - Bourbon-Lancy (Aquae Nisineii/Nisincii?) - Bourbonne-les-Bains (Indesina?) - Eaux-les-Bains (Ivaunum?) - Greoux-les-Bains (Griselia/Griselium) - Luxeuil-les-Bains (Luxovium?) - Menthon-Saint-Bernard - Mont-Dore - Neris-les-Bains (Aquae Neri) - Niederbronn-les-Bains - Plombieres-les-Bains - Rennes-les-Bains (Aquae Calidae) – Royat - Saint-Galmier (Aquae Segetae) - Saint-Honore-les-Bains (Aquae Nisinae?) - Uriage-les-Bains"dir. Fransa'daki sıcak su kaynaklarına inşa edilmiş kaplıcalarda yapmış olduğumuz araştırmalar doğrultusunda içinde heykel tespit edilen Aix-les-Bains incelenmiştir.

Fransa, Auvergne-Rhone-Alpes Bölgesi'nde yer alan Aix-les-Bains, Fransa'nın en büyük buzul gölü olan Lac du Bourget'in çevresinde kurulmuş olan bir kaplıca şehri olarak bilinmektedir (Lev. XLVII). Korunma durumu iyi olmayan kaplıcanın tarihi tam olarak tespit edilememiştir.[223] Kaplıcanın 1. yüzyılda inşa edildiği söylense de bu durum net değildir.[224] Aix-les-Bains'in yıkımı Revard

---

[222] G. A. Waring, **a.g.e.,** s. 115-119, fig. 32.

[223] A. Chauvel, P. Wuilleumier, "Les Thermes Romains d'Aix-les-Bains", **Bulletin Monumental 95-1,** 1936, s. 83-100, s. 83.

[224] Chauvel ve Wuilleumier kaplıca yapısının inşa edildiği tarihi saptamanın mümkün olmadığını söylemekte, Loche'nin yapıyı 1. yüzyıla tarihlemesinin yanlış olduğunu kaplıcanın hiçbir bölümünün birbiriyle çağdaş olmadığını ve sürekli değişim geçirdiğini savunmaktadırlar. [224] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 83-84; Cf. de Loche, **Mémoires de la Société Royale Académique de Savoie IV-VII,** 1899, s. 354.

Dağı'ndan inen "*diluvium"*[225] sebebiyle olduğu düşünülmektedir.[226] Bu durum yapılan kazılarda toprak tabakasının bazı bölgelerde 5 metreye kadar çıkması ve bir küvette insan iskeletinin bulunmasıyla ilişkilendirilmektedir.[227]

Aix-les-Bains, Orta Çağ'da 1410 yılında *"Balneum Regale"*, "Kraliyet Banyosu" olarak bilinmektedir.[228] Kaplıca zamanla birçok değişime uğramış, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait piscinesi Saint-Paul Çeşmesi olarak kullanıldıktan sonra atların yıkanması için bir mekân haline getirilmiş, 1879 yılında ise modern tesise bir ek bina yapımı sırasında yıkılmıştır.[229] Sonraki çalışmalar sırasında 12 m. çapa sahip zemini mermer döşenmiş merdivenli, çevresi sütunlarla süslenmiş oval bir natatio bulunmuştur. Sütunların üzerinde Kelt'lerin iyileştirici gücü olan doğal sıcak su tanrıçası Borvo'ya ait bir yazıt bulunmuş fakat şu an yazıt kaybolmuştur.[230] Kaplıcaya ait ilk buluntular 1772 yılında Aix sularının müfettişi olan Perrier'in evinin altında ortaya çıkarılmış, 1803 yılında ise diğer kalıntıları bulunmuştur. 1803 yılında yapılan planlar yetersiz kalmıştır. 1831 yılında Loche tahribata uğramış olan D-E-G-H-J bölümlerini planda belirterek açıklamalarını yapmış, sonrasında torunu Loche 1899 yılında detaylı plan kesit çalışmasını gerçekleştirmiştir. (Lev. XLVIII).[231] Perrier'in evini 1920 yılında satın alan Chabert ailesinin evi büyültme çalışmaları sırasında sıva kaplı hypocaustlu üç oda keşfedilmiştir.[232] 1921 yılında kaplıca Tarihi Anıtlar listesine alınarak mimar Formige tarafından temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Devlet yeni bir kaplıca tesisi inşa edebilmek için Roma kaplıcasının içerisinde bulunduğu tüm araziyi 1932 yılında satın almıştır (Lev. XLIXa).[233] Daha sonra Chauvel ve Wuilleumier Güzel Sanatlar Bölümü ile ortaklaşa olarak buradaki kalıntıların temizliği ve restorasyonu görevini üstlenmiştir.[234] Yapılan çalışmalar sonucunda kaplıcanın hypocaustlu iki bölümü, havuzlu alanı, piscine ve birçok mimari elemanlarının

[225] "Diluvium": Su taşkınları ve sellerin yeryüzü üzerinde akışı sırasında içerisinde taşıdığı kil ve toprakların yavaş ve düzenli biçimde birikmesiyle oluşan birikintilerdir (kayaçlar).
[226] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 83-84.
[227] Loche, 1899, s. 354.
[228] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 84; Loche, 1831, s. 360, 374.
[229] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 84.
[230] Loche, 1899, s. 354, 403.
[231] General de Loche, "Mémoire sur les Souterrains des Anciens Bains d'Aix en Savoie", **Mémoires de la Société Royale Académique de Savoie V**, Chambéry, 1831, s. 184-205, s. 192; Loche, 1899, s. 361.
[232] Loche, 1899, s. 367-368.
[233] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 86.
[234] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 86.

bulunduğu bölümler ortaya çıkarılmıştır (Lev. XLIXb).[235] Yapılan çalışmalar ve koruma yöntemleri doğrultusunda kaplıcanın kalıntıları korunmuş olarak günümüze kadar gelebilmiştir.[236]

Kaplıca yakınlarında bulunan iki kaynaktan beslenmektedir. Bu kaynakların ilki 46°C sıcaklıkta, ikincisi ise 45°C sıcaklıkta şaplı ve sülfürlü sulardır.[237] Arkeolojik kazısı yapılan toplam kalıntı 1000 m²'yi bulmakta ve bu alanın sadece onda biri korunabilmiştir. Planda (Lev. L) belirtilen 18-23-24 numaralı bölümlerde mozaik bulunmuştur.[238] Bu bölümlerde ortaya çıkarılan yapı tuğlalarındaki *"Clarianamadan, Clarianus, Cisal, Caesar ve Censems"* isim damgaları yapının inşasını MS 2. yy.'a tarihlemektedir.[239] Bu bulguların dışında kaplıcanın içerisinde bulunan heykellerin tarihlemeleri göz önüne alındığında ilk evresi Flavian Dönemi'ne, ikinci evresi ise Antoninler Dönemi'ne tarihlenmektedir.[240]

Aix-les-Bains'te yapılan kazı çalışmaları sırasında giyimli kadın heykeli, Musa başı, erkek başı ve çıplak erkek heykeli olmak üzere toplamda dört adet heykel bulunmuştur.[241]

1923 yılında J. Formigé tarafından yapılan kazı çalışmaları sırasında yüzme havuzunda (piscine) (A) (Lev. XLIX b) beyaz mermerden yapılmış bir çıplak erkek heykeli bulunmuştur (Kat. Nu. XX).[242] Heykel gövdesinin boyutu 150 cm. olup bacaklarıyla beraber 200 cm.'yi geçmesinden dolayı insan boyutundan biraz büyük olarak yapılmıştır. Heykelin kasları, kürek kemikleri, göğüs ve kaburgalarının detayları verilmiştir. Heykelin sol elinde bir obje tuttuğu bu objenin strigilis, kılıç veya asa olabileceği tahmin edilmektedir.[243] Heykel ilk bulunduğunda J. Formige tarafından Hercules olarak tanımlanmış, akabinde E. Espérandieu heykeli Praksiteles tarzı bir

---

[235] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 88-94.
[236] P. Leveau, B. Rémy, A. Canal, M. Segard, "Aix-Les-Bains, Vicus Thermal et Bourg Rural", **Revue Archéologique de Narbonnaise 38-39,** 2005, s. 85-103, s. 89-90.
[237] Leveau, Rémy, Canal, Segard, **a.g.e.,** s. 90.
[238] H. Lavagne, **Recueil Général des Mosaïques de la Gaule III Narbonnaise 3**, Xe Supplement a-Gallia, CNRS Yay., Paris, 2000, s. 431-433.
[239] Leveau, Rémy, Canal, Segard, **a.g.e.,** s. 90.
[240] Leveau, Rémy, Canal, Segard, **a.g.e.,** s. 90.
[241] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 96-100, lev. 2,3,4.
[242] M. Dayet, "Le Borvo-Hercule D'aix-Les-Bains", **Revue Archéologique 1**, 1963, s. 167-178, s. 167, fig.1; Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 98-99, Lev.III.
[243] Dayet, **a.g.e.,** s. 171; Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 98.

Apollo olarak yorumlamıştır.[244] P. Wuilleumier ise heykelde tanrı veya kahraman özelliklerinin olmadığını söyleyerek, heykeli kas yoğunluğu ve atletik yapısından dolayı bir sporcu olarak yorumlamıştır.[245] 1963 yılına kadar heykelin yorumlanması bulguların yetersiz olması nedeniyle eksik kalmıştır. M. Dayet, Aix-les-Bains Müzesi'nde bulunan sekiz adet Hercules figürinlerinden yola çıkarak heykeli tekrardan yorumlamaya çalışmıştır (Lev. LIa).[246] Dayet heykelin sol omuzunda belli olan düzlük ve elinde tuttuğu objeyi temel alarak Hercules olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda kaplıcaya yakın bir su kaynağında bulunan sekiz adet figürinin de bu iddiayı desteklediğini savunmakta ve Aix kaplıcasının koruyucu tanrısının Hercules olduğunu söylemektedir.[247] Hercules figürinleri Galya Bölgesi'nde oldukça yaygındır (Lev. LIb).[248] Aynı zamanda Hercules'in Romalılaştırılmış Kelt tanrısı Borvo'nun kimliğini üstlendiğinden de bahsetmektedir.[249] Heykelin iki kolu sonradan P. Wuilleumier tarafından aynı bölgede yapılan kazılar sırasında bulunmuştur.

P. Wuilleumier Aix Kaplıcası'nın piscinesinde yapılan kazılar sırasında heykelin iki kolunun dışında bir erkek heykel başı daha bulmuştur (Kat. Nu. XXI).[250] Heykel başı daha önce J. Formige tarafından yapılan kazılar sırasında bulunan erkek gövdesine tam oturmaktadır. Fakat gövde ve baş stilistik ve dönem özellikleri olarak birbirinden farklı olduğu için ayrı ayrı ele alınmıştır. P. Wuilleumier erkek heykel başının orijinal gövdeyle bir yapılmadığını, aralarında dönemsel, boyutsal ve stilistik farkların olduğundan bahsetmektedir.[251] Heykel başının hafif yukarıda olması ve dalgalı olan saçların ön kısımlarının basık olmasından dolayı bir başlık taktığı bilinmektedir. Uzatılmış yüz, düşük alın, tüysüz çene, keskin hatlarla belirlenmiş göz

---

[244] Dayet, **a.g.e.,** s. 171; Espérandieu'nun heykele ait stil kritiği için bkz. É. Espérandieu, **Recueil Général des Bas-Reliefs de la Gaule Romaine,** Cilt 11**,** edt. Imprimerie Nationale, Paris, 1928, s. 67, Nu. 7361.

[245] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 99.

[246] Dayet, **a.g.e.,** s. 170-171.

[247] Dayet, **a.g.e.,** s. 171.

[248] Dayet, Galya Bölgesi'nin birçok merkezinde Hercules figürinlerinin sıkça kullanıldığından bahsetmektedir. S. Reinach'ın bu figürinlerin tiplemesini yaptığını ve bunu bir harita üzerinde detaylı bir şekilde gösterdiğini söylemektedir. Buradan yola çıkarak Hercules'in Galya Bölgesi'nde önemli su kaynağı ve koruyucu bir tanrı olduğunu savunmaktadır. Bkz.: Dayet, **a.g.e.,** s. 172-173.

[249] Dayet, Kelt Tanrısı Borvo'nun Hercules'le birlikte Romalılaştırılıp tapınım gördüğünü epigrafik ve nümizmatik örneklerle destekleyerek anlatmaktadır. Bkz.: Dayet, **a.g.e.,** s. 173-178.

[250] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 99.

[251] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 99.

bebekleri, göz çizgisinin dışa doğru çizilmesi, burun kanatlarının derin bir şekilde oyulmuş olması, küçük ağız, çıkıntılı kaş kemiği heykel başının ihtişamını vurgulamaktadır. Wuilleumier çukur yanaklar, kemerli sivri burun ve derin çukur gözlerin Konstantin'in portrelerini andırdığını savunarak heykeli 4. yy.'a tarihlemektedir.

Aix Kaplıcası'nın kazıları sırasında bulunan bir başka heykel ise giyimli kadın heykeline aittir (Kat. Nu. XXII).[252] Heykel gövdesinin detayları khiton ve hymationla örtülmüştür. Figür sağ ayağı üzerinde dururken, sol ayağı öne doğru kıvrılarak hymationdan sıyrılmış ve khitonun şeffaf örtüsü ile belirgin bir şekilde örtülmüştür. Sağ eli göğsüne doğru sabitlenirken, sol kolu vücudunun yanında askıda durmaktadır. Wuilleumier bu tip heykellerin birkaç varyasyonun bulunduğunu ve Hellenistik tipi Roma kopyaları olduğunu söylemektedir.[253] Bu tip heykeller genellikle Musa olarak tanımlanmaktadır.[254]

Aynı bölgede ortaya çıkarılan bir başka heykel ise bir kadın başına aittir (Kat. Nu. XXIII).[255] Beyaz mermerden üretilmiş olan heykel başı Hellenistik üslupta yapılmış olan diğer kadın büstüyle aynı özelliklere sahip olmasına rağmen baş ve gövde birbiriyle uyuşmamakta olup boyut olarak gövdeye göre küçük ölçüde yapılmıştır.[256] Heykelin dalgalı saçlarının merkezden ikiye ayrılmış olması, saç bandı takması ve saçların boynunun arkasında topuz şeklinde toplanması Hellenistik üslubun izlerini yansıtmaktadır. Bu tip heykelin özelliklerini taşıyan önemli bir örnek Miletos Faustina Hamamı kazılarında 1905 yılında bulunmuştur.[257] Miletos'ta bulunan Musa heykelinin tek farklı özelliği sola doğru eğilmesidir. Bu özelliklere sahip saç toplama modelleri genellikle Venüs'e ve Musa'ya atfedilmektedir.[258]

---

[252] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 96-97.
[253] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 97. Bu tipte yapılan heykellere örnek olarak bkz.: F. Mayance, G. Leroux, "Remarques Sur Quelques Statues Découvertes A Delos", **BCH**, 1907, s. 414, fig. 9.
[254] Wuilleumier bu heykelin Musa olduğunu ve heykeli yapan sanatçının da "Philiscos" olabileceğini C. Pichard'a atıfta bulunarak söylemektedir. Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 97; C. Picard, **La Sculpture Antique: de Phidias a l'ère Byzantine,** edt. H. Laurens, Renouard Kitapevi, Paris, 1926, s. 265.
[255] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 98.
[256] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 98.
[257] Mendel, 1912, s. 328, Nu. 121.
[258] Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 98.

2.3. Kuzey Afrika (Africa Proconsularis, İudeia, Mauretania Caesariensis) Eyaletleri Kaplıcalarında Görülen Heykeller

2.3.1. Africa Proconsularis / Jebel Oust (Aquae Calidae? / AquaePersianae?) (Lev. LIII – LVII)

Africa Proconsularis Eyaleti'nin sınırları içerisinde yer alan Tunus sıcak su kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Bölgede yaklaşık olarak 57 adet sıcak su kaynağı mevcuttur (Lev. LII).[259] Bu kaynaklardan sekizinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanıldığı bilinmektedir. Tunus'da inşa edilmiş kaplıcalar; Hamma du Gabes/Hamma de L'Arad (Aquis Tacap/Aquae Tacopitanae) – Gafsa (Capsa) – Hammam Biadha/Biada (Aquae Aptuccensium/Aptucca) – Jebel-Oust (Aquae Calidae?/Aquae Persianae?) – Oued Hammat Mellegues – Aquae Regiae – Aquae Traianae ve Aquae Carpitanae'dir. İçerisinde heykel bulunan tek kaplıca Jebel-Oust (Aquae Calidae?/Aquae Persianae?)'dur. Bu bağlamda çalışmamızda yalnızca Jebel-Oust ele alınmıştır.

Jebel Oust, Tunus'un yaklaşık 32 km. güneybatısında yer almaktadır (Lev. LIII).[260] Sitenin toponimisi bilinmemektedir.[261] Kaplıca ve tapınak kompleksi ilk olarak 1862 yılında keşfedilmiştir.[262] 1907 yılında bir maden araştırmacısı tarafından 55°C su kaynağının (yeniden) keşfedilmesinin ardından kazılmıştır. Sitenin kuzeybatısında yer alan kaplıca bölümünün yuvarlak ve büyük dikdörtgen havuzu askerler tarafından aceleyle kazısı yapıldıktan sonra 1960 yılına kadar sitede hiçbir kazı çalışması yapılmamıştır. 1960'larda M. Fendri şuanki haliyle görünen sitenin tapınak, kaplıca ve sarnıçlar bölümünü ortaya çıkarmıştır (Lev. LIV).[263] Yüksek bir

---

[259] Waring, **a.g.e.,** fig. 43.
[260] BAtlas, *Henchir-Bab-Khaled,* 32-F3.
[261] H. Ben Bassen, L. Maurin, **Oudhna (Uthina), La Redécouverte d'une Ville Antique de Tunisie,** Ausonius Yay., Bordeaux-Paris, 1998, s. 212.
[262] Ben Abed, Scheid, 2015, s. 4.
[263] Site bazı ön yayınlara konu olmuştur. Fakat bu dönemde geniş çaplı yayını yapılmamıştır. Bazı ön yayınlara örnek olarak bkz.: N. Duval, **Église et Temple en Afrique du Nord: Note sur les installations chrétiennes dans les temples à cour. À propos de l'église dite de Servius à Sbeitla,** BAParis 7, 1971, s. 265-296; M. Fendri, "Évolution Chronologique et Stylistique d'un Ensemble de Mosaïques dans une Station Thermale à Djebel Oust (Tunisie)", **La Mosaïque Gréco-Romaine (Colloque du CNRS 1963),** Paris, 1965, s. 157-173; M. Fendri, "Contribution à l'étude du thermalisme à travers les siècles (Jebel Oust) ", Tourisme et Santé, **Special de La Gazette Touristique de Tunisie,** Özel Sayı, Korbous, 1963, s. 88-91.

tepenin doğu yamacına kurulmuş olan Jebel Oust, kaplıca ve çevresine inşa edilen mekânlar ile güneybatıdaki sıcak su kaynağı üzerine inşa edilmiş tapınak ve üç adet sarnıçtan oluşmaktadır. İçme suyu depolayan sarnıçlar oldukça büyük inşa edilmiştir. Sitenin sarnıçlardan az miktarda su aldığı ve bu sarnıçların 2 km. kuzeyde yer alan Kartaca su kemerini beslemek amacıyla kullanıldığı tahmin edilmektedir.[264]

Site Jebel Oust'un yakınında yer alan bir tepenin yamaçlarında ortaya çıkan sıcak su kaynağı temelinde inşa edilmiştir. Yeraltından çıkan sıcak su kaynağının bulunduğu noktaya iki evresi tespit edilen bir tapınak inşa edilmiştir. Sürekli kullanım gören tapınağın evreleri ve yapısal gelişiminin tam olarak tarihlendirilmesi güçtür. İlk evresinin, bir avlusu olan ve kaynağın üzerinde inşa edilen tapınak ve buranın içme suyunu sağlayan bir sarnıçtan oluştuğu tahmin edilmektedir.[265] Tapınağın altından çıkan sıcak su kaynağı, kanallar ve borular vasıtasıyla kuzeybatıda yer alan vadide kurulan kaplıcaya aktarılmıştır (Lev. LV). İkinci evresinde sıcak su kaynağının çıktığı kuyunun üzerine anıtsal bir tapınak inşa edilmiş, avlusu genişletilerek iki anıtsal portiko inşa edilmiştir. İki evrenin tam tarihleri saptanamasa da 1-3. yy. arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.[266] Hristiyanlık Dönemi'nde portikonun kuzeyinde bir kilise inşa edilmiş ve tapınağın cella bölümü vaftizhane olarak kullanılmıştır.[267] Tapınağın hangi tanrıya ait olduğu bilinmese de tapınağın ek yapılarından birinde Asklepius ve Hygieia heykelleri bulunduğu için Asklepius-Hygieia çiftine adanmış bir tapınak olabileceği tahmin edilmektedir.[268]

Tapınağın altından çıkan sıcak su kaynağı kuzeybatıya doğru yönelerek tapınağın ikinci evresiyle çağdaş olan bir portikolu meydana akmaktadır. Kaplıcaya giden sıcak su kaynakları bu meydana bağlıdır. Normalde sıcak su kaynağına yakın olan caldarium bölümü bu avluya yakın değildir. Sıcak su kaynağı caldariuma yaklaşık 130 m. kanal vasıtasıyla taşınmıştır (Lev. LVIa). Diğer kaplıcalardan farklı olarak kaplıca yapısının caldariumu sıcak su kaynağına en uzak bölümünde bulunmaktadır. Genellikle sıcaklığın korunması göz önünde bulundurularak caldarium bölümleri sıcak

[264] Ben Abed, Scheid, **a.g.e.,** s. 4.
[265] Ben Abed, Scheid, **a.g.e.,** s. 5.
[266] Duval, **a.g.e.,** s. 291.
[267] Duval, **a.g.e.,** s. 290-292.
[268] M. Fendri, "Djebel- Oust. Quelques Aspects du Thermalisme à Travers les Siècles", **Special de La Gazette Touristique de Tunisie,** 12, 1963, s. 6-7.

su kaynağına en yakın lokasyona inşa edilmektedir. Kaplıcaya soğuk su sarnıçlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Ayrıca kaplıcanın frigidarium bölümü de mevcuttur. 5. yy.'da kaplıcanın kuzeybatısına zemini mozaiklerle kaplı bir yapı grubu kompleksin son evresini temsil etmektedir. Sitenin merkezini kaplıca oluşturmaktadır. Avlulu tapınaklar, portikolar, yollar ve diğer ek bölümler kaplıca ekseninde inşa edilmiştir.

Kaplıcanın korunmuşluğu iyi durumdadır. Son araştırma ve kazı çalışmaları sırasında jeolojik ve arkeolojik bulgular bir arada değerlendirilerek kaplıcanın bölümlerinde kullanılan suyun dereceleri saptanmıştır (Lev. LVIb). Bu çalışma doğrultusunda kaplıcanın sıcaklığı 28°C olan 1. mekân, 29°C ° olan 9. mekân ve 23,5°C olan 5. mekânın havuzları doğal sıcak suyun verimli olarak kullanıldığı kürlerin gerçekleştirildiği havuzlar olarak tespit edilmiştir.[269]

Jebel Oust'ta bulunan kaplıca tapınak kompleksinde yapılan kazı çalışmaları sırasında kaplıca bölümünde herhangi bir heykele rastlanmamıştır. Fakat kaplıca ile bir bütün halinde inşa edilmiş olan tapınakta bulunan Asklepius ve Hygieia (Lev. LVII) heykelinden dolayı çalışmamıza dâhil edilmiştir. Kaplıca yapısında bulunmadığı için heykeller kataloğa eklenmemiştir. Heykellerin boyutları birbirinden farklıdır. Asklepius heykeli Hygieia heykeline oranla daha küçüktür. Hygieia heykeli insan boyuna neredeyse eşit büyüklükte, Asklepius ise insan boyunun yarısı büyüklüğünde yapılmıştır.

Ayakta durur vaziyette tasvir edilen Asklepius heykeli, sağ ayağı üzerinde dururken sol ayağı hafif serbest olarak verilmiştir. Figür belinden yukarısı çıplak olarak işlenmiştir. Heykelin vücut detayları belirgin olarak verilmiştir. Sol kolunu ve omzunu saran kıyafeti belinde toplanarak ayakuçlarına kadar inmektedir.[270] Elbisenin detayları derin konturlarla verilmiş dikey ve yatay hatlarla işlenmiştir. Heykelin başı, sağ kolu omzundan itibaren, sol kolu elinden itibaren, ayakları ve plintesi mevcut değildir. Heykelin üzerinde darbeye bağlı kırılmalar mevcuttur. Asklepius'un bu tiplemesi "Tunus Tipi"ne girmektedir (Lev. LXIVb).[271] Cezayir Aquae Flavianae'de

[269] Curie, **a.g.e.,** 2013, s. 223.
[270] Asklepius'un bu tipi için bkz.: Reinach, 1908, s. 33, fig. 4.
[271] Ploegs, **a.g.e.,** s. 286.

bulunan Asklepius heykeli,[272] ilk örneği Bulla Regia'daki Apollo kutsal alanında ortaya çıkarılan Asklepius heykeli[273] ve diğer örnekleriyle[274] tipleme olarak uyuşmaktadır.

Ayakta durur vaziyette tasvir edilen Hygieia'nın tüm vücudu hymation ile örtülmüştür. Hymationun kalın ve derin çizgilerinin altında khitonun ince yapısı detaylı olarak işlenmiştir. Sol ayağı üzerinde duran figürün sağ ayağı dizinden hafif öne doğru kırılmış biçimde verilmiştir. Hymation'un bittiği yerde ayakları plintinin üzerinde çıplak olarak yere basmaktadır. Hygieia'nın vücut hatları belirgin değildir. Heykelin başı, sağ kolu omzunun altından itibaren, sol kolu dirseğinin altından itibaren ve plintinin bir kısmı kırılmış ve mevcut değildir.

Bu iki heykelin bulunduğu dönemde çekilen fotoğrafı dışında, herhangi bir yayını ve detay fotoğrafı elde edilemediğinden dolayı heykellerin analizi bu görsele göre yapılmıştır.

Bu heykelleri diğer kaplıca yapılarının dışında bulunan heykellerden ayıran en önemli özellik, doğal sıcak su kaynağı üzerine inşa edilen tapınakta bulunması ve bu tapınağın altından çıkan suyun kanallar vasıtasıyla iletildiği kaplıcanın kutsallığını barındırmasıdır. Nitekim arazi incelendiğinde tapınağın inşa edildiği sıcak su kaynağının çıktığı lokasyona kaplıca yerleştirilebilirdi. Fakat İngiltere Bath örneğinde olduğu gibi sıcak suyun çıktığı noktaya kutsal bir mabed yapılıp, sıcak suyun buradan kaplıcaya dağıtılması bir nevi tanrısal iyileştirici gücün varlığının kullanıldığını göstermektedir.

2.3.2. İudeia Eyaleti – Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) (Lev. LIX – LXII)

İudeia Eyaletinin sınırları içerisinde yer alan İsrail, doğal sıcak su kaynakları bakımından önemli alanlara sahip bir bölgedir. Bölgedeki sıcak su kaynakları detaylı bir şekilde araştırılmış ve yayınlanmıştır.[275] Arkeolojik kazılar ve diğer yazılı

[272] Böl. 2.1.1.
[273] Janon, 1985, **a.g.e.,** s. 72.
[274] Benseddik, **a.g.e.,** s. 145.
[275] A. Friedmann, **Beiträge zur Chemischen und Physikalischen Untersuchung der Thermen Palästinas,** S. Calvary Yay., Berlin, 1913; Y. Eckstein, **The Thermo-Mineral Springs of Israel**,

kaynaklara göre bölgede beş adet Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış olan sıcak su kaynağı tespit edilmiştir. Bu kaynaklar; Hammei Tiberias (1)[276], Hammat Gader (2), Hammat Pella (3)[277], Kallirrhoe (4)[278] ve Emmaus Nicopolis (5)[279]'tir (Lev. LVIII).[280] Elde edilen somut veriler ışığında bu kaplıcalardan sadece Hammat Gader'de heykel buluntusuna rastlanılmıştır. Bu doğrultuda sadece Hammat Gader'in mimarisi ve heykelleri ele alınmıştır.

Hammat Gader (el-Hamme) Yarmuk Nehri'nin kıyısında Golan Tepeleri ile Ağlün Tepeleri arasında küçük bir vadide yer almaktadır (Lev. LIX).[281] Denizden yüksekliği ortalama 160 m. olan vadi yaklaşık 150 dönümlük bir alanı kaplamaktadır.[282] Vadide toplamda üç adet sıcak su kaynağı vardır. Bu sıcak su kaynaklarından en bilineni üzerine kaplıca inşa edilen 51℃ sıcaklığa sahip olan "Ain el-Maqle" dir.[283] Bu kaynak Roma İmparatorluk Dönemi'nde kutsal kabul edilmiş, tedavinin yapıldığı mekanlar ve kült tiyatrosuyla birlikte kompleks şeklinde yapılar topluluğu olarak inşa edilmiştir (Lev. LXa).

Hammat Gader kaplıca yapısının MS 2. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir (Lev. LXb).[284] Kaplıca, Hellenistik Dönem'e ait önemli bir kent ve kültür

---

Jerusalem Geological Institute, Kudüs, 1975; E. Mazor, D. Levitte, A. Truesdell, J. Healy, A. Wissenbaum, "Mixing Models and Ionic Geothermometers Applied to Warm (up to 60°C) Springs: Jordan Rift Valley, Israel", **JH 45 ,** 1980, s. 1-19.

[276] Hammei Tiberias ile ilgili güncel kaynaklar için bkz.: M. Dothan, **Hammat Tiberias: Early Synagogues and the Hellenistic and Roman Remains,** The Israel Exploration Society, Kudüs, 1983.; Dvorjetski, **a.g.e.,** s. 125-143.

[277] Hammat Pella ile ilgili güncel kaynaklar için bkz.: A.G. Wamsley, "Archaeology in Jordan: Pella", **AJA 96-3,** 1992, s. 539–541; A. G. Walmsley, P. G. Macumber, P. C. Edwards, S. J. Bourke, P. M. Watson, "The Eleventh and Twelfth Seasons of Excavation at Pella (Tabaqat Fahl) 1989-1990", **ADAJ 37,** Amman, 1993, s. 165–231; Dvorjetski, **a.g.e.,** s. 143-162.

[278] Kallirrhoe ile ilgili güncel kaynaklar için bkz.: T. Weber, "Thermal Springs, Medical Supply and Healing Cults in Roman-Byzantine Jordan", **Studies in the History and Archaeology of Jordan, VI,** edt. G. Bisheh, M. Zaghloul, I. Kehrberg, Department of Antiquities, Amman, Ürdün, 1977, s. 331–338, s. 333-334; Dvorjetski, **a.g.e.,** s. 167-180.

[279] Emmaus Nicopolis ile ilgili güncel kaynaklar için bkz.: M. Gichon, "Roman Bath-Houses in Eretz-Israel", **Qadmoniot: A Journal for the Antiquities of Eretz-Israel and Bible Lands 11-2,** 1978, s. 37-53; Dvorjetski, **a.g.e.,** s. 208-223.

[280] Dvorjetski, **a.g.e.,** s. 125.

[281] BAtlas, *Emmatha*, 69-C4.

[282] Y. Hirschfeld, "The History and Town Plan of Ancient Hammat Gader", **Zeitschrift der Deutschen Palästina Vereins 103**, 1987, s. 101-116, s. 101.

[283] Y. Hirschfeld; G. Solar, "The Roman Thermae at Hammat Gader: Preliminary Report of Three Seasons of Excavations", **Israel Exploration Journal 31-3/4**, 1981, s. 97-219, s. 197-198.

[284] Hirschfeld, Solar, 1981, s. 199.

merkezi olan Gadara antik kentinin bir parçasıdır.[285] Ürdün Vadisi'nde birkaç şehrin yıkımına neden olan MS 749 yılındaki deprem, Hammat Gader'i de etkilemiş ve neredeyse büyük bir kısmının yıkılmasına neden olmuştur.[286]

Arkeolojik kazılar sırasında, kaplıca mimarisinin aksonometrik çizimi, bölümlerinin tasnifi ve isimlendirme çalışmaları yapılmıştır (Lev. LXI).[287] Kaplıcanın bazı bölümleri tam olarak netleştirilememiş olsa da genel kanı doğrultusunda bölümler şu şekilde sıralanmıştır: **Bölüm H**: Kaplıcaya girişin sağlandığı koridor olarak belirlenen alana cadde üzerinden bir merdivenle girilmektedir. Kuzeybatısındaki bölümler dükkân olarak belirtilmiştir. Kazı ekibi, kaplıcanın kullanım rotasının bu bölümden başladığını ve bu bölümden D, E ve C numaralı mekânlara geçiş için kullanıldığını düşünmektedir.[288] **Bölüm C:** Yeraltı borularından elde edilen kanıtlara dayanarak, odanın frigidarium olarak kullanıldığı söylenmektedir.[289] Bu bölümün yazıtlara dayanarak spor aktiviteleri için kullanılmış olabileceği de tahmin edilmektedir.[290] **Bölüm B:** Oda iki bölümden oluşmaktadır. Batı bölümünde küçük bir havuz bulunmaktadır. Havuzun dar ve küçük olmasından dolayı tepidarium olarak kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir.[291] Fakat burada bulunan küçük buluntular ve birtakım mimari düzenlemeler odanın apodyterium olarak kullanılmış olabileceğini de göstermektedir[292] **Bölüm A:** Sıcak su kaynağı tarafından beslenen bu bölümün caldarium olduğu düşünülmektedir.[293] **Bölüm G:** Bu alan, kaplıcanın sıcak su kaynağının olduğu bölümdür ve iki odadan oluşmaktadır. Her odada havuz mevcuttur.[294] **Bölüm D:** Tepidarium olarak tanımlanan bu bölümde kaplıcanın en

---

[285] Y. Hirschfeld, **The Roman Baths of Hammat Gader: Final Report,** The Israel Exploration Society, Kudüs, 1997, s. 4.
[286] Hirschfeld, 1997, s. 6.
[287] Hammat Gader kazılarında ortaya çıkarılan bölümler uzun süre boyunca kademeli ve değişik yorumlar ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Hirschfeld başlangıçta kaplıca bölümlerinin isimlendirilmesini kazı esnasında elde edilen bulgular doğrultusunda yapmıştır. Bkz.: Hirschfeld, 1997, s. 54-123.
[288] Hirschfeld, 1997, s. 54-62. Kaplıcanın H bölümünden D bölümüne geçiş için Hirschfeld kazı raporunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Fakat aksonometrik çizimde bu iki bölüm arasında bir kapının olduğu gözlemlenmektedir.
[289] Hirschfeld, 1997, s. 102-116.
[290] Hirschfeld, 1997, s. 165.
[291] Hirschfeld, 1997, s. 171.
[292] T. Henderson, "Roman Baths: An Alternate Mode of Viewing the Evidence", **Past İmperfect HCGSA 13,** 2007, s. 3-23, s.16. Online Dergi: https://journals.library.ualberta.ca/pi/index.php/pi/issue/view/51.
[293] Hirschfeld, 1997, s. 171.
[294] Hirschfeld, 1997, s. 94.

büyük havuzu yer almaktadır.[295] **Bölüm E:** Bu bölüm kazı ekibi tarafından herhangi bir tasniflemeye sokulmamıştır. Fakat Henderson makalesinde kazılar sırasında bulunan küçük buluntuların yorumlanmasına dayanarak bu bölümün kadınlar tarafından kullanılan caldarium bölümü olabileceğini söylemektedir.[296]

Kaplıca yapısının büyük havuzlu tepidarium bölümünde (Bölüm D), 10,2 x 25,4 m. boyutunda olan basamaklı havuzun kenarında üç adet yüksek kabartmalı sunak biçimli çeşme bulunmuştur (Lev. LXIIa). Çeşmeler 40-45 cm. eninde, 60-65 cm. boyundadır. Mermerden yapılmış olan çeşmeler, ağızlarından su akacak şekilde yontulmuş ve havuza doğru konumlandırılmıştır. Sunak veya kaide biçiminde yapılan çeşmeler dikdörtgen formludur. Üç adet olan çeşmelerin ikisi insan, diğeri aslan figürüne sahiptir. Suyun aktığı bölüm ağızlarının olduğu konuma yapılmış, formsuz ve boyut olarak büyük deliklere sahiptir. Yüz detayları belirgin olmayan figürlerin yarım bırakıldığı veya sonraki dönemlerde tahrip edildiği düşünülmektedir. Çeşmeler Geç Antik Çağ'da da kullanılmıştır.[297]

Tepidarium'da (Bölüm D) ortaya çıkarılan üç adet çeşme dışında, Bölüm E'de, su kanalında yapılan kazılar sonucunda heykel parçaları tespit edilmiştir.[298] Parçalar bir araya getirildiğinde çıplak bir erkek heykeli ortaya çıkarılmıştır (Kat. Nu. XXIV) (Lev. LXIIb). Mermerden ayakta durur vaziyette tasvir edilmiş olan heykel, sağ bacağının üzerinde dururken sol bacağını öne doğru hafif biçimde bükmektedir. Sol kolu dışında tümüyle çıplak tasvir edilen heykelin vücut detayları zayıftır. Yüksekliği 68 cm. olan heykel, sol omzunun arkasından dolaşıp sol eline düşen bir örtüyle tasvir edilmiştir. Başı olmayan heykelin, sağ kolunun omzundan itibaren aşağısı, sol kolunun dirseğinden aşağısı, sol bacağının üst baldırının ortasından itibaren aşağısı, sağ bacağının dizinden aşağısı ve cinsel uzvu kırılmış, tahrip edilmiştir.

[295] Hirschfeld, 1997, s. 165.
[296] Henderson, 2007, s. 18.
[297] Hirschfeld; Solar, 1981, s. 215.
[298] Hirschfeld; Solar, 1981, s. 217.

2.3.3. Mauretania Caesariensis – Hammam es-Salihinne / Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae) (LXIII – LXV)

Mauretania Caesariensis Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Cezayir'de 77 adet mineralli su kaynağı bulunmuş, bu kaynaklardan 64'ü termal kaynak olarak tespit edilmiştir (Lev. LXIVa).[299] Yapılan çalışmalar doğrultusunda bu kaynaklardan beş tanesinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kaplıcalar; Hammam Beni Guecha, Hammam Berda/ Bradaa (Heliopolis?), Hammam Guergour (Ad Sava), Hammam Meskoutine/ Hammam Chellela (Aquae Thibilitanae) ve Hammam es-Salihinne/ Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae)'dır. Bu kaplıcalardan sadece Hammam es-Salihinne/Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae)'da heykel buluntusuna rastlanılmıştır.

Hammam es-Salihinne/Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae), Cezayir'de ülkenin kıyı kesiminin güneydoğusunda yer alan Kençela ilinin 6 km. batısında bir vadinin içerisinde yer almaktadır (Lev. LXIII).[300] Roma İmparatorluk Dönemi'nde kaplıcanın adı *Aquae Flavianae* olarak tespit edilmiştir.[301] Günümüzde halen aktif olan sıcak su kaynağı 70°C sodyum klorürlüdür. Kaplıca MS 1.yy'a tarihlendirilmektedir.[302]

19. yy.'a kadar terkedilen kaplıca yapısında ilk kazı çalışmaları 1886 yılında yapılmıştır. Bu kazı çalışmalarında üst yapının bir bölümü, dikdörtgen havuz ve iki adet heykel bulunmuştur.[303] 1887 ve 1893 yıllarında kaplıca yapısında kazı çalışmaları sürdürülmüştür. 1930'lu yıllarda Kençela belediye başkanına satılan kaplıca bu dönemden itibaren maddi olarak gelir sağlanabilmesi için bilinçsizce imara açılmıştır.[304] Bu yapılaşma kaplıcanın ortaya çıkarılmamış ve toprak altında kalan

---

[299] G. A. Waring, **Thermal Springs of the United States and Other Countries of the World A Summary,** Geological Survey Professional Paper 492, 3. Basım, Washington, 1983, s. 140-143, fig. 42.
[300] BAtlas, *Aquae Flavianae,* 34-F2.
[301] CIL VIII-II, Prov. Nvmidia Svppl., 17727.
[302] J. P. Laporte, "Henchir el-Hammam (antique Aquae Flauianae)", **AOURAS 3,** Paris, 2006, s. 284-321, s. 286-287.
[303] E. Poulle, "Inscriptions Diverses de la Numidie et de la Maurétanie Sitifienne", **RecConstantine 24,** 1888, s. 139-198, s. 190-197.
[304] M. Christofle, **Rapport Sur Les Travaux de Fouilles et Consolidations Effectuées en 1933-1936 par le Service Des Monuments Historiques de L 'Algérie,** F. Fontana Yay., 1938, s. 233.

bölümlerinin tahrip olmasına neden olmuştur.[305] 1960'larda kaplıcanın tahrip edilen bölümlerinin tekrardan eski haline getirilmesi için birtakım çalışmalar yapılmıştır.[306] Kaplıcada ciddi restorasyon çalışmaları 2005 yılında yuvarlak ve kare formlu iki havuzda gerçekleştirilmiştir.[307] Diğer kaplıcaların birçoğunda olduğu gibi Aquae Flavianae'de de tekrar kullanımdan kaynaklı tahribattan dolayı birçok taşınabilir ve taşınamaz kültürel kalıntı, heykel ve diğer eserler ortadan kaybolmuştur.

Kaplıcaya sıcak su sağlayan 70°C sıcaklığa sahip iki kaynak yapının 300 m. doğusundan ortaya çıkmaktadır.[308] Bu iki kaynaktan çıkan sıcak sular 6.40 x 3.25 m. boyutunda tonozlu bir su deposunda toplanıp bu depodan 60 x 40 cm. boyutlarında kireçtaşından kanallarla kaplıcaya iletilmekteydi.[309] Soğuk su vadinin yukarısından sıcak su borusuna paralel künklerle sağlanmaktaydı.[310] 70°C sıcaklığa sahip kaynak suyu bu derecesiyle doğrudan kullanıma uygun sıcaklığa sahip değildi. Suyun soğutulması, kat ettiği mesafedeki soğuma payı ve diğer farklı yöntemlerle kaplıcada ideal sıcaklığına ulaştırılmaktaydı.

Kaplıcanın inşa alanı 1200 m²'yi aşmaktadır (Lev. LXV).[311] Beden duvarları ve üst örtüsü tuğlalardan oluşan yapının girişi kuzeydoğuda (A) yer almaktadır.[312] Vadide inşa edilen yapıyı sel ve heyelandan korumak için kuzeyine istinat duvarı (AA) inşa edilmiştir.[313] Merdivenler, büyük yüzme havuzunun sütunları ve kemerleri, birkaç kapı pervazı, yuvarlak odanın zemini dışında yapıda neredeyse hiç kesme taş kullanılmamıştır. Yüzme havuzları iyi korunmuş olan yapının E ve M havuzlarının mekân duvarları birkaç metreye kadar sağlamdır. Yapının ilk evresi, 30 x 27,6 m. boyutlara sahiptir. Giriş kısmı planda "D" ile belirtilen kapıdır. İlk evrede merkezi yuvarlak havuz "M", dikdörtgen havuz "E" ve bu iki havuzun güneyinde yer alan "I-H-G-J" mekânları tespit edilmiştir.[314] Sütunlarla çevrili olan "E" havuzu ve bu havuza

[305] Christofle, **a.g.e.,** s. 233.
[306] J. Birebent, **Aquae Romanae: Recherches d'hydraulique Romaine dans l 'Est Algérien,** Service des Antiquités de l'Algérie, Alger, 1962 (1964), s. 237-243.
[307] Laporte, **a.g.e.,** s. 292.
[308] Birebent, **a.g.e.,** s. 238.
[309] Birebent, **a.g.e.,** s. 238.
[310] Birebent, **a.g.e.,** s. 236.
[311] Birebent, **a.g.e.,** s. 238.
[312] Laporte, **a.g.e.,** s. 302.
[313] Laporte, **a.g.e.,** s. 302.
[314] Laporte, **a.g.e.,** s. 304.

göre daha kalın duvarlara sahip muhtemelen kaplıcanın en sıcak bölümü olan "M" havuzunun birbirlerine olan konumları ve güneyine yerleştirilmiş odaların biçimleri ve işlevleri Jebel-Oust'da bulunan kaplıca ile benzerlik göstermektedir (Lev. LVIa).

Yuvarlak yüzme havuzuna iki giriş vardır "MM-DD". "EE" kapısı ise kare planlı "E" odası arasında geçişi sağlamaktadır. M havuzunun 7.55 m. çapında, 1.45 m. derinliğinde ve bir basamaklı su içerisinde oturma eşiği bulunmaktadır. Yuvarlak havuzun güneybatısında yarım daire şeklinde düzenlenmiş üç basamaklı merdiven bulunmakta, mekânın köşelerinde ise dört adet küvet bulunmaktadır (Q-N-O-P). Kaplıcanın kuzeydoğusunda bulunan sıcak su makseminden (e) ana sıcak su borusu ile kaplıcaya dağıtılan su, yuvarlak "M" havuzuna "k" kanalıyla doğrudan, Q ve N küvetlerini dolduran kanallar vasıtasıyla dolaylı olarak beslenmektedir. Su "r" kanalıyla tahliye edilmektedir.

Dikdörtgen plana sahip olan "E" havuzunun boyutları 13,80 x 10,05 m.'dir. Derinliği 1,45 m. olan havuza üç köşeden merdivenle girilmektedir. "E" havuzuna sıcak su "n" ve "m" kanalları ile sağlanmakta, su gideri "s" ile belirtilen kanal yoluyla gerçekleşmektedir. Havuzun üst yapısını desteklemek için doğusunda ve batısında beşer tuğla örme kare sütun yer almaktadır. Havuzun kuzeyindeki duvara bir adet yarım daire, iki adet de yanlarda köşe kenarlı niş yapılmıştır. Ortadaki nişin arka duvar örgüsü oldukça muntazam ve gösterişli yapılmıştır.[315] "E" havuzunun güneyinde yer alan "J" küçük bir havuz, "G-H-I" ise soyunma odaları olarak kullanılmıştır.[316] Girişi sadece "I" soyunma odasından sağlanan "K" bölümünde "L" ile belirtilen bir küvet yer almaktadır. Odaya sıcak su kaynağı yüksek sıcaklığa sahip "b" makseminden gelen "d" kanalıyla sağlanmaktadır. Fakat "L" küvetine su girişi yoktur. Muhtemelen taşıma su ile küvet doldurulmaktaydı.[317] "K" odasına buharın dolaşımı için pişmiş toprak borular döşenmiştir.

1886 yılında kaplıcanın dikdörtgen planlı havuzu olan "E" bölümünde iki adet heykel bulunmuştur.[318] Bu heykellerden sadece Asklepius'un kayıtları ve fotoğrafları

[315] Laporte, **a.g.e.,** s. 309.
[316] Laporte, **a.g.e.,** s. 309.
[317] Laporte, **a.g.e.,** s. 309-310.
[318] Poulle, **a.g.e.,** s. 185.

günümüze ulaşmıştır (Kat. Nu. XXV). Asklepius heykeli bir sene sonra 1887 yılında Kençela'da belediye binasının salonuna sergilenmek için taşınmıştır.[319] 1890 yılında bahçeye koyulan heykel en son 1933 yılında kışlada yeşile boyanmış olarak bulunmuştur.[320]

Ayakta tasvir edilen Asklepius'un belinden yukarısı çıplak olarak verilmiştir. Sağ bacağı üzerinde duran figürün sol bacağı hafif öne doğru kıvrılmıştır. Vücudu hafif sağa doğru bakarken yüzü sola doğru kıvrılmış biçimde verilmiştir. Yoğun sakallara sahip olarak tasvir edilen Asklepius, başını tamamen saran bir taç giymektedir. Vücut detayları zayıf olan heykelin sol omzu ve kolunu saran elbisesi kalçalarına dolanıp ayaklarına kadar inmektedir. Elbisenin kıvrımları yatay ve dikey çizgilerle derin ve yoğun bir biçimde verilmiştir. Sağ ayağına bitişik duran dikey dikdörtgen formlu bir objeyle destelenen Asklepius'un ayakları çıplak olarak tasvir edilmiştir. Sol elinde parşömen olduğu tahmin edilen rulonun yuvarlak üst kısmı mevcuttur. Sağ kolu ve sol ayağı eksik olan heykelin yüzeyinde ve detaylarında kırıklar mevcuttur. Heykelde yılan ve asa tespit edilememiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kartaca Bölgesi ve bu bölge hâkimiyetindeki topraklarda yerel tanrılar ile Roma tanrıları arasındaki senkretizmin zengin bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir.[321] Kartaca'da Eshmun, görünüşte Asklepius'a benzer bir figür ile temsil edilmekteydi.[322] Fakat Aquae Flavianae'de bulunan Asklepius heykelinde Eshmun'un özellikleri görülmemektedir. Bu özelliklere sahip Asklepius tasviri yalnızca Kuzey Afrika'da görülmekte ve bu da bize bazı yerel unsurların kullanıldığını göstermektedir (Lev. LXIVb). Asklepius'un bu heykel tiplemesine "Tunus tipi" denir.[323] Kuzey Afrika'da şu ana kadar "Tunus tipi" Asklepius heykeli

[319] A. Audollent, J. Letaille, "Aquae Flauianae", Mission Epigraphique en Algérie, **Mélanges de I'École Française de Rome 10,** 1890, s. 510-514, s. 514.
[320] St. Gsell, H. Graillot, "Exploration Archéologique en Algérie, Ruines Romanies au Nord de l'Aures", **Mélanges de I'École française de Rome 13,** 1893, s. 461-541, s. 512; Christofle, **a.g.e.,** s. 230.
[321] G. E. Ploegs, **The Impact of the Roman Empire on the Cult of Asclepius,** Warwick Üniversitesi, Klasikler ve Antik Tarih Bölümü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Warwick, 2016, s. 286.
[322] Ploegs, **a.g.e.,** s. 286.
[323] Ploegs, **a.g.e.,** s. 286.

23 adet saptanmıştır.[324] Bulla Regia'daki Apollo kutsal alanında ortaya çıkarılan Asklepius heykeli, bu türün ilk bulunan versiyonu olarak kabul edilir.[325]

2.4. Asia Minor (Asia, Galatia) Eyaletleri Kaplıcalarında Görülen Heykeller

Asia Minor, jeomorfolojik ve jeolojik özellikleri nedeniyle birbirinden farklı birçok sıcak su kaynağına sahiptir (Lev. LXVI). 20°C'den yüksek olan toplamda 600'den fazla sıcak su kaynağının olduğu bilinmektedir (Lev. LXVII).[326] Sıcak su kaynağı bakımından verimli bir bölge olan Anadolu, Antik Çağ'da inşa edilen kaplıca sayısı açısından da önemlidir. Bilimsel arkeolojik kazı ve araştırma çalışmalarının yetersiz olması bu kaplıcaların yerleri, tipolojisi ve kalıntıları hakkında yapılan verilerin eksik kalmasına neden olmuştur. Yapılan mevcut araştırmalar doğrultusunda Türkiye'de Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Roma Dönemi'nde kullanılmış olan kaplıcalar; Kestanbol Kaplıcası (Çanakkale), Küçükçetmi (Aphrodite) Kaplıcası (Çanakkale-Ayvacık-Küçükkuyu), Allianoi (İzmir-Bergama), Kleopatra Kaplıcası (İzmir-Bergama), Agamemnon Kaplıcası (İzmir-Balçova), Güre Kaplıcası (Balıkesir-Güre), Ilıca (Balıkesir-Balya), Hierapolis (Denizli-Pamukkale), Sandıklı Kaplıcası (Afyonkarahisar-Sandıklı), Gazlıgöl (Afyonkarahisar-Gazlıgöl), Sultaniye Kaplıcası (Muğla-Köyceğiz), Dalyan Kaplıcası (Muğla-Köyceğiz), Datça Kaplıcası, (Muğla-Datça), Kızılcahamam Kaplıcası (Ankara-Kızılcahamam), Çağa Kaplıcası (Ankara-Güdül), Çardak Kaplıcası (Eskişehir-Sivrihisar-Hamamkarahisar), Kurşunlu Hamam (Yalova), Valide Hamamı (Yalova), Çekirge Kaplıcaları (Bursa), Sarıkaya (Terzili) Kaplıcası (Yozgat-Sarıkaya)'dır.

Avrupa'da olduğu gibi özellikle kaplıcaların arkeolojik olarak kazılması ve araştırmasının yapılması Türkiye'de ne yazık ki pek mümkün olmamıştır. Türkiye'de Allianoi, Güre, Hierapolis, Sarıkaya, Çağa ve Sultaniye kaplıcalarının dışında

---

[324] N. Benseddik, "Esculape et Hygie en Afrique: Classicisme et Orginalité" **AntAfr 33,** 1997, s. 143-154, s. 145.

[325] M. Janon, "Recherces a Lambese III: Essais sur le Temple d'Escualpe", **AntAfr 21,** 1985, s. 35-102, s. 72.

[326] E. Özşahin, Ç. K. Kaymaz, "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 50**, 2013, s. 25-38, s. 26; Türkiye'de bilinen fakat bilimsel anlamda kayıt altına alınmayan birçok sıcak su kaynağı mevcuttur. Listede 2013 yılına kadar kayıt altına alınan sıcak su kaynakları verilmiştir. E. Özşahin- Ç. K. Kaymaz, Tab. 2-3.

arkeolojik çalışmaların yapıldığı örnekler yok denecek kadar azdır. Bu durumdan dolayı Asia Eyaleti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış olan kaplıcaların varlığı Antik Çağ yazılı kaynaklarına ve yüzeysel gözlem metodu ile yapılmış çalışmalara bağlıdır. Çalışmamızda dâhil olan söz konusu kaplıcalar, Asia Eyaleti'nde Allianoi, Sultaniye, Galatia Eyaleti'nde ise Çağa'dır. Bu kaplıcalarda arkeolojik kazı çalışmaları sırasında heykel ve heykel kaidelerine rastlanılmıştır.

2.4.1. Asia - Paşa Ilıcası (Allianoi) (Lev. LXVIII – LXXIV)

Allianoi İzmir ili, Bergama (Pergamon) ilçesinin yaklaşık 16 km. kuzey doğusunda "Paşa Ilıcası" Mevkii, Kaikos (Bakırçay) Havzası'nın kuzeyinde yer almaktadır (Lev. LXVIII).[327] Tabula Peutingeriana'da Roma İmparatorluk Dönemi yolları incelendiğinde Allianoi; Pergamon (Bergama), Argesis (Balıkesir-Balya) ve Pergamon (Bergama), Hadrianotherai (Balıkesir) yol güzergâhının üzerinde yer almaktadır (Lev. LXIX).[328]

Allianoi isminin Pergamonlu Galenos ve retorikçi Aelius Aristides tarafından kaleme aldığı bilinmektedir. [329] Allianoi uzun bir süre sel dolgusu altında kalmıştır. Nitekim 19. yy.'da C. W. Wilson Anadolu'yu gezerek not aldığı el kitabında Balıkesir'den Bergama'ya giden ikinci yol güzergâhında Allianoi'da bulunan Roma İmparatorluk Dönemi'nden kalma köprüyü "İli (İlya) Çayı üzerindeki taş köprü" olarak tanımlamış fakat burada bulunan kaplıcadan veya sıcak su kaynağından söz etmemektedir.[330]1904 yılında Bergama kaymakamı Kemal Bey halk tarafından kullanılması için Allianoi'da (Paşa Ilıcası) ilk defa temizlik ve kazı çalışması

[327] BAtlas, *Paşa Ilıca,56*- E3.
[328] https://omnesviae.org/#
[329] Galenos, **De Santitate Tuenda Libri**, 6.424.5; Aristeides, **Hieroi Logoi**, III. 1-6; Yaraş, 2002a, s. 74-80; H. Müller, "Allianoi. Zur Identifizierung eines Antiken Kurbades im Hinterland von Pergamon"**, IstMitt 54**, 2004, s. 215-225; A. Yaraş, "Wasser in der Heiltherme von Allianoi", **Cura Aquarum in Ephesos XII,** 2006, s. 443-452, s. 443; K. M. Sommerey, "Die Chora von Pergamon: Studien zu Grenzen, Siedlungsstruktur und Wirtschaft", **IstMitt 58,** 2008, s. 135-170.
[330] D. Baykan, **Allianoi Tıp Aletleri,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 36; C. W. Wilson, **Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia,** John Murray Yay., Londra, 1895, s. 61 (Rota 25.).

yaptırmıştır.[331] 1900'lü yıllarda Pergamon'a yakınlığı nedeniyle Allianoi Pergamon kazı ekibi tarafından incelenmiştir.[332]

Bakırçay ovasını sulama amaçlı inşa edilen Yortanlı Barajı'nın su toplama havzası, Allianoi'un bulunduğu alanı da kapsamaktadır. Bu sebeple başlangıçta doğrudan Allianoi'un bulunduğu lokasyon kazılmasa da ilk kurtarma kazıları 1994-1997 yılları arasında barajın inşa edileceği blok gövdenin çevresinde yapılmıştır.[333] 1998 yılında Bergama Müze Müdürü Ahmet Yaraş Yortanlı Barajı kurtarma kazılarını yürütmeye başlamıştır. 2000-2007 yıllarında Yaraş başkanlığında kazılar devam etmiştir.[334] Bütün zorluklara rağmen sürdürülen kazılar 2007 yılında bakanlık tarafından kazı ruhsatı verilmediği için sonlandırılmak zorunda kalınmıştır. Allianoi günümüzde ne yazık ki Yortanlı Barajı suları altında kalmıştır (Lev. LXX). Bu süre boyunca Allianoi'un sadece %20'si kazılabilmiştir.

Allianoi doğu-batı yönlü 250-300 m. genişliğinde bir alana yayılmış olan sağlık merkezidir.[335] Pergamon ve Gambreion (Poyracık) antik kentlerine yakın olması kaplıcanın ve sağlık merkezinin sıklıkla kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Sıcak suyun kaynağı Paşa Köyü üzerinden Çeltikçi Köyü'ne doğru uzanan fay hattından geçmektedir. Allianoi'da Arkaik Dönem'e ait kalıntılara rastanmasa da yakın çevresindeki yerleşim izlerinin Arkaik Dönem'e kadar gittiği bilinmektedir.[336] Allianoi'da bulunan küçük eserler, kentin Klasik ve Hellenistik Dönem'de de var

---

[331] Yaraş, 2002, s. 87.

[332] 20. yy.'da Allianoi ile ilgili yapılan yüzey araştırmaları ve tespitler ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Yaraş, 2002, s. 87-90.

[333] E. Nalbantoğlu, "Bergama Müzesi 1996 Yortanlı Kurtarma Kazısı", **VIII. MKKS,** Ankara, 1998, s. 13-24; S. Soyaker, C. ve E. Nalbantoğlu, T. Kekeç, "1997 Yılı Yortanlı Kurtarma Kazısı", **IX. MKKS,** Ankara, 1999, s. 11-20.

[334] KST ve MKKS sonuçları için bkz.: A. Yaraş, "1998-1999 Bergama Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı", **XI. MKKS,** Ankara, 2001, s. 105-118; A. Yaraş, "1998 Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı" Bergama Belleten 9, 1999, s. 44-49; A. Yaraş, "2000 Yılı Allianoi Kazısı", **23. KST I**, Ankara, 2002, s. 463-478; A. Yaraş, "2001 Allianoi Kazısı", **24. KST II,** Ankara, 2003, s. 373-384; A. Yaraş, "2002 Yılı Allianoi Kazısı", **25. KST II,** Ankara, 2004, s. 217-228; A. Yaraş, D. Baykan, "2003 Yılı Allianoi Kazısı", **26. KST II,** Ankara, 2005, s. 51-62; A. Yaraş, "2004 Yılı Allianoi Kazısı", **27. KST II,** Ankara, 2006, s. 297-310; A. Yaraş, D. Baykan, E. Karaca, "2006 Yılı Allianoi Kazısı'', **29. KST II,** Ankara, 2008, s. 71-84; Yaraş, 2001a, s. 105-118; Müller, **a.g.e.,** s. 215-225.

[335] Yaraş, 2002a, s. 72.

[336] Allianoi'a yakın olan Paşaköy'de bulunan başı olmayan bir heykel W. Radt tarafından MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir: W. Radt, "Noch ein Arkaischer Löwe in Bergama", **IstMitt 48**, 1998, s. 451, Lev. 66,5-67. Kazı ekibi tarafından yapılan çalışmalar doğrultusunda Paşaköy'de bazı evlerin duvarlarında Arkaik Dönem'e tarihlendirilen yapı taşları tespit edilmiştir: Yaraş, 2002a, s. 92.

olduğunu göstermektedir. Roma yerleşimi olarak inşa edilmiş Allianoi'da mimari kalıntılar doğrultusunda yoğun bir yapılaşma geçirdiği bilinmektedir. Allianoi'un kalıntılarına bakıldığı zaman, Roma ve Bizans Dönemi'nde sel baskınları sebebiyle sedimantasyon birikmesinden dolayı sürekli olarak tahribata uğramıştır.[337] Aynı zamanda çevrede yaşanan depremler ve bulunduğu konumu yüzünden meydana gelen sel baskınları Allianoi'un yapılarının zarar görmesine sebep olmuş ve birden fazla katman oluşmuştur.[338] Sel baskınlarının getirdiği dolgular sağlık merkezinin birçok bölümüne ve yapılarına zarar verse de yapının birçok bölümü ve kent mil içerisinde günümüze kadar korunarak gelmiştir.[339]

Allianoi'u İlya(s) (Karkasos) Çayı ikiye ayırmaktadır (Lev. LXXIa). Allianoi'un en büyük yapı kompleksi (9700 m²) kaplıca yapısıdır (Lev. LXXIb, Nu. 1). Yapı İlya(s) (Karkasos) Çayı tarafından kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kaplıcanın; frigidarium, tepidarium, caldarium gibi birçok bölümü saptamıştır. Kaplıca boyut ve korunmuş olması bakımından Türkiye'nin en büyük ve en sağlam şekilde günümüze gelebilmiş tek kaplıca yapısıdır. Kentin planı cardo ve decumanus esas alınarak oluşturulmuştur (Lev. LXXIb, Nu. 3-4). Kentin doğusunda ve batısında toplamda iki adet Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapılmış olan köprü yer almaktaydı (Lev. LXXIb, Nu. 2). Kentin güneyinde Nymphaeum (5), cardo ile decumanus'un kesiştiği noktanın kuzey-doğusunda insula (6) ve kentin güney-batısında bir geçiş yapısına (7) rastlanılmıştır.

1999 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında kaplıcanın kuzeyde bulunan bölümlerinin varlığı tespit edilmiştir. Yaklaşık dört sene boyunca yapılan kazı çalışmaları ile bu bölümlerin büyük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Allianoi'un kaplıca kazıları sırasında kuzey bölümünün A1 no'lu salonunda 7 adet niş saptanmıştır. A1 salonunun kuzeyinde apsidal forma sahip üç adet nişi olan bölümün genişliği (doğu-batı eksenli) 5,80 m., derinliği orta nişin iç duvarına kadar (kuzey güney eksenli) 3,55 m.'dir (Lev. LXXIIa).[340] Kuzeydeki apsisli bölüm dâhil A1 salonu kuzey-güney

[337] A. Yaraş, "Die Therme Allianoi", **AA 2004**, 2005, s. 71-74.
[338] Yaraş, 2006a, s. 443-452.
[339] A. Yaraş, "Allianoi Nymphesi", **60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu Festchrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag**, edt. T. Korkut, Ege Yay., İstanbul, 2004, s. 803-815.
[340] Yaraş, 2004b, s. 806.

yönünde uzunluğu 9,9 m. doğu batı doğrultusunda genişliği 7.3 m.'dir. A1 salonunun duvarları mermer kaplama ile döşenmiştir.[341] Üç nişin üzerinde var olduğu saptanan su oluklarından sadece ortadaki nişin üzerinde olan günümüze gelebilmiştir ve bu oluğun altında kare levhalar halinde serpantin kaplamalar mevcudiyetini korumuştur (Lev. LXXIIb). Üç nişin ortasında olan yarım daire, diğer iki yanda olanlar ise dikdörtgen plana sahiptir (Lev. LIXa). Orta nişin yarım daire olan tavanı üçgen formda beyaz ve yeşil opus sectile stilinde mermerle, duvarı ise siyah mermerle kaplanmıştır (Lev. LXXIIIa).

2000 yılında ortadaki 1 no'lu nişin içerisinde in situ halde elinde istiridye tutan tamamı korunmuş bir Nymphe heykeli bulunmuştur (Kat. Nu. XXVI) (Lev. LXXIV).[342] Nymphe ayakta durur vaziyette öne doğru hafif eğilmiş biçimde tasvir edilmiştir. Kalçasının alt kısmına kadar heykel çıplaktır. Kalçasının altından itibaren yukarıdan aşağıya doğru kıvrılmış ve sonrasında ayaklarına kadar inen bir hymation ile tasvir edilmiştir. Heykelin saçları bir bant ile ikiye ayrılmış, üst kısmı alta oranla daha az dalgalı bırakılmıştır. Saçlar önden "v" formunda ikiye ayrılmıştır. Üst ve yanlardan arkaya doğru uzanan saçlar bir araya gelerek arkada stilistik bir topuz şeklinde birleştirilmiştir. Saçlarının üst kısmı ön tarafta başının üzerinde "crobylos" adı verilen çift taraflı bir düğüm olarak toplanmıştır. Heykel iki eliyle kasıklarının hizasında bir istiridye kabuğu tutmaktadır. İstiridye kabuğu altta, ortada ve üstte olmak üzere akhantus yapraklarıyla süslenmiş yivli sütun biçiminde bir ayakla desteklenmiştir. Heykelin öne doğru eğilmiş biçimde tasviri ve karın çizgilerinin bükülmesi ustalıkla işlenmiştir. Heykelin göbeğine açılmış delik Geç Antik Çağ'da da kullanıldığını göstermektedir (Lev. LXXIIIb). Nymphe'nin bulunduğu alan tamamıyla dolgu toprak ile kaplandığı için heykelin yüzeyine zarar vermiştir. Dolgu toprağın verdiği zarar dışında heykelin iki eliyle tuttuğu istiridye kabuğunun uçları ile pilint'in bir kısmı zarar görmüştür.

Hamam yapılarında elinde istiridye kabuğu tutan Nymphe'nin birçok tiplemesi olduğu bilinmektedir.[343] Figürün saç toplama stili "crobylos" genellikle Venüs,

[341] Yaraş, 2002b, s. 109.
[342] Yaraş, 2002b, s. 469.
[343] C. L. Visconti, **I Monumenti del Museo Torlonia di Sculture Antiche,** Roma, 1884, Lev. 26, fig. 101 – Lev. 89, fig. 561.

Nymphe ve Musa figürlerinde görülmektedir.[344] Aix Kaplıcası'nda bulunan kadın başı (Kat. Nu. V) Allianoi Nymphesi'nin başı ile özellikleri bakımından birebir benzemektedir. Heykelin gövdesi 1902 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilen Aydın'da (Tralles) bulunan başsız ve iki kolu olmayan heykel gövdesiyle de yakın benzerlik göstermektedir.[345] Aydın'da bulunan heykelin kucağında istiridye kabuğunu andıran yuvarlak formlu bir objenin kalıntıları mevcuttur. İstiridye kabuğunu alttan desteklemek için heykelin iki bacağı arasında Allianoi Nymphesi'nde olduğu gibi küçük bir sütun mevcuttur. Bu heykelin üzerindeki kalker kalıntıları Allianoi Nymphesi gibi su ile ilişkili bir yapıda kullanıldığını göstermektedir.[346] 1832-1851 yılları arasında Girit'te valilik yapan Mustafa Naili Paşa'nın ikamet ettiği Selsebil Konağı'nda[347] 1851 yılında bütün olarak bulunan ve İstanbul'a Müze-i Hümayun'a gönderilen Nymphe heykeli, Allianoi'da bulunan heykel ile tipolojik olarak benzerdir.[348] Bu heykelin saçlarının toplanış biçimi ve formu Allianoi' Nymphe'siyle farklılık göstermektedir. Fakat elinde tuttuğu istiridye kabuğu, duruşu, formu ve elbise düzeni ile yakın benzerlik sergilemektedir.[349] 1957 yılında Ephesus'da Traianus Çeşmesi'nde bulunan ve MS 2. yy'a tarihlendirilen Nymphe heykeli Allianoi Nymphesiyle tipolojik olarak benzerlik göstermektedir.[350] 1982 yılında Perge Güney

---

[344] Aix-les-Bains'te bulunan aynı tip heykel başı Mendel'in kataloğuna göre Musa olarak tanımlanmıştır. A. Chauvel ve P. Wuilleumier, Miletos Faustina Hamamı'nda bulunan heykel başına atıfta bulunmuştur. Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 98; Mendel, 1912, s. 328, Nu. 121.

[345] Osman Hamdi Bey 25 Mayıs 1902 yılında S. Reinach'a bir mektup ulaştırmıştır. Bu mektupta 1902 yılında İzmir Vilayeti Halk Eğitim Müdürü Nail Bey Aydın (Tralles) da üç adet heykelin bulunduğunu kendisine bildirmiştir. Osman Hamdi Bey bunun üzerine Oğlu Ethem Bey'i bu önemli keşif ile ilgili tüm bilgileri toplamak ve eserleri incelemesi ve kazı yapması için Aydın'a gönderdiğini ve oğlu Ethem Bey'in bu üç heykel ile ilgili raporunu S. Reinach'a gönderdiğini mektubunda belirtmektedir. Bu üç heykelden biri Allianoi'da bulunan heykel ile yakın benzerliği olan "Nymphe" olarak tanımlanan heykeldir. Detaylı bilgi için bkz.: Osman Hamdi Bey, Ethem Hamdi Bey, "Fouilles Et Découvertes A Tralles", **Revue Archéologique, Quatrième Série 4,** 1904, s. 348-362. G. Mendel kataloğu için bkz.: G. Mendel, **Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines-II**, Constantinople, 1914, s. 263, Kat. Nu. 543, Müze Env. Nu. 1190.

[346] A. Yaraş, 2004a, s.808; Mendel, 1914, s. 263.

[347] G. Mendel, S.A. Moustapha Ghiritli Pacha'nın Selsebil Konağı'nda bulunduğunu söylemektedir. Yazılı kaynaklarda Girit'te Selsebil Çiftliği veya Konağı olarak geçen tek yerin Girit-Hanya'da ikamet eden Hâfız Abdülhamid Efendi'nin hakkındaki şikâyetlerden sonra 1791 yılında yaşamaya mecbur tutulduğu Selsebil Çiftliği'dir. Bu çiftliğin G. Mendel'in bahsettiği "Giritli Mustafa Paşa'nın Selsebil Konağı" olması muhtemeldir. Selsebil Çiftliği ile ilgili bkz.: O. Kurtoğlu, **Girit Şairleri (Tezkire-i Şuara-yı Cezîre-i Girid),** Ankara, 2006, s. 53-54.

[348] Yaraş, 2004a, s. 808; Mendel, 1914, s. 303, Kat. Nu. 577, Müze Env. Nu.7.

[349] Diğer benzer heykel atıfları için bkz.: Yaraş, 2004a, s. 808-810.

[350] Müze Env. Nu. 786; Yaraş, 2004b, s. 808; Ü. Önen, **Ephesos Ruinen und Museum, Die Stadtgeschichte in Kunstwerken,** İzmir, 1983, s. 108.

Hamamı'nda bulunan Nymphe heykeli de istiridye kabuğunu tutuşu ve duruşu ile Allianoi Nymphesi ile benzerlik göstermektedir.[351] İspanya Munigua'da frigidarium içerisindeki nişte sergilendiği düşünülen Nymphe heykeli, sergilendiği yer açısından Allianoi Nymphesi ile benzerlik göstermektedir.[352]

Allianoi Nymphe'si gerek in situ oluşu gerekse sağlamlığı bakımından bu tipte heykeller arasında orijinal bir eserdir. Heykelin bir niş içinde sergilemek amacıyla yapıldığı bilinmektedir.[353]

Allianoi Kaplıcası'nda bulunan Nymphe heykelinin dışında kentin farklı birçok bölümünde heykeller ve adak heykelleri bulunmuştur. İki Asklepios başı[354], iki kadın başı[355], bir Pan başı[356], iki torso[357], 14 adet heykel, adak heykelcikleri[358] ve dört adet heykel parçası[359] bulunmuştur. Bu heykellerin kaplıcayla ilişkisi bulunmadığı için katalog çalışmasına dâhil edilmemiştir.

2.4.2. Asia – Sultaniye (Lev. LXXV – LXXVII)

Sultaniye Muğla ili Köyceğiz ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kaunos Antik Kenti'nin kuş uçumu 5 km. kuzeyinde bulunur (Lev. LXXV). Kaunos'un teritoryumunda bulunmasından dolayı kent ile etkileşim içerisinde olmuştur.

Sultaniye Kaplıcası'nın arkeolojik kazısı yapılmamıştır. Sultaniye ile ilgili tüm çalışmaları Kaunos kazı ekibi yürütmüştür.[360] Bu çalışmalar yüzey araştırmaları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Kaplıcanın konumu Köyceğiz gölüne sıfır noktasındadır. Bu durum gölün içerisinde kazı ve araştırma yapma gereksinimi uyandırmıştır.

---

[351] Müze Env. Nu. 3.22.82; Yaraş, 2004b, s. 808 – 809.
[352] Böl. 2.4.2.
[353] Allianoi Nymphe'sinin kullanımı ve sergileme şekli ilgili detaylar için bkz.: Yaraş, 2004a, s. 810-811.
[354] Yaraş, 2004a, s. 218, Kat. Nu. 1, çiz.1, res. 1; Yaraş, 2004a, s. 219-220, Kat. Nu. 2, çiz. 2, res. 2.
[355] Yaraş, 2004a, s. 220-221, Kat. Nu. 3, çiz. 3, res. 3; Yaraş, 2004a, s. 221-222, Kat. Nu. 4, çiz. 4, res. 4.
[356] Yaraş, 2004a, s. 222, Kat. Nu. 5, çiz. 5, res. 5.
[357] Yaraş, 2004a, s. 226, Kat. Nu. 7, çiz. 6, res. 7; Yaraş, 2004, s. 227, Kat. Nu. 8, çiz. 7, res. 8.
[358] Yaraş, 2004a, s. 227-233, Kat. Nu. 9-22.
[359] Yaraş, 2004a, s. 233-235, Kat. Nu. 23-26.
[360] Sultaniye Kaplıcası'yla ilgili diğer çalışma için bkz. H. Akgül, **Karia Örnekleriyle Antik Çağ'da Ilıcalar,** Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2019, s. 34 – 37.

1970'lerde Kaunos Antik Kenti liman agorasında *Quintus Vedius Capito* anıtı bulunmuştur (Lev. LXXVI).[361] Bu anıtın üzerindeki yazıt ile Sultaniye Kaplıcası'nda bulunan yazıtın birbirleriyle ilintili olmasından dolayı kazı ekibi bu iki yazıt arasındaki bağlantıyı şu şekilde kurmuştur:

"2000 yılında burada ele geçirilen ve büyük bir heykel grubu anıtına ait olması gereken postament üzerindeki yazıt, dolaylı olarak Quintus Vedius Capito ile ilgilidir: Zamanında bu postament üzerine heykeli dikilen Flavia Maxima'nın babası Titianus "Likya Birliği" nin başrahibi, annesi Vedia Tartulla ise aynı birliğin baş rahibesiydi. Baba tarafından sülalesi Flavius, anne tarafından ise Vedius olarak anılmaktadır. Ote yandan, hem baba ve hem de anne tarafından dedesinin isimleri Quintus Vedius Capito'nun anıtı üzerindeki yazıttan bilinmektedir ki, bu anıtın sahibi Quintus Vedius Capito, Flavius Maxima'nın anne tarafından dedesidir. Böylece, her iki metin birbirini tamamlamaktadır. İ.S. 1. yüzyılda Leto Tapınağı'nın başrahibi olan Quintus Vedius Capito'nun, İ.S. 2. yüzyılın sonu ya da 3. yüzyılın başlarında yaşamış olan torunu Flavius Maxima'nın heykel kaidesinin burada bulunmuş olmasının nedeni ancak şöyle açıklanabilir: Dedesi ile başlayan rahiplik görevi, aynı sülalenin sonraki fertleri tarafından da sürdürülmüş olmalıdır. Bu bağlamda söyleyebiliriz ki, bugünkü Sultaniye Kaplıcası'nın asıl sahibi, antik çağlarda da şifa dağıtan Tanrıça Leto'dur ve hemen her dönemde yeniden planlanmış olan binalar burada, O'nun adına inşa edilmiştir."[362]

Tespit edilen bulgular doğrultusunda tanrıça Leto'ya adanmış olan bu kaplıcanın içerisinde bilinen tek heykel; Kaunos Antik Kenti'ndeki Leto Tapınağı'nın başrahibi olan Quintus Vedius Capito'nun torunu Flavia Maxima'nın heykelidir.[363] Bu heykelin varlığını adına yapılmış olan heykel kaidesi üzerindeki yazıttan bilmekteyiz (Lev. LXXVII).

---

[361] U. Çörtük, **Kaunos Liman Agorası Anıtları,** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2012, s. 67-78.
[362] B. Öğün, C. Işık, A. Diler, O. Özer, B. Schmaltz, C. Marek, M. Doyran, **Kaunos Kbid,** Antalya, 2001, s. 178.
[363] C. Marek, **Die Inschriften von Kaunos,** C. H. Beck Yay., Münih, 2006, s. 315-317.

Günümüzde aktif olarak kullanılan Sultaniye Kaplıcası'nda 2000 yılında Kaunos kazı ekibi tarafından incelemelerde bulunulmuştur.[364] Bu incelemeler doğrultusunda kazı ekibi kaplıcanın Leto kutsal alanı olduğunu saptamıştır. Sultaniye Kaplıcası tanrıça Leto'nun iyileştirici etkisinin görüldüğü kaplıca olarak tek örnektir. Tanrıça Leto'nun iyileştirici gücünün varlığına dair önemli kanıtlardan biri Homeros'un İlyada adlı eserinde geçmektedir.[365]

2.4.3. Galatia - Çağa (Lev. LXXVIII – LXXXI)

Çağa (Hamamı) (Kötü Hamam) Ankara - Beypazarı karayolunun 75. km'sinde Güdül İlçesi, Çağa Beldesi'nin sınırları içerisinde Sarıkaya Mevkii'nde yer almaktadır (Lev. LXXVIII) (Lev. LXXIXa). İlhan Çayı'nın güneyinde yer alan kaplıca (hamam) yapısının çevresinde halen aktif olarak kullanılan sıcak su kaynakları bulunmaktadır.[366]

Yapıyla ilgili ilk kazı çalışmaları Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından 2003 yılında yapılmıştır. Bu kazılar sırasında Çağa'da bulunan kalıntıların bir kaplıca (hamam) yapısına ait olabileceği düşünülmüştür.[367] 2012, 2013 ve 2014 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmaları devam etmiştir.[368]

Yapılan kazılar sonucunda kaplıcanın birkaç ana bölümü ortaya çıkarılmıştır. Kaplıcanın büyük ve uzunlamasına gelişen plana sahip doğal sıcak su ile beslenen havuzu (Lev. LXXIXb), bu havuzun kuzeyinde iki adet apsidal formlu mekân, kuzey

---

[364] B. Öğün, C. Işık, A. Diler, B. Schmaltz, C. Marek, A. Zah, "Kaunos 2000", **KST 23-2,** 2001, s. 365-372.

[365] Homeros, İlyada'da Apollon'un Aineias'ı Artemis ve Leto'nun yanına getirdiğini ve Aineias'ı iyileştirdiklerinden bahsetmektedir: bkz.: Homeros, İlyada, 5.445.

[366] B. Canik, "Ayaş İçmece ve Kaplıcasının Jeoloji-Hidroloji Etüdü", **MTA 80,** Ankara, 1973, s. 137-152; U. Alagöz, "Çağa Roma Hamamı 2012 Yılı Kazı Çalışmaları", **22. MKKS,** Ankara, 2013, s. 365-386.

[367] Burada bulunan kalıntıların çevresinde aktif olan sıcak su kaynakları göz önünde bulundurularak kaplıca (hamam) yapısı olduğu tespit edilmiştir. Alagöz, **a.g.e.,** s. 365.

[368] Alagöz, **a.g.e.,** s. 365-386; E. Sağır- U. Alagöz, "Çağa Roma Hamamı 2014 Yılı Kazı Çalışmaları", **24. MKKS,** Ankara, 2016, s. 43-56; L. Özen- İ. Elyıldırım- Ö. Çokdoğan- A.R. Çakır, "Ankara Güdül Çağa (Kötü) Hamamı Restorasyon-Konservasyon Çalışmaları", **24. MKKS ve Uluslararası Müzecilik Çalıştayı,** Ankara, 2015, s.33-42; 2012 ve 2014 yılı kazı ve restorasyon çalışmaları dışında 2019 yılında Çağa Kaplıcası'nın (Hamam) detaylı jeofizik araştırması yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: G. Boyracı, **Ankara Güdül-Çağa Roma Hamamı Arkeolojik Kazı Alanı Yakınında Bir Jeofizik Araştırma,** Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeofizik Mühendisliği Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019.

doğusunda ise çoklu apsislerin bulunduğu başka bir mekân saptanmıştır. Geniş bir alana kurulan kaplıcanın bölümleri tam olarak ortaya çıkarılmamıştır (Lev. LXXX). Kuzey-güney yönlü uzanan büyük havuzun tabanında sarı kalker tabakasına rastlanılmıştır (Lev. LXXXIa). Havuzun derinliği 1.35 m'dir. Bu tabakanın doğal sıcak suyun havuzda biriktirdiği tortul olduğu düşünülmektedir.[369] Bu bağlamda kaplıcanın tedavi görmek amacıyla kullanılan ve doğal sıcak su ile beslenen büyük havuzu olduğu söylenebilir.

Kaplıcanın kuzey-güney yönlü büyük havuzunun birçok bölümünde apsidal ve kare formlu nişler mevcuttur. Bu nişlerin kullanım amacı olarak başlangıçta genel yargıya varmak pek mümkün değildir. Fakat ortaya çıkarılan kuzey apsisin içinde bulunan kare ve apsidal formlu nişlerin yükseklikleri ve boyutları diğer kaplıcalarda olduğu gibi bu bölmelerde heykellerin sergilendiğini düşündürmektedir.

Büyük havuzun kuzey kısmı kazıları sırasında birçok heykel parçası bulunmuştur (Lev. LXXXIb). Etütlük heykel parçalarının dışında bir adet Asklepius heykel başı da bulunmuştur (Lev. LXXXIb). Heykelin başının altında bulunan detay gövdesiyle monolit biçimde yapılmadığını göstermektedir. Asklepius'un saçları dalgalı olarak tasvir edilmiş ve ortadan ikiye ayrılmış biçimde verilmiştir. Yüz detayları basit bir biçimde tasvir edilen heykelin sakalları sık ve basık olarak işlenmiştir. Heykelin başından aşağısı kırılmış ve yoktur. Figürün yüzeyinde oldukça yoğun aşınmaya bağlı hasar mevcuttur.

[369] Sağır, Alagöz, **a.g.e.,** 2016, s. 47.

3. KAPLICALARDA TESPİT EDİLEN HEYKELLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Son yıllarda, Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcalarının niteliği ve işleviyle ilgili daha fazla çalışma yapılmaya başlanmış olsa da kaplıcalarda kullanılan heykellerin detaylarıyla ilgili araştırma yok denecek kadar azdır. Roma İmparatorluğu boyunca kaplıcaların günümüze kadar sürekli olarak kullanım görmesi, kentsel yapılaşmanın içerisinde kalması gibi nedenler araştırma ve kazı yapmanın zorluğu kaplıcalar hakkında detaylı bilgi toplanmasında gerçek bir engel olmuştur. Kırsal alanlarda yer alan kaplıcaların birçoğu zamanla unutulmuş, toprakla örtülmüş bir vaziyette araştırma imkânı olmadan günümüze kadar gelebilmiştir.

Birçok kaplıcada heykele rastlanması, kazısı ve araştırması yapılan diğer kaplıcalarda heykel bulunması gerektiği anlamı taşımamaktadır. Nitekim sürekli kullanım gören Antik Çağ yapıları yıllar içerisinde restore edilerek döneminin dini ve kültürel şartlarına bağlı olarak dekore edilmekte ve yapıların formları değiştirilmektedir. Kaplıcalarda bu durumdan oldukça fazla etkilenmiştir.

3.1. Kaplıcalarda Heykel Bulunma Koşulları

Politeist inancın hâkim olduğu Roma İmparatorluk Dönemi'nde tanrı ve tanrıçalara ibadet etmek için heykeller, adaklar ve adak yazıtları sunulmaktaydı. Gerek dini yapılar gerekse kamu yapıları bu heykellerle donatılmakta, onların gücünün hâkimiyeti yapıların içinde ve dışında temsil edilmekteydi. Kaplıcaların sağlık ile olan bağlantısı, sağlık ve iyileştirme tanrılarıyla bütünleşmesine neden olmuştur. Aktifliğini yitirmeyen çoğu kaplıca sürekli kullanım görürken, değişen toplumsal yapı ve din sebebiyle birtakım değişimlere uğramıştır. Roma hâkimiyetinin olduğu topraklarda ortaya çıkan tek tanrılı dinlerin getirdiği kurallar önceki politeist tanrılı dinlerin sembolü olan heykellerin kamu yapılarında ve kamunun kullandığı diğer alanlarda sergilenmesini yasakladığı için Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapılan heykeller kıyıma uğramıştır. Bu dönemlerde heykellerin kaldırılması, kullanılmaması veya yok edilmesi durumunun dışında kaplıcalardan çıkan heykellerin cinsel uzuvlarının traşlandığı da görülmektedir. Örnek olarak; Sevilla Munigua'da bulunan

Venüs heykelinin göğüsleri[370], Napoli Agnano'da Zırhlı Venüs, Bebek Dionysoslu Hermes ve Ganymedes heykellerinin cinsel uzuvları,[371] Teanum Sidicinum'da bulunan Satyr ve Kaz Tutan Cupido heykellerinin cinsel uzuvları traşlanmıştır[372]. Tek tanrılı dinlerin kaplıcalardaki heykeller üzerindeki olumsuz etkileri kazı ve araştırma çalışmaları yapılan kaplıcalarda heykellerin tespit edilememesi ve tahribatındaki ana nedenlerden biridir.

Kaplıcalarda yapılan kazılarda heykellerin bulunma olasılığını etkileyen diğer başlıca neden sürekli kullanımdır. Kaplıcaların sıcak su kaynaklarının aktifliğinin devam etmesi Roma İmparatorluk Dönemi'nden sonra da kullanılmaya devam etmesine neden olmuştur. Kaplıca yapılarının süregelen kullanımı sonucunda mimari anlamda değişikliklerin yapılması kazılar ve araştırmalar sonucunda saptanabilmektedir. Fakat heykellerin varlığı ya da değişiminin saptanması mimari yapılar gibi değildir. Heykellerin, yazıtların ve diğer buluntuların yok edilmesi ve değiştirilmesi gibi durumlar heykel kullanımıyla ilgili yorumları eksik bırakmaktadır. Kırsal alanda terk edilmiş olan kaplıcalarda heykel buluntusu birden fazla ve çeşitli olurken, sürekli kullanılmış olan kaplıcalarda aksi bir yön söz konusudur. İtalya Campania Bölgesi Ceserta iline bağlı Teano ilçesinde kırsalda terk edilmiş olarak bulunan Teanum Sidicinum Kaplıcası sürekli kullanım görmemiş olmasından dolayı heykel buluntusu açısından oldukça zengindir (Kat. Nu. VII-XII).[373] Fakat kırsal alanda sürekli kullanım gören önemli bir örnek İsrail'de Yarmuk Nehri'nin kıyısında Golan Tepeleri ile Ağlün Tepeleri arasındaki vadide bulunan Hammat Gader (el-Hamme) Kaplıcası'dır. Hammat Gader yakınında bulunan Gadara antik kentine bağlıydı. Kırsalda olan kaplıca yüzyıllar boyu yerleşik halklar tarafından kullanıldığı için heykellerin korunmasını mümkün kılmamıştır. Sürekli kullanımın bir diğer yönü ise kaplıcanın zaman içerisinde çevresinde gelişen modern kent dokusunun altında kalması ve bu durumdan kaynaklı kazı zorluklarıdır. Orta Çağ ve modern kentlerin binalarının inşası sırasında alt tabakada ortaya çıkan eserlerin kaybolması veya tahrip edilmesi söz konusu olmuştur. Zarar gören mimari yapıların ve heykellerin tekrar

[370] https://www.juntadeandalucia.es/cultura/enclaves/enclave-arqueologico-munigua.
[371] Macchioro, **a.g.e.,** fig. 11, 13, 15.
[372] Gabrici, **a.g.e.,** fig. 5, 7.
[373] Gabrici, **a.g.e.,** s. 399-416.

toprak altında kalması ve sonrasında üzerine modern mimari yapıların inşa edilmesi burada arkeolojik bir çalışma yürütmenin zorluğunu göstermektedir. Sürekli olarak işleyen kentin içinde kazı yapmak ve bulgulara sağlıklı biçimde erişebilmek hem maddi hem de zamansal olarak oldukça zordur. İspanya Barselona'da bulunan Caldes de Montbui Kaplıcası'nın bulunduğu konum (Lev. XLI) modern şehrin ortasında kalmıştır. Yapılan kazılar modern şehrin meydanları ve yollarında olduğu için kazı yapmayı zorlaştırmaktadır. Çevresindeki yüksek katlı apartmanlar ve yapılar heykel ve malzeme bulma olasılığını düşürmektedir. Kentsel dokunun içinde kalan bir başka kaplıca ise Aquae Sulis'tir (Lev. XXXIVa). Bulunduğu kent yüzyıllarca kullanım görmüş ve mimari yapılaşma yaşamıştır. Burada dikkat çeken özellik kaplıcanın mimari anlamda fazla hasar almasına rağmen bütünlüğünü korumasıdır. Bu sebeple yapının birçok bölümünün restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Fakat yıllarca yeni yapılar için kazılar yapılmış ve kaplıca buluntularına oldukça zarar vermiştir.

Doğa faktörü kaplıcaların korunmasında veya korunamamasında önemli bir rol oynamaktadır. Kaplıcaları doğrudan etkileyen doğa faktörleri; sel baskınları ve nehir taşkınları nedeniyle alüvyol dolgusu, depremler, sıcak su yataklarının kuruması veya yeryüzüne çıkış noktalarının değişmesi ve suyun sıcaklığını kaybetmesi olarak belirlenebilir. Bu nedenler dolayısıyla birçok kaplıcanın yeri değişmiş, terk edilmiş ve hasara uğramıştır. Doğa faktörleri Allinoi örneğinde olduğu gibi bazen sel ve heyelan ile taşınan alüvyonun altında kalarak birçok mimari kalıntı ve eserin sağlam biçimde günümüze kadar ulaşmasına neden olmuştur.

3.2. Heykellerin Kaplıcalardaki Yerleri

Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanıldığı bilinen kaplıca yapıları içerisindeki heykellerin konumları yayın çalışmalarının eksik olmasından dolayı az bilinmektedir. İn situ olarak bulunmadığı takdirde kaplıca içerisinde nerede konumlandırıldığı ve sergilendiği mimari ve buluntuların yönlendirmesiyle tahmin edilmektedir.

Antik Çağ'da heykellerin sergilendiği alanlar genellikle; podyum, kaide, kare planlı ve apsidal nişlerin içidir. Heykellerin kaplıca yapılarının mimarisinde yer alan

nişler, apsidal forumlu girinti ve çıkıntılarda mimariyle bütünleşik olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Kaplıcalar dışında Roma İmparatorluk Dönemi'nde heykellerin sergilenme alanları ile ilgili birtakım bilgiler mevcuttur. Kaplıca yapılarının hamamlarla olan benzerliği hamamlarda sergilenen heykellerin kaplıcalarda sergilenme biçimiyle benzer olması muhtemel kılmaktadır. Roma'nın merkezi İtalya hamam ve kaplıcalarda çıkan heykellerin zenginliği bakımından en yoğun olan bölge olarak bilinmektedir.[374] Hamam ve kaplıcaların yoğun olarak yapılaşma yaşadığı dönem MS 2. yy.'dır.[375] Hamam ve kaplıcaların yüzde 60'ı bu dönemde inşa edilmiştir.[376] MS 2. yy. yapılaşmaların doruk noktasını oluşturması ile doğru orantılı olarak kaplıca ve hamamlarda heykellerin sergilendiği en yoğun dönem olarak görülmektedir.[377] Manderscheid bu dönemin inşa faaliyetlerinin yüzde 60'ına sahip olmasına rağmen heykellerin diğer yüzyıllara göre orantısının yüzde 70 ve üzeri olduğunu söylemektedir.[378] İmparatorluk Dönemi'nde kaplıca ve hamamlarda yapıya dâhil olarak inşa edilen birçok niş mevcuttur (Lev. LXXXII).[379] Manderscheid bu nişlerin yapıyla beraber yapıldığını ve formuna göre heykellerin sergilendiği alanlar olarak bahsetmektedir.[380] Kaplıcalar içerisindeki apsidal nişlerin kullanım amacı değişmektedir. Nişin içi ve çevresinde bulunan mimari elemanlara göre ne amaçla kullanıldığı tespit edilebilmektedir. İngiltere Bath'ta bulunan Aquae Sulis'te nişlerin kullanım amaçlarında birtakım değişiklikler mevcuttur. Büyük salonda bulunan dört adet apsidal, iki adet kare planlı nişin zemini düzdür ve herhangi bir girinti veya çıkıntısı bulunmamaktadır (Lev. LXXXIIIa). Kaplıcanın doğu bölümünde yer alan Lucas Hamamı'nda kuzey ve güney yönlü inşa edilmiş olan apsidal formlu nişler

[374] Manderscheid, 1981, s. 8.
[375] Manderscheid, 1981, s. 9.
[376] Manderscheid kaplıca ile hamamları birarada ele almıştır. Hamam ve kaplıcalardan çıkan heykellerin sayısal olarak orantılamasını yüzyıllara bölerek gerçekleştirmiştir. Manderscheid 1. yy.'da 53 heykel, 3. ve 4. yy.'da 114 heykel, en yoğun yapılaşma ve heykel faaliyetlerinin yürütüldüğü 2. yy.'da ise 393 heykel olduğunu saptamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz.: Manderscheid, 1981, s. 8-20. Manderscheid'in 1981 yılında yayınlanan çalışmasından sonra devam eden hamam ve kaplıca kazı çalışmaları doğrultusunda yeni çıkan bulgular heykellerin yüzyıllara göre dağılımını değişimini mümkün kılmaktadır.
[377] Manderscheid, 1981, s. 9.
[378] Manderscheid, 1981, s. 9.
[379] Manderscheid, 1981, s. 10.
[380] Manderscheid, 1981, s. 10.

havuz olarak kullanılmıştır (Lev. LXXXIIIa). Yine yapının batı bölümünü oluşturan hamam kompleksinde gözlemlenen kare planlı niş havuz olarak kullanılmıştır. Zemin kodu aşağıda olan bu apsidal formlu nişler, heykellerin sergilenmesini mümkün kılmamaktadır. Fakat büyük salonda yer alan ve düz zemine sahip olan nişlerin heykellerin sergilenebileceği bölümler olduğu düşünülebilir. Çağa (Lev. LXXXIIIb) ve Allianoi'da da (Lev. LXXXIVa) heykellerin sergilendiği muhtemel nişleri gözlemlemek mümkündür. Nişlerin yapılmasında önemli olan nokta nişlerin ilk dikilecek heykeller için planlanmasıdır. Bir iç mekân veya bir cephe heykeller için nişlerle donatılmışsa, inşaat bitiminde heykellerin buraya yerleştirilmiş olması beklenmektedir.[381] Fakat bu durum kaplıcaların içerisinde bulunan tüm heykellerin birincil inşa döneminde yapılan nişlerin içerisinde kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Bu heykeller daha sonra yapıya bağışlanmış olabileceği gibi farklı bir sergileme metodu ile de kullanılmış olabilir. Bu durumun dışında kaplıcanın inşasından belirli bir süre sonra yapının onarımı sırasında nişlere onursal heykellerin yerleştirilmesiden kaynaklı bir ikincil heykel kullanımı da olabilmektedir.[382]

3.3. Kaplıcalarda Kullanılan Heykellerin Çeşitleri

Roma İmparatorluğu boyunca kaplıcalarda kullanılan heykellerin çeşitliği bölgelere göre değişim göstermektedir. Kaplıcalarda sergilenen heykel çeşitlerinin belirli bir sistemi ve şeması bulunmamaktadır. Heykellerin seçimi mitolojik varlıkların karakterleri doğrultusunda yapılara eklenmiş olmalıdır.

Yerel-Roma Tanrı ve Tanrıçaları: Roma İmparatorluğu himayesinde olan birçok bölgede daha önce kutsal kabul edilip tapınım gören yerel tanrı ve tanrıçaların Roma tanrı ve tanrıçalarıyla olan senkretizmi sık görülmektedir. Bu durum kaplıcalarda kullanılan heykellerde de saptanmıştır. İngiltere Bath'ta Aquae Sulis kaplıca-tapınak kompleksinde bulunan rölyeflerde Roma ve Kelt tanrıçalarının bir bütün olarak tek tanrıça formunda tapınım gördüğü Sulis Minerva (Kat. Nu. XVI) ve Roma tanrısı Merkür ile Kelt tanrıçası Rosmerta'nın (Kat. Nu. XVII) bir arada tasvir edildiği

[381] Manderscheid nişlerin içerisine konulacak heykellerin yapıyla birlikte bitirilip yapının inşaatının tamamlanmasından sonra heykellerin nişlerin içine yerleştirildiğini söylemektedir. Bu nişlerin inşa edilme amacı olarak birkaç on yıl veya yüzyıl sonra yerleştirilemeyeceğini söylemektedir: Manderscheid, 1981, s. 10.
[382] Manderscheid, 1981, s. 10.

örneklerden bilinmektedir.[383] Kuzey Afrika'da Kartaca Bölgesi ve bu bölgenin egemenliği altında bulunan topraklarda yerel iyileştirici tanrı olan Eshmun ile Asklepius'un senkretizmi sonucunda yerel bir Asklepius tipi (Tunus tipi) ortaya çıkmıştır (Kat. Nu. XXV) (Lev. LVII, LXIVb).[384]

İmparator ve İmparatoriçe: İmparator ve imparatoriçe portreleri kaplıcalarda sergilenen heykeller arasında yer almaktadır. Fransa'da yer alan Aix Kaplıcası'nda bulunan Konstantin portresi (Kat. Nu. XXI) ve İtalya Roma'da yer alan Valchetta / Bagni della Regina (Veio)'da bulunan İmparator Antoninus Pius'un karısı Yaşlı Faustina portresi (Kat. Nu. XIV) kaplıcalarda sergilenen imparator ve imparatoriçe portrelerine örnek oluşturmaktadır.

Roma Tanrı ve Tanrıçaları: Kaplıcaların iyileştirici etkileri göz önüne alındığında Roma tanrı ve tanrıçalarının yapı içerisinde ve kaplıcalarla birlikte bir kompleks olarak inşa edilen tapınaklarda bulunduğu tespit edilmiştir. Jebel Oust ve Aquae Flavinae'de bulunan Asklepius heykelleri (Lev. LVII - Kat. Nu. XXV); Aquae Sulis Kaplıcası'nda tapınağa ait olduğu düşünülen bronz Minerva heykeli (Lev. XXXVIIb) ve kaplıca içerisinde bulunmuş olan Minerva rölyefi (Kat. Nu. XV); İspanya-Sevilla'da yer alan Munigua'da bulunan Venüs heykeli (Kat. Nu. XIX); İtalya-Napoli'de yer alan Agnano'da bulunan Venüs heykeli (Kat. Nu. II), Zırhlı Venüs heykeli (Kat. Nu. III), Bebek Dionysoslu Hermes heykeli (Kat. Nu. IV); İtalya Campania Bölgesi'nde yer alan Ceserta ili Teano ilçesinde yer alan Teanum Sidicinum'da bulunan Venüs heykeli (Kat. Nu. XII); İtalya Livorno ili Vicarello ilçesinde yer alan Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae)'da bulunan Apollo heykeli (Kat. Nu. XIII) kaplıcalarda sergilenen tanrı ve tanrıça heykelleri çeşitliliği bakımından örnek oluşturmaktadır.

Nymphe'ler: Temelinde suyun farklı kullanım varyasyonları için inşa edilen kaplıcalarda su perileri olan Nymphe heykellerinin sergilenmesi sık rastlanan bir durumdur. İspanya Sevilla'da yer alan Munigua'da bulunan Nymphe (Kat. Nu. III); Napoli'de yer alan Agnano'da bulunan Nymphe başı (Kat. Nu. I); İzmir ili Bergama ilçesinde yer alan Allianoi'da niş içerisinde in situ olarak ortaya çıkarılan Nymphe

[383] Page, **a.g.e.,** s. 251.
[384] G. E. Ploegs, **a.g.e.,** 286.

(Kat. Nu. XXVI) kaplıcaların içerisinde sergilenmek üzere yapılan Nymphe heykellerine örnek oluşturmaktadır.

Musa'lar: Genel anlamda ilham perileri olarak nitelendirilen ve dokuz kardeş olarak bilinen Musalar (Euterpe, Erato, Kalliope, Kleio, Urania, Thalia, Terpsikhore, Melpomene, Polymnia) kaplıcalarda sergilenmiştir. Fransa'da bulunan Aix Kaplıca'sında başsız olarak bulunan kadın torsosu "musa" (Kat. Nu. XXII); yine Aix'te bulunan "musa" başı (Kat. Nu. XXIII), Napoli Agnano'da bulunan beş adet "musa" heykel grubu (Lev. XII) kaplıcalarda sergilenen musa heykellerine örnek oluşturmaktadır.

Cupido (Eros): Roma İmparatorluk Dönemi'nde tanrıların dışında mitolojik varlıkların mevcudiyete büründüğü heykel tasvirleri sık rastlanan bir durumdur. Bu heykellerin içinde Cupido figürü kaplıcalarda sergilenmek için kullanılmaktaydı. İtalya Teanum Sidicinum'da bulunan Cupido (Kat. Nu. XI), yine Teanum'da bulunan "Kaz Tutan Cupido" (Kat. Nu. VII) ve İtalya Aquae Vescinae'de bulunan "Kaz Tutan Çocuk (Cupido)" heykeli (Kat. Nu. VI), bu figürün kaplıcalarda kullanılmasına yönelik önemli bir örnektir.

Diğer Heykeller: Kaplıcalarda kullanılan heykeller çeşitlilik gösterdiği için birbirinden farklı birçok heykel sergileme amaçlı kullanım görmüştür. Bu heykeller arasında, İtalya Agnano'da bulunan "Ganymedes" (Kat. Nu. V), İtalya Teanum Sidicinum'da bulunan "Nehir Tanrısı" maskı (Kat. Nu. VIII), yine Teanum Sidicinum'da bulunan "Satyr" (Kat. Nu. IX), kaplıcalarda görülen farklı heykellere örnek oluşturmaktadırlar.

Tanımlanamayan Heykeller: Kaplıcalarda tanımlanan heykellerin dışında tanımlanamayan heykeller de mevcuttur. Bu heykeller vücut ve yüz detaylarını tasniflemek için belirgin atribüler ve detaylar içermemesinden dolayı tanımlanamamışlardır. Fransa Aix Kaplıcası'nda bulunan "çıplak erkek heykeli" (Kat. Nu. II), İspanya Caldes de Montbui'de bulunan "kadın başı" (Kat. Nu. XVII), İsrail Hammat Gader'de ortaya çıkarılmış olan "çıplak erkek heykeli" (Kat. Nu. XXIV), İtalya Teanum Sidicinum'da bulunan "çocuk başı" (Kat. Nu. X) tanımlanamayan heykellerdir.

Kaplıcalarda bulunan heykel çeşitlerini tipolojik olarak sınıflandırmak elde edilen veriler doğrultusunda pek mümkün değildir. Kaplıcalarda yapılan arkeolojik kazılar bu yapılarda kullanılan heykellerin tam envanterini göstermesede genel anlamda kullanılan heykeller hakkında bilgi vermektedir. (Lev. LXXXIVb).

3.4. Kaplıcaların Tanrılar, Tanrıçalar ve Diğer Tanrısal Kişilikler ile İlişkisi

Romalı mimar Vitruvius, *De Architectura Libri Decem* adlı eserinde MÖ 1. yüzyılda tapınak ve kutsal alanların yapılması için doğru alanların tercih edilmesine yönelik bir öneri açıklamıştır.[385] Vitruvius yapılacak olan tapınakların tercih edileceği yerin su kaynaklarına yakın olmasını özellikle iyileştirici tanrılara yapılacak olan tapınakların bu kurala uymasını tavsiye etmektedir. Her ne kadar sağlık kültleriyle doğrudan ilişkili olmasada, çoğu kaplıcada zaten yerel bir tanrı ve Roma tanrısının kutsallığı kabul görmüştür. Özellikle de yeraltının derinliklerinden köpüren doğal sıcak su, her zaman bir merak duygusu ve ilahi ruhların sınırsız güçlerine olan inancı doğurmaktaydı.[386] Arkeolojik, epigrafik, antik kaynaklar, heykeller ve adak sunuları doğrultusunda kaplıcalarda varlığı bilinen tanrı ve tanrıçalar; Asklepius, Hygieia, Apollo, Minerva, Venüs, Merkür, Bacchus, Nymphe ve Hercules'dir.[387]

Kaplıcalarda kullanılan heykellerin ve kutsal kabul edilen tanrıların varlığını ortaya koyan tapınakların ve kutsal alanların kaplıcalarda oynayabileceği rol ve dini yönleri oldukça önemlidir. Kaplıcaların tedavi edici özelliği olan "şifa merkezi" olgusuyla kültsel sıfatı ana bir sorunsalı ortaya çıkarmaktadır. Kaplıcaların tıbbi özelliklerinin bilinmesi, dini yönüyle tam anlamıyla birleşmemektedir. Kaplıcalarda tedavi dinin etkisi olmadan da var olabilir, fakat tam tersi pek mümkün değildir. Başka yönüyle insanların kültsel şifa istekleri her zaman kaplıcalar ile ilintili değildir. Bu

---

[385] Vitruvius, 1.2.2.
[386] Dvorjetski, **a.g.e.,** s. 88.
[387] H. B. Weiss, H. R. Kemble, **They took to the waters; the forgotten mineral spring resorts of New Jersey and nearby Pennsylvania and Delaware,** Past Times Yay., Trenton, 1962, s. 11; J.H. Croon, "Hot Springs and Healing Gods", **Mnemosyne**, **4. Seri, 20-3,** BRILL, 1967, s. 225-246, s. 230, 244; Jackson, 1990, s. 5-9; J.R. Smith, **Springs and Wells in Greek and Roman Literature Their Legends and Locations,** G. P. Putnam's Sons Yay., New York, 1922, s. 393; Fytikas, Leonidopoulou, Cataldi, **a.g.e.,** s. 84–85, 91–94.

sebeple kaplıcaların "şifa merkezi" özelliği ile kültsel sıfatının çok yönlü bir şekilde araştırılması ve daha geniş bir perspektiften bakılarak incelenmesi gerekmektedir.

İnsan açıklayamadığı birçok hastalığın genellikle tanrılar tarafından gönderildiğini düşünmesinden dolayı yine iyileşmenin de tanrı tarafından bahşedildiği inancına sahipti.[388] İnsanlara şifa veren ilahi varlıkların çokluğu dikkat çekicidir. Yunan dünyasında Asklepios sağlık ve şifa alanıyla yakından bağlantılı tanrıdır. Kızı Hygieia'yla birlikte özel alanı şifa ile sınırlı olan tek tanrıdır. Babası Apollo hem hastalıklara yol açabilir hem de onları iyileştirebilirken, Asklepios mükemmel şifacı bir tanrıydı. Tapınakları yerleşimlerin dışında bulunuyor ve tatlı suya kolayca erişebiliyorlardı.[389] Yunan dünyasında iyileştirme ile ilgilenen tanrıların dışında, çeşitli kahramanlar ve hatta sporcular da vardı.[390] Yunan dünyasında bazen "Ἀλεξίκακος" (Alexikakos)[391] (Kötülüğün Havası) sıfatını taşıyan ve genellikle kaplıcalarla ilişkilendirilen Herakles, hastalıkları önlemek için halk tarafından kutsal kabul edilmekteydi.[392] Roma dünyasında da durum oldukça benzerdi. Asklepios'un Romalı muadili Asklepius da şifa ile bağlantılı özel olarak tapınılan bir tanrıydı. MÖ 293'te kültü, bir veba nedeniyle Roma'da kabul gördü.[393] Romalılar, Asklepius'un yanı sıra, birçok tanrıyı şifa verici özellikleriyle tanımlamışlardır. Apollo Medicus bu tanrılardan biridir. Roma'da bulunan Apollo Medicus Tapınağı MÖ 431 yılında adanmış olup döneminde görülen veba salgınını engellemek ve şehri bu salgından kurtarmak amacıyla yapılmıştır.[394] İyileştirici güçleriyle tanınan bir başka tanrı da

---

[388] M. Bolder-Boos, A. Calapà "Cult Places and Healing: Some Preliminary Remarks", **Rethinking the Concept of 'Healing Settlements': Water, Cults, Construction and Context in the Ancient World,** edt. M. Bassani, M. Bolder-Boos, U. Fusco, Roman Archaeopress Roman Archaeology 52, 2019, s. 115-119.; A. Bendlin, "Nicht der Eine, nicht die Vielen: Zur Pragmatik religiösen Verhaltens in einer polytheistischen Gesellschaft am Beispiel Roms", **Götterbilder–Gottesbilder–Weltbilder, Band II: Griechenland und Rom, Judentum, Christentum und Islam**, edt. R.G. Kratz, H. Spickermann, Mohr Siebeck, Tübingen, 2006, s. 279-311.; J. Rüpke, "Roman religions– religions of Rome", **A Companion to Roman Religion,** edt. J. Rüpke, Blackwell Companions to the Ancient World, Malden, 2007.

[389] G. Arrigoni, "Culti Pubblici e Privati di Hygieia", **Lanx 10,** 2011, s. 9–36.

[390] Gorrini, M.E., "Healing Statues in the Greek and Roman World", **Ritual Healing: Magic, Ritual and Medical Therapy from Antiquity until the Early Modern Period,** edt. I. Csepregi, C. Burnett, Micrologus Kütüphanesi 48, Floransa, 2012, s. 107–130; Bolder-Boos, Calapà, **a.g.e.,** s. 115.

[391] Alexikakos, Antik Yunan dünyasında Zeus, Apollon ve Herakles gibi tanrılara atfedilmiş bir ek sıfattır. Aleksikakos olarak betimlenen tanrılar büyük yıkımlar ve hastalıklar getirmekteydi.

[392] M. Bolder-Boos, "Hercules and Healing", **Rethinking the Concept of 'Healing Settlements': Water, Cults, Construction and Context in the Ancient World,** edt. M. Bassani, M. Bolder-Boos, U. Fusco, Roman Archaeopress Roman Archaeology 52, 2019, s. 133-140.

[393] Livius, 10. 47. 7.

[394] Livius, 4. 25. 3.

Minerva'ydı. Bununla birlikte, bu tanrılara "şifa tanrıları" demek yanıltıcı olur. Çoğu Yunan-Roma tanrı ve tanrıçasının çok yönlü karakterleri genellikle bu tür belirleyici özellikleri almalarına engeldir. Bu bağlamda tanrı veya tanrıçaya yalnızca bir şifacı olarak ibadet edildiği anlamına gelmez. Bir hastalığın iyileştirilmesi prensip olarak, insanüstü yardım gücüne sahip herhangi bir tanrı veya kahramanın becerileri arasındadır. Bu nedenle, bazı tanrılar daha çok şifa ile anılırken sağlıkla ilgili talepler herhangi bir tanrı veya tanrıçaya yöneltilebilirdi. Dualarda ve adaklarda sağlık, esenlik ve refah kavramları sıklıkla birbirine karıştırılır. Roma tanrıçası Salus buna bir örnektir. Yunan tanrıçası Hygieia ile eşit olmasına rağmen, adı sağlık ama aynı zamanda güvenlik anlamına da gelebilen Salus, öncelikle bireyleri bir rahatsızlıktan iyileştirmekle ilişkili değildi, çoğu zaman güvenlik ve refah ile ilgiliydi.

Yunan dünyasında Asklepion'lar genellikle çok çeşitli işlevlere sahip tesislerle donatılmıştı. Roma dünyasında İtalya'da ise bu durum farklıydı. İtalya'da bulunan Asklepion'larda tıbbi tedavilerin yapıldığı ve "tapınak uykusu" (kuluçka) için ayrılan bölümlerin tespit edilmesi oldukça zordur.[395]

Birçok kült yeri sıcak su veya diğer su kaynaklarının yakınında yer almaktadır. Bazı kutsal alanlarda uygulanan kült ile yakınında veya bitişiğinde yer alan kaplıcaların sıcak su kaynaklarının iyileştirici gücüyle doğrudan bir bağlantı kurmamız mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Vitruvius'un[396] açıklamaları kaplıca ve tapınakların iyileştirici gücünün birleştirilerek kullanılması yönünde ışık tutmaktadır:

"Son olarak, örneğin tüm kutsal alanları, özellikle çok sayıda hastayı şifalı güçleriyle iyileştirdikleri varsayılan Aesculapius ve Sağlık tanrılarına ufak tapınakların yapılabileceği yerleri uygun kaynak suları bulunan sağlıklı yöreler arasından seçersek, uygunluk doğal nedenlere dayanacaktır. Çünkü sağlıksız bir çevreden gelen hastalıklı vücutlar, sağlıklı bir yerin şifa veren memba suları ile yıkandıklarında hastalıklarından daha çabuk arınacaklardır. Sonuçta, tamamen

[395] G. H. Renberg, Was Incubation Practiced in the Latin West?, **Archiv für Religionsgeschichte 8,** 2006, s. 105–147.
[396] Vitruvius, 1.2.7.

yörenin özellikleri nedeniyle tanrının saygınlığı artacak ve daha itibarlı bir konuma ulaşacaktır."

Vitruvius'un bahsetmiş olduğu "şifa veren memba suları" tanımı doğrudan sıcak su kaynaklarına atfedilmese de Roma İmparatorluk Dönemi'nin şifa kaynağı olarak kabul edilen en önemli kaynakların sıcak su kaynakları olması gerçeğiyle birlikte değerlendirildiğinde, bu tanımın kaplıcalarda kullanılan sıcak su kaynaklarına atıfta bulunduğu kabul edilebilir. Bu duruma örnek olarak Bath'da yer alan Aquae Sulis Minerva ve Tunus'da bulunan Jebel-Oust'da kaplıca yapılarıyla bir bütün olarak ve kompleks olarak inşa edilmiş tapınaklar gösterilebilir.

Kaplıcalarda yer alan kült yapılarının ve tanrıların iyileştirici etkisinin kabul edilmesinin dışında bunun aksi de söz konusu olabilir. Kült alanlarının suya yakın inşa edilmesinin diğer pratik nedenleri de bulunmaktadır. Bir kült yapısında yer alan bir su kaynağı veya havuzların arasındaki ilişki kültün şifa ile bir bağlantısı olduğu anlamına gelmez.[397] Genellikle kültün şifalı sularla ilişkisini kurmak oldukça güçtür. Fakat kültsel obje olan heykeller yoluyla birtakım tahminler üretilebilmektedir. Bazı durumlarda kaplıcanın kutsal alandan ayrılıp ayrılmadığını ve birbiriyle ne kadar ilişki içerisinde olduğunu söylemek oldukça zordur. Kaplıcalarda yer alan sıcak su kaynaklarına erişim bir ritüel bağlamında mı gerçekleşmekteydi yoksa kült yapısı sadece termal tesise mi eklenmişti? Bu soruları net bir şekilde cevaplamak oldukça güçtür. Bu soruların cevapları varsa edebi kaynakların detaylı incelenmesi ve arkeolojik kanıtların bir bütün olacak biçimde ele alınmasıyla sağlanabilir.[398]

Kaplıcaların kültle ve dolayısıyla tanrı, tanrıça ve diğer tanrısal kişiliklerle olan ilişkisini ortaya koyabilmek, şimdiye kadar edinilmiş bilgiler ve araştırmalar doğrultusunda oldukça güçtür. Kaplıcalarda bulunan nymphe, cupido, musa ve çeşmelerde kullanılmak üzere yapılan nehir tanrısı maskları ve gücü temsil eden birtakım hayvan ve insan tasvirleri gibi heykeller-rölyefler ise Roma

[397] Kült yapılarının içerisinde ve çevresinde yer alan su ve su yapıları ile ilgili detaylı çalışmalar için bkz.: J. Scheid, "Sanctuaires et thermes sous l'Empire", **Les Thermes Romains Actes de la Table Ronde Organisée par l'Ecole Française de Rome (Rome, 11- 12 novembre 1988)**, edt. R. Rebuffat, 1991, s. 205-216; J. Scheid, "Épigraphie et Sanctuaires Guérisseurs en Gaule", **Mélanges de l'École française de Rome,** Antiquité 104-1, 1992, s.25-40; Ben Abed, Scheid, 2003, s.7-14.
[398] Ben Abed, Scheid, 2003, s. 7-14.

İmparatorluğu'nun birçok kamu yapılarında suyun kutsallığını temsil eden özellikleriyle kullanılmış olmalıdır. Kaplıcalarda tespit edilen; Bebek Dionysoslu Hermes, Satyr, Ganymedes gibi heykeller de kaplıcanın büyüklüğü ve ünü dolayısıyla yapının görselliğinin arttırılması amaçlanarak kullanılmış olabilir. Kaplıcalarda tespit edilen imparator ve imparatoriçe heykel ve büstleri ise kaplıcanın yapımında, onarımında veya dönemin yönetimsel temsilinin gerekliliği amacıyla kullanılmış olmalıdır. Kaplıcalarda bulunan fakat tanımlanmakta güçlük çekilen heykeller ise sınıflandırdığımız bir grubun içerisine yerleştirilebilir.

4. KAPLICALARDA TESPİT EDİLEN HEYKELLERİN KATALOĞU

4.1. Katalogla İlgili Açıklamalar

Katalog içerisinde toplam XXVI adet buluntu (Kat. Nu. I-XXVI) Roma rakamlarıyla sıralanarak verilmiştir. Sıralama, "Roma Eyaletleri" temel alınarak Merkez (İtalia) başta olmak üzere batıdan doğuya doğru ele alınarak yapılmıştır.

"Eser Adı"; tüm buluntular için yayınlardaki orijinal adlara sadık kalınmıştır. Bilimsel kazı araştırmaları yapılan kaplıcalarda ortaya çıkarılan heykellerin birçoğu dönem şartları doğrultusunda korunamamış ve kaybolmuştur. Bu eserlerin varlığı yayınlarla tespit edilmeye çalışılmıştır. "Bulunduğu Müze" ve "Müze Env. Nu."; tespit edilen eserlerin envanter bilgileri bilimsel yayınlardan ve online müze kataloglarından alınarak verilmiştir. Bilgileri eksik olan eserler ise "?" olarak belitilmiştir. "Buluntu Yeri" ve "Buluntu Yılı"; eserlerin bulunduğu yapı, yapı içerisindeki konumu, şehir ve ülke bilgileri verilerek hazırlanmıştır. "Malzeme"; eserlerin yapıldığı malzeme "mermer, kireçtaşı, vb." gibi detaylar belirtilerek verilmiştir. "Ölçüleri"; heykellerin ölçüleri genişlik, uzunluk ve derinlik verilerek "cm." olarak belirtilmiştir. Ölçüsü olmayan eserler "-" olarak verilmiştir. "Durumu" ve "Tanımı"; eserler sadece fotoğraflar üzerinden incelendiği için bilimsel yayınlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda durum ve tanımlarında detaya girilmemiş sadece ana kriterleri verilmeye çalışılmıştır. Katalogda eserlerin fotoğrafları ve bilgileri verilirken tek bir sayfaya sığdırılması amaçlanmıştır. Bu sebeple eserlere ait çeşitli fotoğraflardan kondüsyonu en iyi olanlar seçilmiş olup, esere ait detaylı bilgiler ise sınırlı tutulmuştur.

4.2. KATALOG

Kat. Nu.: I

Eser Adı : Nymphe Başı

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Agnano, Napoli-İtalya
Frigidarium

Buluntu Yılı : 1898

Malzeme : Kireçtaşı

Ölçüleri : -

Dönemi : Roma (2-3. yy.)

Durumu : Tek parça halinde bulunan Nymphe'nin boynundan aşağısı yoktur. Eserin dudaklarında, başında ve burnunda aşınma ve kırık mevcuttur.

Tanımı : Kireçtaşından yapılan ve Nymphe başı olarak tanımlanan eser, ileriye doğru bakar vaziyette tasvir edilmiştir. Saçları dalgalı ve alnının üzerinden ortadan ikiye ayrılmış, arkaya doğru toplanan saçlar kulakları örtmüştür. Dudakları geniş ve kapalı olan Nymphe'nin göz detaylarının konturları belirgindir. Çenesi yumuşak hatlara sahiptir.

Stil Kritiği : -

Yayın : Macchioro, **a.g.e.,** s. 284, fig. 16.

Kat. Nu.: II

Eser Adı : Venüs Heykeli

Bulunduğu Müze : Uffuci Galerisi-Floransa/İtalya

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Agnano, Napoli – İtalya Frigidarium

Buluntu Yılı : 1898

Malzeme : Kireçtaşı

Ölçüleri : Yük. 170 cm.

Dönemi : Roma (2-3. yy.)

Durumu : Üç parça halinde bulunan Venüs'ün, sol kolundan aşağısı ve burnu kırılmış ve eksiktir. Heykelin boynu ve gövdesinde göğsünün hemen altından kırılan parçaların hasarları görülmektedir. Bu detayların haricinde eser oldukça iyi korunmuştur.

Tanımı : Ayakta duran Venüs banyo yapmak için hazırlanır şekilde tasvir edilmiştir. "Deniz Venüsü 'nü" temsil etmektedir. Kıvrımlı olan vücudu sağ ayağı üzerinde dururken sol dizi hafif öne doğru kıvrılmıştır. Cinsel uzvunu sağ eliyle kapatmasının dışında Venüs çıplak olarak tasvir edilmiştir. Öne doğru bakar biçimdedir. Saçları alnının üstünde taç şeklinde arkaya doğru toplanarak sağ omzuna düşmüştür. Sağ eliyle tuttuğu örtü Venüs'ü arkasından sararak sol elinin üzerinde biter. Venüs sol yanında yunus ile tasvir edilmiştir. Saç toplaması ve duruşu göz önüne alındığında Hellenistik Dönem'de görülmeye başlanan "Capitol Venüsü" ile karakteristik benzerlikler göstermektedir.

Stil Kritiği : Napoli Müzesi'nde bulunan Venüs; Reinach, 1897, Lev. 608.

Yayın : Macchioro, **a.g.e.,** s. 284, fig. 10.

Kat. Nu.: III

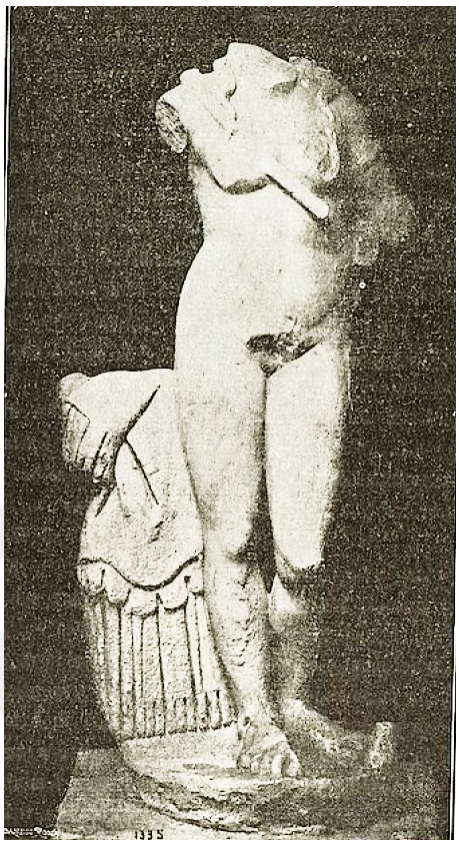

Eser Adı : Zırhlı Venüs

Bulunduğu Müze : Agnano

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Agnano, Napoli – İtalya Frigidarium

Buluntu Yılı : 1898

Malzeme : Kireçtaşı

Ölçüleri : Yük. 150 cm.

Dönemi : Roma (2-3. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan Zırhlı Venüs heykelinin başı, sağ kolu omzundan itibaren, sol kolu dirseğinden itibaren, cinsel uzvu, göğüs uçları kırılmış ve tahrip edilmiştir. Sol kolu, iki ayağının dizden aşağısı ve ayak parmakları korozyona uğramıştır.

Tanımı : Ayakta duran Zırhlı Venüs hafif sola kıvrılmış vücudu ile karşıya bakar şekilde tasvir edilmiştir. Sağ ayağı üzerinde duran Venüs'ün sol dizi hafif öne doğru bükülmüştür. Eserin sağ ayağının yanında gövde zırhı vardır. Sağ omzundan sol beline bir kın kemeri gözlemlenmektedir. Bu tip Venüs "Zırhlı Venüs" "Venüs Armata" olarak bilinmektedir.

Stil Kritiği : Berlin Kraliyet Müzesi'nde bulunan Venüs: Reinach, 1908, s. 375, fig. 4.

Yayın : Macchioro, **a.g.e.,** s. 284, fig. 11.

Kat. Nu.: IV

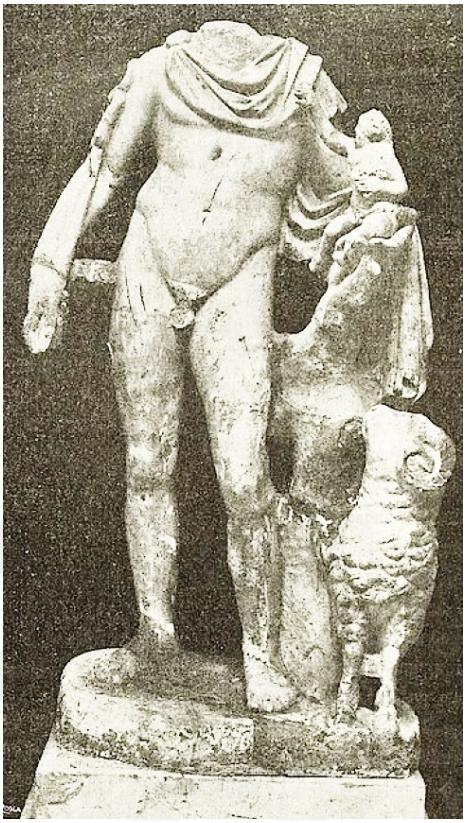

Eser Adı : Bebek Dionysoslu Hermes

Bulunduğu Müze : Agnano

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Agnano, Napoli – İtalya, Frigidarium

Buluntu Yılı : 1898

Malzeme : Kireçtaşı

Ölçüleri : Yük. 96 cm.

Dönemi : Roma (2-3. yy.)

Durumu : Tek parça halinde bulunan Bebek Dionysoslu Hermes'in başı, sağ kolu bileğinden itibaren, sol kolu ise dirsekten itibaren kırılmış ve yoktur. Heykelin üzerinde aşınma ve tahrip izleri mevcuttur. Hermes'in cinsel uzvu kırılmış ve tahrip edilmiştir. Hermes'in bacakları ve sol kolunu desteklemek için yapılan obje ve plintinde korozyona bağlı kararmalar mevcuttur.

Tanımı : Çıplak, bedeninin üst kısmı sola doğru eğimli olan Hermes sağ ayağı üzerinde dururken sol ayağını öne doğru uzatmış olarak tasvir edilmiştir. Boynunda yatay ve dikey hatlarla verilen "chlamys" heykelin arkasından sol eline düşmektedir. Hermes sağ elinde asasını tutarken sol elinde bebek Dionysos vardır. Beden detayları derin verilmiş, elinde üzüm demeti tutan Dionysos'u sol kolunda taşıyan Hermes ve Dionysos'un altında sağ yukarıya başını çevirmiş koç figürü ile tasvir edilmiştir. Hermes'in sağ elinde asasının ucu görülmektedir.

Stil Kritiği : Reinach, 1924, s.77, fig. 1; Reinach, 1913, s. 98, fig. 1.

Yayın : Macchioro, **a.g.e.,** s. 284, fig. 15; Reinach, 1924, s.77, fig. 2.

Kat. Nu.: V

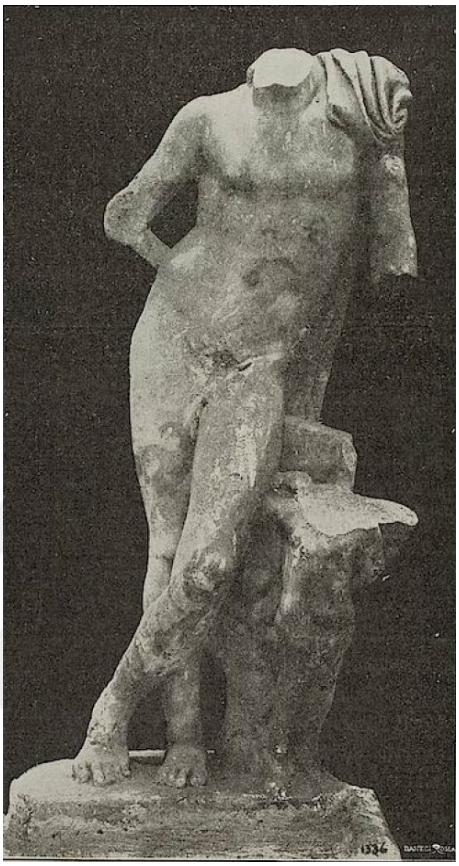

Eser Adı : Ganymedes

Bulunduğu Müze : Agnano

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Agnano, Napoli – İtalya
Frigidarium

Buluntu Yılı : 1898

Malzeme : Kireçtaşı

Ölçüleri : Yük. 110 cm.

Dönemi : Roma (2-3. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan Ganymedes heykelinin başı, sağ ve sol kolunun dirsekten sonraki kısmı, Eros'un göğsünün üst kısmı kırılmış ve yoktur. Ganymedes'in cinsel uzvu kırılmış ve tahrip edilmiştir. Heykelin neredeyse tümünde yoğun kirece bağlı korozyonun izleri görülmektedir.

Tanımı : Ayakta duran Ganymedes çıplak, sola doğru eğimli, sağ bacağı üzerinde dururken sol bacağını sağ bacağının üzerinden geçirerek çapraz bir form oluşturmuştur. Ganymedes solunda yer alan fakat eksik ve kırık olan objeye yaslanır şekilde tasvir edilmiştir. Bu desteğe yaslanır şekilde duran Eros bir eliyle Ganymedes'in sol bacağını kavramıştır. Ganymedes'in sol omzunda "chlamys" asılı durmaktadır. Vücudu "S" kıvrımını net bir şekilde vermektedir.

Stil Kritiği : Reinach, 1897, s. 400, lev. 708, fig. 1680d.

Yayın : Macchioro, **a.g.e.,** s. 284, fig. 13.

Kat. Nu.: VI

Eser Adı : Kaz Tutan Çocuk (Cupido)

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Aquae Vescinae Lazio- İtalya

Buluntu Yılı : 1892

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 54 cm.

Dönemi : Roma (2-3. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan eserin, sağ ve sol kolu omuzundan itibaren, Cupido'nun üzerinde bulunduğu podyum sol bacağının birleşiminden itibaren kırılmış ve yoktur. Figürün yüzünde ve vücudunda darbe izleri ve korozyon mevcuttur.

Tanımı : Çıplak olarak tasvir edilen Cupido heykeli bir yükseltide oturur vaziyette başı yukarı doğru bakar biçimdedir. Sol bacağını vücuduna doğru podyumun üzerinde bükmüş ve sağ ayağı podyumun yanından aşağı doğru sarkıtılmıştır. Cupido hafif hantal bir vücuda sahiptir. Sol kolunun altında Hellenistik Dönem Roma kopyaları doğrultusunda bir kaz figürü olduğu tahmin edilmektedir.

Stil Kritiği : Avusturya Ephesus Müzesi, Kaz ile Çocuk Heykeli, Müze Env. Nu.: Eski Eserler Kolleksiyonu I 816, Online Katalog: www.khm.at/de/object/e0eb1ac754/

Yayın : Giglioli, **a.g.e.,** s. 48, fig. 7.

Kat. Nu.: VII

Eser Adı : Kaz Tutan Cupido

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Teanum Sidicinum, VII numaralı oda "c". Ceserta - İtalya

Buluntu Yılı : 1908

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 73 cm.

Dönemi : Roma (1-2. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan kaz tutan Cupido heykelinin sağ ve sol kolu omuzlarından, sağ bacağı dizinin hemen üzerinden, sol bacağı ise alt baldırının ortasından kırılmış ve yoktur. Kaz figürü fazla hasar görmüştür. Yüzünde, saçlarında ve vücudunun detaylarında yıpranma ve korozyon izleri gözlemlenmektedir.

Tanımı : Ayakta çıplak olarak olarak tasvir edilen genç çocuk figürü şeklinde belirtilen "cupido" sola doğru hafif eğimli başı dik ileriye bakar vaziyettedir. Sol ayağının üzerinde duran figürün sağ ayağı öne doğru adım atar vaziyettedir. Saçları yoğun dalgalı ve yüz hatları yumuşak geçişlerle verilmiştir. Sol kolunun altında bir kazı tutmaktadır.

Stil Kritiği : Napoli Müzesi Kataloğu: 864-868, 876, 887: Bassi, vd., **a.g.e.,** s. 215, 216, 221.

Yayın : E. Gabrici, **a.g.e.,** s. 406, fig. 5.

Kat. Nu.: VIII

Eser Adı : Nehir Tanrısı Maskı

Bulunduğu Müze : Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi

Müze Env. Nu. : MS 4917

Buluntu Yeri : Teanum Sidicinum, XV numaralı oda "f". Ceserta - İtalya

Buluntu Yılı : 1908

Malzeme : Beyaz Mermer

Ölçüleri : Yük. 75 cm., Gen. 57 cm., Der. 25,5 cm.

Dönemi : Roma (1-2. yy.)

Durumu : Tek parça halinde bulunan nehir tanrısı maskının burnunun ucu, ağzının sağ, sol alt sakallarının bir kısmı, sağ tarafının kulak hizasından çenesine kadar olan bölümü kırılmış ve yoktur. Figürün sol gözünün sağ ucu ve elmacık kemiğinin bir kısmı hasar almıştır. Maskın yüzeyinde yoğun kalker tabakası mevcuttur.

Tanımı : Mask şeklinde yapılmış nehir tanrısı figürü ileriye doğru bakar durumda tasvir edilmiştir. Saçları önde dalgalı ve kabarık verilirken arkaya doğru basık ve detaysız bırakılmıştır. İki yandan aşağıya doğru inen kıvrımlı ve dalgalı saçlar yine yoğun ve derin konturlarla dalgalı olarak verilmiş sakallarıyla birleşmektedir. Figürün göz ve kaş detayları belirgin bir şekilde verilmiştir.

Stil Kritiği : Østergaard, **a.g.e.,** s. 224, Nu. 226.

Yayın : Gabrici, **a.g.e.,** s.407, Fig. 6; Romano, **a.g.e.,** s. 187-188, Kat. Nu. 92.

Kat. Nu.: IX

Eser Adı : Satyr

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Teanum Sidicinum, XV numaralı oda "f", Ceserta - İtalya

Buluntu Yılı : 1908

Malzeme : Beyaz Mermer

Ölçüleri : -

Dönemi : Roma (1-2. yy.)

Durumu : İki parça halinde bulunan Satyr heykelinin başı, sağ kolunun bileğinden sonrası, sol kolunun omuzundan sonrası, kalçadan itibaren sağ ayağı, sol bacağının diz kısmı, sol ayağının bastığı kısım hariç plintinin tamamı kırıktır ve yoktur. Eser suyun içerisinde bulunduğu için için çok fazla korozyona maruz kalmıştır.

Tanımı : Çıplak ve ayakta durur vaziyette verilen Satyr heykeli hafif sola doğru eğimli biçimde tasvir edilmiştir. Ağırlık sol bacağa verilmiş sağ kol gövdeye bitişik sol kol ise muhtemelen bir objenin üzerinde dirsekten bağlantılı biçimde verilmiştir. Figürün boynunda bağlı olarak duran ve arkadan sol eline düşen bir "chlamys" görülmektedir.

Stil Kritiği : Vermeule, **a.g.e.,** pl. 159 a-d.

Yayın : Gabrici, **a.g.e.,** s. 407, fig. 7.

Kat. Nu.: X

Eser Adı : Çocuk Başı

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Teanum Sidicinum, XIII numaralı oda "d", Ceserta - İtalya

Buluntu Yılı : 1908

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : -

Dönemi : Roma (1-2. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan çocuk başı heykelinin, boynundan aşağısı ve kaş hizasından başının yukarısı kırılmış ve yoktur. Heykelin korunma durumu oldukça kötü durumdadır. Dudaklarda kırılmalar mevcuttur. Eserin birkaç yerinde eski yıpranma izleri mevcuttur. Gözleri yoğun bir korozyona uğramıştır. Figürün yüzeyinde kalker tabakaları vardır.

Tanımı : İleriye bakar pozisyonda olan çocuk heykel başının, saçları dalgalı enseye kadar verilmiş, kulakları açıkta bırakılmıştır. Kulaklarının pozisyonu hafif yatay biçimde işlenmiştir. Eserin burnu küçük ve simetrik, ağzı hafif açık biçimde tasvir edilmiştir.

Stil Kritiği : -

Yayın : Gabrici, **a.g.e.,** s. 409, fig. 8.

Kat. Nu.: XI

Eser Adı : Cupido

Bulunduğu Müze : Teanum Sidicinum Arkeoloji Müzesi,

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Teanum Sidicinum, Kaplıca, XVI numaralı oda "a", Ceserta - İtalya

Buluntu Yılı : 1908

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 54 cm.

Dönemi : Roma (1-2. yy.)

Durumu : Tek parça halinde bulunan Cupido heykelinin, burnunun ucu, başını kapatan örtünün alt ucu, sağ kolu omzunun altından aşağısı, sol kolu omzundan itibaren, sol bacağının dizinden aşağısı, sağ bacağının üst baldırın yarısından aşağısı, cinsel uzvu kırılmış ve yoktur. Eserde kalkere bağlı korozyon izleri mevcuttur.

Tanımı : Çıplak, ayakta durur vaziyette tasvir edilen Cupido sağ bacağının üzerinde dururken sol bacağı öne doğru kıvrılmaktadır. Cupido'nun vücudu sola doğru, başı sağa doğru kıvrımlı ve bakış yönü sol aşağıya doğrudur. Saçları kademeli olarak kıvrımlı verilmiş ve bir taçla kesilmiş, sonrasında başının arkasına yerleşmiş olan örtüye kadar tüle benzer ince kumaş ile düz biçimde işlenmiştir. Kanatlarındaki tüy detaylarının konturları belirgindir.

Stil Kritiği : Barracco, Bruckmann, Helbig, **a.g.e.,** Lev. LXX; Barracco, **a.g.e.,** s. 33. Nu. 164.

Yayın : Gabrici, **a.g.e.,** s. 409, fig. 8.

Kat. Nu.: XII

Eser Adı : Venüs

Bulunduğu Müze : Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi

Müze Env. Nu. : MS 5671

Buluntu Yeri : Teanum Sidicinum, Kaplıca, XVI numaralı oda "b", Ceserta - İtalya

Buluntu Yılı : 1908

Malzeme : Beyaz Mermer

Ölçüleri : Yük. 142,5cm., Gen. Kalça 46,5 cm., Gen. Omuz 42 cm.

Dönemi : Roma (2-3. yy.)

Durumu : Tek parça halinde bulunan Venüs heykelinin başı, iki kolu bileğinden itibaren, sağ kolunu bilekten tutan göğsünün hemen altında yer alan destek parçası, iki ayak bileğinden itibaren ve sol ayağının yanında bulunan amphoranın alt kısmı kırılmış ve yoktur. Yüzeyinde su sebebiyle aşınma mevcuttur.

Tanımı : Çıplak ayakta durur vaziyette verilen Venüs ileri doğru bakar pozisyonda, sol bacağı üzeride dururken sağ dizi öne doğru kıvrılmıştır. Sağ kolu dirseğinden bükülü sol göğsünü kapatır pozisyonda, sağ sol kolu cinsel uzvunu kapatır konumda verilmiştir. Venüs'ün sol bacağına bitişik biçimde destek görevi gören amphora üzerinde derin kıvrımlarla verilmiş bir örtü yer almaktadır.

Stil Kritiği : Havelock, **a.g.e.,** fig. 18; Visconti, **a.g.e.,** Lev. 33, fig. 151 – Lev. 52, fig. 206.

Yayın : Gabrici, **a.g.e.,** s. 410, fig. 10.

Kat. Nu.: XIII

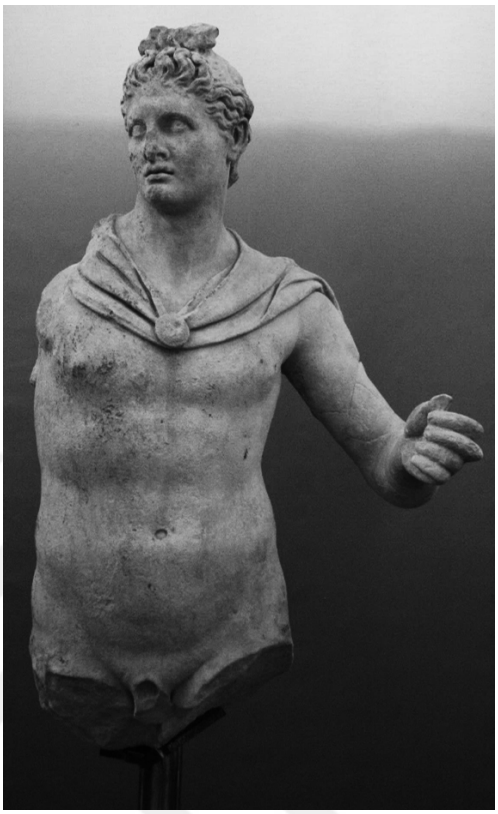

Eser Adı : Apollo

Bulunduğu Müze : Bracciano Kent Müzesi

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Aquae Apollinares Novae, Nymphaeum, Lazio - İtalya

Buluntu Yılı : 1977

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 220 cm.

Dönemi : Roma (2. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan Apollo heykelinin, burnunun uç kısmı, omzundan itibaren sağ kolu, kasıklarından itibaren iki bacağı ve cinsel uzvu kırık ve yoktur. Heykelin yüzeyindeki detaylarda suyun aşındırma izleri görülmektedir.

Tanımı : Çıplak ayakta durur biçimde tasvir edilen Apollo'nun gövdesi karşıya, başı hafif sağa doğru bakar şekilde verilmiştir. Boynunda ortadan bağlanmış ince detaylı, omuzlarını örten "chlamys" yer almaktadır. Heykelin saçı önlerde dikey ve yatay derin çizgilerle dalgalı verilmiş ve başının üzerinde topuz olarak toplanmıştır. Eserin vücut detayları hafif ve yumuşak çizgilerle verilmiştir. Heykelin arka kısmı kaba oyulmuş ve sırtında bir zıvana deliği mevcuttur.

Stil Kritiği : Réveil, Duchesne, **a.g.e.,** s.126.

Yayın : Sodano, **a.g.e.,** fig. 12.

Kat. Nu.: XIV

Eser Adı : Yaşlı Faustina

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Veio, Roma - İtalya

Buluntu Yılı : 2009

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 33 cm.,
Der. 24 cm.

Dönemi : Roma (2. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan eserin boynundan aşağısı yoktur. Figürün burnunun ucu kırık, üst dudağı ve sol göz tahribata uğramıştır. Eserin üzerinde kalkere bağlı korozyonlar gözlemlenmektedir.

Tanımı : Yaşlı Faustina olarak tanımlanan eser sağa doğru hafif eğimli biçimde tasvir edilmiştir. Figürün bakış yönü yukarı doğru eğimlidir. Eserin saçının arka kısmında olan detayları diadem tarafından kapatılmaktadır. Eserin yüz detayları belirgin biçimde verilmiştir. Kulakları tam açık bir biçimde ele alınmıştır. Heykelin saç örgüsü ve arkada toplanış biçimi, "Faustina III. Portre Tipi" özellikleri taşıdığını ve başında diademin bulunması Faustina "IX. Portre Tipi" ile de benzerliğini göstermektedir.

Stil Kritiği : R. Özgan, **Roma Portre Sanatı II,** Ege Yay., İstanbul, 2013, res. 255 a-b-c, res. 262 a-b.

Yayın : Fusco, Lattanzi, **a.g.e.,** fig. 257.

Kat. Nu.: XV

Eser Adı : Minerva Rölyefi

Bulunduğu Müze : Roman Baths Bath Müzesi

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Aquae Sulis Bath/İngiltere

Buluntu Yılı : 1882

Malzeme : Kireçtaşı

Ölçüleri : Yük. 69 cm., Gen. 46 cm.

Dönemi : Roma (? yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan rölyefin bordürünün sol üst kısmı kırılmış, sağ alt bordürün ortası kırılmıştır. Figürün yüzü, göğsündeki Medusa figürü ve baykuş tahrip olmuştur.

Tanımı : Sağ tarafa bakar pozisyonda işlenen Minerva rölyefi, sağ elinde bir mızrak ve sol elinde ise üzerinde baykuşun olduğu bir kalkan tutmaktadır. Göğsüne Medusa figürü işlenmiş olan Minerva uzun bir elbise ve şerit şeklinde çekilmiş kumaş ile giydirilmiştir. Ayakları bileklerinden itibaren görülür ve çizgisel şekilde tasvir edilmiştir.

Stil Kritiği : -

Yayın : Page, **a.g.e.,** fig. 34.

Kat. Nu.: XVI

Eser Adı : Merkür ve Rosmerta Rölyefi

Bulunduğu Müze : Roman Baths Bath Müzesi

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Aquae Sulis Bath/İngiltere

Buluntu Yılı : 1878-1895

Malzeme : Kireçtaşı

Ölçüleri : Yük. 43 cm., Gen. 33 cm.

Dönemi : Roma (? yy.)

Durumu : Tek parça halinde bulunan rölyefin sağ üst köşesi ve sol alt köşesi kırılmıştır. Bordürleri oldukça hasar almış durumdadır. Figürlerin yüzleri ve detayları aşınma ve korozyondan dolayı belirgin değildir.

Tanımı : Merkür ve Rosmerta rölyefleri frontal şekilde tasvir edilmiştir. Solda bir yükselti üzerinde duran Rosmerta elinde bir obje tutmaktadır. Rosmerta'nın yanında ayakta duran büyük bir olasılıkla Merkür figürü gözlemlenmektedir. Merkür sol elinde asaya benzer bir sopa tutmaktadır. Bu iki figürün altında solda bir hayvan (keçi-koç?), sağda ise ard arda dizilmiş üç adet insan figürü tasvir edilmiştir.

Stil Kritiği : Green, **a.g.e.,** fig. 22-23.

Yayın : Page, **a.g.e.,** 219-288, fig. 33.

Kat. Nu.: XVII

Eser Adı : Kadın Başı

Bulunduğu Müze : Caldes de Montbui Tarih Müzesi

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Caldes de Montbui, Barselona-İspanya

Buluntu Yılı : 2017

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : ?

Dönemi : Roma (? yy.)

Durumu : Tek parça halinde bulunan eserin boynundan aşağısı yoktur. Kadın başının burnu, ağız ve gözleri ve göz çevresi, yanakları, çenesi kırılmış ve tahrip olmuştur. Eserin üzerinde kalker tabakası katmanları da gözlemlenmektedir.

Tanımı : Kadın başı olarak tanımlanan eser sağa doğru hafif eğimli ve yüzü ileriye doğru bakar biçimde tasvir edilmiştir. Figürün bakış yönü hafif yukarı doğru eğimlidir. Eserin saçları detaylandırılmadan yarım bırakılmıştır. Eserin alnının saç ile birleştiği kesim kaba bir biçimde yontu izlerine sahip olması bu durumu destekler niteliktedir. Heykel başının saçlarının üstü düz özensiz bir şekilde bırakılmıştır. Gözlerinin detayları verilmiştir. Ağzı kapalı olarak verilirken dudakları ince hacimsiz tasvir edilmiştir.

Stil Kritiği : -

Yayın : Alguacil, **a.g.e.,** s.71-72, fig. XXXVI, XXXVII.

Kat. Nu.: XVIII

Eser Adı : Nymphe Heykeli

Bulunduğu Müze : Sevilla Arkeoloji Müzesi

Müze Env. Nu. : REP09245

Buluntu Yeri : Munigua, Sevilla-İspanya

Buluntu Yılı : ?

Malzeme : Beyaz Mermer

Ölçüleri : Yük. 136 cm., Der. 45 cm., Gen. 42 cm.

Dönemi : Roma (160-190)

Durumu : Tek parça halinde bulunan eserin başı, sağ kolunun omzundan eline kadar olan kısmı, sol kolu, sağ ayağının parmak uçları kırık ve eksiktir. Eser korozyondan dolayı fazla miktarda kararmıştır. Elbisesinin uç kıvrımları, ayaklarında ve plintinde yoğun tahribat oluşmuştur.

Tanımı : Beyaz mermerden yapılan Nymphe Heykeli ayakta durur vaziyette verilmiştir. Kıvrımsız olan vücut yapısı cepheye dönük, sağ ayağı önde sol bacağı üzerinde tasvir edilmiştir. Bedenin detayları vücudunu tamamen saran khitondan dolayı gözlemlenememektedir. Sağ bacağını öne atmış pozisyonda dururken sağ eliyle khitonu dizinin üstüne çekmiş ve alttan ince bir hymation gözlemlenmektedir. Khitonun kıvrımları yoğun, dikey ve yatay yönlü olarak verilmiştir. Sağ ayağı bileğinden itibaren, sol ayağı parmaklarından itibaren çıplaktır.

Stil Kritiği : Reinach, 1924, s. 217, fig. 6.

Yayın : Blech, Hauschild, **a.g.e.,** Lev. 27c, 28, 29.

Kat. Nu. XIX

Eser Adı : Venüs Heykeli

Bulunduğu Müze : Sevilla Arkeoloji Müzesi

Müze Env. Nu. : REP09243

Buluntu Yeri : Munigua, Sevilla-İspanya

Buluntu Yılı : Baş:1960 Gövde:1984

Malzeme : Beyaz Mermer

Ölçüleri : Yük. 88 cm., Der. 22 cm., Gen. 30 cm.

Dönemi : Roma (? yy.)

Durumu : İki parça olarak bulunan eserin sağ ve sol kolu omuzdan, sağ bacağı pubis birleşiminden, sol bacağı ise baldırın yukarı kısmından itibaren, burnunun bir kısmı kırılmış ve eksiktir. Venüs heykelinin göğüs uçları tahrip olmuş, vücudunun bazı yerlerinde mekanik tahribatlar mevcuttur. Başı ve gövdesi ayrı bulunan eserde boyun kısmında kırılmaya dayalı tahribat ve yüzeysel korozyonlar görülmektedir.

Tanımı : Beyaz mermerden yapılan Venüs heykeli çıplak olarak tasvir edilmiştir ve vücut hatları stilistik biçimde verilmiştir. Heykelin başı hafif sağa doğru kıvrımı ve ileri doğru bakış yönlüdür. Gövde sola doğru hafif kıvrımlıdır. Heykelin saçları ince konturlarla düz biçimde başın ortasından ikiye ayrılarak omuzlara düşmektedir.

Stil Kritiği : Koppel, **a.g.e.,** fig. 16.

Yayın : Mainer, **a.g.e.,** s. 339, Kat. Nu.: E.B. 19.

Kat. Nu.: XX

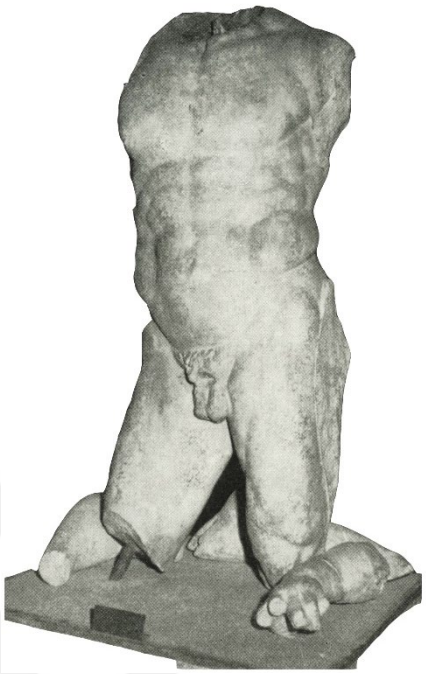

Eser Adı : Çıplak Erkek Heykeli

Bulunduğu Müze : Aix-les-Bains Müzesi

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Aix-les-Bains, Piscine (A), Aix – Fransa

Buluntu Yılı :1923

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 150 cm.

Dönemi : Roma (2. yy.)

Durumu : Eser üç parça halinde bulunmuştur. Heykelin başı, sağ kolu sol kolu, sağ ve sol bacağının dizlerinden aşağısı ve cinsel uzvu kırık, eksik ve parçalanmıştır. Sol kolun elden dirseğe kadar olan kısmı ve sağ kolun bilekten dirseğe kadar olan kısmı ayrı bulunmuştur. Heykelin sol kalçasında belirlenemeyen bir ek kırık mevcuttur.

Tanımı : Sağa doğru kıvrımlı ve eğik olan vücut ayakta ve tamamen çıplak tasvir edilmiştir. Sağ ayak öne doğru kıvrılırken sol ayak düz durmaktadır. Karın ve bacak kaslarının detayları verilmiştir. Sol kalçasında uzun, düz kırık mevcuttur.

Stil Kritiği : Reinach, 1897, lev. 269, Nu. 2192; lev. 276, Nu. 1640; lev. 476, Nu. 906E; lev. 476b, Nu. 946c; lev. 492, Nu. 957.

Yayın : Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 83-100, Lev.III; Dayet, **a.g.e.,** s. 167-178, s.167, fig.1.

Kat. Nu.: XXI

Eser Adı **:** Erkek Başı

Bulunduğu Müze **:** Aix-les-Bains Müzesi

Müze Env. Nu. **:** ?

Buluntu Yeri **:** Aix-les-Bains, Piscine (A), Aix – Fransa

Buluntu Yılı :1936

Malzeme **:** Mermer

Ölçüleri **:** Yük. 20 cm.

Dönemi **:** Geç Roma (4.yy)

Durumu **:** Heykel tek parça halinde bulunmuştur. Heykelin boynundan aşağısı yoktur. Kalker tabakaları heykelin tüm yüzeyinde gözlenmektedir. Bu durum heykelin renginin bozulmasına sebep olmuştur.

Tanımı **:** İleriye doğru başı hafif yukarıda olarak tasvir edilen heykelin yüz çehresi keskin hatlarla verilmiştir. Eserin saçları dalgalı ve kıvrımlı olarak tasvir edilmiş olup, saçlarının ön kısmı arka kısmına göre basıktır. Heykelin kulakları saçlarının önünde açık olarak verilmiş ve konturları derindir. Ağzı dar ve kapalıdır. Dudakları dışa doğru çıkıntılıdır. Gözleri hafif içeri doğru meyilli ve göz çehresi keskin konturlarla detaylandırılmıştır. Burnu kemikli ve dik olan heykelin çenesi ileri doğru çıkıntılıdır.

Stil Kritiği **:** L'Orange, **a.g.e.,** fig. 1, lev. 1.

Yayın **:** Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 83-100, Lev.IV; Dayet, **a.g.e.,** s. 167-178, s. 167, fig. 2.

Kat. Nu.: XXII

Eser Adı **:** Giyimli Kadın Heykeli

Bulunduğu Müze **:** Aix-les-Bains Müzesi

Müze Env. Nu. **:** ?

Buluntu Yeri **:** Aix-les-Bains, Piscine (A?), Aix – Fransa

Buluntu Yılı :1936

Malzeme **:** Gri Mermer

Ölçüleri **:** Yük. 125 cm.

Dönemi **:** Roma (2-3. yy.)

Durumu **:** Tek parça halinde bulunan heykelin başı, sağ dirseğinin uç kısmı, sol kolun dirsekten eline kadar olan bölümünün bir kısmı, sağ ayak bileğinden itibaren ayağı, sol ayak bileğinin biraz üzerinden itibaren sol ayağı kırık, eksik ve parçalanmıştır. Heykelin elbise detaylarında aşınmalar ve kırılmalar mevcuttur. Tüm heykelde yüzeysel kalker tabakası izleri gözlemlenmektedir.

Tanımı **:** Sağa doğru hafif kıvrımlı olarak ayakta duran heykel sağ bacağı üzerinde durur biçimde tasvir edilmiştir. Sol bacağı öne doğru hafif kıvrılmıştır. Figür büyük dikey ve yatay kıvrımlar halinde düşen hymation giymiştir. Elleri ve sol ayağı ince bir khiton ile sarılıdır. Sağ kol göğsünde, sol kolu vücudunun yanında durmaktadır. Elbise detayları birçok yerde derin konturlarla verilmiştir.

Stil Kritiği **:** Mayance, Leroux, **a.g.e.,** fig. 9.

Yayın **:** Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 83-100, Lev. II.

Kat. Nu.: XXIII

Eser Adı **:** Musa Başı

Bulunduğu Müze **:** Aix-les-Bains Müzesi

Müze Env. Nu. **:** ?

Buluntu Yeri **:** Aix-les-Bains, Piscine (A?), Aix – Fransa

Buluntu Yılı :1936

Malzeme **:** Beyaz Mermer

Ölçüleri **:** ?

Dönemi **:** Roma (2-3. yy.)

Durumu **:** Tek parça halinde bulunan eserin boynundan aşağısı mevcut değildir. Yüzeysel kireç birikintilerinin izleri mevcuttur. Heykelin burnu, çenesi, yanakları ve saçlarında kırılma ve aşınma mevcuttur.

Tanımı **:** Beyaz mermerden yapılan Musa başı hafif sağa doğru eğimli ileriye doğru bakar biçimde tasvir edilmiştir. Saçları tam ortadan ikiye yatay bant ile ayrılmış, önde saçlar yukarda yatay olarak toplanmıştır. Alnının üstünde kabarık ve dalgalı olarak verilen saçları ortadan ikiye ayrılmış alnında saçların formu "v" şeklinde işlenmiştir. Yanlardan arkaya doğru toplanan saçlar kulaklarını kapatmış ve başının arkasında ensenin üzerinde topuz şeklinde toplanmıştır. Eserin göz kapakları detaylı verilirken göz bebeği çukurlarında dolgu boşluğu gözlemlenmektedir. Ağzı hafif açık olarak verilirken çenesi yumuşak kıvrımlarla yukarı yönlü tasvir edilmiştir.

Stil Kritiği **:** Mendel, **a.g.e.,** s. 328, Nu. 121.

Yayın **:** Chauvel, Wuilleumier, **a.g.e.,** s. 83-100, Lev. II.

Kat. Nu.: XXIV

Eser Adı : Çıplak Erkek Heykeli

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Hammat Gader Bölüm E-İsrail

Buluntu Yılı : ?

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 68 cm.

Dönemi : Roma (? yy.)

Durumu :Üç parça olarak bulunan heykelin başı, sol kolu, sağ kolunun dirsekten eline kadar olan kısmı, sağ bacağının dizinden aşağısı, sol bacağının üst baldırının yarısından aşağısı, cinsel uzvu kırılmış ve eksiktir. Üç parça halinde bulunan heykelin kırılan kısımlarında tahribat oluşmuştur. Eserin yüzeyinde kalker tabakaları mevcuttur.

Tanımı : Ayakta tasvir edilen çıplak erkek heykelinin sola doğru kıvrımlı olan vücudu, sağ ayak üzerinden destek alıp sol ayağı öne doğru kıvrımlı bir biçimde durmaktadır. Heykelin boynundan itibaren sol omzunu ve kolunu saran bir örtü görülmektedir. Eserin beden detayları yüzeyseldir.

Stil Kritiği : Reinach, 1920, s. 64, fig. 2, 7, 8.

Yayın : Hirschfeld, Solar, **a.g.e.,** fig. 8.

Kat. Nu.: XXV

Eser Adı : Asklepius

Bulunduğu Müze : ?

Müze Env. Nu. : ?

Buluntu Yeri : Henchir el-Hammam/ Aquae Flavianae, "E" Havuzu, Kençela-Cezayir

Buluntu Yılı : 1886

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 123 cm.

Dönemi : Roma (2-3. yy)

Durumu : Heykelin sağ kolu tamamen, bileğinden itibaren sol eli, dizinin altından itibaren sol bacağı kırık ve eksiktir. Eser günümüzde kayıp olduğu için detaylı tahribatı gözlemlemek mümkün değildir.

Tanımı : Eser, normal insan boyutundan küçüktür. Ayakta duran Asklepius hafif sola doğru bakar biçimdedir. Sakallı olarak tasvir edilmiş eserin başında taç bulunmaktadır. Belinden yukarısı çıplak olan Asklepius, sol omuzundan itibaren sol kolu kaplayan dikey kıvrımlı bir hymation ile örtülmüştür. Belinde katlanan hymation dikey ve yatay kıvrımlar ile ayak bileklerine kadar inmektedir. Sol ayağı kırık ve eksik olan heykelin sağ ayağı çıplaktır. Sağ bacağına bitişik şekilde duran mermer veya taş olduğu tahmin edilen bir destek yer almaktadır.

Stil Kritiği : Benseddik, **a.g.e.,** fig. 3-4.

Yayın : Gsell, Graillot, **a.g.e.,** s. 512, fig. 2; Laporte, **a.g.e.,** fig. 12.

Kat. Nu.: XXVI

Eser Adı : Nymphe Heykeli

Bulunduğu Müze : Bergama Arkeoloji Müzesi

Müze Env. Nu. : 266.17.00

Buluntu Yeri : Allianoi, Kuzey Kaplıca, A1 Salonu, I. Nu'lu niş,

Buluntu Yılı :2000

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : Yük. 160 cm., Gen. 57 cm.

Dönemi : Roma (2. yy.)

Durumu : Tek parça olarak bulunan Nymphe'nin plintesinde, kucağında tuttuğu istiridyenin uçlarında ve çeşitli bölgelerde küçük kırıklar ve eksiklikler mevcuttur. Nymphe'nin kalçalarından ayaklarına kadar olan kısmı kalker tabakasıyla kaplıdır. Geri kalan üst bölgede kirecin ve suyun vermiş olduğu tahribat mermerin renginin değişmesine neden olmuştur.

Tanımı : Belinden yukarısı çıplak tasvir edilen Nymphe, kucağında istiridye kabuğu tutmaktadır. Dalgalı olan saçları ortadan yanlara ikiye ayrılarak arkada topuz yapılırken, kulaklar açıkta bırakılmış, saçlar tepede yatay silindir şeklinde toplanmıştır. Kaşları ve göz detayları derin konturlarla verilmiştir. Burnu düz ve keskin hatlarla verilmiş, ağzı kapalı, çenesi dışa doğru çıkıntılı yuvarlak hatlarla tasvir edilmiştir. Nymphe, kalçasından bileklerine kadar hymation ile örtülüdür. Geç Antik Çağ'da suyun istiridyeden aşağıya akması için göbeğine bir delik açılmıştır.

Stil Kritiği : Mendel, 1914, s.263, Kat. Nu. 543, Visconti, **a.g.e.,** Lev. 26, fig. 101 – Lev. 89, fig. 561.

Yayın : Yaraş, 2004b, res. 2-8.

SONUÇ

Roma İmparatorluğu'nun kamu yapıları arasında yer alan kaplıcaların mimarisi, planları, kullanım şekli, dekorasyonu ve dini yönü son dönemde yapılan çalışmalarla birlikte detaylı olarak incelenmeye başlanmıştır. Anadolu'da ve tüm Roma İmparatorluk sınırlarında sıcak su kaynakları üzerine kurulan kaplıca yapıları ve yapı komplekslerinin içerisinde sergilenen heykeller ile ilgili genel bir çalışma bugüne kadar söz konusu olmamıştır. Yapılan detaylı araştırmalar doğrultusunda kaplıcalarda bulunan heykellerin yapı içerisindeki konumunun ve işlevinin daha iyi anlaşılması için bu mimari yapıların planları incelenmiştir.

Araştırmalar doğrultusunda toplamda heykel buluntulu 14 kaplıca tespit edilmiştir (Lev. LXXXV). Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcalarında bulunan heykeller, yararlanılan kaynaklar doğrultusunda incelendiği için yeni buluntuların ışığında birtakım değişikler söz konusu olabilir. Kaplıcalarda bulunan heykellerin incelemeye alınmasındaki en önemli faktör heykellerin kaplıcanın içerisinde bulunmuş olmasıdır. Yapılmış olan bu çalışma doğrultusunda; Merkez (İtalia) Eyaleti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanım görmüş 19 kaplıca tespit edilmiş bu kaplıcalardan Agnano'da 5 adet, Terme di Suio / Castelforte (Aquae Vescinae / Vesevinae)'de 1 adet, Teanum Sidicinum'da 6 adet, Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae)'da 1 adet ve Valchetta / Bagni della Regina (Veio)'da 1 adet heykel tespit edilmiştir; Britannia Eyaleti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış 2 kaplıca tespit edilmiş ve sadece Bath'da bulunan Aquae Sulis Minerva'da 2 adet rölyef tespit edilmiştir; Hispania Eyaleti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış 25 kaplıca tespit edilmiş ve bu kaplıcalardan Caldes de Montbui'de 1 adet ve Munigua'da 2 adet heykel tespit edilmiştir; Narbonensis Eyaleti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış 21 kaplıca tespit edilmiş ve bu kaplıcalar içerisinden sadece Aix-les-Bains'de 4 adet heykel bulunmuştur; Africa Proconsularis Eyaleti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış 8 adet kaplıca tespit edilmiş ve sadece Jebel-Oust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?)'da iki adet heykel tespit edilmiş fakat heykelin akıbetinin tespit edilememesinden ve görsellerin kötü performansa sahip olmasından dolayı kataloğa eklenmemiştir; İudeia Eyaleti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanım görmüş 6 kaplıca tespit edilmiş ve sadece

Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae)'de heykel buluntusu tespit edilmiştir; Mauretania Caesariensis eyaletinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış olan beş adet kaplıca tespit edilmiş ve bu kaplıcalardan Hammam es-Salihinne / Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae)'de heykel buluntusuna rastlanmıştır; Asia Minor (Asia, Galatia) Eyaletleri'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış 20 kaplıca tespit edilmiş, bu kaplıcalardan Allianoi'da 1 adet, Çağa'da 1 adet heykel ve Sultaniye Kaplıcası'nda 1 adet heykel yazıtı tespit edilmiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi kaplıcaları incelenirken her kaplıcada az ve birbirinden farklı türde heykellerin olmasının nedenleri irdelenmiştir. Kaplıcaların sayısına göre bulunan heykellerin oldukça az olduğu saptanmış ve yapılan incelemeler doğrultusunda kaplıca yapılarında heykellerin bulunma olasılığına etki eden faktörler tespit edilmiştir. Bu faktörler; sürekli kullanım görmesi, doğa olayları, bilimsel kazıların yeterli olmaması, semavi dinlerin katı kuralları olarak belirlenmiştir. Heykellerin kaplıca içerisinde nerede sergilendiği ile ilgili incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler doğrultusunda yapısal ve işlevsel olarak hamamlar ile benzerliği bulunan kaplıcalarda heykellerin hamamlarda sergilendiği alanlar ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiş ve kaplıcalarda heykellerin sergilendiği yerler; podyumlar, kaideler, kare ve apsidal planlı nişler olarak belirlenmiştir. Apsidal ve kare planlı nişlerde heykellerin sergilenmesi için gerekli olan özellikler belirtilmiştir.

Yapılan incelemeler ve tespit edilen heykeller doğrultusunda kaplıcalarda sergilenmiş olabilecek heykellerin çeşitleri belirlenmiştir. Heykel çeşitleri; Yerel Roma tanrı ve tanrıçaları (Kat. Nu. XVI); İmparator ve imparatoriçeler (Kat. Nu. XXI, XIV); Roma tanrı ve tanrıçaları (Lev. XXXIIb- Kat. Nu. XXV, XV, XIX, II, III, IV, XII, XIII); Nymphe'ler (Kat. Nu. III, XXIV, XXVI); Musa'lar (Kat. Nu. XXII, XXIII, Lev. XII); Cupido (Eros) (Kat. Nu. VI, VII, XI); diğer heykeller (Kat. Nu. V, VII, IX) ve tanımlanamayan heykeller (Kat. Nu. X, XVII, XVIII, XX) olarak belirlenmiştir. Bu heykeller temel alınarak Roma İmparatorluk Dönemi'nde kaplıcalarda sergilenmiş olabilecek heykel çeşitlerinin analizi yapılmıştır (Lev. LXXXIVb). Bu analiz sonucunda heykel çeşitlerinin yüzdelik dilimi; tanrı ve tanrıçalar %34, tanımsız %13, nympheler %10, musa'lar %10, cupido'lar %10, diğer heykeller %10, imparator ve imparatoriçeler %10 ve yerel tanrılar %3 olarak belirlenmiştir. İncelemeler ve

araştırmalar doğrultusunda kaplıcalarda çıkan heykellerin ağırlıklı olarak MS 2 – 3. yy'a tarihlendiği belirlenmiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde heykeller tanrıların yeryüzündeki varlığı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda kaplıcaların tanrı ve tanrıçalar ile olan ilişkisi detaylı bir şekilde incelenmiş, iyileştirici etkisi olduğu düşünülen kaplıcaların iyileştirici gücü olan tanrılarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Kaplıcaların iyileştirici yönü ile tapınakların bir arada kullanılması incelenmiş, araştırmalar doğrultusunda Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) ve Jebel Oust (Aquae Calidae? / AquaePersianae?)'da kaplıca-tapınak kompleksine rastlanılmıştır.

Kaplıcalarda bulunan heykellerin yapı içerisinde hangi özellikleriyle kullanılmış olabileceği incelenmiştir. Bu incelemeler doğrultusunda tespit edilen sergileme amaçları; suyla olan ilişkileri dışında, dekoratif unsur ve teknik fonksiyon özellikleriyle kullanılan; Nymphe, Cubid, Musa, çeşmelerdeki rölyefler ve nehir tanrısı maskı; şifa ve diğer güçleri ön planda tutulan tanrılar ve tanrıçalar; kaplıcanın ihtişamı ve ünü dolayısıyla yapının estetiğinin arttırılması amaçlanarak kullanılan, Bebek Dionysoslu Hermes, Satyr ve Ganymedes olarak belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

A. ANTİK KAYNAKLAR

Aristeides (P. Ailios), **Hieroi Logoi:**

Aelius Aristide, çev. A., Boulanger, Paris, De Boccard Yay., 1923.

Caelius Aurelianus**, On Acute Diseases and On Chronic Diseases:**

Caelius Aurelianus, On Acute Diseases and On Chronic Diseases, çev. I. E. Drabkin, Chicago Üniversitesi Yay., Chicago, 1950.

Celsus (Aulus Cornelius), **De Medicina:**

Celsus, On Medicine, çev. W. G. Spencer, Harvard Üniversitesi Yay. Londra, 1953.

Corpus Hippocraticum (Corp. Hipp.):

Hippocrates-I, çev. W.H.S. Jones, edt., T.E. Page, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1957.

Hippocrates-II, çev. W.H.S. Jones, edt., T.E. Page, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1959.

Hippocrates-III, çev. E.T. Withington, edt., T.E. Page, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1959.

Hippocrates-IV, çev. W.H.S. Jones, edt., T.E. Page, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1959.

Historiae Augustae:

The Scriptores Historiae Augustae I, çev. D. Magie, Harvard Üniversitesi Yay., Londra, 1991.

Homeros, **Iliad:**

The First Six Books of Homer's Iliad, Classic İnterliner Trans., Arthur Hinds and Company Yay., New York, 1896.

Homeros İlyada, çev. A. Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 2010.

Livius (Titus Livius Patavini): **Historiarum**

The History of Rome By Titus Livius, çev. C. Roberts, edt., E. Rhys, J. M. Dent- Sons, Ltd. Yay., Londra, 1905.

Plinius (Gaius, Secundus), (Genç Plinius), **Natural Historia:**

Pliny Letters-I, çev. W. Melmoth, edt., T.E. Page, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1952.

Pliny Letters-II, çev. W. Melmoth, edt., T.E. Page, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1947.

Seneca (Lucius, Annaeus), **Naturales Quaestiones:**

Seneca, Natural Questions, çev. Thomas H. Corcoran, Loeb Classical Library 450, MA: Harvard Üniversitesi Yay., Cambridge, 1971.

Soranus, **Gynaecia:**

Soranus Gynaecology, çev. John Hopkins Yay., Baltimore, 1956.

Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillus), **De Vita Caesarum:**

Suetonius-I The Lives Of The Caesars, çev. J.C. Rolfe, edt., G.P. Goold, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1979.

Suetonius-II The Lives Of The Caesars, çev. J.C. Rolfe, edt., G.P. Goold, Harvard Üniversitesi Yay., William Heinemann Ltd., Londra, 1979.

Vitruvius, **De Architectura Libri Decem:**

Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap, çev. S. Güven, Şevket Vanlı Mimarlık Vakfı Yay., İstanbul, 1993.

B. MODERN KAYNAKLAR

AKGÜL, H., 2019 **Karia Örnekleriyle Antik Çağ'da Ilıcalar,** Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

ALAGÖZ, U., 2013 "Çağa Roma Hamamı 2012 Yılı Kazı Çalışmaları", **22. MKKS,** Ankara, s. 365-386.

ALGUACIL, J. S., 2017 **El Termalismo Antiguo: El Balneario Romano de Caldas de Montbui,** Murcia Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih ve Kültürel Miras Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ALLEN, T. J., 1998 **Roman Healing Spas in Italy: A Study in Design and Function,** Alberta Üniversitesi, Tarih ve Klasik Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Alberta.

2003 "Roman Healing Spas in Italy: the Peutinger Map Revisited", **Athenaeum 91-2,** s. 403-415.

AMALFITANO, P., CAMODECA, G., MEDRI, M., 1990 **I Campi Flegrei: Unitinerario Archeologico**, Marsilio Yay., Venedik.

ARAUJO, L. G., 2013 "Nuevas Propuestas Interpretativas De LasTermas De Munigua (Villanueva De Rio y Minas, Sevilla)", **Habis 44**, 2013, s. 93-114.

ARRIGONI, G., 2011 "Culti Pubblici e Privati di Hygieia", **Lanx 10,** s. 9–36.

AUDOLLENT, A., LETAILLE, J., 1890 "Aquae Flauianae", Mission Epigraphique en Algérie, **Mélanges de l'École Française de Rome 10,** s. 510-514.

AUPERT, P., 1994 "L'eau Curative a Argos", **L'eau, la santé et la maladie dans le monde grec**, Actes du Colloque, (Paris, 25-27

Kasım, 1992), edt. R. Ginouvés, A.- M. Guimier-Sorbets, J. Jouanna, L. Villard, **BCH 28** (ek-XXVIII), Paris, s. 193-200.

BARRACCO, (Vakfı) 1910 Museo Barracco, **Catalogo Del Museo di Scultura Antica,** Forzani e. c., Tipografi Del Senato, Roma.

BARRACCO, G., BRUCKMANN, F., HELBIG, W., 1893 **La Collection Barracco II,** Kunst- Wissenschaft, Münih.

BASSANI, M., BRESSAN, M., GHEDINI, F., 2012 **Aquae Patavinae: Montegrotto Terme e il Termalismo in Italia, Aggiornamenti e Nuove Prospettive di Valorizzazione:** II Ulusal Konferans Bildirileri (14-15 Haziran 2011) Padova Üniversitesi Yay., Padova.

2015 **Aquae Salutiferae: II Termalismo Tra Antico e Comtemporaneo:** Ulusal Konferans Bildirileri, Montegrotto Terme (6-8 Eylül 2012), Padova Üniversitesi Yay., Padova.

BASSANI, M., GHEDINI, F., 2016 "Santuari e Acque Curative: Un Primo Censimento Nella Penisola Italica, **Santuari Mediterranei Tra Oriente e Occidente,** (Ulusal Konferans Bildirileri, Civitavecchia, Roma 2014), Roma, s. 81-92.

BASSANI, M., 2016 "Ancient Thermalism and Thermal Heritage: the Results of a Research Project", **Libro de Actas del I Congreso Internacional del Agua "Termalismo y Calidad de Vida"** edt. J. M. Failde Garrido, A. Formella, vd., (Ourense-İspanya, 23-24 Ekim 2015), Ourense, s. 241-249.

BASSANI, M., BOSS, B., FUSCO, U., 2019 **Rethinking the Concept of "Healing Settlements": Water, Cults, Construction and Contexts in the**

Ancient World, Roman Archaeopress Roman Archaeology 52.

BASSI, D., v.d., 1911 **Guida Illustrata del Museo Nazionale di Napoli,** Antichita Guida, edt. A. Ruesch, Richter & Co., Napoli.

BAYKAN, D., 2009 **Allianoi Tıp Aletleri,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

BEDOYA, P., 1764 **Historia Universal de las Fuentes Minerales de España**, Tomo II.

BENDLIN, A., 2006 "Nicht der Eine, Nicht die Vielen: Zur Pragmatik religiösen Verhaltens in einer polytheistischen Gesellschaft am Beispiel Roms", **Götterbilder–Gottesbilder–Weltbilder, Band II: Griechenland und Rom, Judentum, Christentum und Islam**, edt. R.G. Kratz, H. Spickermann, Mohr Siebeck, Tübingen, s. 279-311.

BEN ABED, A., SCHEID, J., 2003 "Sanctuaire des Eaux, Sanctuaire de Sources, une Catégorie Ambiguë: L'exemple de Jebel Oust (Tunisie)", **Sanctuaires et Sources, Les Sources Documentaires et Leurs Limites Dans la Description des Lieux de Culte,** edt. Centre Jean Bérard, Collège de France Yay., 22.

2005 "Nouvelles Recherches Archéologiques à Jebel Oust (Tunisie)", **Comptes Rendus des Séances de' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 149-1,** s. 321-349.

BEN BASSEN, H., MAURIN, L., 1998 **Oudhna (Uthina), La Redécouverte d'une Ville Antique de Tunisie,** Ausonius Yay., Bordeaux- Paris.

BENDLİN, A., 2006 "Nicht der Eine, nicht die Vielen: Zur Pragmatik religiösen Verhaltens in einer polytheistischen Gesellschaft am Beispiel Roms", **Götterbilder – Gottesbilder – Weltbilder. Polytheismus und Monotheismus in der Welt der Antike, Vol. II: Griechenland und Rom, Judentum, Christentum und Islam**, edt. R.G. Kratz - H. Spickermann, Tübingen: Mohr Siebeck, s. 279-311.

BENSEDDIK, N., 1997 "Esculape et Hygie en Afrique: Classicisme et Orginalité" **AntAfr 33,** s. 143-154.

BLAGG, T. F. C., 1979 "The Date of the Temple of Sulis Minerva at Bath", **Britannia 10,** s. 101-108.

BLAZQUEZ, M.J.M., 1957 "Le Culte Des Eaux Dans La Penínsule İbérique", **Ogam. Tradition Celtique 9-3,** s. 209-233.

BLECH, M., HAUSCHILD, T., 1993 **Mulva III. Das Grabgebaude in der Nekropole Ost. Die Skulpturen-Die Terrakoten,** Deutsches Archaologisches Institut Madrid, Madrider Beirtage Band 21, Zabern Verlag.

BOL, P.C., 1980 **Liebieghaus-Museum alter Plastik Frankfurt a Main Führer durch die Sammlungen Antike Kunst**, Frankfurt, Liebieghaus.

BOLDER-BOOS, M., 2019 "Hercules and Healing", **Rethinking the Concept of "Healing Settlements": Water, Cults, Construction and Contexts in the Ancient World,** edt. M. Bassani, M. Bolder-Boss, U. Fusco, Roman Archaeopress Roman Archaeology 52, s. 133-140.

BOLDER-BOOS, M., CALAPA, A., 2019 "Cult Places and Healing: Some Preliminary Remarks", **Rethinking the Concept of 'Healing Settlements': Water, Cults, Construction and Context in the**

Ancient World, edt. M. Bassani, M. Bolder-Boos, U. Fusco, Roman Archaeopress Roman Archaeology 52, s. 115-119.

BONANOME, D., 1995 "Il Rilievo da Mondragone nel Museo Nazionale di Napoli", **Accademia di Archeologia Lettere e Belle Arti di Napoli Monumenti X**, Napoli.

BONNARD, L., 1908 **La Gaule Thermale: Sources et Stations Thermales et Minérales de la Gaule À L'époque Gallo-Romaine**, Plon-Nourrit, Paris.

BOUMA, J., 1996 **Religio Votiva: The Archaeology of Latial Votive Religion: The 5th-3rd c. BC Votive Deposit South West of the Main Temple at "Satricum"Borgo Le Ferriere,** Groningen Üniversitesi Yay., 1996.

BOYRACI, G., 2019 **Ankara Güdül-Çağa Roma Hamamı Arkeolojik Kazı Alanı Yakınında Bir Jeofizik Araştırma,** Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeofizik Mühendisliği Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

BIREBENT, J., 1964 **Aquae Romanae: Recherches d'hydraulique Romaine dans l 'Est Algérien,** Service des Antiquités de l'Algérie, Alger.

BROISE, H., CURIE, J., 2014 "L'étude de Travertins Carbonatés du Sanctuaire de Jebel Oust (Tunisie) : Une Contribution à l'analyse Diachronique, Fonctionnelle et Architecturale des Thermes", **25 Siècles de Bain Collectif en Orient Proche- Orient, Égypte et Péninsule Arabique,** edt. M.F. Boussac, S. Denoix, T. Fournet, B. Redon, Institut Français D'archéologie Orientale 9.2, Kaire, s. 573-583.

BUCHMAN, D., 1994 **The Complete Book of Water Therapy,** New Canaan: Keats Yay.

CADOLINI, M.C., 2010-11 **La Stipe Votiva di Vicarello Analisi della Scoperta Archeologica e del Contesto Topografico e Territoriale,** Ferrara Üniversitesi, Matematik, Fizik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Kültür ve Çevre Mirası Bilimleri.

CAMPBELL, B., 2012 **Rivers and the Power of Ancient Rome,** The North Carolina Üniversitesi Yay., Chapel Hill.

CANİK, B., 1973 "Ayaş İçmece ve Kaplıcasının Jeoloji-Hidroloji Etüdü", **MTA 80,** Ankara, s. 137-152.

CHARBONNEAUX, J., 1963 **La SculIture Grecque et Romaine au Musée du Louvre**, Editions des Musees Nationaux, Paris.

CHAUVEL, A., WUILLEUMİER, P., 1936 "Les Thermes Romains d'Aix-les-Bains", **Bulletin Monumental 95-1,** 1936, s. 83-100.

CHELLINI, R., 2002 "Acque Sorgive, Salutari e Sacre in Etruria (Italiae Regio VII): Ricerche Archeologiche e di Topografia Antica", **BAR International Series 1067,** s. 99-104.

CLEARY, S., E., 2014 "The 'End of the Gods' in Late Roman Britain", **Gallia-Archeologie de la France Antique 71-1,** CNRS Yay., s. 263- 276.

COLONNA, G., 1985 **Santuari d'Etruria,** Electa Yay., Milano.

2009 "Il Mito di Enea tra Veio e Roma", **Annali della Fondazione per il Museo Claudio Faina XVI**, s. 51-71.

COONEY, J., 1972 "Harpocrates, the Dutiful Son", **Cleveland Museum of Art Bulletin** 59, s. 284-290.

CORDIANO, G., 2007 **Sabatia Stagna: Insediamenti Perilacustri ad Anguillara e Dintorni in Età Romana,** ETS Yay., Pisa.

2011 **Sabatia Stagna 2: Nuovi Studi Sugli Insediamenti Perilacustri di Età Romana Nella Zona del Lago di Bracciano**, ETS Yay., Pisa.

CRISTILLI, A., 2003 Sculpture Neapolitane al Museo Archeologico Nazionale di Napoli, **Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte,** 58, 3. Seri, XXVI.

2008a "L'arredo Statuario del Complesso Archeologico di Agnano. Scultori a Napoli nel II sec. d.C.", **BABesch 83,** s. 155-169.

2008b "Nuovi Dati d'archivio Sulle "Muse di Agnano" al Liebieghaus", **Napoli Nobilissima 5-9**, s. 252-257.

CHRISTOFLE, M., 1938 **Rapport Sur Les Travaux de Fouilles et Consolidations Effectuées en 1933-1936 par le Service Des Monuments Historiques de L 'Algérie,** F. Fontana Yay., 1938.

CRUSE, A., 2004 **Roman Medicine,** The History Yay., İngiltere.

CUNLIFFE, B., 1969 **Roman Bath,** Society of Antiquaries, Oxford Üniversitesi Yay., Londra.

1984 **Roman Bath Discovered,** Routledge - K. Paul, Yay., Londra.

1987 **The City of Bath,** Yale Üniversitesi Yay.

CUNLIFFE, B., DAVENPORT, P., 1985 **The Temple of Sulis Minerva at Bath: Vol 1: The Site,** Oxford University School of Archaeology, Oxford.

CURIE, J., 2013 **Les Travertins Anthropiques, Entre Histoire, Archéologie et Environnement: Étude**

Géoarchéologique du Site Antique de Jebel Oust (Tunisie), Bourgogne Üniversitesi, Yer Bilimleri ve Jeoarkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÇÖRTÜK, U., 2012 **Kaunos Liman Agorası Anıtları,** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

DAVENPORT, P., 2000 "Aquae Sulis. The Origins and Development of a Roman Town", **Bath History VIII,** s. 7-26.

DAYET, M., 1963 "Le Borvo-Hercule D'aix-Les-Bains", **Revue Archéologique 1,** s. 167-178.

DIEZ DE VELASCO, F. P., 1985 "Balnearios y Dioses de Las Aguas Termales en Galicia Romana", **Archivo Español de Arqueología 58,** s. 69-98.

1991 "Divindades Indíxenas das Augas Termais No Extremo Occidente Hispano", **Larouco 1,** s. 53-59.

1992a "Divinités des Eaux Thermales dans Le Nord -Ouest de La Provincia Tarraconensis et dans Le Nord de La Provincia Lusitania: Une Approche au Phénomène du Thermalisme Romain dans L'occident des Provinces Iberiques", edt. R. Chevallier, **Les Eaux Thermales et Les Cultes des Eaux en Gaule et Dans Les Provinces Voisines,** Caesarodunum XXVI, s. 133-149.

1992b "Aportaciones al Estudio de Los Balnearios Romanos de Andalucía: La Comarca Guadix-Baza (Prov. De Granada)", **Espacio, Tiempo y Forma, Serie II, Historia Antigua,** 5, s. 383-400.

1997a "Termalismo y Religión: Consideraciones Generales", edt. M. J. Peréx Agorreta, **Termalismo Antiguo:I Congreso Peninsular**: **Actas:** (La Rioja,1996), Madrid, s. 95-103.

1997b "Culto A Las Aguas/ Cultos Termales en La P. Ibérica: Apuntes Para una Historia De La Investigación y Una Definición Del Objeto de Estudio", edt. M. J. Peréx Agorreta, **Termalismo Antiguo, I Congreso Peninsular,** Actas: Arnedillo (La Rioja, 1996), Madrid, s. 87-94.

1998 **Termalismo y Religión, La Sacralización del Agua Termal en la Península Ibérica y el Norte de Africa en el mundo Antiguo**, Madrid.

1999 "Religión Provincial Romana en La Península Ibérica Reflexiones Teóricas y Metodológicas", **Religión y Mágia en la Antigüedad: Valencia 1997,** Valencia, s. 89-102.

2008 "Mutation et Perduration de L'espace Sacré: L'exemple du Culte des Eaux Thermales Dans La Péninsule Ibérique Jusqu'a La Romanisation", edt. X. Dupré, S. Ribichini, S. Verger , **Saturnia Tellus, Definizioni Dello Spazio Consacrato in Ambiente Etrusco, Italico, Fenicio-Punico, Iberico e Celtico**, Uluslararası Konferans Bildirileri (10-12 Kasım 2004), Roma, s. 557-569.

DOTHAN, M., 1983 **Hammat Tiberias : Early Synagogues and the Hellenistic and Roman Remains,** The Israel Exploration Society, Kudüs.

DUVAL, N., 1971 **Église et Temple en Afrique du Nord: Note sur les installations chrétiennes dans les temples à cour. À propos de l'église dite de Servius à Sbeitla,** BAParis 7.

DVORJETSKI, E., 2007 **Leisure, Pleasure and Healing Spa Culture and Medicine in Ancient Eastern Mediterranean,** edt. J.J. Collins, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 116, Brill, Boston.

ECKSTEIN, Y., 1975 **The Thermo-Mineral Springs of Israel,** Jerusalem Geological Institute, Kudüs.

ERNOUT, A., MEILLET, A., 1979 **Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine,** 4. Basım, Paris.

FABBRINI, L., 1983 "L'Apollo di Vicarello e l'inserimento del suo prototipo nell'ambito della scultura attica del IV sec. a.C.", **Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts Roemische Abteilung 90-1,** s. 1-33.

ESPÉRANDIEU, É., 1928 **Recueil Général des Bas-Reliefs de la Gaule Romaine,** Cilt 11, edt. Imprimerie Nationale, Paris.

FAEDO, L., 1994 **Mousa/Mousai,** LIMC 7, Münih.

FENDRI, M., 1963a "Contribution à l'étude du thermalisme à travers les siècles (Jebel Oust)", Tourisme et Santé**, Special de La Gazette Touristique de Tunisie,** Özel Sayı, Korbous, s. 88-91.

1963b "Djebel- Oust. Quelques Aspects du Thermalisme À Travers Les Siècles", **Special de La Gazette Touristique de Tunisie,** 12, s. 1-9.

1965 "Évolution Chronologique et Stylistique d'un Ensemble de Mosaïques dans une Station Thermale à Djebel Oust

(Tunisie)", **La Mosaïque Gréco-Romaine (Colloque du CNRS 1963),** Paris.

FERNANDEZ Y DE DIOS, C., FERNANDO, F., 1980 **Catalogo del Museo Arqueologico de Sevilla (II).** Salas de Arqueologia Romana y Medieval, Ministerio de Cultura, Madrid.

FERNANDEZ, ORO, E., 1996 "El Balneario Romano: Aspectos Médicos, Funcionales y Religiosos", Homenaje al Profesor PH. Rahtz, **Antigüedad y Cristianismo: Monografias Historicas Sobre la Antigüedad Tardia 13,** s. 23-151.

1997 "Las Aguas Mineromedicinales en la Medicina de la Antigüedad", edt. M. J. Peréx Agorreta, **Termalismo Antiguo: I Congreso Peninsular: Actas** (La Rioja, 1996), Madrid, s. 229-234.

FILGIS, M.N., 2001 "Römische Badruine Badenweiler Historische Wurzeln des Kurortes neu Präsentiert", **Denkmalpflege in Baden- Württemberg Nachrichtenblatt des Landesdenkmalamtes 4,** s. 166-175.

FLOREZ, M., RODA, I. 2011 "Las vias Romanas en Cataluna: El Caso del Valles Oriental (Barcelona)", **De Rome a Lugdunum des Convenes,** s. 247-262.

FONSECA, SORRIBAS, D., 2012 "Las Ciuitates "Termales" del Nordeste de la Tarraconense: Caldes de Montbui y Caldes de Malavella", **Antesteria 1,** s. 169-181.

FORSYTH, M., 2007 **Bath,** Yale Üniversitesi Yayınları, Londra.

FRADE, H., 1993 "Termas Medicinais de Época Romana em Portugal", **II Congresso Peninsular de Historia Antiga,** Coimbra, s. 873-900.

1997 "Outros Casos de Establecimientos Termais em Portugal", edt. M. J. Perex Agorreta, **Termalismo Antiguo. I Congreso Peninsular**: **Actas**, (La Rioja, 1996), Madrid, s. 259-265.

FRIEDMANN, A., 1913 **Beiträge zur Chemischen und Physikalischen Untersuchung der Thermen Palästinas,** S. Calvary Yay., Berlin.

FULVIO, L., 1887 Castelforte Di un Edificio Termale Riconosciuto nel Comune di Castelforte, **NSc,** Roma, s. 406-410.

FUSCO, U., 2001 "Nuovi Reperti Dall'area Archeologica di Campetti a Veio", **ArchCI 52,** s. 255-278.

2009 "Iscrizioni votive ad Ercole, alle Fonti e a Diana dal sito di Campetti a Veio: Ulteriori Elementi per l'interpretazione Archeologica", **RendPontAc 81**, s. 443-500.

2011 "Il Culto di Ercole Presso Il Complesso Archeologico di Campetti, Area S-O, A Veio: Testimonianze Dall'età Etrusca A Quella Romana", **Archeologia Classica 62,** s. 379-412.

FUSCO, U., a LATTANZI, L., 2013 "Via Cassia: Novita Archeologiche dal sito di Campetti Veio (RM) (Municipio xv ex xx)", **BCom 114,** s. 436-449.

FYTIKAS M., LEONIDOPOULOU, G.M., CATALDI, R. 1999 "Geothermal Energy in Ancient Greece: From Mythology to Late Antiquity (3rd Century A.D.)", **Stories From a Heated Eart: Our Geothermal Heritage**, GRC-IGA, Kaliforniya, s. 69–101.

GABRICI, E., 1908 "Teano- avanzi di un grande edifizio termale dell'antico Teanum Sidicinum, scoperti in contrada Santa Croce,"

ATTI Della R. Accademia Dei Lincei, **NSc 5,** Roma, s. 399-416.

GARBRECHT, G., MANDERSCHEID, H., 1994 **Die Wasserbewirtschaftung römischer Thermen: Archäologische und Hydrotechnische Untersuchungen, I–II-III,** Braunschweig: Leichtweiss-Institut für Wasserbau, Cilt 1.

GASPERINI, L., 2009 "El Tesoro de Vicarello: Un Gran Descubrimiento Arquelogico del Siglo XIX," **Gerion Revista de Historia Antigua 26-2,** s. 91-102.

GICHON, M., 1978 "Roman Bath-Houses in Eretz-Israel", **Qadmoniot: A Journal for the Antiquities of Eretz-Israel and Bible Lands 11-2,** s. 37–53.

GIGLIOLI, G., 1912 "Note Archeologiche Sul Lativm Novvm Aqvae Vescinae", **Avsonia 6,** Roma, s. 39-87.

GINOUVÉS, R., 1962 "Balaneutikè: Recherches sur le bain dans L'antiquité Grecque", **Bibliothéque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 200,** Paris, E. de Boccard, s. 21-25.

GORRINI, M.E., 2012 "Healing Statues in the Greek and Roman World", **Ritual Healing: Magic, Ritual and Medical Therapy from Antiquity until the Early Modern Period:** edt. I. Csepregi, C. Burnett, Micrologus Kütühanesi 48, Floransa, s. 107-130.

GREEN, M., 1992 **Symbol and Image in Celtic Religious Art,** Routledge Yay., Londra.

GRENIER, A., 1960 **Manuel D'archéologie Gallo-Romaine,** Cilt 4, A. ve J. Picard ve Cie Yay., Paris.

GRUNHAGEN, W., 1961 **Nuevos Hallazgos de Esculturas Romanas en Munigua,** Arbor, Madrid.

1977 "Die Statue einer Nymphe aus Munigua", **MM 18**, s. 272-283.

GRUNHAGEN, W., HAUSCHILD, T., 1977 "Sucinto Informe de las Excavaciones Arqueológicas en Munigua 1973", **NAH 5,** s. 105-118.

GUZMAN, J., O., 2014 "La Civitas Sine Urbe y su Función de Vertebración en El Territorio Provincial Hispano: Los Casos de Egara y Caldes de Montbui", **Pyrenae 45-1,** s. 89-110.

GSELL, ST., GRAILLOT, H., 1893 "Exploration Archéologique en Algérie, Ruines Romanies au Nord de l'Aures", **Mélanges de l'École française de Rome 13,** s. 461-541

HARTMANN, J. B., 1985 "A Proposito di 'Ludovico Pollak Romano'", **Strenna dei Romananisti 46,** Roma.

HAUSCHILD, T., 1962 "Sucinto Informe Sobre el Resultado de las Excavaciones Arqueológicas de Mulva", **NAH 6**, s. 189-192.

1977 "Exkurs. Bemerkungen zu Thermen und Nymphäum von Munigua", **MM 18,** s. 284-286.

HAVELOCK, C. M., 1995 **The Aphrodite of Knidos and Her Successors: a Historical Review of the Female Nude in Greek Art,** Michigan Üniversitesi Yay., Ann Arbor.

HENDERSON, T., 2007 "Roman Baths: An Alternate Mode of Viewing the Evidence", **Past İmperfect HCGSA 13,** s. 3-23.

HIRSCHFELD, Y., 1987 "The History and Town Plan of Ancient Hammat Gader", **Zeitschrift der Deutschen Palästina Vereins 103,** s. 101-116.

	1997	**The Roman Baths of Hammat Gader: Final Report**, The Israel Exploration Society, Kudüs.
HIRSCHFELD, Y., SOLAR, G.,	1981	"The Roman Thermae at Hammat Gader: Preliminary Report of Three Seasons of Excavations", **Israel Exploration Journal 31-3/4,** s. 97-219.
HODGES, R.	1995	"The Archaeology of the Vicarello Estate, Lake Bracciano", **Papers of the British School at Rome 63**, s. 245-249.
IŞIK, C.,	2002	"Kaunos 2001 Yılı Çalışmaları", **KST 24-1,** s. 219-225.
JACKSON, R.,	1990	"Waters and Spas in the Classical World", **MHS 10,** s. 1-13.
	1992	"Spas, Waters and Hydrotherapy", Roman Baths and Bathing, Proceeding of the First International Conference on Roman Baths Held at Bath, edt. J. DeLaine, D.E. Johnston, **JRA 37,** s. 107-116.
JANON, M.,	1985	"Recherces a Lambese III: Essais sur le Temple d'Escualpe", **AntAfr 21,** s. 35-102.
KASTENBEIN, R. T.,	1993	**Archeologia Dell'acqua: La Cultura Idraulica ne Mondo Classico,** Longanesi Yay., Milano.
KOPPEL, E. M.,	1985	**Die romischen Skulpturen von Tarraco**, Madrider Forschungen 15, Berlin.
KOZLOFF, A.,	1980	"Harpocrates and the Sacred Goose," **The Ancient World 3,** s. 80-81.
KURTOĞLU, O.	2006	**Girit Şairleri (Tezkire-i Şuara-yı Cezîre-i Girid),** Ankara.

KÜNZL, E., KÜNZL, S., 1992 "Aquae Apollinares/Vicarello (Italien)", **Les eaux thermales et les cultes des eaux en Gaule et dans les provinces voisines,** Tours-Turin, s. 273-296.

LAPORTE, J. P., 2006 "Henchir el-Hammam (antique Aquae Flauianae)", **AOURAS 3,** 2006, s. 284-321.

LAVAGNE, H., 2000 **Recueil général des mosaïques de la Gaule III Narbonnaise 3**, Xe Supplement a- Gallia, CNRS Yay., Paris.

LEVEAU, P., REMY, B., CANAL, A., SEGARD, M., 2005 "Aix-les-Bains, Vicus Thermal et Bourg Rural", **Revue Archéologique de Narbonnaise 38-39,** s. 85-103.

LEVI, A. C., LEVI, M. A., 1967 **Itineraria Picta: Contributo Allo Studio della Tabula Peutingeriana,** L'Erma di Bretschneider, Roma.

LOCHE, M. 1831 "Mémoire sur les Souterrains des Anciens Bains d'Aix en Savoie", **Mémoires de la Société Royale Académique de Savoie V,** Chambéry, s. 184-205.

LOCHE, Cf., 1899 **Mémoires de la Société Royale Académique de Savoie IV- VII.**

L'ORANGE, H. P., 1962 "Kleine Beiträge zur Ikonographie Konstantins des Grossen", **Opuscula Romana, IV,** edt., C. W. K. Gleerup, s. 101-105.

MACCHIORO, V., 1912 "Le Terme Romane di Agnano", **MonAnt 21,** s. 224-284.

MAGGIANI, A., 1999 "Culti Delle Acque e Culti in Grotta in Etruria", **Ocnus, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia 7**, Clueb, s. 187-203.

MAINER, V. P., 2017 **El culto de Venus en Hispania. Estudio y análisis de las fuentes documentales y arqueológicas en la**

Península Ibérica, Madrid Complutense Üniversitesi, Filoloji Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Madrid.

MANDERSCHEID, H., 1981 **Die Skulpturenausstattung der Kaiserzeitlichen Thermenanlagen,** MAR 15, Berlin.

2004 **Ancient Baths and Bathing: A Bibliography for the Years 1988-2001,** JRA.

MARCHI, R., P., 1852 "Decouverte des Aquae Apollinares Aupres du Lac de Bracciano, (Extrait de Laciviltà Cattolica du 28 Fevrier)", **Revue Archeologique 9,** PUF, s. 46-50.

MAREK, C., 2006 **Die Inschriften von Kaunos,** C. H. Beck Yay., Münih.

MAYANCE, F., LEROUX, G., 1907 "Remarques sur quelques Statues Découvertes a Delos", **BCH 31,** s. 389-419.

MAZOR, E., LEVITTE, D., TRUESDELL, A., HEALY, J., WISSENBAUM, A., 1980 "Mixing Models and Ionic Geothermometers Applied to Warm (up to 60°C) Springs: Jordan Rift Valley, Israel", **JH 45,** s. 1–19.

MENDEL, G., 1912 **Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines-I**, Constantinople.

1914 **Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines-II**, Constantinople.

MILLER, K., 1916 **Itineraria Romana Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana,** Strecker ve Schröder Yay., Stuttgart.

MIRO I ALAIX, C., 1992a "La Arquitectura Termal Medicinal de Epoca Romana en Catalunya. Las Termas de Caldes de Montbui Como Ejemplo", **Espacio, Tiempo y Forma, Seri II, Historia Antigua 5**, s. 255-276.

1992b "Les Termes Romanes de Caldes de Montbui", **Arraona: Revista d'Historia 10**, s.11-29.

MORA, G., 1981 "Termas Romanas en Hispania", **Archivo Español de Arqueología 54,** s. 37-90.

MORRIS, J. W., 1888 **Handbook to Bath,** Cornell Üniversitesi.

MÜLLER, H., 2004 "Allianoi. Zur Identifizierung eines Antiken Kurbades im Hinterland von Pergamon"**, IstMitt 54,** s. 215-225.

MYLIUS, H., 1936 **Die römischen Heilthermen von Badenweiler,** Römisch-Germanische Forschungen 12, Berlin.

NALBANTOĞLU, E., 1998 "Bergama Müzesi 1996 Yortanlı Kurtarma Kazısı", **VIII. MKKS,** Ankara, s. 13-24.

NUNN, J. F., 1996 **Ancient Egyptian Medicine**, Britanya Müzesi Yay., Londra.

OLIVE, M. M., 2010 "El Problema de Las Aquae Calida del Norte del Conventus Tarraconensis", **Paleohispanica 10,** s. 303-317.

OSMAN HAMDİ BEY, 1904 "Fouilles et Découvertes a Tralles", **Revue Archéologique, Quatrième Série 4,** s. 348-362. ETHEM HAMDİ BEY,

ØSTERGAARD, J.S., 1996 **Imperial Rome**, Ny Carlsberg Glyptotek, Kopenhang.

ÖĞÜN, B., IŞIK, C., DİLER, A., SCHMALTZ, B., MAREK, C., ZÄH, A., 2001 "Kaunos 2000" **KST 23-2,** s. 365-372.

ÖĞÜN, B., IŞIK, C., DİLER, A., ÖZER, O., SCHMALTZ, B., MAREK, C., DOYRAN, M., 2001 **Kaunos Kbid,** Antalya.

ÖNEN, Ü., 1983 **Ephesos Ruinen und Museum, Die Stadtgeschichte in Kunstwerken,** İzmir.

ÖZEN, L., ELYILDIRIM, İ., ÇOKDOĞAN, Ö., ÇAKIR, A.R., 2015 "Ankara Güdül Çağa (Kötü) Hamamı Restorasyon-Konservasyon Çalışmaları", **24. MKKS ve Uluslararası Müzecilik Çalıştayı,** Ankara, s. 33-42.

ÖZGAN, R., 2013 **Roma Portre Sanatı II,** Ege Yay., İstanbul.

ÖZŞAHİN, E., KAYMAZ, Ç. K., 2013 "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 50**, s. 25-38.

PAPI, E., 2000 **L'Etruria dei Romani. Opere Pubbliche e Donazioni Private in età Imperiale**, Etruria Romana, Quasar Yay., Roma.

PAGE, W., 1906 "Romano-British Somerset: Part 2, Bath," **A History of the County of Somerset:1**, Victoria County History, Londra.

PERÉX, M. J., RODRÍGUEZ, J., 2011 "Las Stationes Con Aquae… En La Tabula de Peutinger the Stationes with Aquae… in the Peutinger Map", **Espacio, Tiempo y Forma, Serie I, Nueva época Prehistoria y Arqueología 4,** s. 153-170.

PICARD, C., 1926 **La Sculpture Antique: de Phidias a l'ère Byzantine,** edt. H. Laurens, Renouard Kitapevi, Paris.

PLOEGS, G. E., 2016 **The Impact of the Roman Empire on the Cult of Asclepius,** Warwick Üniversitesi, Klasikler ve Antik Tarih Bölümü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Warwick.

POLLITT, J. J., 1984 **Art in the Hellenistic Age**, Cambridge Üniversitesi Yay.

POULLE, E., 1888 "Inscriptions Diverses de la Numidie et de la Maurétanie Sitifienne", **RecConstantine 24,** s. 139-198.

QUILICI, L., 2003 **"**Il Tempio di Apollo ad Clivum Fundanum sulla Via Appia al Valico di Itri", edt. L. Quilici, S. Quilici Gigli, **Santuari e Luoghi di Culto Nell'Italia Antica**, Atlante Tematico Di Topografia Antica 12, Roma, s. 127-175.

RADT, W., 1998 "Noch ein Arkaischer Löwe in Bergama", **IstMitt 48**, s. 451.

REINACH, S., 1897 **Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine I,** edt. E. Leroux, Paris.

1908 **Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine II-I,** edt. E. Leroux, 2. Baskı, Paris.

1909 **Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine II-II,** edt. E. Leroux, 2. Baskı, Paris.

1913 **Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine IV,** 2. Baskı, Paris.

1920 **Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine III,** edt. E. Leroux, Yeni Baskı, Paris.

1924 **Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine V-I,** edt. E. Leroux, Paris.

1924 **Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine V-II,** edt. E. Leroux, Paris.

	1930	**Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine VI,** E. Leroux, Paris.
RENBERG, G.H.,	2006	Was Incubation Practiced in the Latin West?, **Archiv für Religionsgeschichte 8**, s. 105–147.
RÉVEIL, E. A., DUCHESNE, J.,	1828	**Museum of Painting and Sculpture or Collection of the Principal Pictures Statues and Bas-Reliefs II,** Bossange Barthels and Lowell Yay., Londra.
RIDGWAY, B, S.,	1986	"Musing on the Muses", **Festschrift für Nikolaus Himmelmann: Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik,** edt. Cain Hans Ulrich, Mainz am Rhein 1989, s. 268.
	1990	**Hellenistic Sculpture I, The Styles of ca. 331-200 B.C.**, Bristol Klasik Yay.
RIERA, I.,	1994	"Gli Acquedotti, Id. (a cura di)", **Utilitas Necessaria: Sistemi Idraulici Nell'italia Romana,** Progetto Quarta Dimesione, Milan.
RIETHMULLER, J. W.,	2005	**Asklepios:Kulte und Heiligtümer,** Archäologie und Geschichte Yay., Heidelberg.
ROMANO, I, B.,	2006	**Classical Sculpture: Catalogue of the Cypriot, Greek and Roman Stone Sculpture in the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology**, Philadelpia.
ROMIZZI, L.,	2005	"Fons (Mondo Romano)", **ThesCRA IV,** J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
RUPKE, J.,	2007	"Roman religions – religions of Rome", **A Companion to Roman Religion. Blackwell Companions to the Ancient World**, edt. J. Rüpke, Malden, MA: Wiley.

SAĞIR, E., ALAGÖZ, U., ERYILDIRIM, İ., 2014 "Çağa Roma Hamamı 2013 Yılı Kazı Çalışmaları", **23. MKKS,** Ankara, s. 263-282.

SAĞIR, E., ALAGÖZ, U., 2016 "Çağa Roma Hamamı 2014 Yılı Kazı Çalışmaları, **24. MKKS,** Ankara, s. 43-56.

SCARTH, H.M., 1864 **Aquae Solis or Notices of Roman Bath,** Simpkin, Marshall, Co., Stationers'Hall Court, Londra**.**

SCHATTNER, T, G., 2003 **Munigua: Cuarenta Años de Investigaciones.** Junta de Andalucía, Consejería de Cultura, Sevilla.

SCHEID, J., 1991 "Sanctuaires et thermes sous l'Empire", **Les thermes Romains Actes de la Table Ronde Organisée par l'Ecole Française de Rome (Rome, 11- 12 Kasım 1988),** edt. R. Rebuffat, s. 205–216.

1992 "Épigraphie et sanctuaires guérisseurs en Gaule", **Mélanges de l'École française de Rome,** Antiquité 104-1, s. 25–40.

SMITH, C.J., 2017 "The Aurunci and Sidicini", **The Peoples of Ancient Italy,** edt. G. D. Farney, G. Bradley, De Gruyter Yay., s. 447-460.

SMITH, A. C., PICKUP, S. 2010 **Brill's Companion to Aphrodite,** BRILL, Leiden-Boston.

SODANO, C., 2011 "La valorizzazione dei dei beni culturali. L'Apollo di Vicarello, un'opera restituita al suo territorio", **Kermes Istituzioni e Strutture 83,** s. 41-50.

SOGLIANO, A., 1901 "Regione I. III Pompei: Relazione degli scavi fatti durante il mese di settembre", **NSc,** s. 400-406.

SOMMEREY, K. M., 2008 "Die Chora von Pergamon: Studien zu Grenzen, Siedlungsstruktur und Wirtschaft", **IstMitt 58,** s. 135-170.

SOUTELO, S.G., 2009 "Thermal Spas in the Roman Age an Approximation to the Architectonic Configuration of Baths with Mineral-Medicinal Water in Hispania", **SPA Tagungsband des Internationalen Frontius-Symposiums zur Technik- und Kulturgeschicte der Antiken Thermen,** Aachen, s. 79-86.

2012 "Los Balnearios Romanos en Hispania. Revisión y Puesta al Día de Los Principales Yacimientos Con Aguas Mineromedicinales en España", **ANALES de Arqueología Cordobesa 23-24,** s. 175-200.

2013 "¿De Qué Hablamos Cuando Hablamos de Balnearios Romanos? La Arquitectura Romana en Los Edificios De Baños con Aguas Mineromedicinales en Hispania", **CuPAUAM 39,** s. 123-150.

2014 "Medicine and Spas in the Roman Period: The Role of Doctors in Establishments with Mineral-Medicinal Waters", **Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean World,** edt. D. Michaelides, Oxbow Yay., Oxford, s. 206-216.

2019 "Shall We Go «Ad Aquas»? Putting Roman Healing Spas on the Map", **Espacio, Tiempo y Forma 12, Serie I Prehistoria y Arqueología Revista de la Facultad de Geografía e Historia,** s. 151-189.

SOYAKER, S., NALBANTOĞLU, C. E., KEKEÇ, T., 1999 "1997 Yılı Yortanlı Kurtarma Kazısı", **IX. MKKS,** Ankara, s. 11-20.

TALBERT, R. J. A., 2000 **Barrington Atlas of the Greek and Roman World,** Princeton Üniversitesi Yay., Princeton.

2010 **Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered,** Cambridge Üniversitesi Yay., s. 110.

TOYNBEE, J. M. C., 1996 **Animals in Roman Life and Art ,** John Hopskins Üniversitesi Yay., Baltimore.

VALLANCE, J. T., 1993 "The Medical System of Asclepiades of Bithynia", **ANRW II.37.1,** s. 693–727.

VERMEULE, C. C., 1982 **Greek and Roman Sculpture in America: Mastercpieces in Public Collections in the United States and Canada,**, Kaliforniya Üniversitesi Yay.

VILLARD, L., 1994 "Le bain dans la Médicine Hippocratique", **BCH XXVIII,** edt. R. Ginouvès, A.M. Guimier-Sorbets, J. Jouanna, L. Villard, Ecole Française d'Athènes, Atina, s. 41-60.

VISCONTI, C. L., 1884 **I Monumenti del Museo Torlonia Di Sculture Antiche,** Roma.

YARAŞ, A., 2002a **Bakırçay Havzası'nda Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası-Allianoi,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

2002b "2000 Yılı Allianoi Kazısı", **23. KST I**, Ankara, s. 463-478.

2003 "2001 Allianoi Kazısı", **24. KST II,** Ankara, s. 373-384.

2004a "2002 Yılı Allianoi Kazısı", **25. KST II,** Ankara, s. 217-228.

2004b "Allianoi Nymphesi", **60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu, Festscrift für Fahri Işık zum 60.** Geburstag, edt. T. Korkut, Ege Yayınları, İstanbul, s. 803-815.

2005 "Die Therme Allianoi", **AA 2004**, s. 71-74.

2006a "Wasser in der Heiltherme von Allianoi", **Cura Aquarum in Ephesos XII,** s. 443-452.

2006b "Antik Çağ'da Ilıcalar", **Doğal Şifa Kaplıcalar 2**, s. 26-28.

2006c "Allianoi: Chronique des Fouilles de 2005", **Anatolia Antiqua XIV,** s. 363-367.

2011 "Antik Sağlık Merkezi Allianoi ve Hastanesi'', **Uluslararası Bergama Sempozyumu** (07-09.04.2011 Bergama), İzmir, s. 372-387.

YARAŞ, A., BAYKAN, D., 2005 "2003 Yılı Allianoi Kazısı", **26. KST II,** Ankara, s. 51-62.

2006 "2004 Yılı Allianoi Kazısı", **27. KST II,** Ankara, s. 297-310.

YARAŞ, A., BAYKAN, D., KARACA, E., 2008 "2006 Yılı Allianoi Kazısı'', **29. KST II,** Ankara, s. 71-84.

YEGÜL, F., 2006 **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma,** Homer Kitapevi, İstanbul.

2011 **Roma Dünyasında Yıkanma,** Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ZANOVELLO, P., 1997 **Aqua Atestina, Aqua Patavina: Sorgenti e Acquedotti Romani nel Territorio dei Colli Euganei,** Zielo Yay., Padova.

WALMSLEY, A.G., MACUMBER, P.G., EDWARDS, P.C., BOURKE, S.J., WATSON, P.M., 1993 "The Eleventh and Twelfth Seasons of Excavation at Pella (Tabaqat Fahl) 1989–1990", **ADAJ 37,** Amman, s. 165–231.

WAMSLEY, A.G., 1992 "Archaeology in Jordan: Pella", **AJA 96-3**, s. 539–541.

WARING, G. A., 1983 **Thermal Springs of the United States and Other Countries of the World A Summary,** Geological Survey Professional Paper 492, 3. Basım, Washington.

WEBER, T., 1997 "Thermal Springs, Medical Supply and Healing Cults in Roman-Byzantine Jordan", **Studies in the History and Archaeology of Jordan, VI,** edt. G. Bisheh, M. Zaghloul, I. Kehrberg, Department of Antiquities, Amman, Ürdün, s. 331–338.

WILSON, C.W., 1895 **Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia,** John Murray Yay., Londra.

LEVHALAR

LEVHA - I

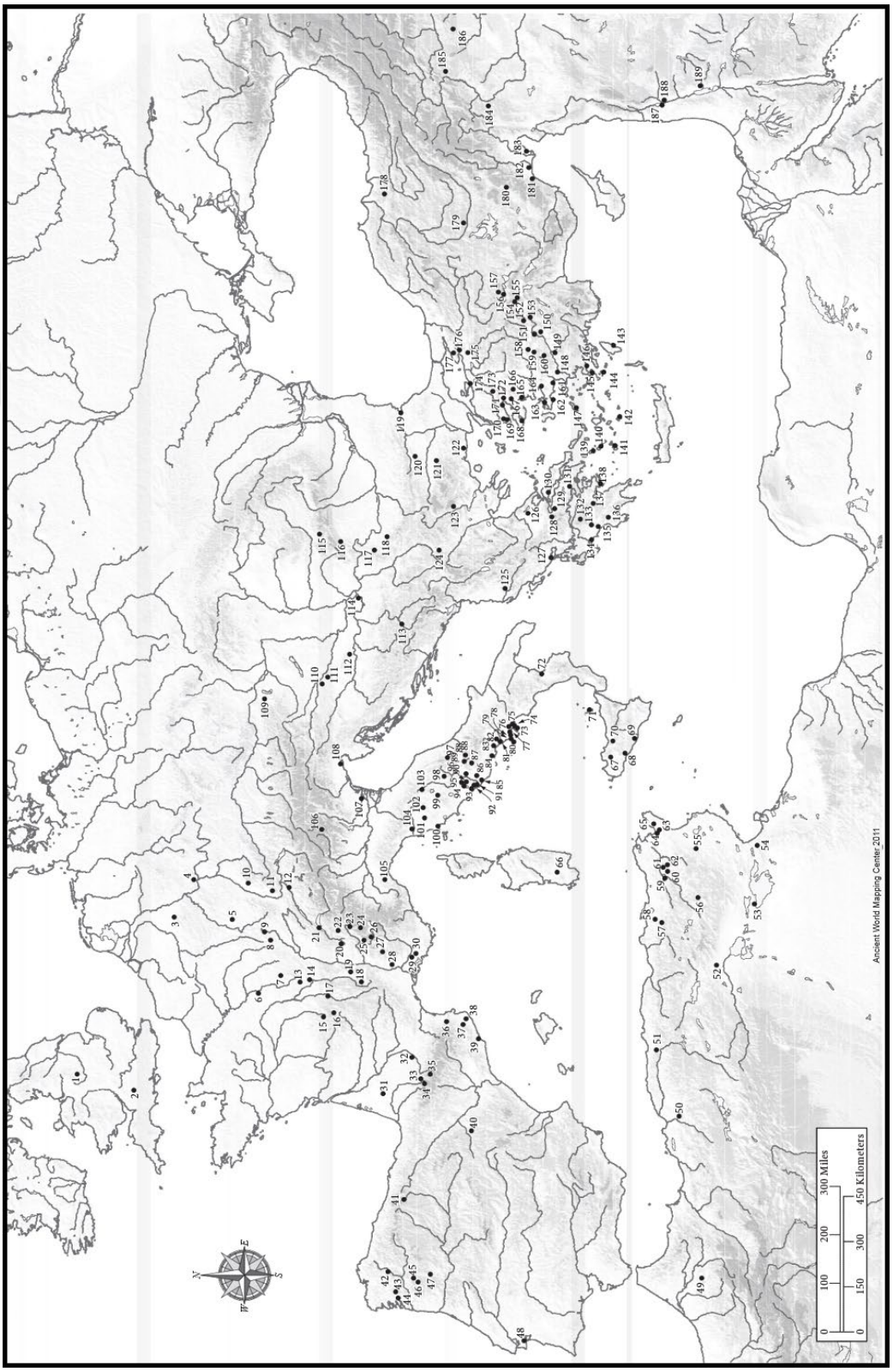

Roma İmparatorluk Sınırları İçerisindeki Kaplıcaların Genel Görünümü

LEVHA - II

1. Aquae Arnemetiae
2. Aquae Sulis
3. Aquae Granni
4. Aquae Mattiacorum
5. Divodurum
6. Montbouy
7. Alesia
8. Balesmes-sur-Marne
9. Bourbonne-les-Bains
10. Aquae Aureliae
11. Badenweiler
12. Aquae Helveticae
13. Aquae Nisincii
14. Aquae Bormonis
15. Aquae Neri
16. Evaunum
17. Aquae Calidae
18. Aquae Segetae
19. Saint-Galmier
20. Aquae
21. Divonne-les-Bains
22. Menthon-Saint-Bernard
23. Brides-les-Bains
24. Salins-les-Thermes
25. Saint-Martin-d'Uriage
26. La Motte-Saint-Martin
27. Aix-en-Diois
28. Allan
29. Aquae Sextiae Salluviorum
30. Aquae Griselicae
31. Aquae Tarbellicae
32. Aquae Siccae
33. Aquae Convenarum
34. Vicus Aquensis
35. Aquae Onesiorum
36. Amélie-les-Bains
37. Aquae Voconiae
38. Aquae Calidae
39. Aquae Calidae
40. Aquae Bilbitanorum
41. Fons Tamarici
42. Aquae Quinti(n)ae
43. Aquae Calidae
44. Aquae Celenae
45. Aquae Quarquernae
46. Aquae Originae
47. Aquae Flaviae
48. Aquabona
49. Aquae Dacicae
50. Aquae Sirenses
51. Aquae Calidae
52. Aquae Herculis
53. Aquae
54. Aquae Tacapitanae
55. Aquae Regiae
56. Aquae Caesaris
57. Aquae Flavianae
58. Aquae Thibilitanae
59. Ad Aquas
60. Aquae Aptuccensium
61. Aquae Traianae
62. Aquae
63. Ad Aquas
64. Aquae Persianae/Naro
65. Aquae Carpitanae
66. Aquae Calidae Neapolitanum
67. Aquae Segestanae
68. Aquae Larodes/Thermae Selinuntae
69. Akragas
70. Thermae Himeraeae
71. Lipari Island
72. Krathis/Sybaris
73. Surrentum
74. Stabiae
75. Aquae Vescinae
76. Mons Dianae Tifatinae
77. Neapolis
78. Puteoli
79. Baiae
80. Aenaria
81. Aquae Sinuessanae
82. Teanum Sidicinum
83. Castelforte
84. Aquae Neptuniae
85. Ad Aquas Salvias
86. Aquae Albulae
87. Simbruinum
88. Aquae Septem
89. Aquae Cutiliae
90. Aquae Labanae
91. Aquae Tauri
92. Aquae Caeretanae
93. Aquae Apollinares
94. Aquae Apollinares Novae
95. Aqua Viva
96. Aquae Passeris
97. Ad Aquas
98. Fons Clitumni
99. Fontes Clusinae
100. Aquae Populoniae
101. Aquae Volaterranae
102. Aquae Senanae
103. Bagno di Romagna
104. Aquae Pisanae
105. Aquae Statiellae
106. Aquae Bormiae
107. Aquae Aponi
108. Fons Timavi
109. Aquae Pannoniae
110. Aqua Viva
111. Aquae Iasae
112. Aquae Balissae
113. Aquae S(. . .)
114. Aquae Bassianae
115. Aquae
116. Ad Mediam
117. Brestovacka Banja
118. Ad Aquas
119. Aquae Calidae
120. Augusta Traiana
121. Haskovo bani
122. Linos (?)
123. Scaptopara
124. Aquae
125. Nymphaion
126. Krannon
127. Actium/Nicopolis
128. Hypata
129. Thermopylae
130. Aidepsos
131. Thespiai
132. Kynaitha
133. Thelpousa
134. Kyllene
135. Alpheios river
136. Phigaleia
137. Kenchreai
138. Hermione
139. Kythnos
140. Seriphos
141. Melos
142. Thera
143. Lindos
144. Nisyros
145. Kos
146. Salmacis
147. Ikaros
148. Magnesia
149. Tralles
150. Colossae
151. Hierapolis (Pamukkale)
152. Sebaste
153. Apamea
154. Eukarpia
155. Hierapolis
156. Aquae Ger . . .
157. Leontos Kome
158. Thermae Theseos
159. Karoura
160. Philadelphia-Neocaesarea
161. Lebedos
162. Teos
163. Erythrae
164. Smyrna
165. Atarneus
166. Pergamum
167. Perperene
168. Mytilene on Lesbos
169. Larisa
170. Alexandria in Troad
171. Antandros
172. Thebe
173. Pionia
174. Cyzicus
175. Prusa ad Olympum
176. Kios
177. Pythia Therma
178. Thermae Phazemoniton
179. Aquae Saravenae
180. Tyana/Colonia AureliaAntoniniana
181. Soloi/Pompeiopolis
182. Tarsus
183. Aegae
184. Aquae
185. Abarne
186. Aquae Frigidae
187. Hammath/Ammathous
188. Hamat Gader
189. Kallirhoe

Harita Üzerinde Gösterilen (Lev. I) Kaplıcaların Listesi

LEVHA – III

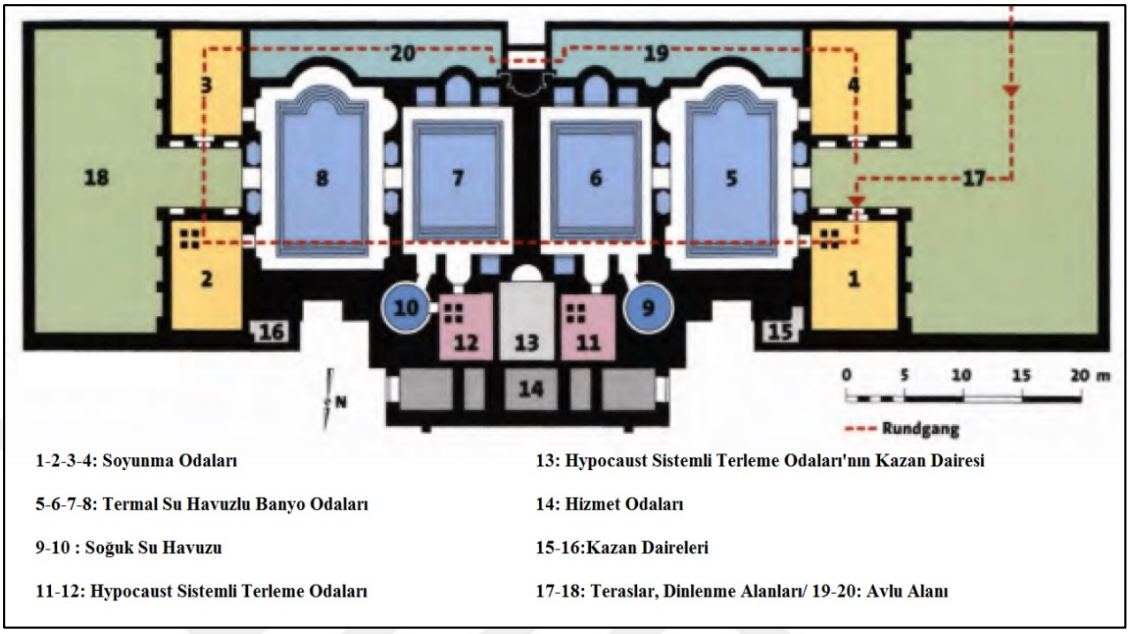

a) Badenweiler Kompleksinin Genel Planı ve Bölümleri

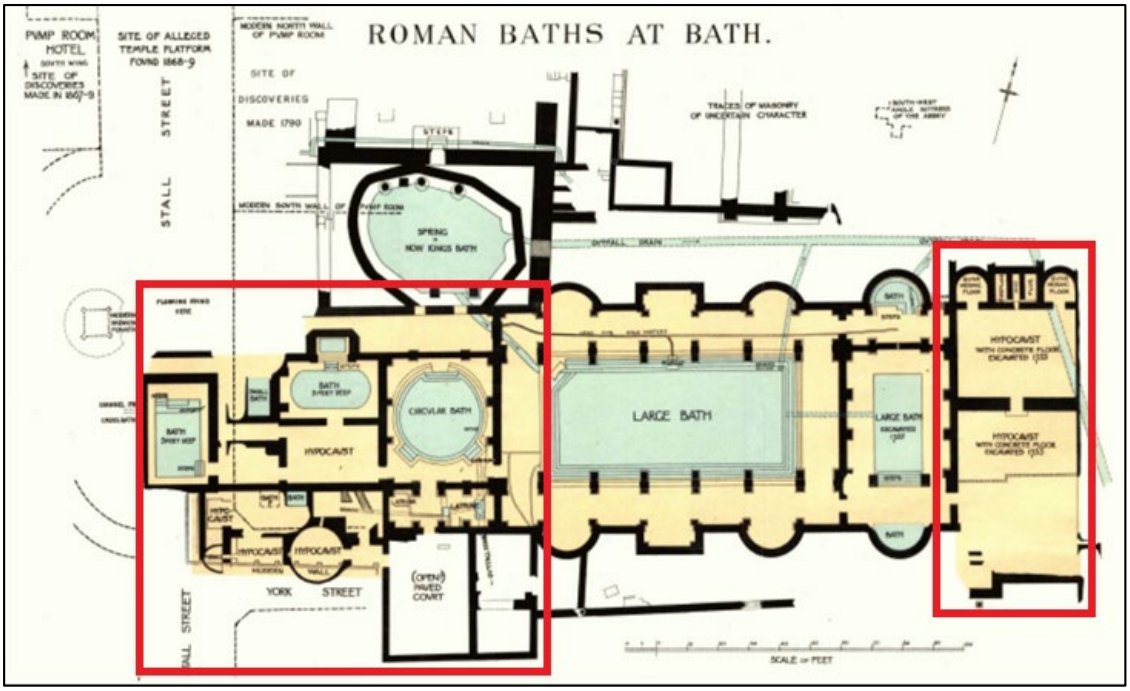

b) Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Kaplıca Kompleksinin Genel Planı ve Hypocaustlu Bölümleri

LEVHA – IV

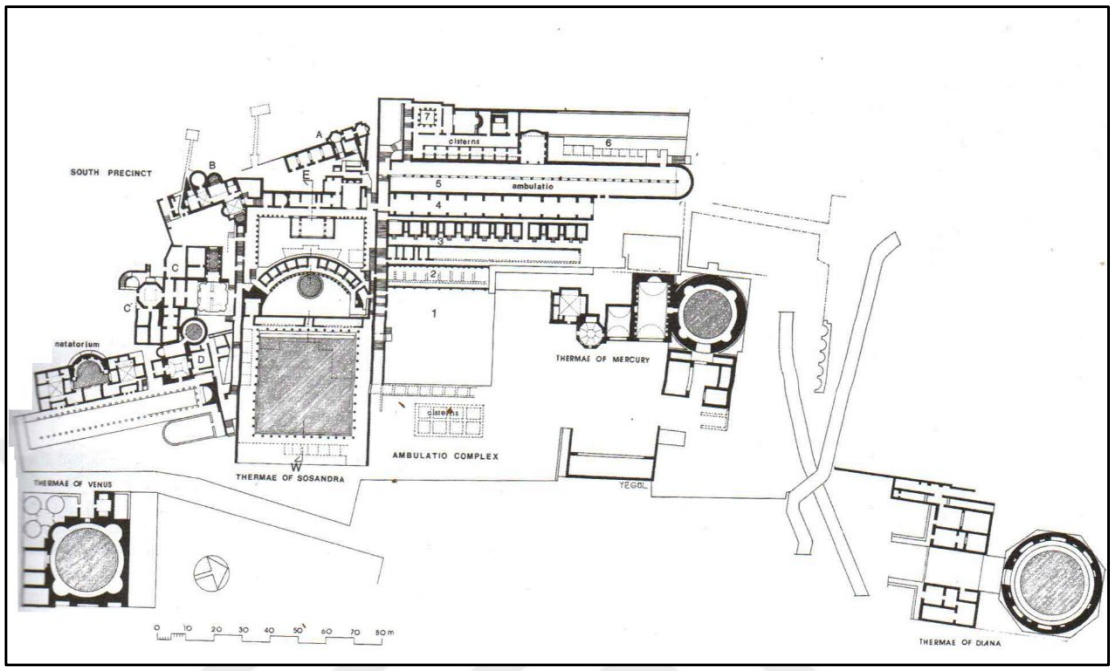

a) Baiae Plan

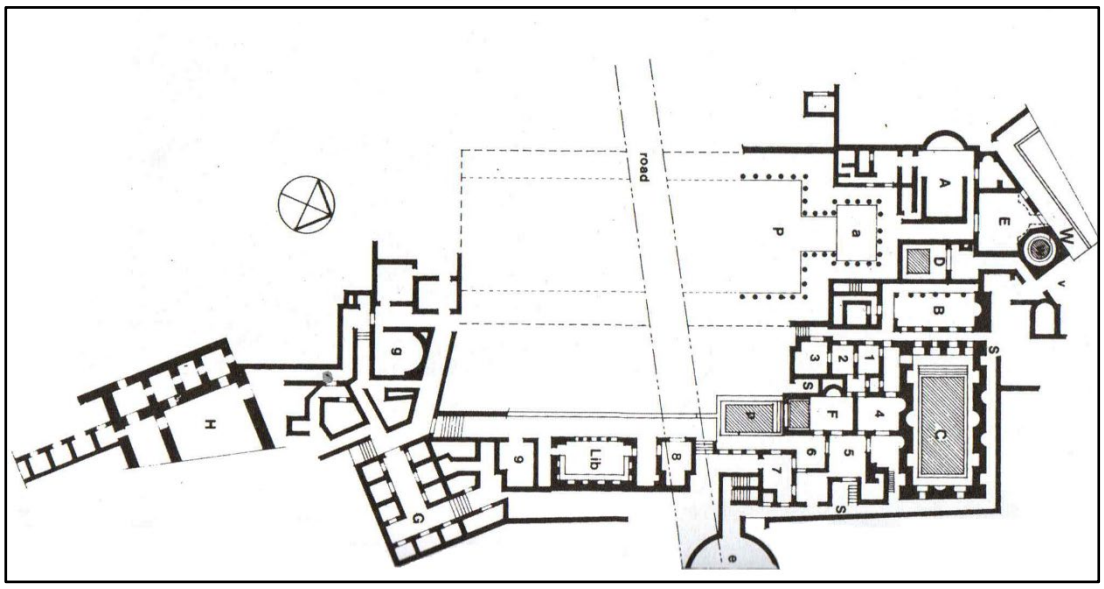

b) Terme Taurine (Aquae Tauri) Termal Hamamları Plan

LEVHA – V

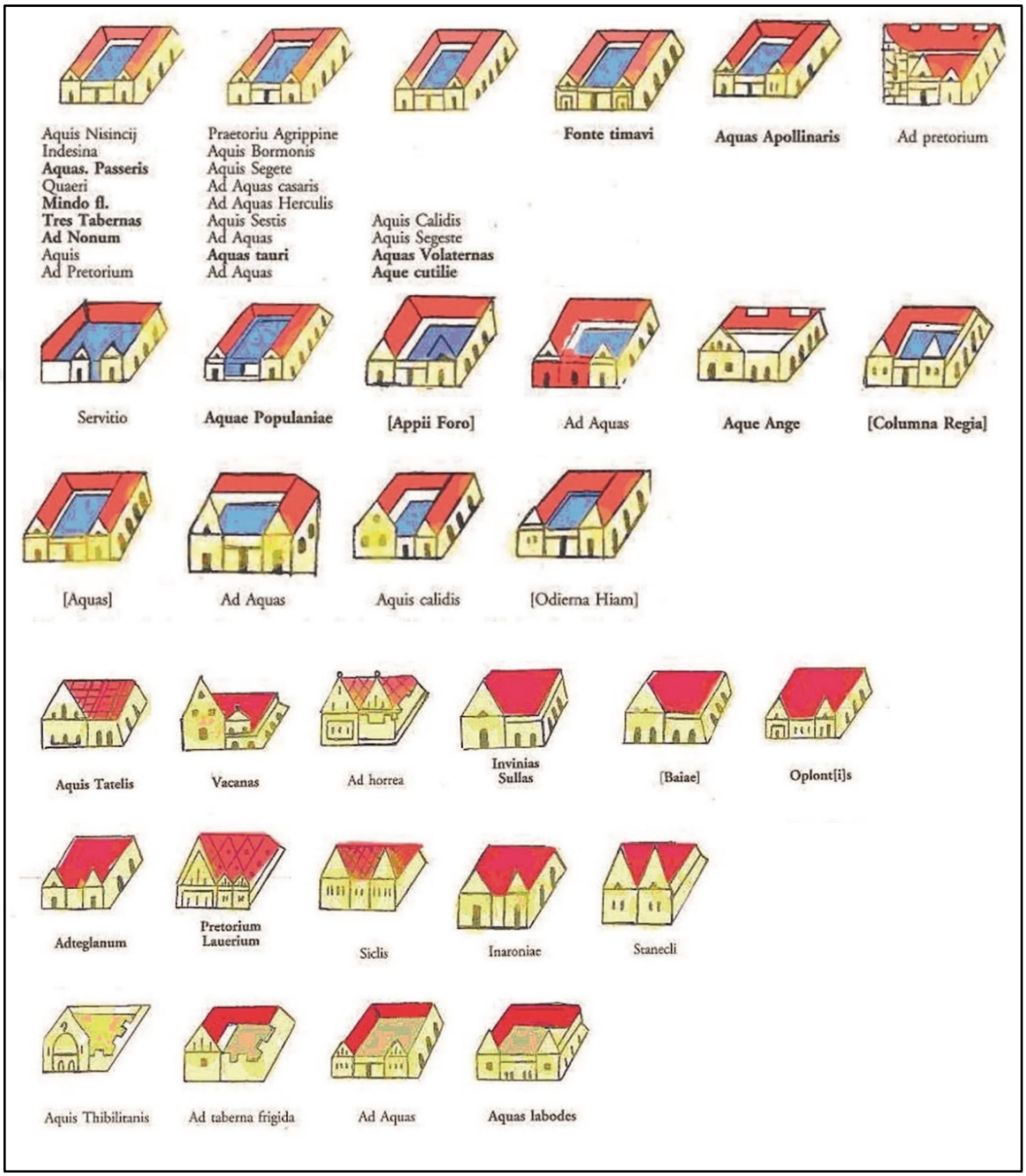

Tabula Peutingeriana'da Kaplıcaları Gösteren Semboller

	Aquae (Kaplıca)	Ad	Sembol	Segment Nu.	Konum	Barington A.
1	Ad Aqvas	x	**C28**	3C5	Tunus	*Ad Aquas*-32 B3
2	Adaqvas	x	-	4B3	İtalya	*Ad Aquas*-42 E3
3	Adaqvas	x	**C22**	5C1	Tunus	*Ad Aquas*-32 F3
4	Adaqvas	x	**C29**	6A5	Romanya	*Aquae*-21 E4
5	Ad aqvas	x	**C18**	5C3	Tunus	*Aquae Tacapitanae*-35 B1
6	Adaqvas	x	**C29**	6A5	Romanya	*Aquae*-21 E4
7	Adaqvas Albvlas	x	-	4B5	İtalya	*Aquae Albulae*-43 C2
8	Ad Aqvas Casaris	x	**C2**	3C4	Cezayir	*Ad Aquae Caesaris*-33 A2
9	Ad Aqvas Hercvlis	x	**C2**	3C1	Cezayir	*Ad Aquas Herculis*-34 D2
10	Aqve Popvlanie	x	**C17**	3B2	İtalya	*Aquae Populoniae*-41
11	Aqvas Apollinaris	x	**C9**	4B3	İtalya	*Aquae Apollinares*-42 C4
12	Aqvas Aravenas	x	-	9B1	Türkiye	*Aquae Saravenae*-63 E2
13	Aqvas Labodes	x	**C25**	6C1	İtalya	*Thermae Selinuntinae/Aquae Larodes*-47 C3
14	Aqvas Passaras	x	**C1**	4B1	İtalya	*Aquae Passeris*-42 C4
15	Aqvas Regias	x	-	5C1	Tunus	*Aquae Regiae*-33 E1
16	Aqvas Tavri	x	**C2**	4B3	İtalya	*Aquae Tauri*-42 B4
17	Aqvas Volaternas	x	**C3**	3B2	İtalya	-
18	Aqva Viva	x	-	4A3	Hırvatistan	*Aqua Viva*- 20 D3
19	Aqva Viva	x	**C34**	4B4	İtalya	*Aqua Viva*-42 C4
20	Aqve Ange	x	**C26**	6B1	İtalya	*Aque Ange*-46
21	Aqve Cvtillie	x	x	4B4		
22	Aqvis	x	**C1**	4C3	Tunus	*Aquae?*-32 D4
23	Aqvis	x	**C33**	1B1	İspanya	*Aquae Converanum*-25 F2
24	Aqvis Bormonis	x	**C2**	1B4	Fransa	*Aquae Bormonis?*-18 A3
25	Aqvis Calidis	x	**C3**	1B4	Fransa	*Aquae Calidae*-14 I2
26	Aqvis Calidis	x	**C30**	7B4	Bulgaristan	*Aquae Calidae*-22 E6
27	Aqvis Calidis	x	**C1**	9B2	Türkiye	*Aquae Calidae*-66 F1
28	Aqvis Neri	x	-	1B3	Fransa	*Aquae Neri/Neriomagus*-14 H2
29	Aqvis Nisincii	x	**C1**	1B4	Fransa	*Alisincum/Aquae Nisincii*-18
30	Aqvis Segeste	x	**C3**	1A4	Fransa	-
31	Aqvis Segete	x	**C2**	1B5	Fransa	*Aquae Segetae*-17 C2
32	Aqvis Tatelis	x	**C4**	2B4	İtalya	*Aquae Statiellae*-39 C4
33	Aqvis Thibilitanis	x	**C5**	3C1	Cezayir	*Aquae Thibilitanae*-31 G4
34	Aqve Frigide	x	-	10B4	Türkiye	*Meiacarire/Aquae Frigidae*-89 C3
35	Dissio Aqva Amara	x	-	6C5	Libya	*Dissio Aqua Amara*-35

Tabula Peutingeriana'da Bulunan Aquae İsimlerinin Sembol ve Adlarının Segment Numaraları ile Tespiti, Bulunduğu Ülke ve Barrington Atlas'daki Konumları

LEVHA – VII

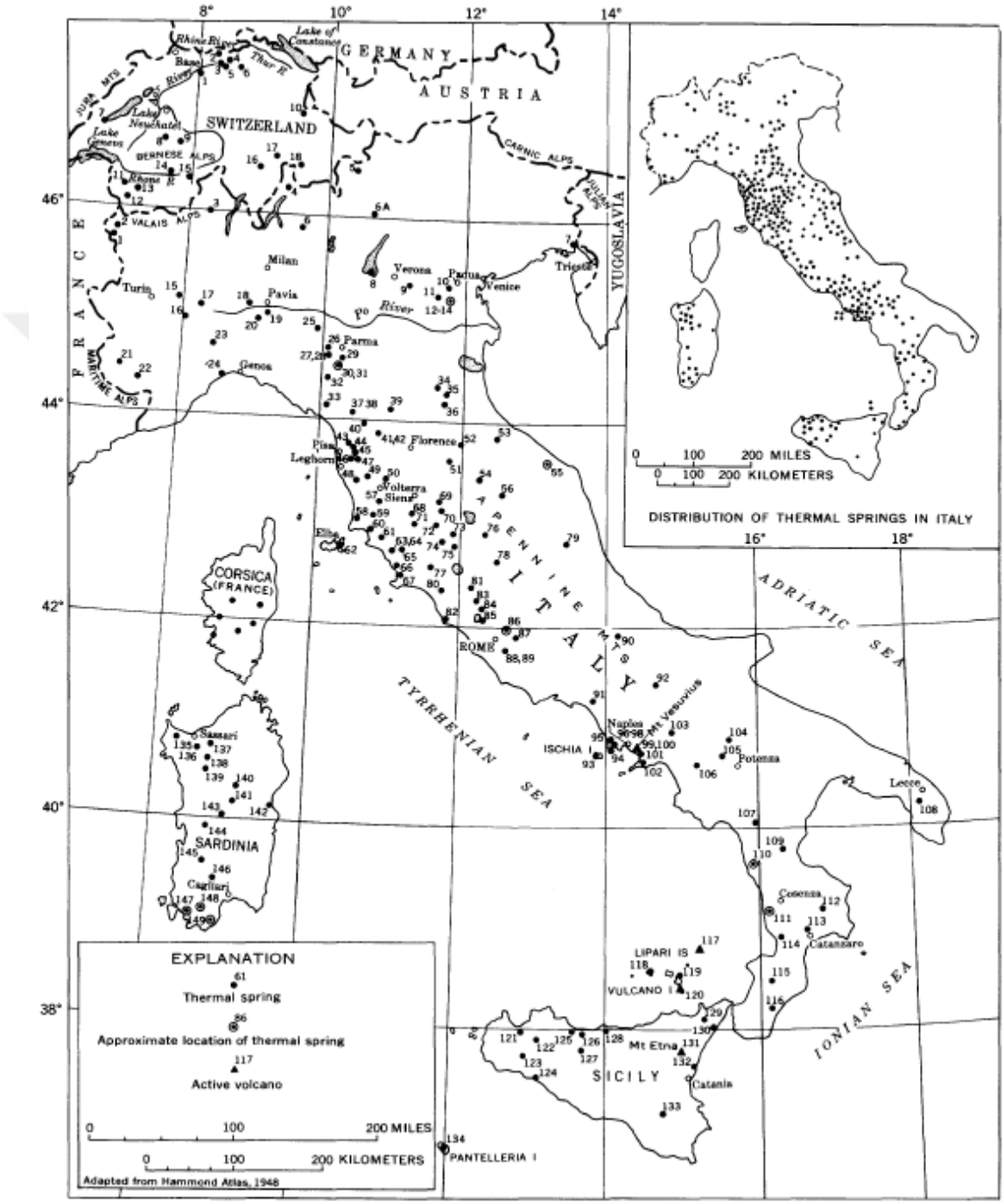

İtalya'da Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası

LEVHA – VIII

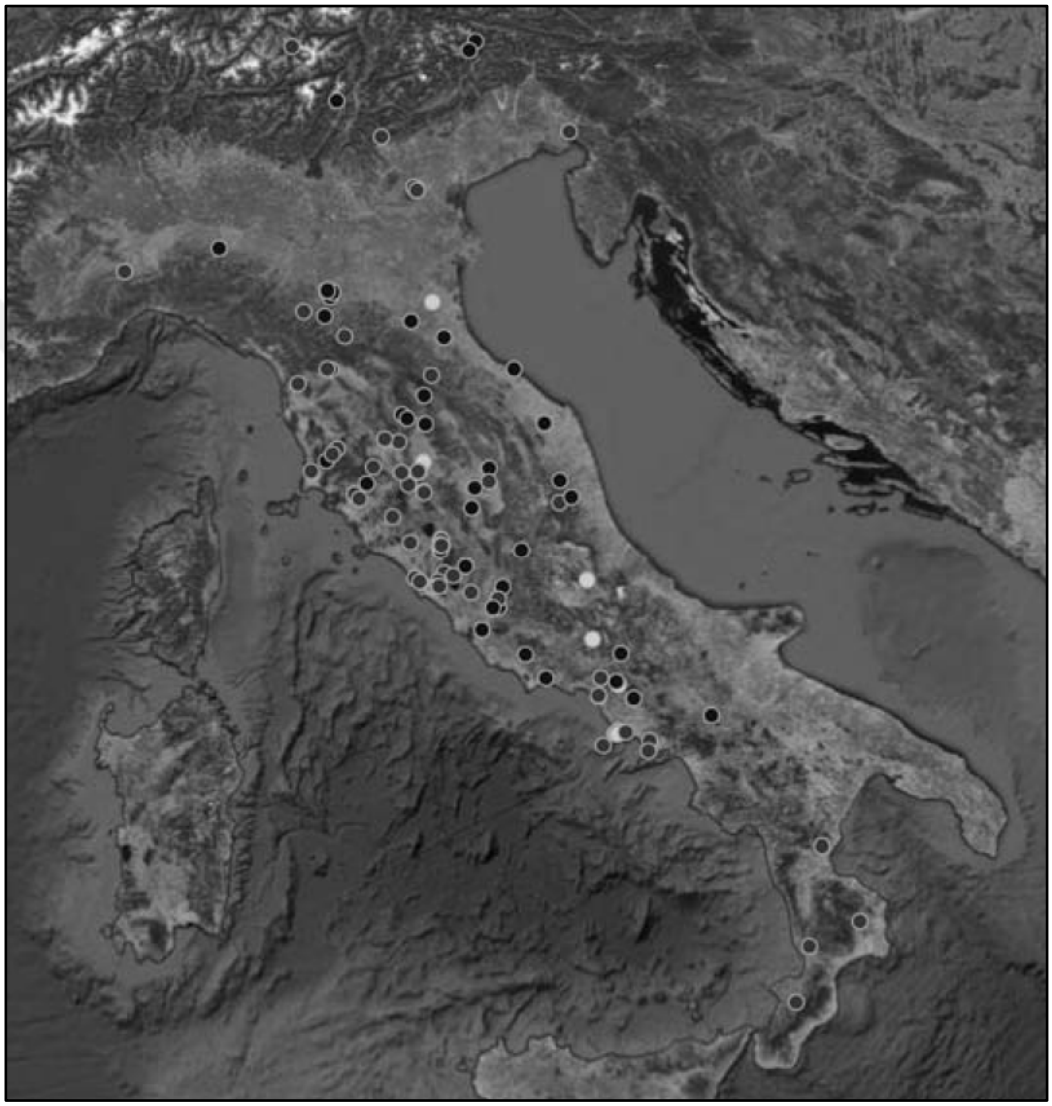

İtalya’da Tespit Edilen Roma Dönemi Kaplıca ve Yapı Kalıntıları

LEVHA – IX

Agnano (Thermae Alinarum) Konumu

LEVHA – X

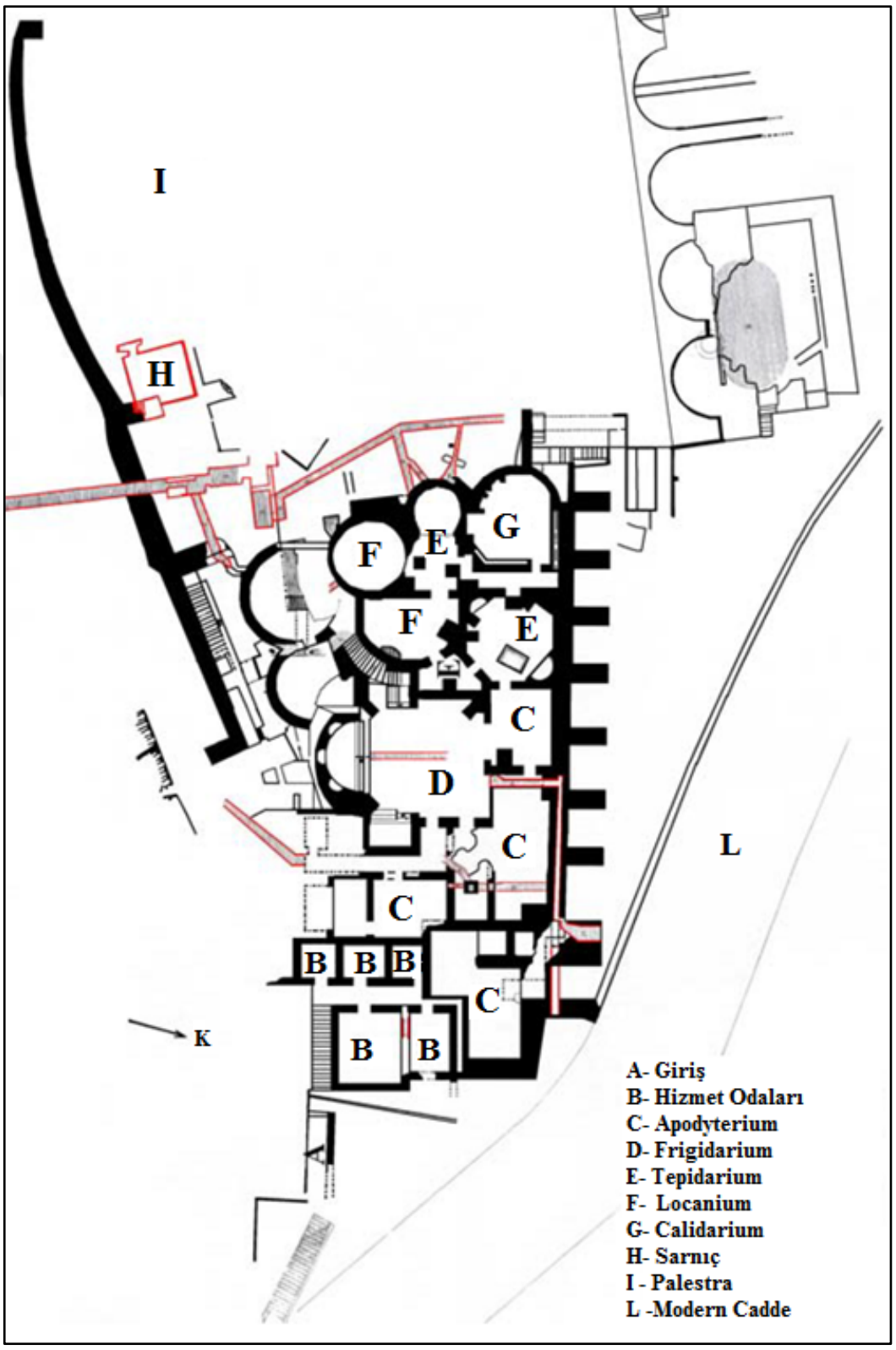

Agnano (Thermae Alinarum) Plan

LEVHA – XI

a) Louvre Müzesi'nde Sergilenen "Zırhlı Venüs" Heykeli

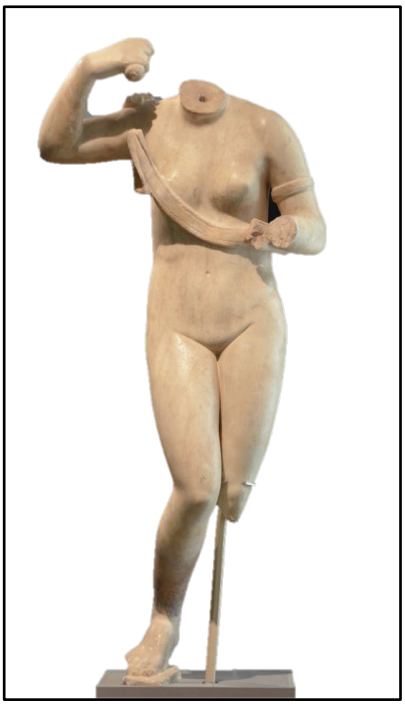

b) Nea Pafos, Theseus Villasında Bulunan "Zırhlı Venüs" Heykeli

LEVHA – XII

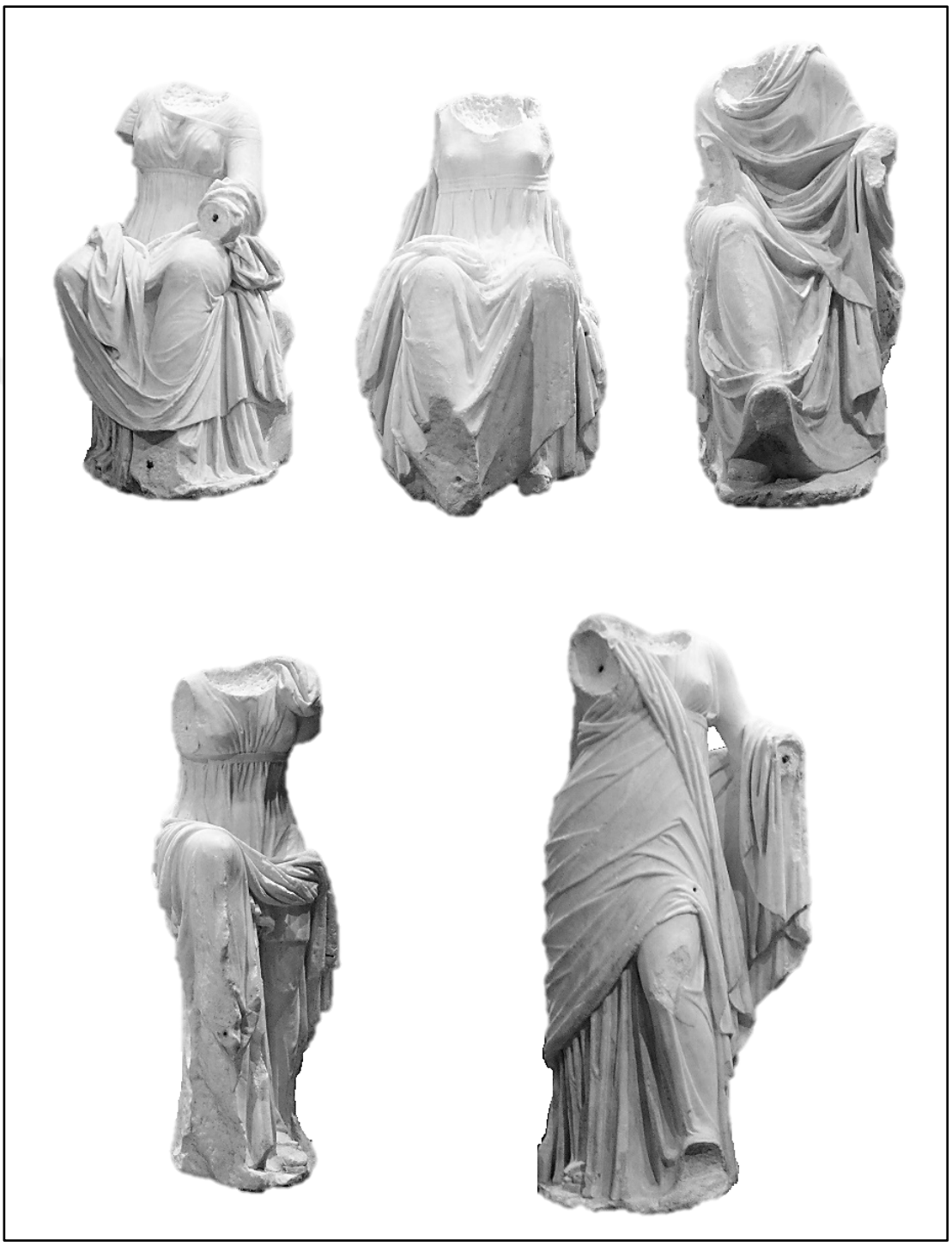

Frankfurt'taki Liebieghaus Müzesi İçin Agnano Termal Kompleksi'nde Bulunan "Muse Di Agnano" Adı Verilmiş Beş Adet "Musa" Heykeli

LEVHA – XIII

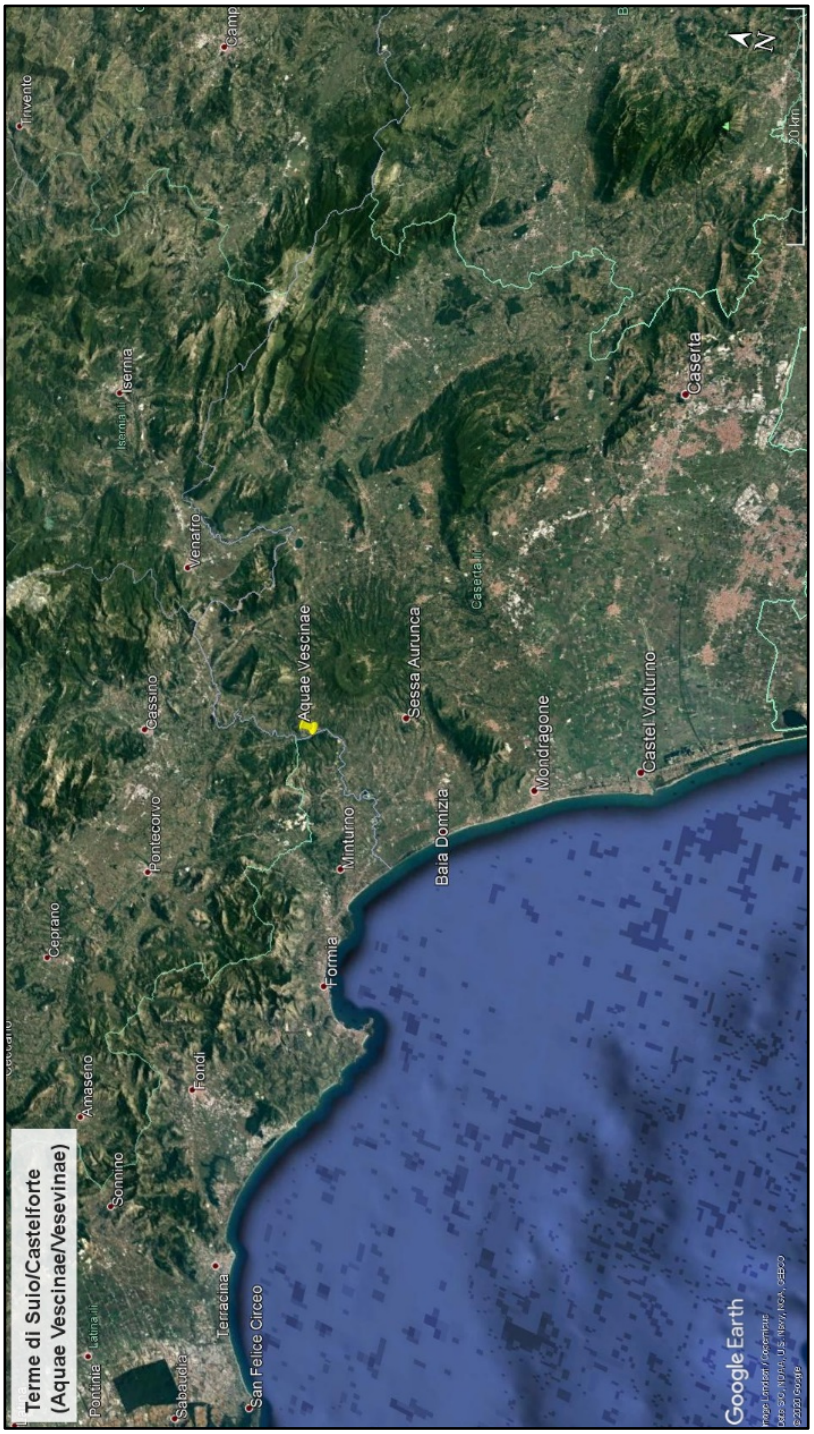

Terme di Suio / Castelforte (Aquae Vescinae / Vesevinae) Konumu

LEVHA – XIV

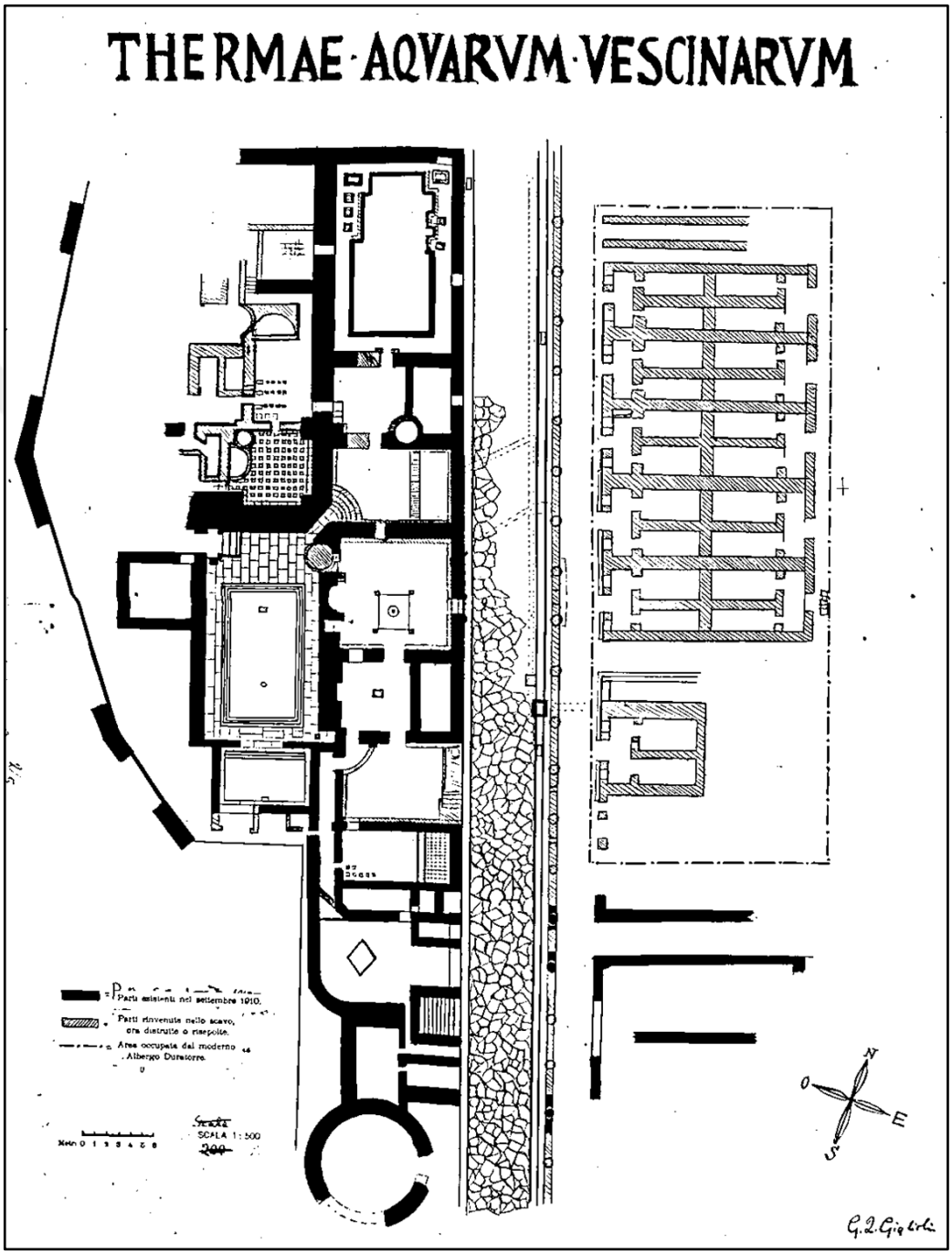

Terme di Suio / Castelforte (Aquae Vescinae / Vesevinae) Plan

LEVHA – XV

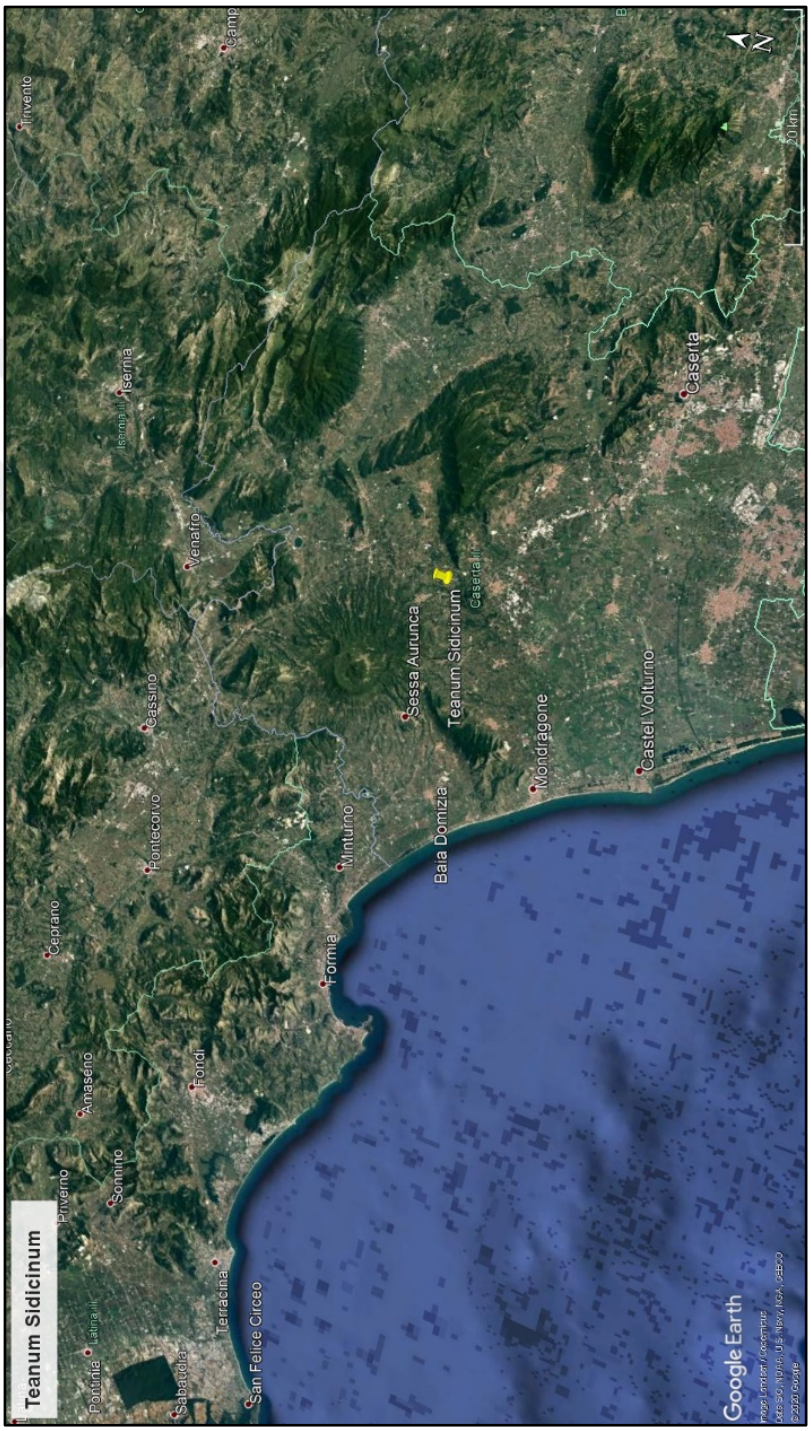

Teanum Sidicinum Konumu

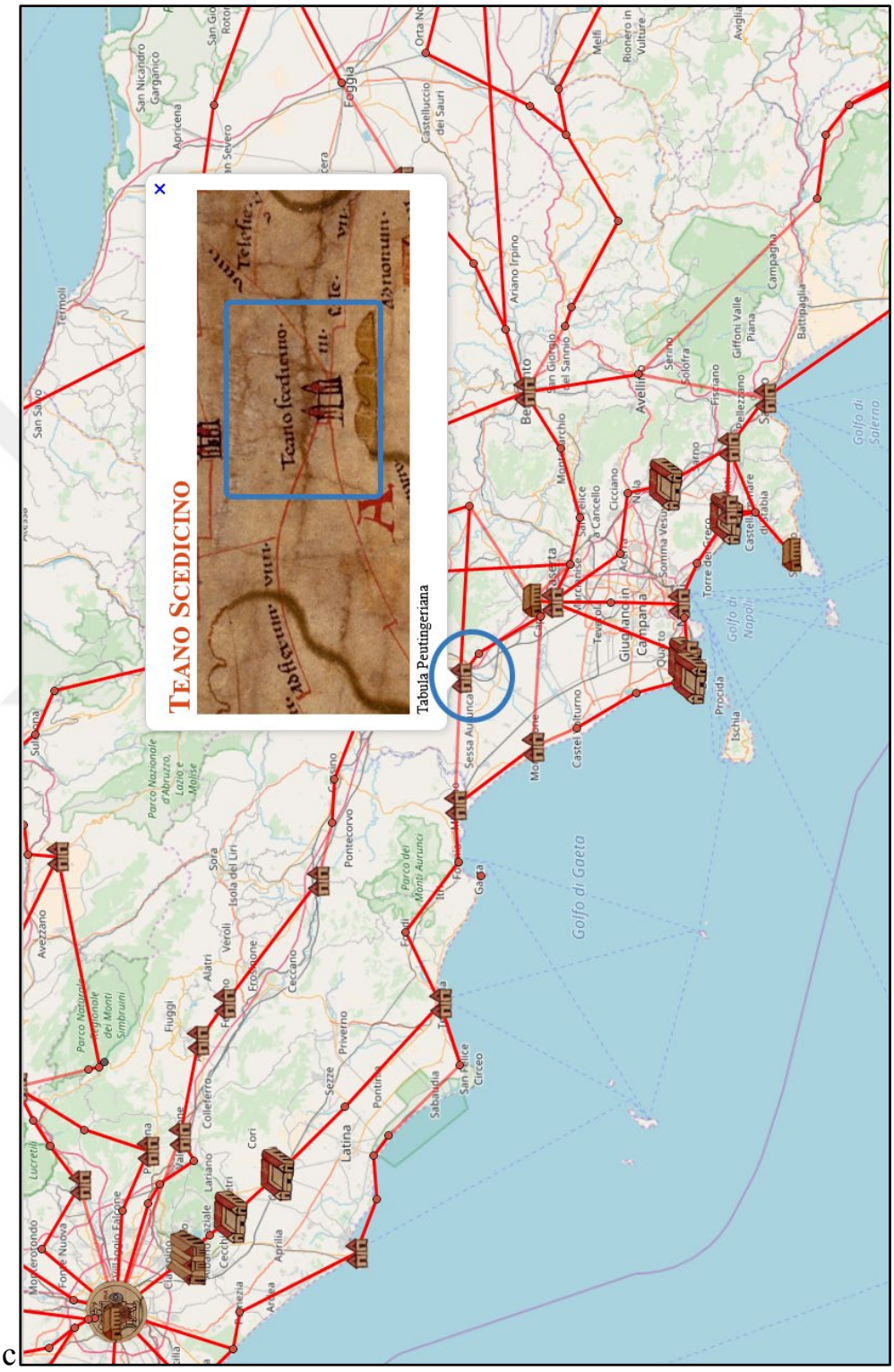

c

Teanum Sidicinum'un Tabula Peutingeriana'daki Konumu

LEVHA – XVII

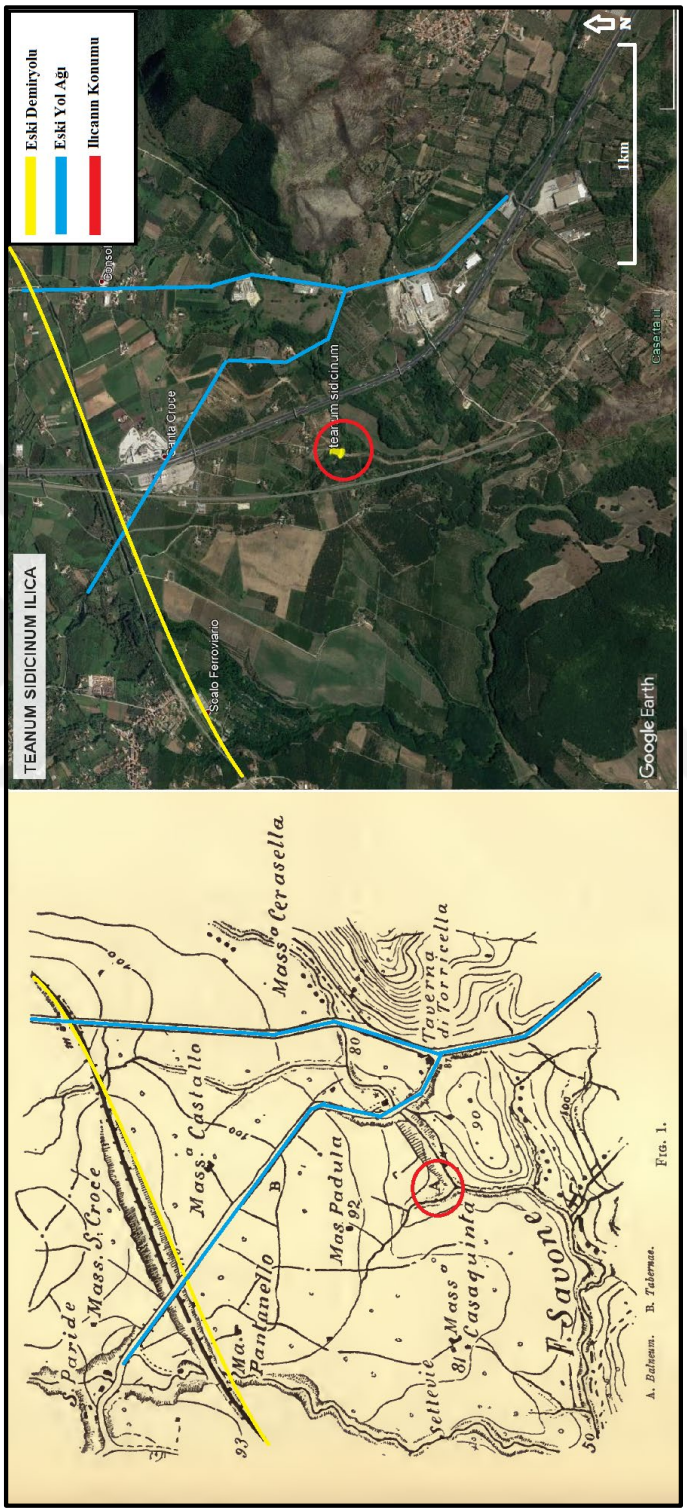

Teanum Sidicinum Kaplıcasının Gabrici Haritası ve Google Earth Haritasının Konum Olarak Karşılaştırılması

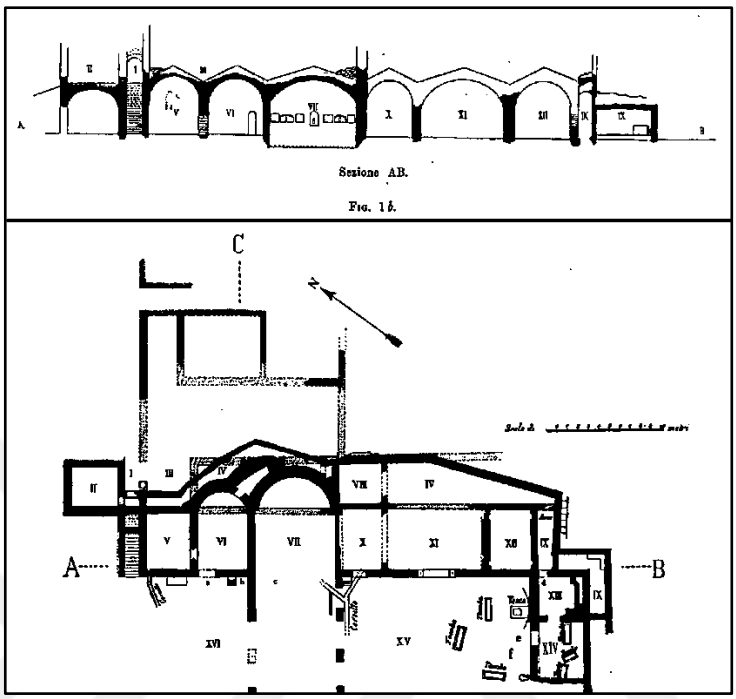

a) Teanum Sidicinum: Kaplıcanın Kuzeydoğu Bölümünün Planı ve A-B Kesiti

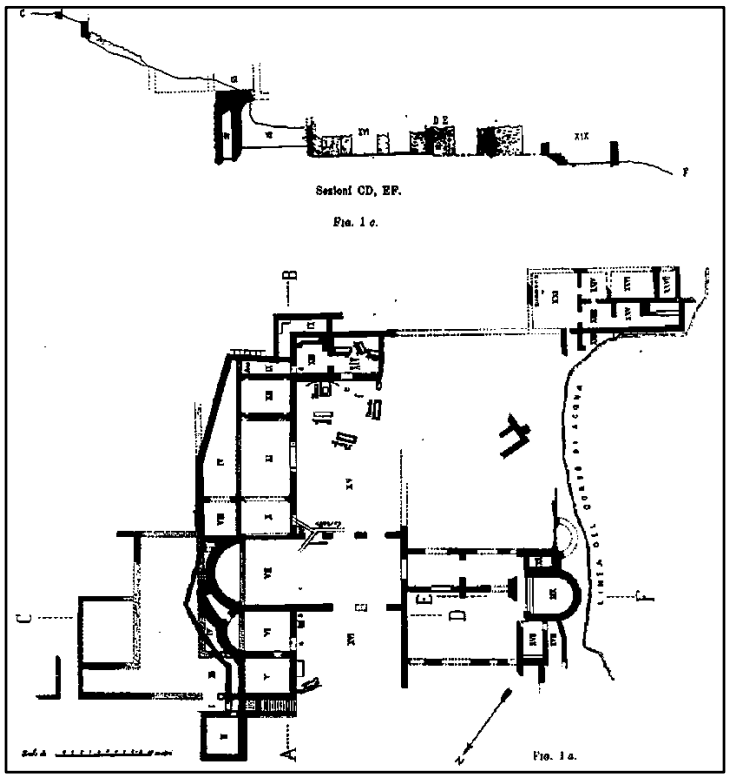

b) Teanum Sidicinum: Kaplıcanın Genel Planı ve C-F Kesiti

LEVHA – XIX

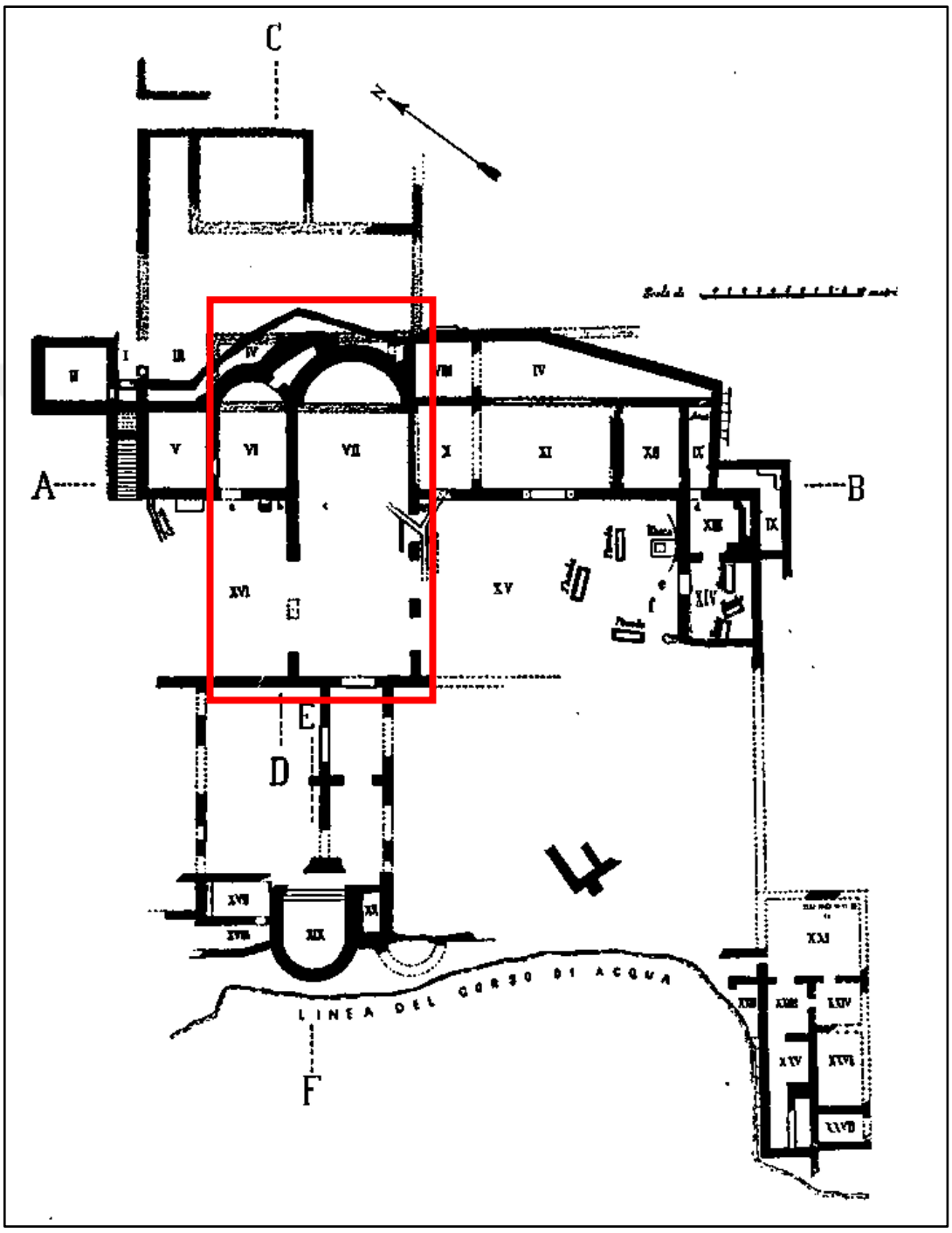

Teanum Sidicinum: Kaplıcanın Genel Planı ve VII-VI Numaralı Bölümü

LEVHA – XX

a) Teanum Sidicinum: Kaplıcanın VII-VI Numaralı Bölümü

b) Teanum Sidicinum: Kaplıcanın VII-VI Numaralı Bölümü

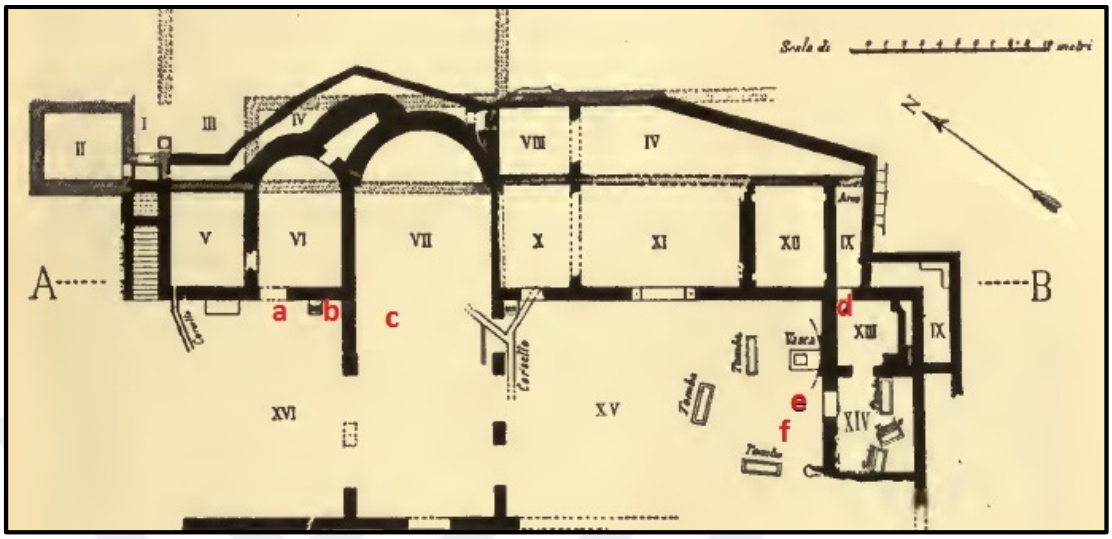

a) Teanum Sidicinum: Heykellerin Bulunduğu Yerleri Gösteren Plan Detayı

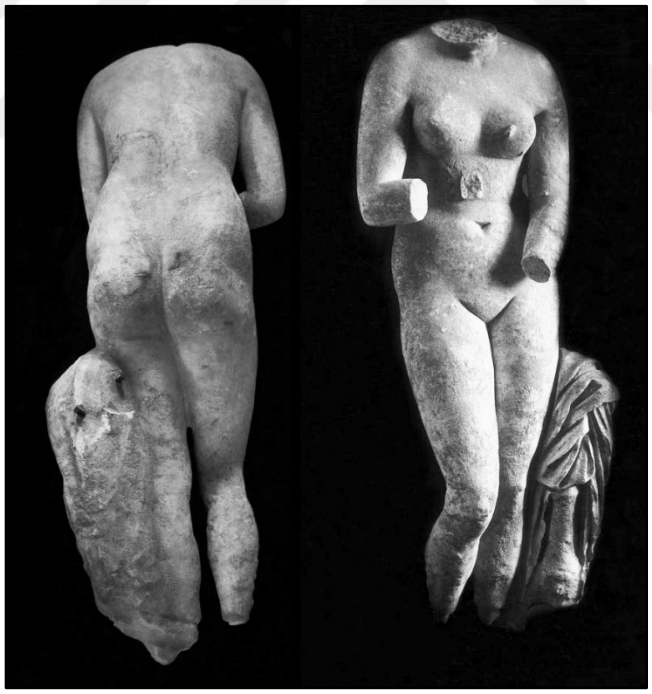

b) Kaplıcanın XVI Bölümü'nde Planda "B" İle İşaretli Yerde Bulunan Venüs Heykelinin Arka ve Ön Cephe Detayı

LEVHA – XXII

Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Konumu

LEVHA – XXIII

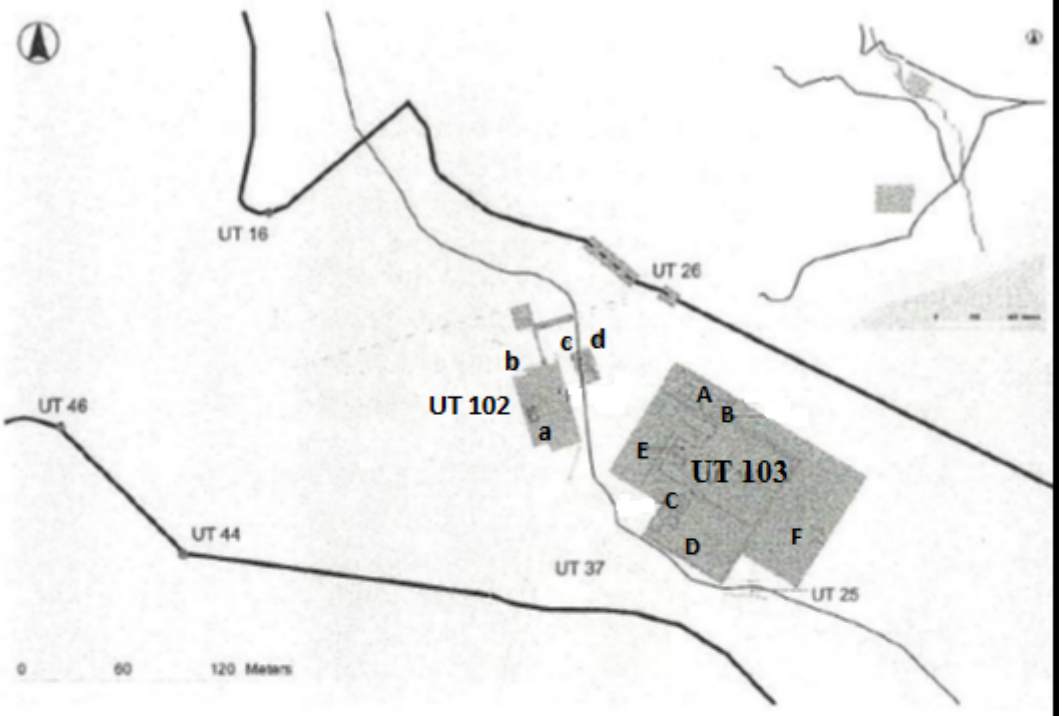

Bagni Di Vicarello Ilıcasının Roma Dönemi Kalıntıları

UT 102
a) Kaynak ve basamaklı havuz.
b) Tuğla duvar kalıntıları.
c) Tuğla duvar, mozaikli zemin.
d) Kanalizasyon.

UT 103
A) Apollon Nymphaeum Salonu.
B) Apollon Nymphaeum'u.
C-E) Tuğla kemer ve niş çıkıntıları.
D) Tuğla çevre duvarları.
F)Tonozlu oda kalıntıları.

Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Plan

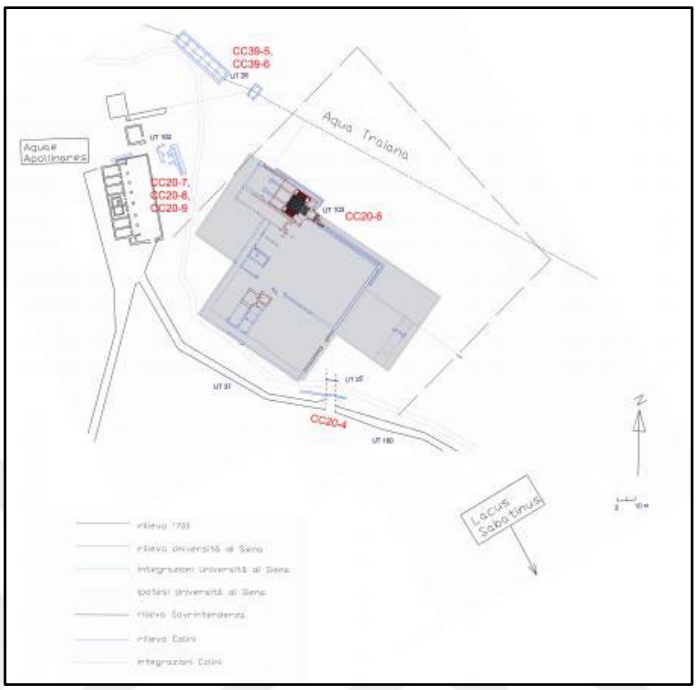

a) Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Planı

b) Bagni de Vicarello (Aquae Apollinares Novae) Sıcak Su Kaynağı Sondaj Buluntularının Bir Kısmı

LEVHA – XXV

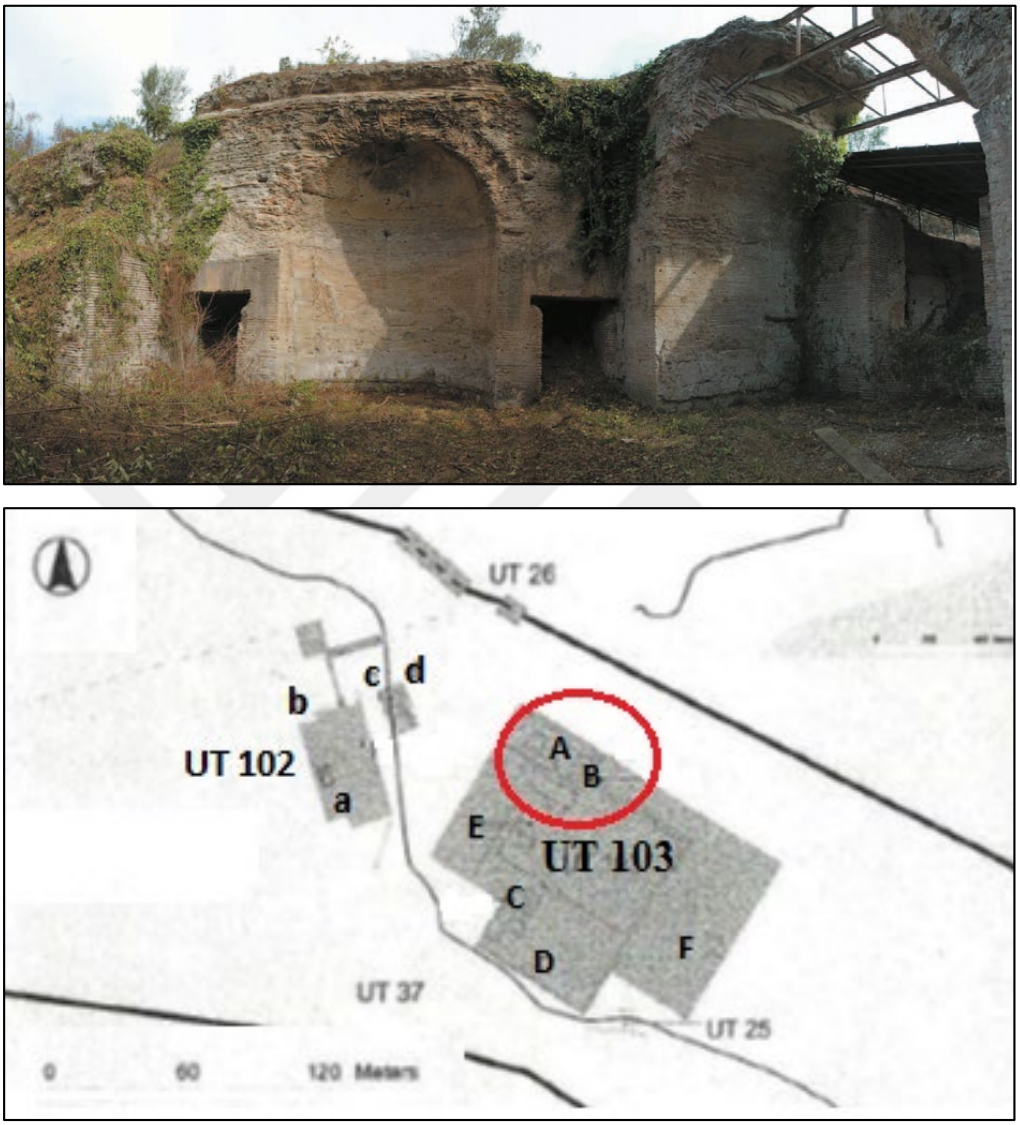

Apollo Heykelinin Sergilendiği Alan Olarak Düşünülen Niş ve Plandaki Konumu

LEVHA – XXVI

Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Konumu

LEVHA – XXVII

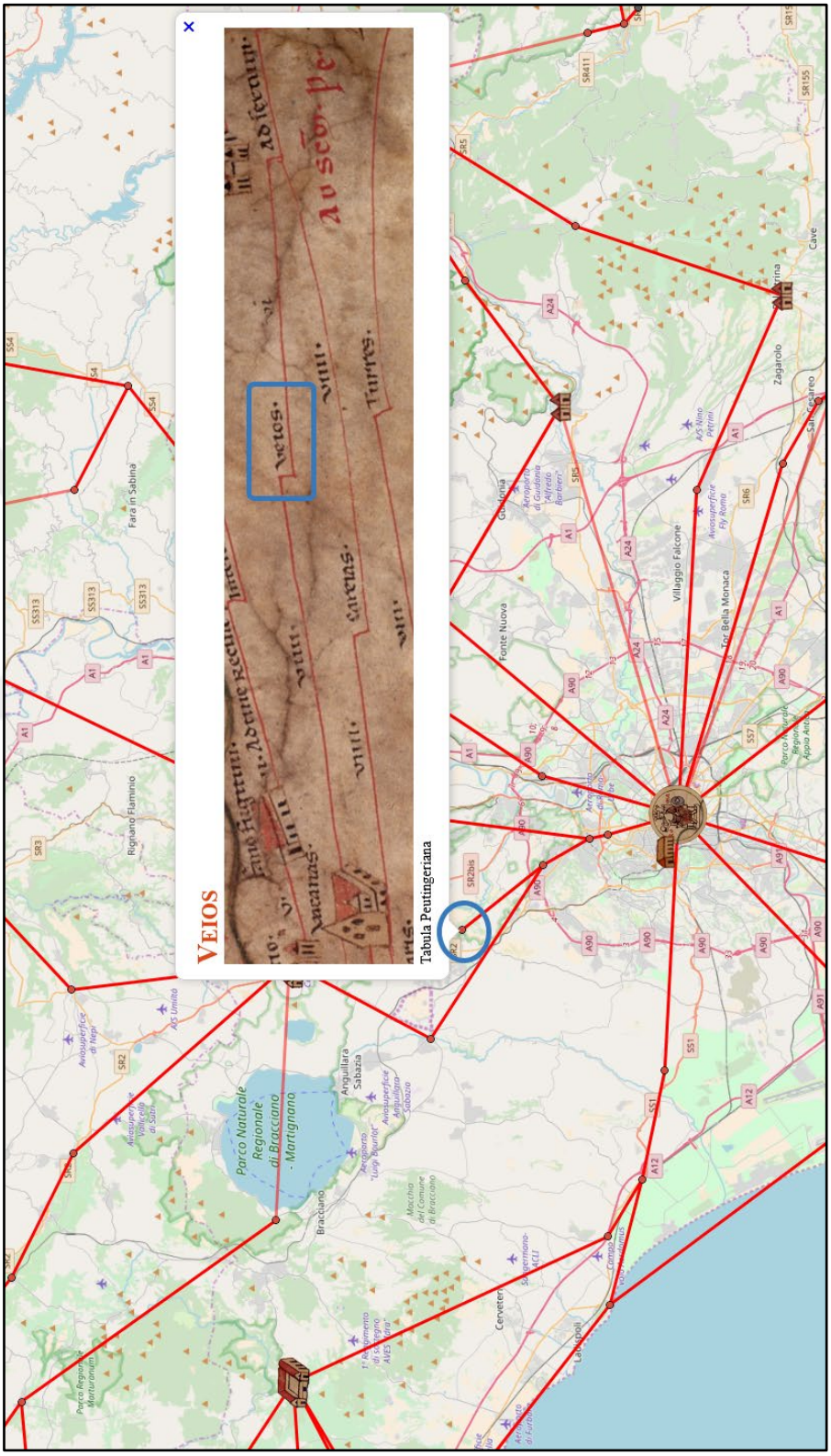

Valchetta / Bagni della Regina'nın (Veio) Tabula Peutingeriana'daki Konumu

LEVHA – XXVIII

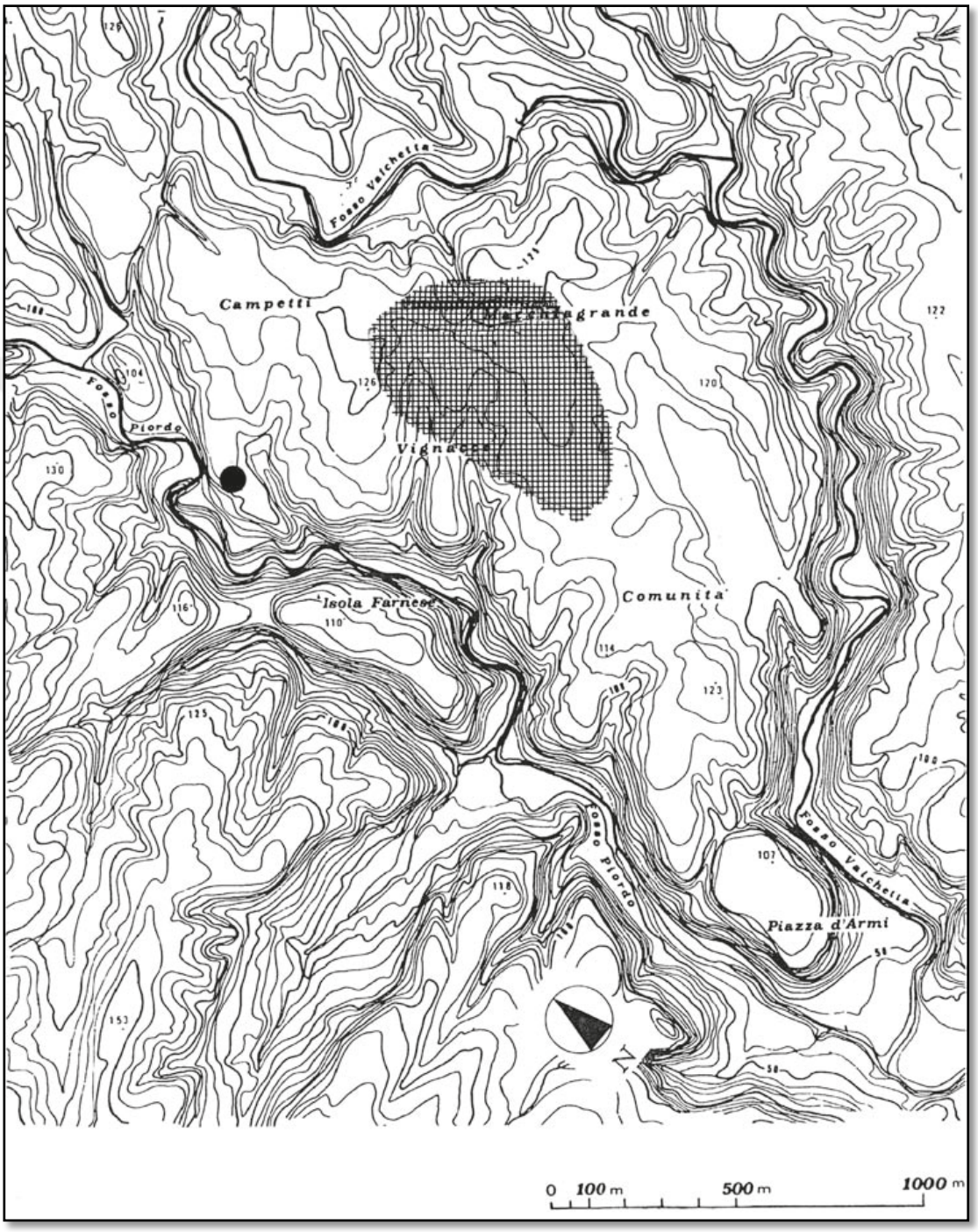

Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Kaplıca Kompleksinin Yapılaşma Kapsamı

LEVHA – XXIX

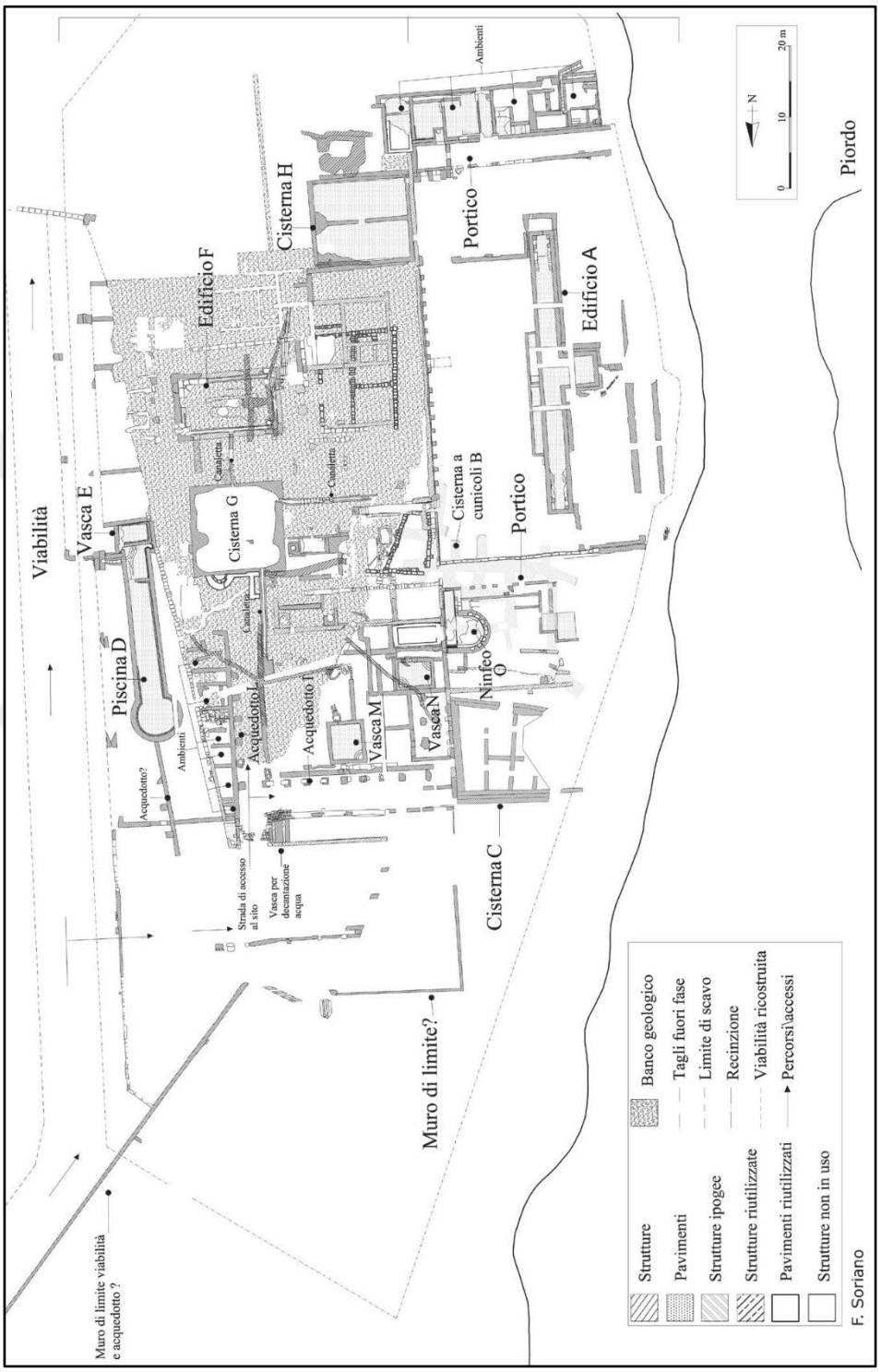

Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Genel Plan

LEVHA – XXX

a) Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Hava Fotoğrafı

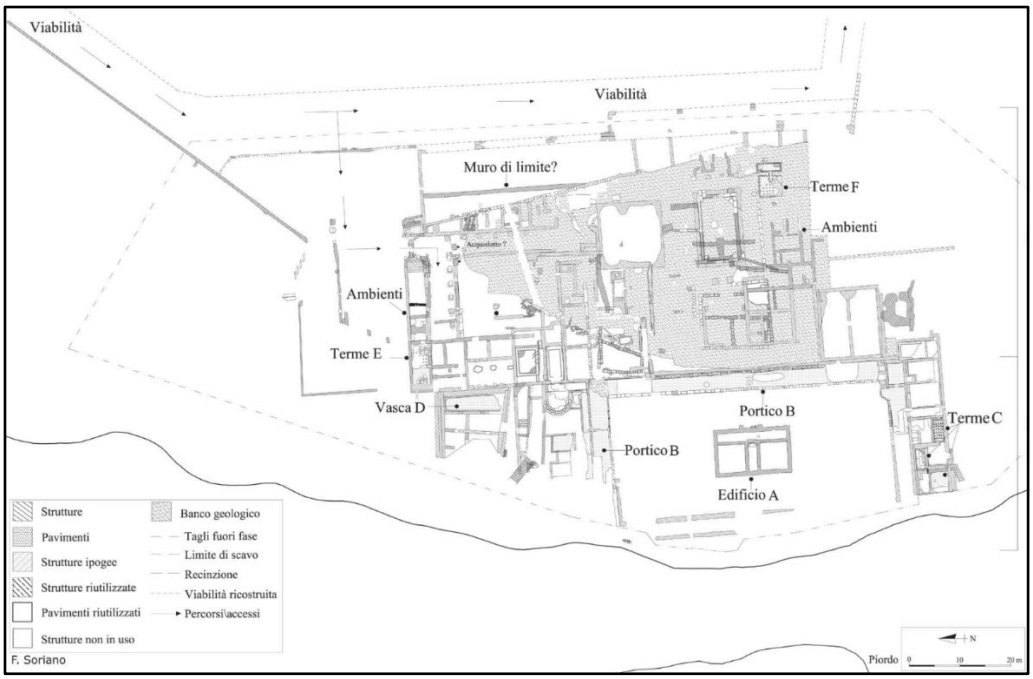

b) Valchetta / Bagni della Regina (Veio) Dönem V'in Yapılaşma ve Mimari Buluntu Planı

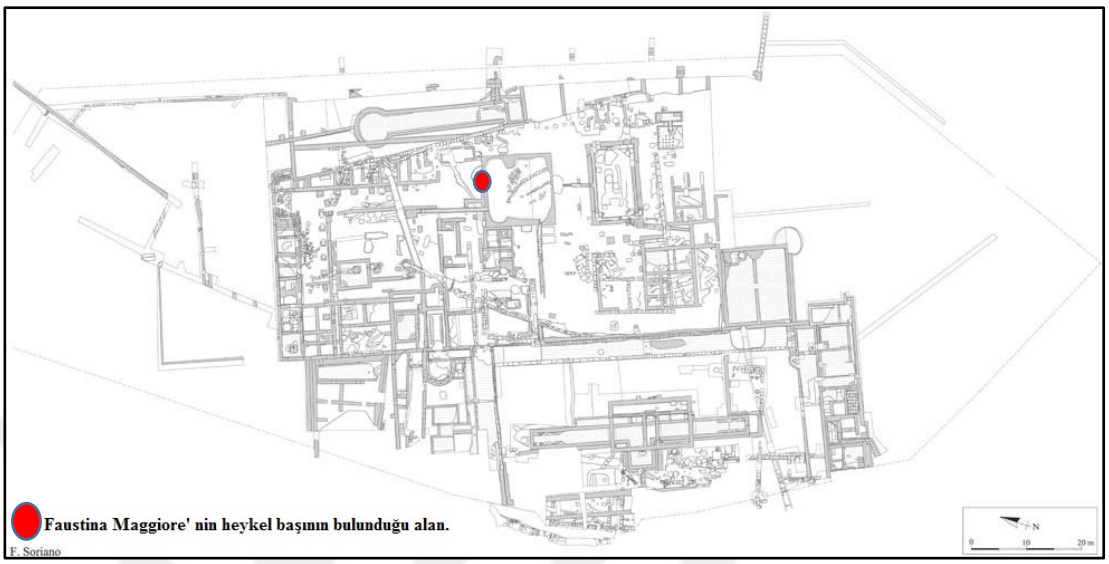

b) Valchetta / Bagni della Regina (Veio)Yaşlı Faustina Heykel Başının Bulunduğu Bölge

b) Yaşlı Faustina Heykel Başının Detayları

LEVHA – XXXII

Büyük Britanya Adası'nda Bulunan Sıcak Su Kaynakları

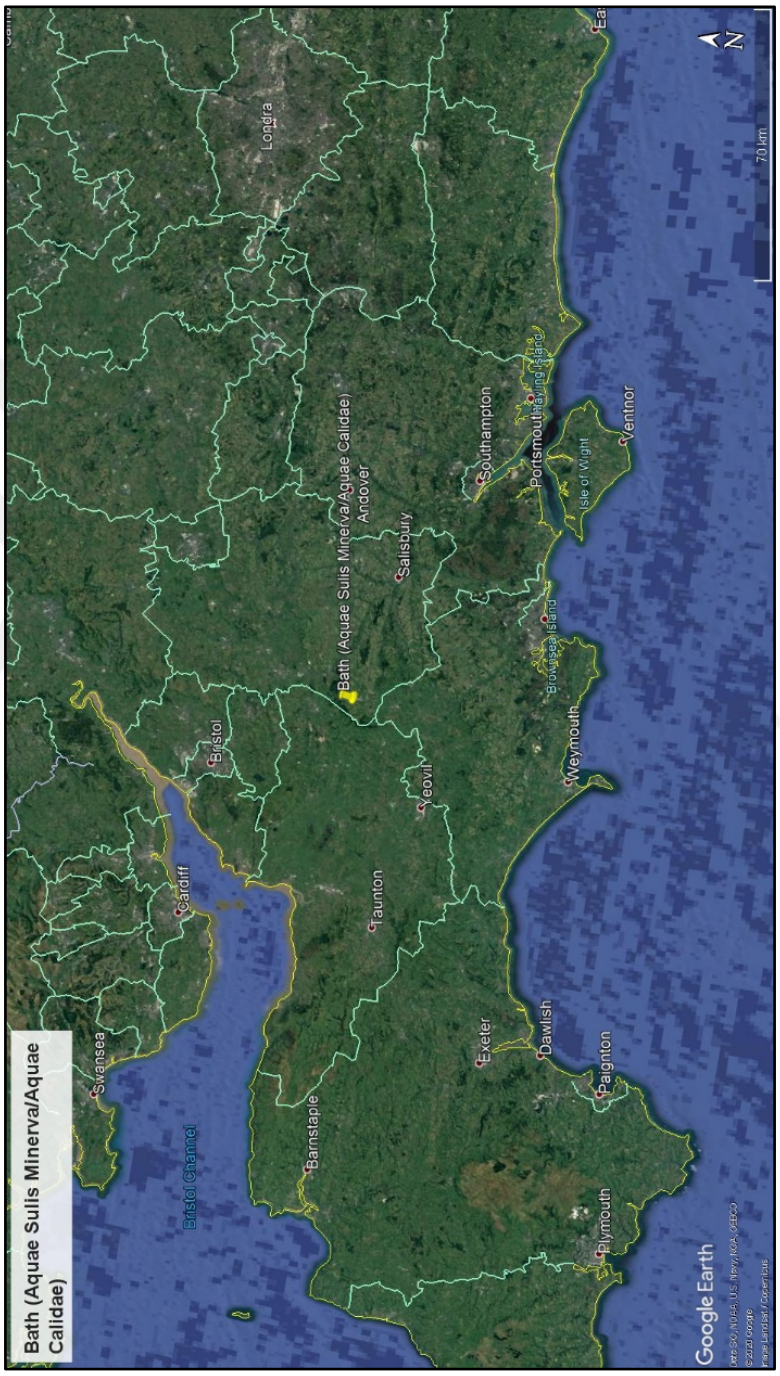

Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Konumu

LEVHA – XXXIV

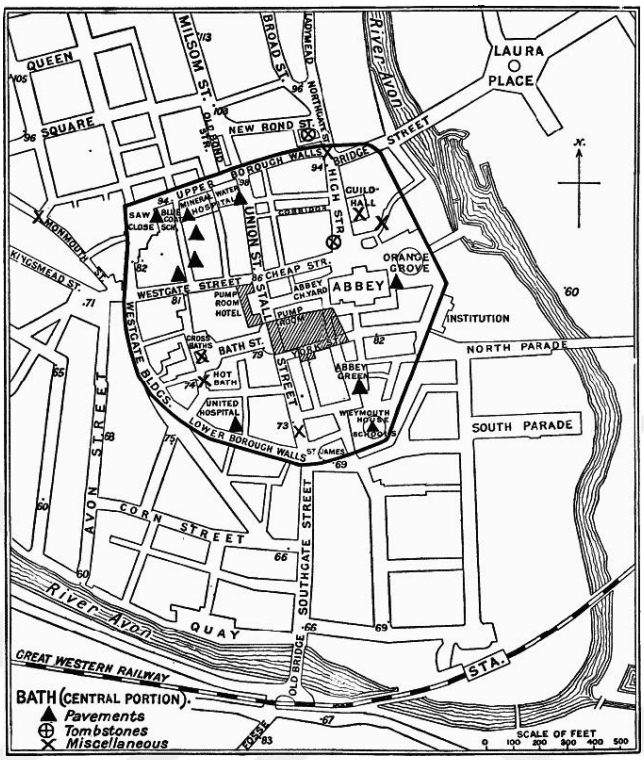

a) Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Modern Plan Üzerinde Roma Dönemi Şehir Sınırları ve Kaplıcanın Konumu

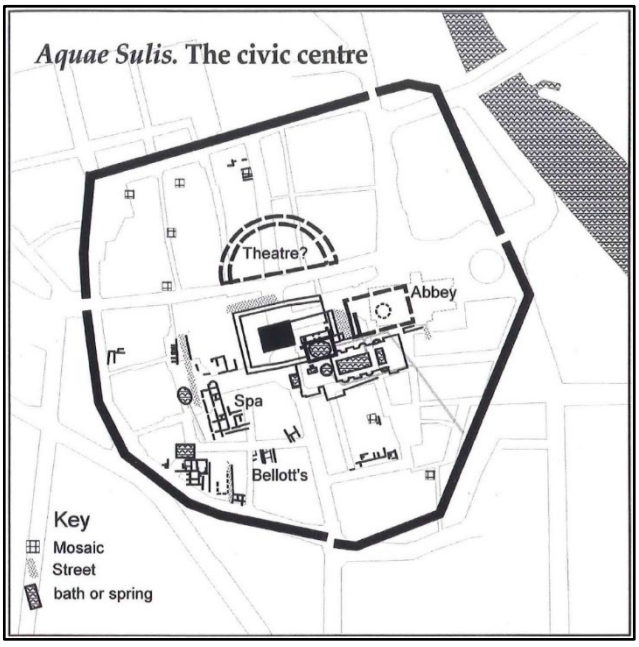

b) Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Roma Dönemi Şehir Merkezi

LEVHA – XXXV

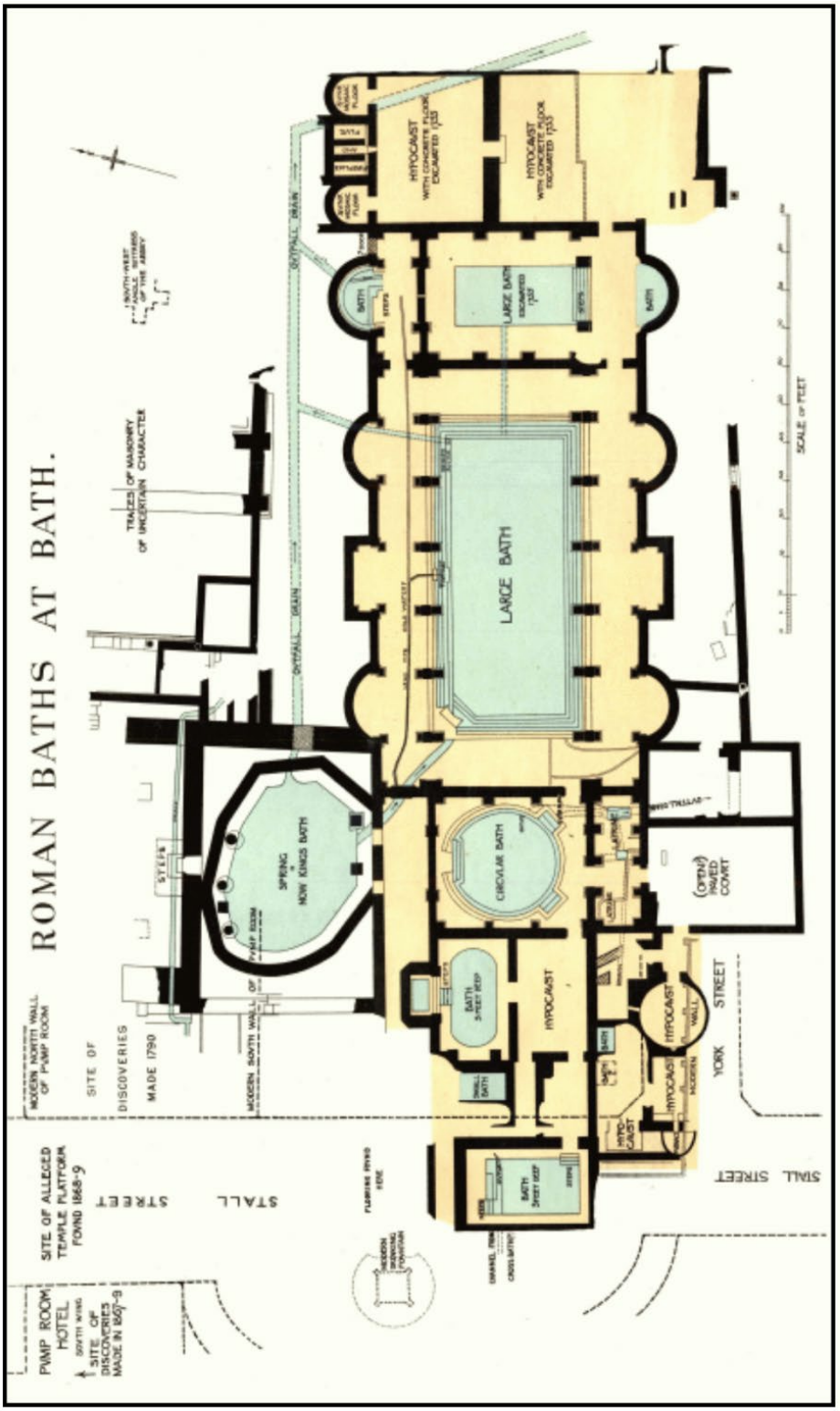

Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Genel Plan

LEVHA – XXXVI

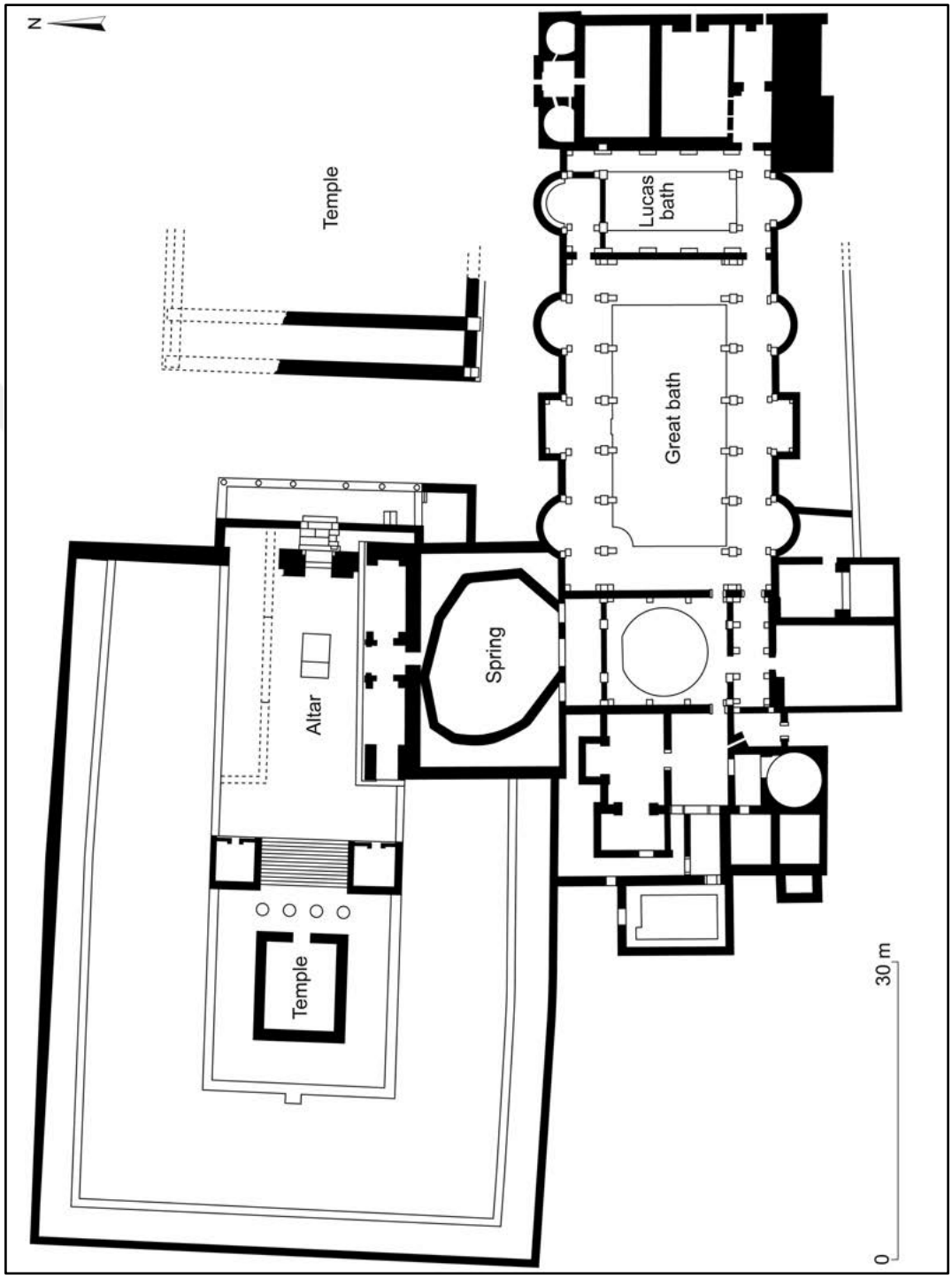

Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Kaplıca ve Tapınağı'nın Planı

LEVHA – XXXVII

a) İsviçre - Basel Augusta Raurica'da Bulunan ve Augustus Roma Müzesi'nde Sergilenen Merkür ve Rosmerta Rölyefi

b) Bath Stall Caddesi'nde Bulunan Bronz Minerva Portresi

LEVHA – XXXVIII

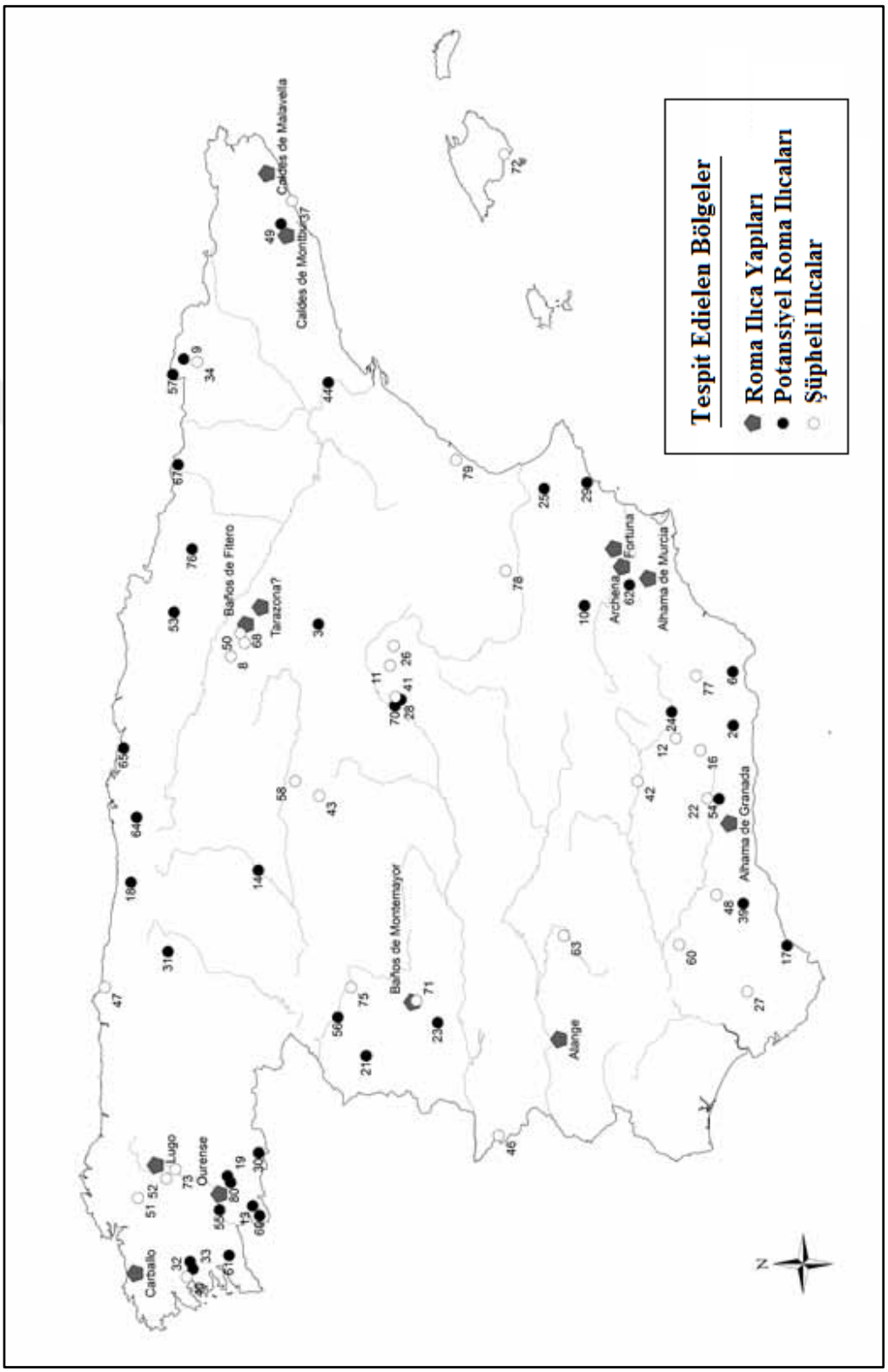

İspanya'da Bulunan Kaplıcaların Harita Çalışması

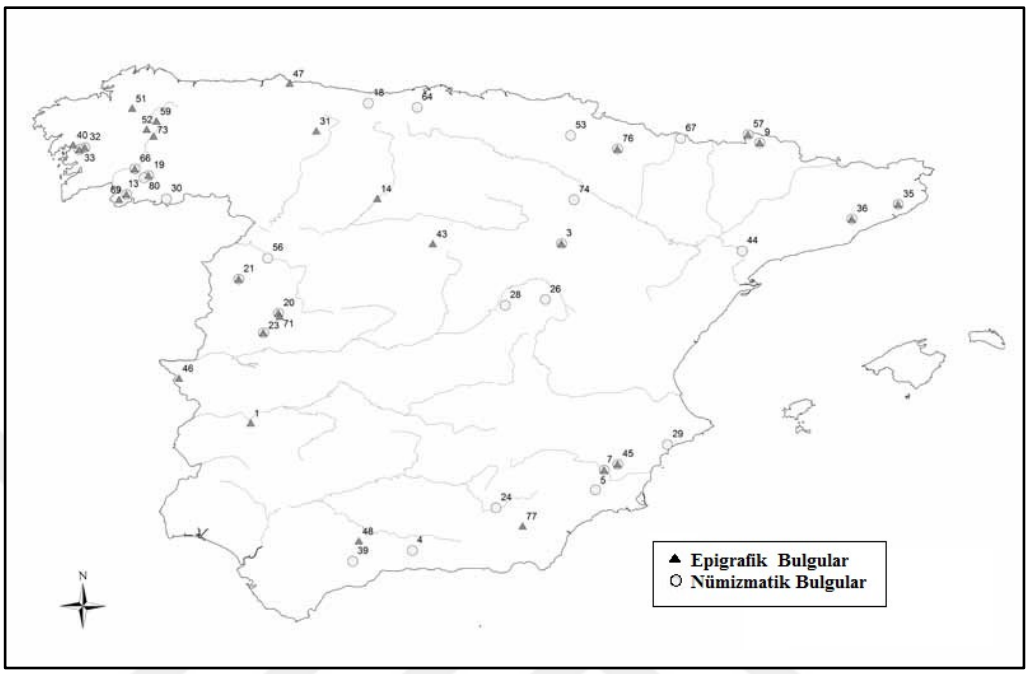

a) İspanya'da Bulunan Kaplıcaların Nümizmatik ve Epigrafik Bulgulara Göre Harita Çalışması

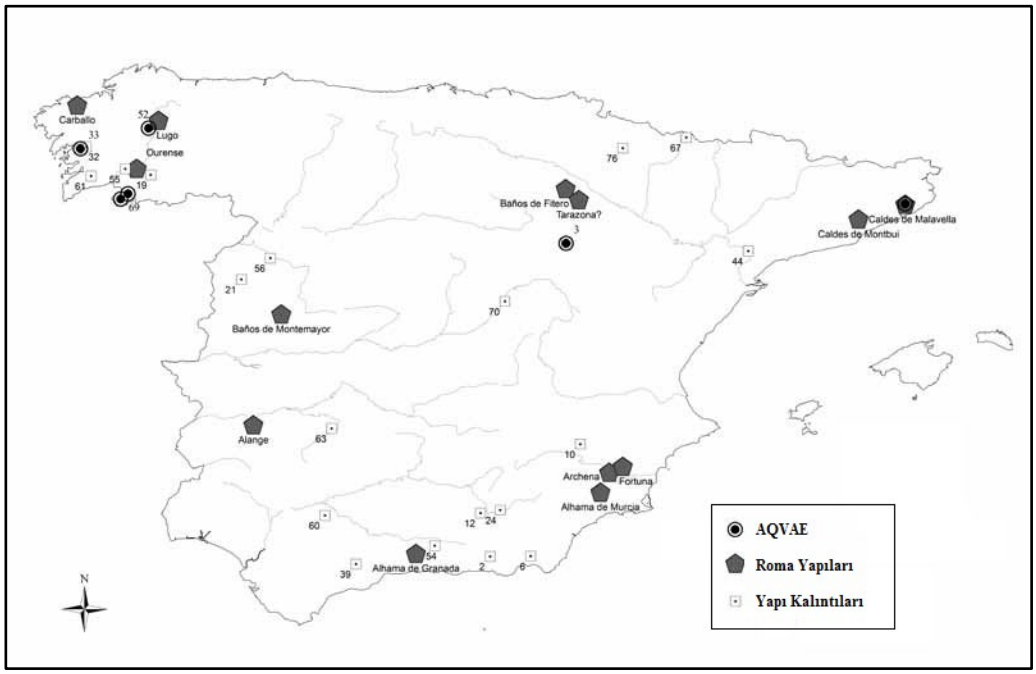

b) İspanya'da Bulunan Kaplıcaların Kaynak ve Mimari Özelliklerine Göre Yapılan Harita Çalışması

LEVHA – XL

Caldes de Montbui (Aquae Calidae?) Konumu

LEVHA – XLI

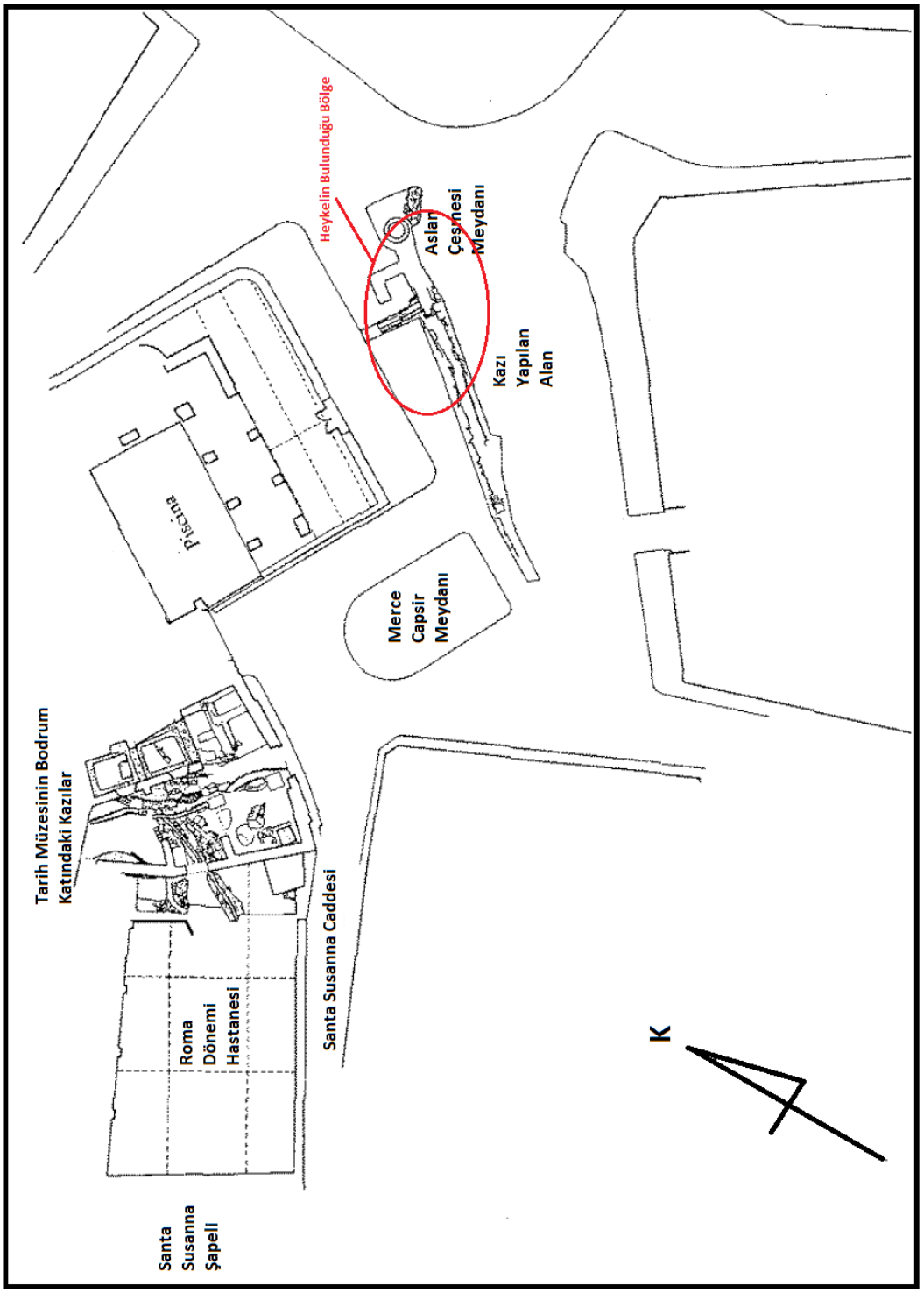

Caldes de Montbui (Aquae Calidae?) Roma Dönemi Planı ve Kentsel Doku İçindeki Yeri

LEVHA – XLII

Munigua Konumu

LEVHA – XLIII

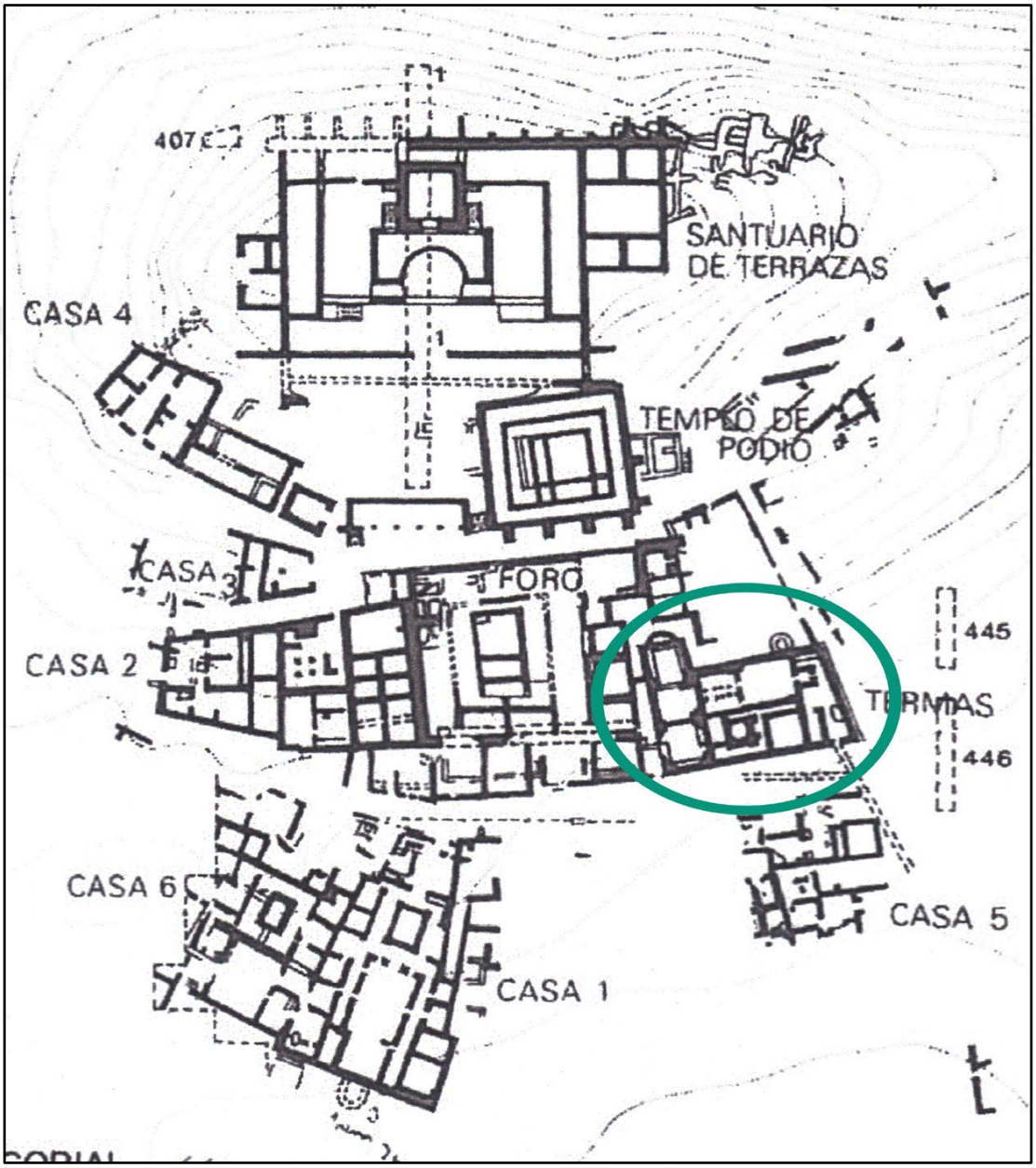

Munigua Kaplıcası'nın Kent İçerisindeki Konumu

LEVHA – XLIV

a) Munigua Kaplıcası'nın Duvar Resimlerinin Korunması İçin Yapılan Çalışma

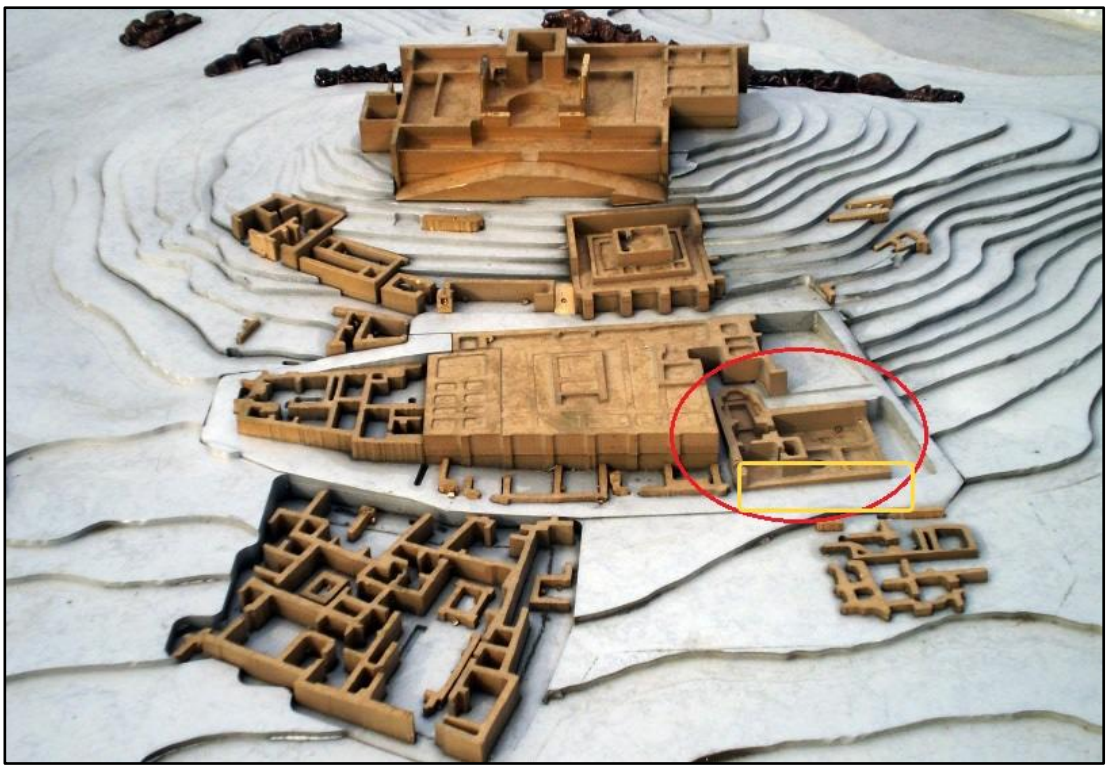

b) Munigua Kaplıcası'na Erişimin Sağlandığı İşlek Cadde

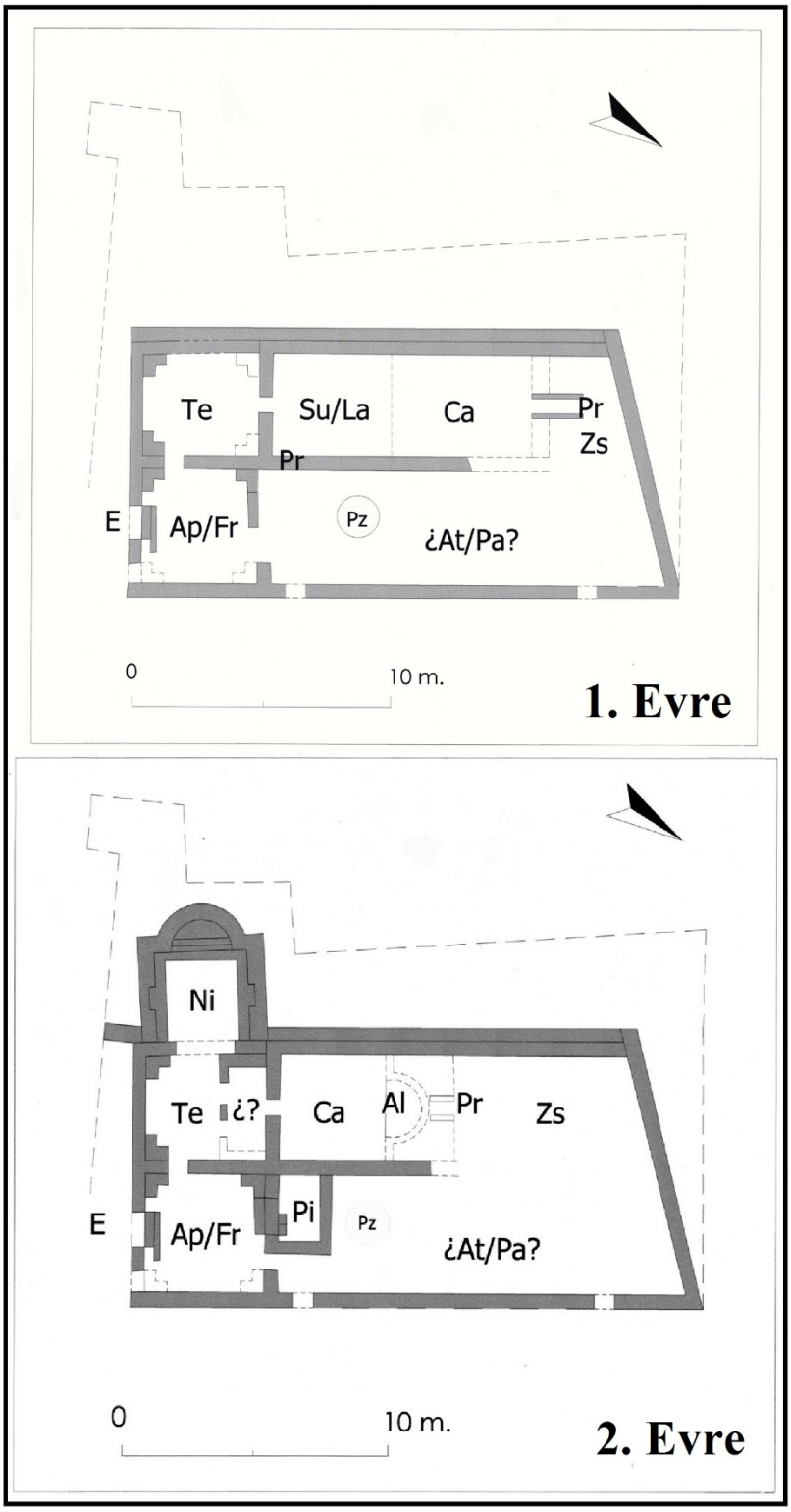

Munigua Evreleri

LEVHA – XLVI

Fransa'da Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası

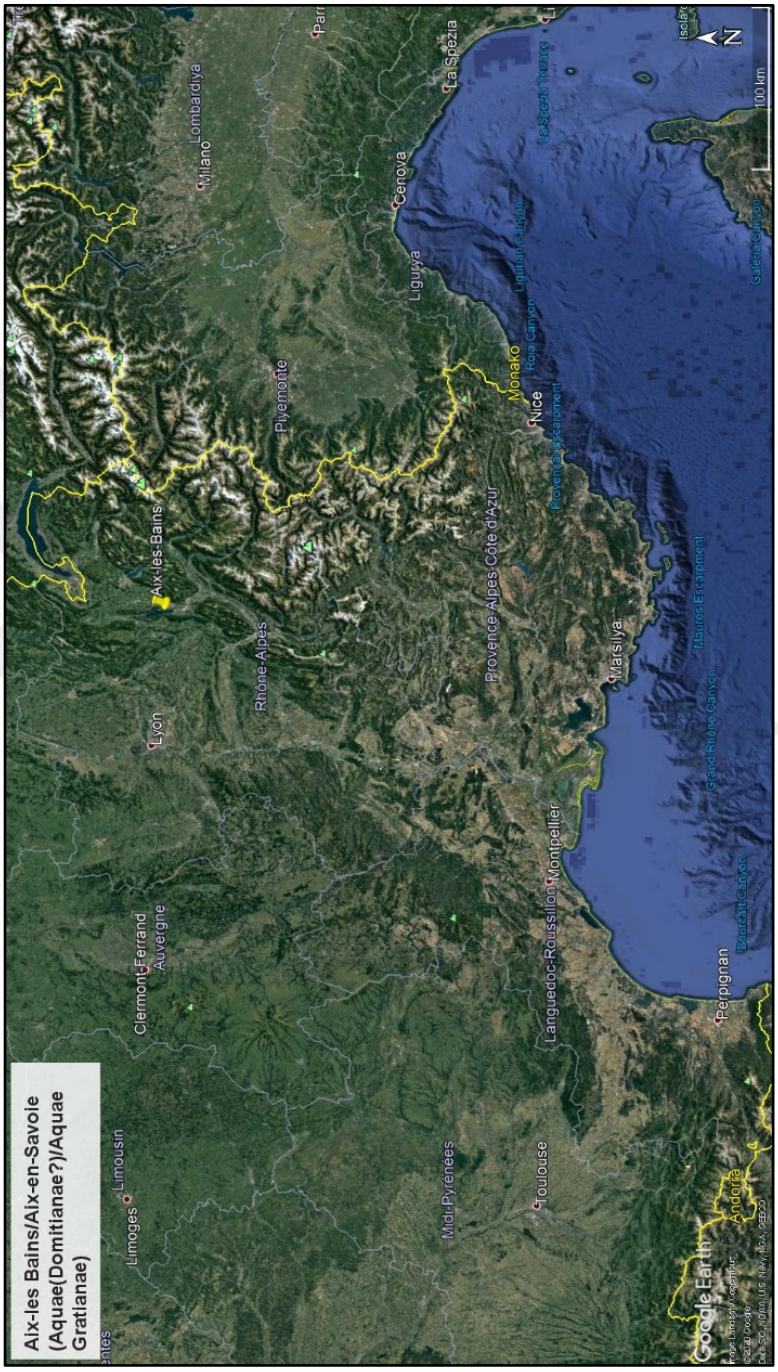

Aix-les Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) Konumu

LEVHA – XLVIII

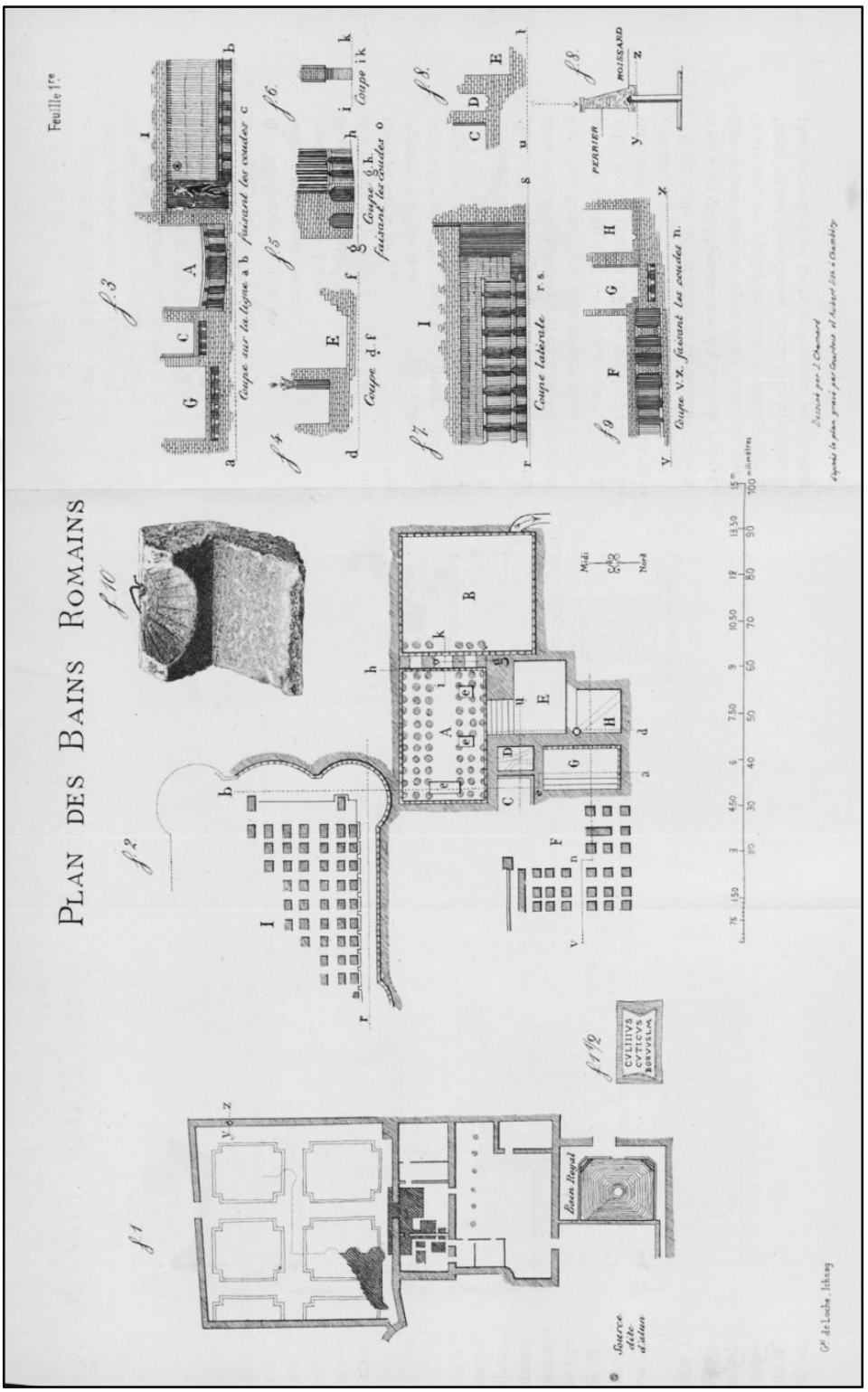

Aix-les Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) 1899'da Düzeltilmiş Plan ve Kesitleri

a) Aix-les Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) 1932 Yılı Fotoğrafı (Yeni Kaplıca için Yapılan Çalışmalar)

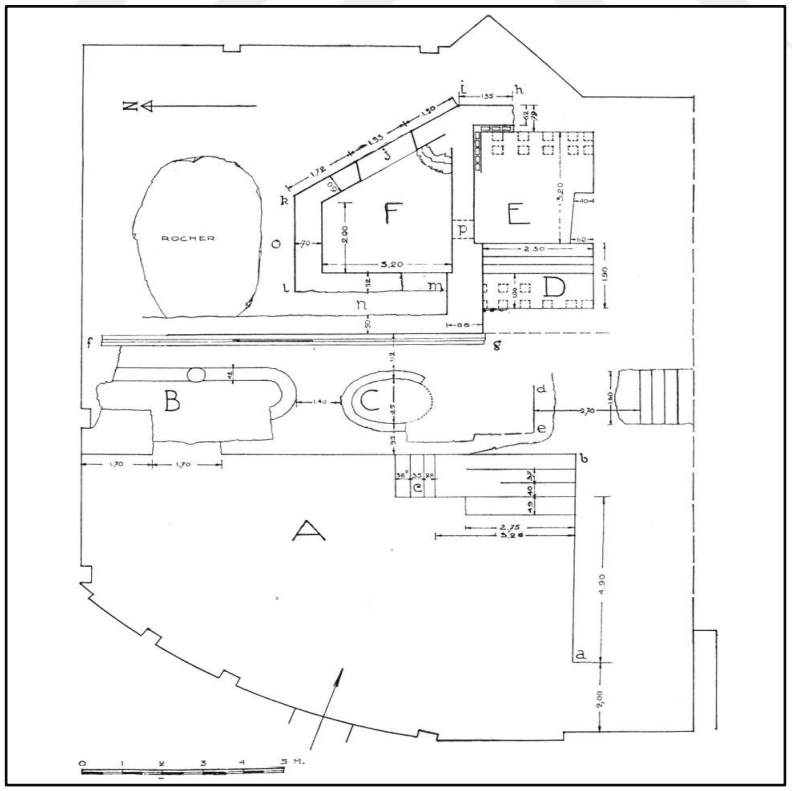

b) Aix-les Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) 1932'den Sonra Yapılan Planı

LEVHA – L

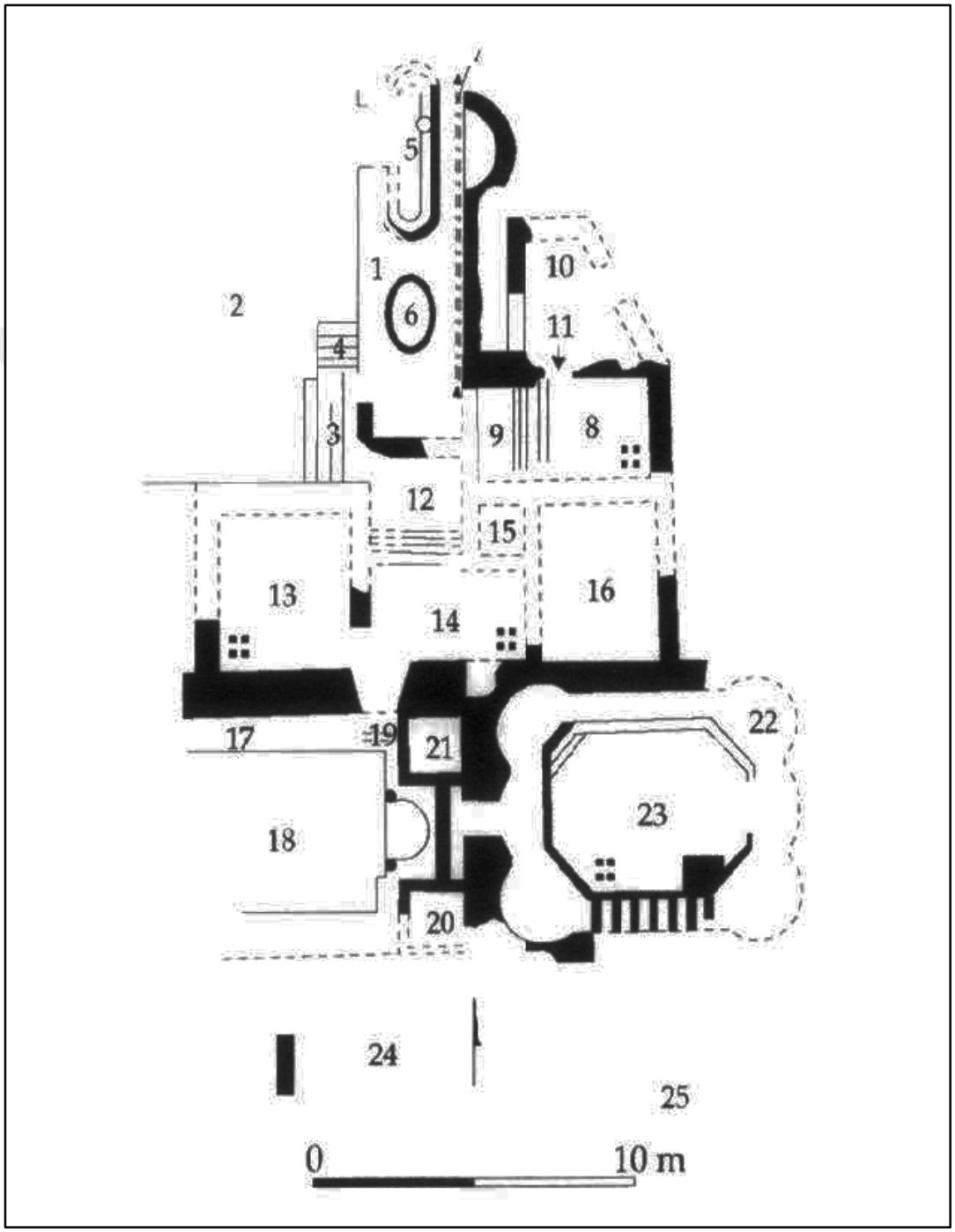

Aix-les Bains / Aix-en-Savoie (Aquae (Domitianae?) / Aquae Gratianae) Güncel Plan

a) Aix-les-Bains Müzesi'nde Yer Alan Hercules Figürinleri

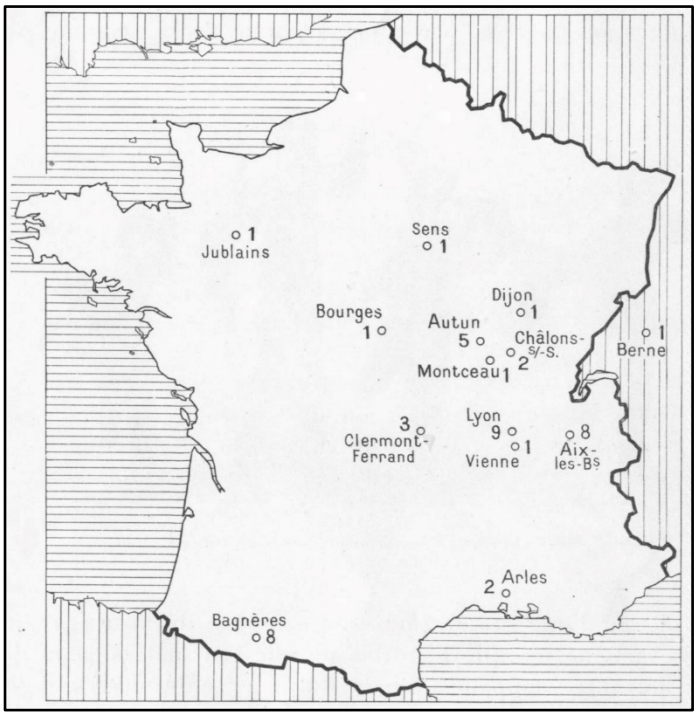

b) Hercules Heykelciklerinin Dağılım Haritası

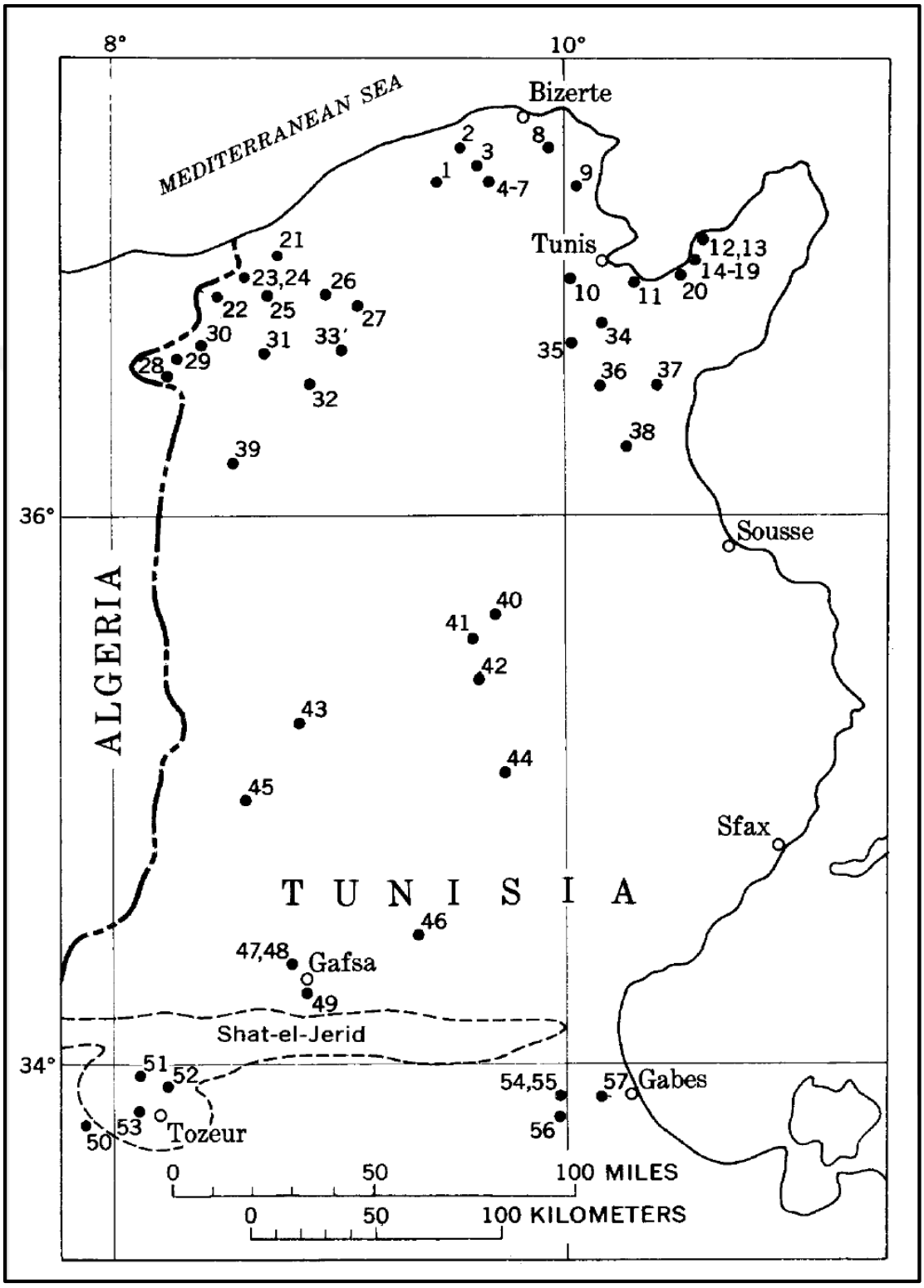

Tunus'da Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası

LEVHA – LIII

Jebel Oust (Aquae Calidae? / AquaePersianae?) Konumu

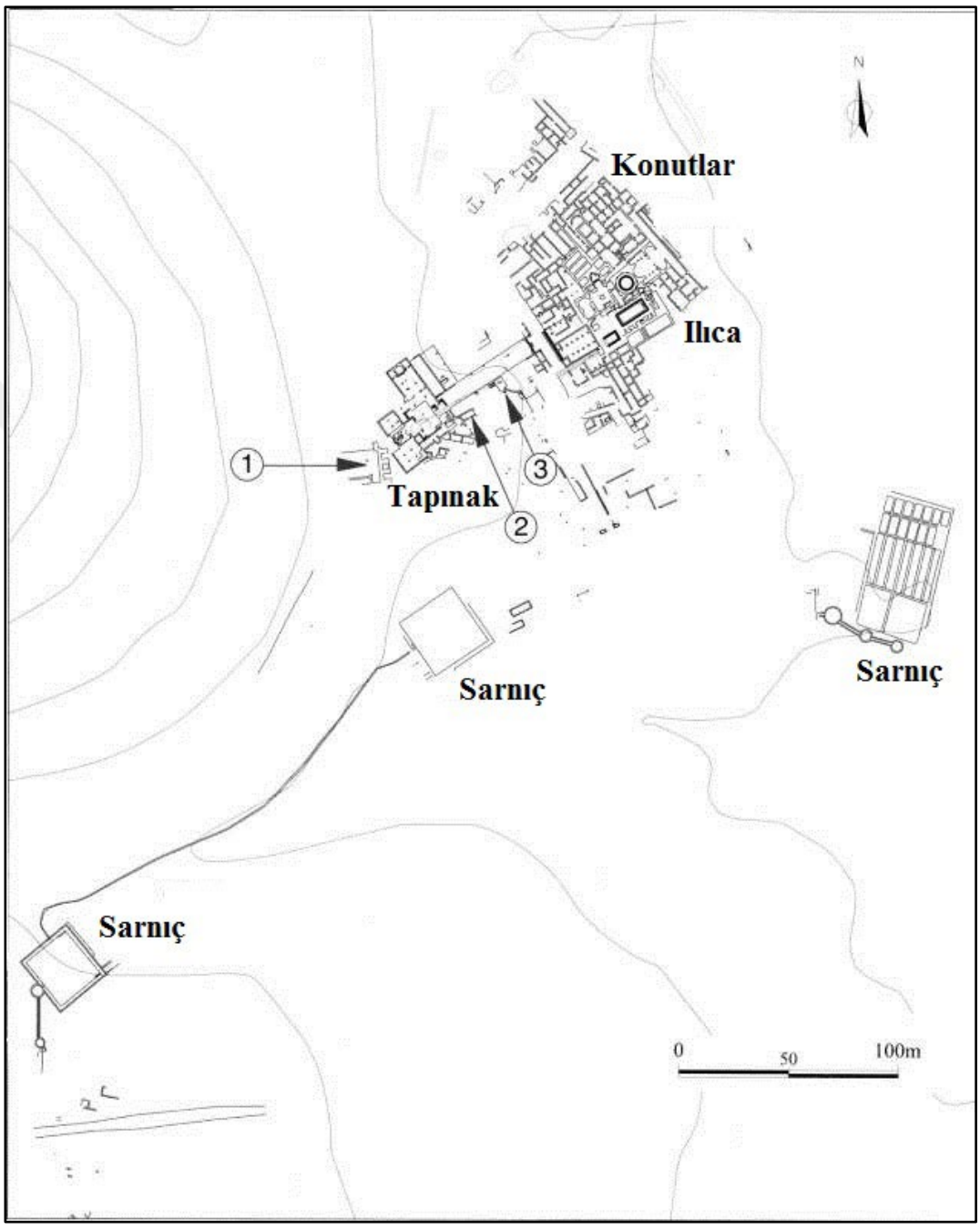

Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca-Tapınak Kompleksinin Planı

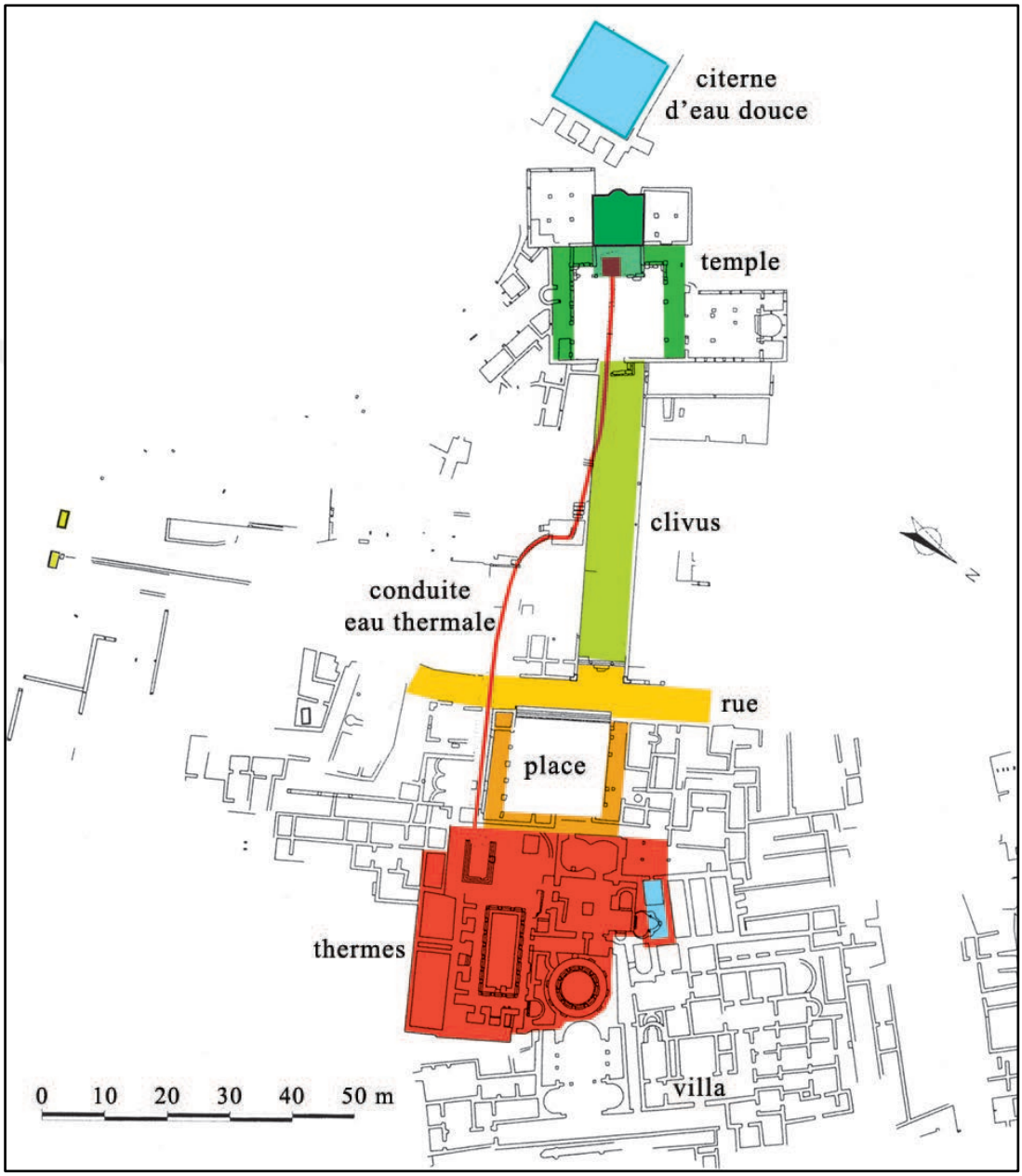

Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca-Tapınak Kompleksinin Planı ve Bölümleri

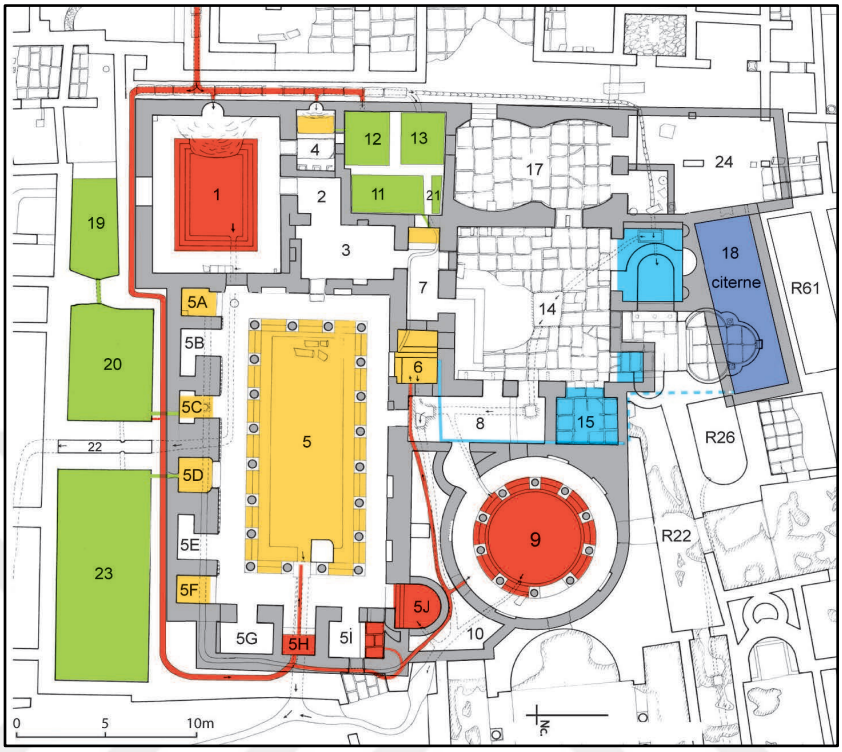

a) Jebel-Oust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca-Tapınak Kompleksinin Detaylı Planı

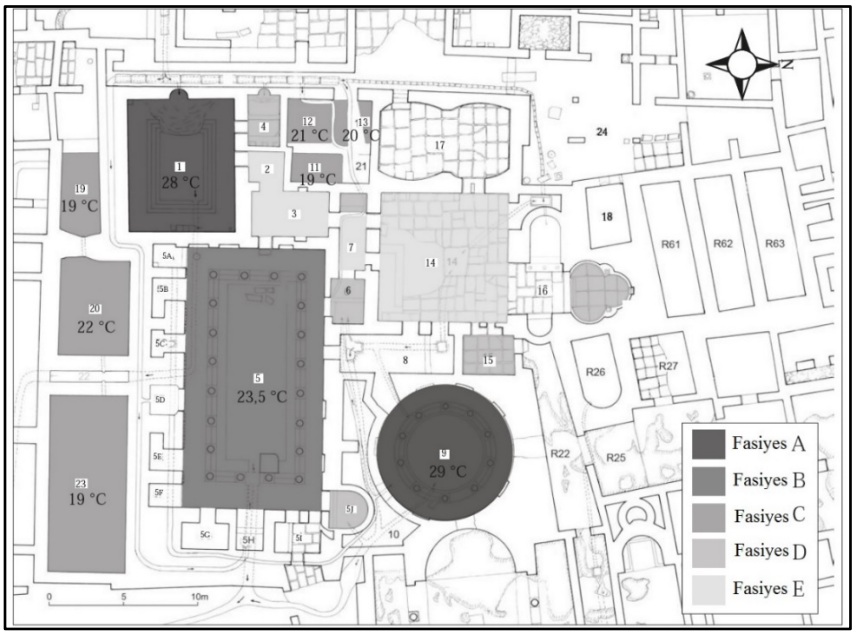

b) Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca Bölümlerinin Sıcaklık Değerleri

a) Jebel-Qust (Aquae Calidae? / Aquae Persianae?) Kaplıca Kompleksinin Tapınağı'nda Bulunan Asklepius ve Hygieia Heykelleri

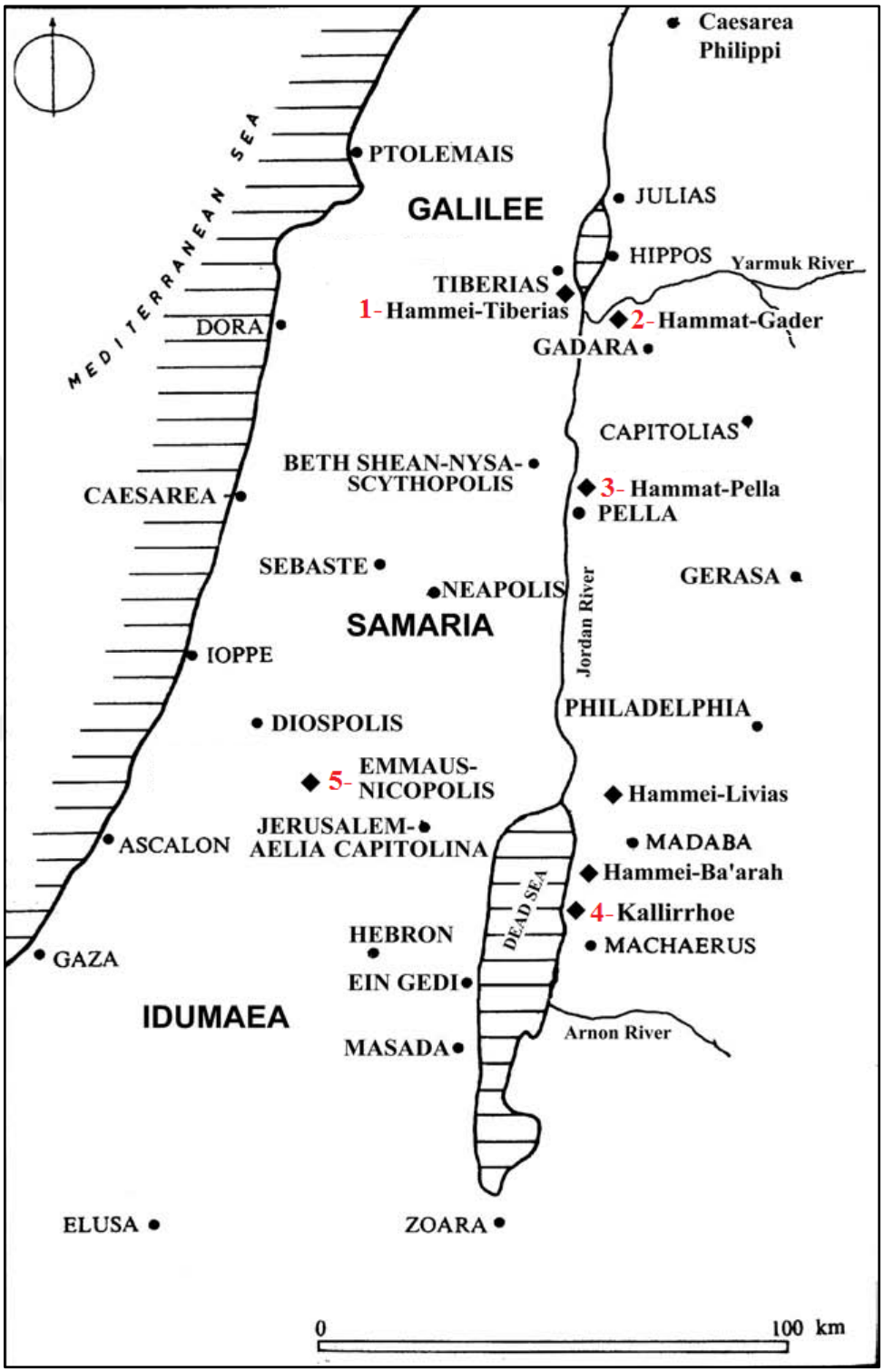

İsrail'de Bulunan Roma Dönemi Kaplıcaları (1-5)

LEVHA – LIX

Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Konumu

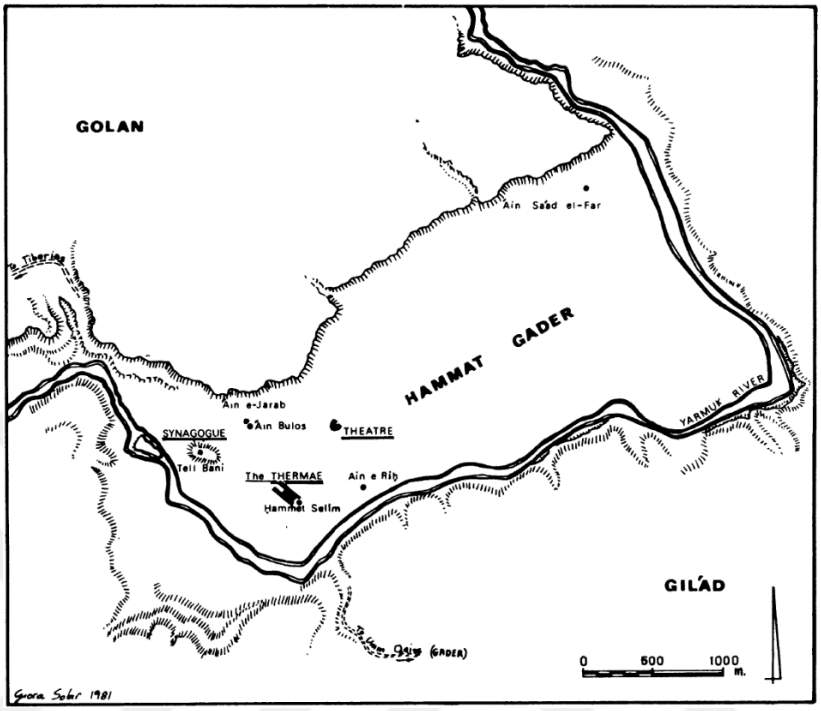

a) Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Haritası

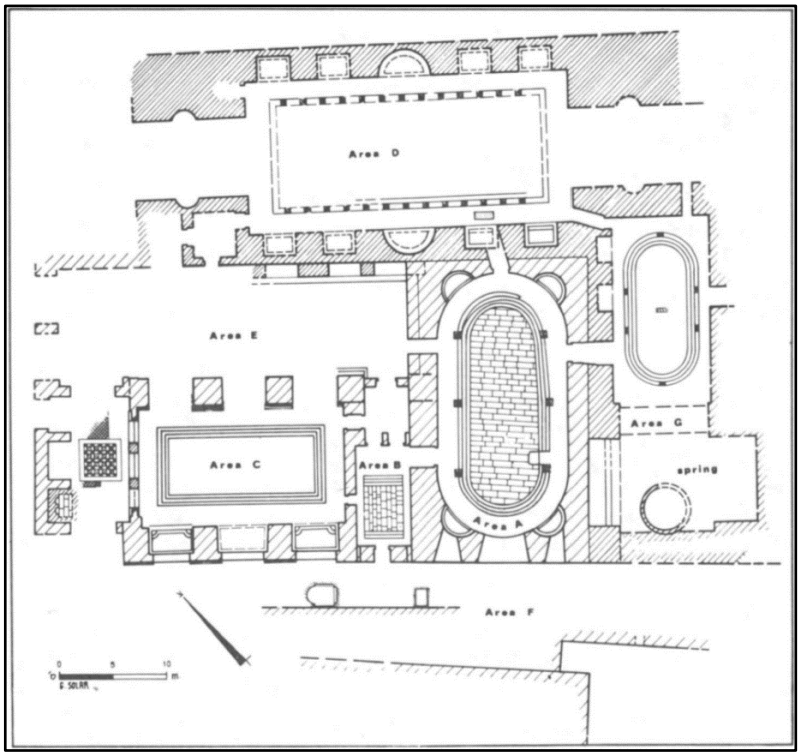

b) Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Plan

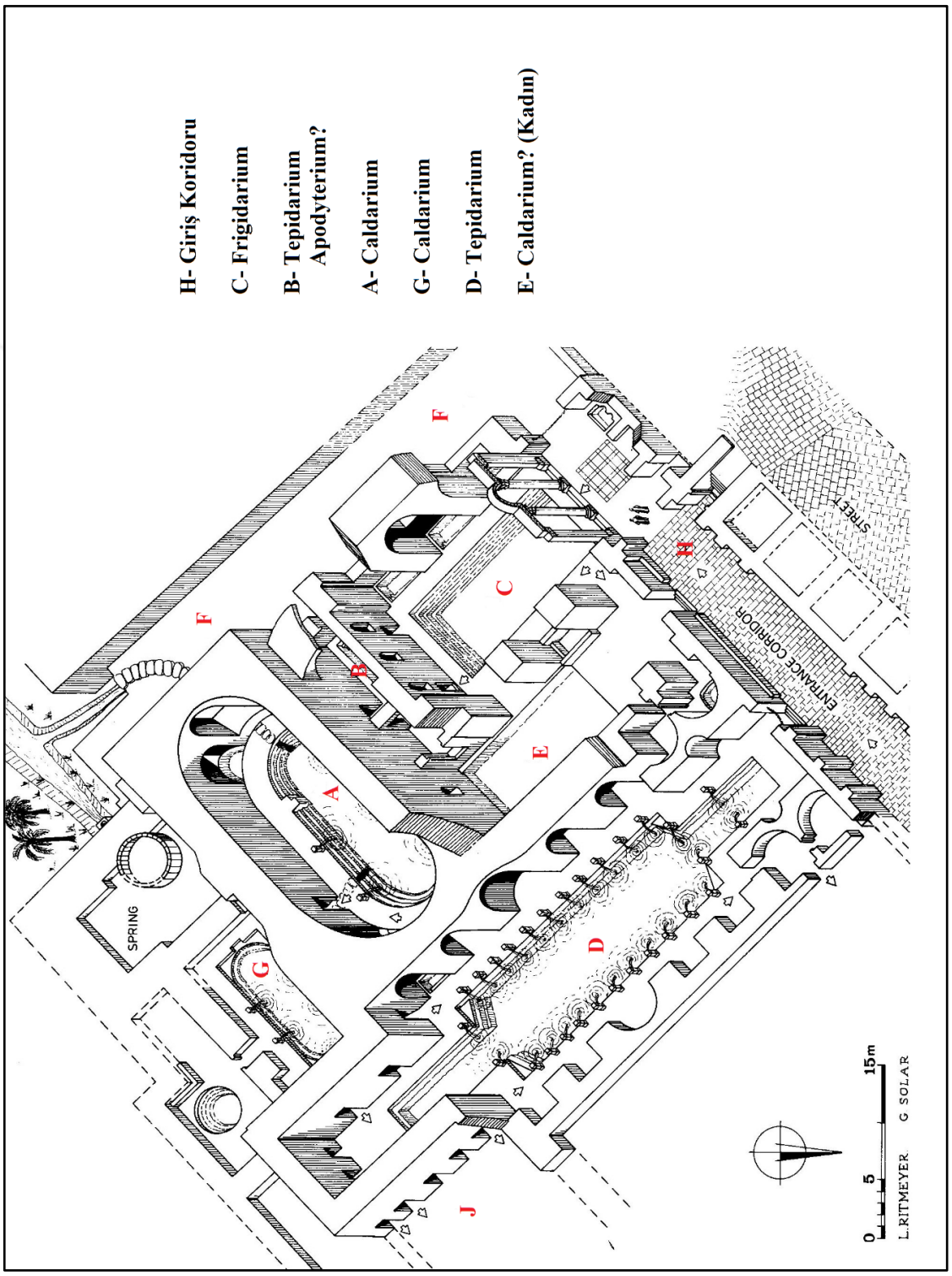

Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Aksonometrik Plan ve Bölümleri

LEVHA – LXII

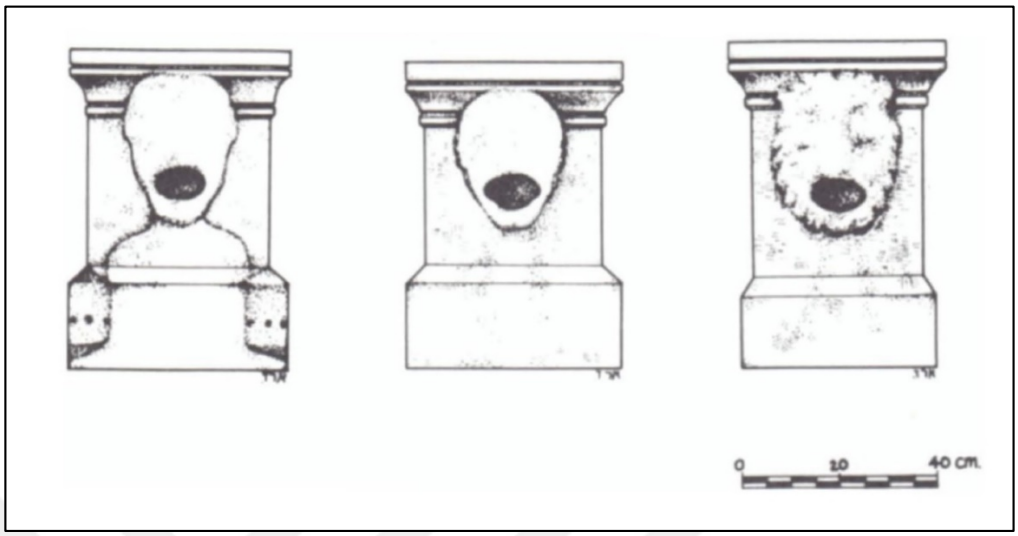

a) Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Bölüm D'de Bulunan Sunak Biçimli Çeşmeler

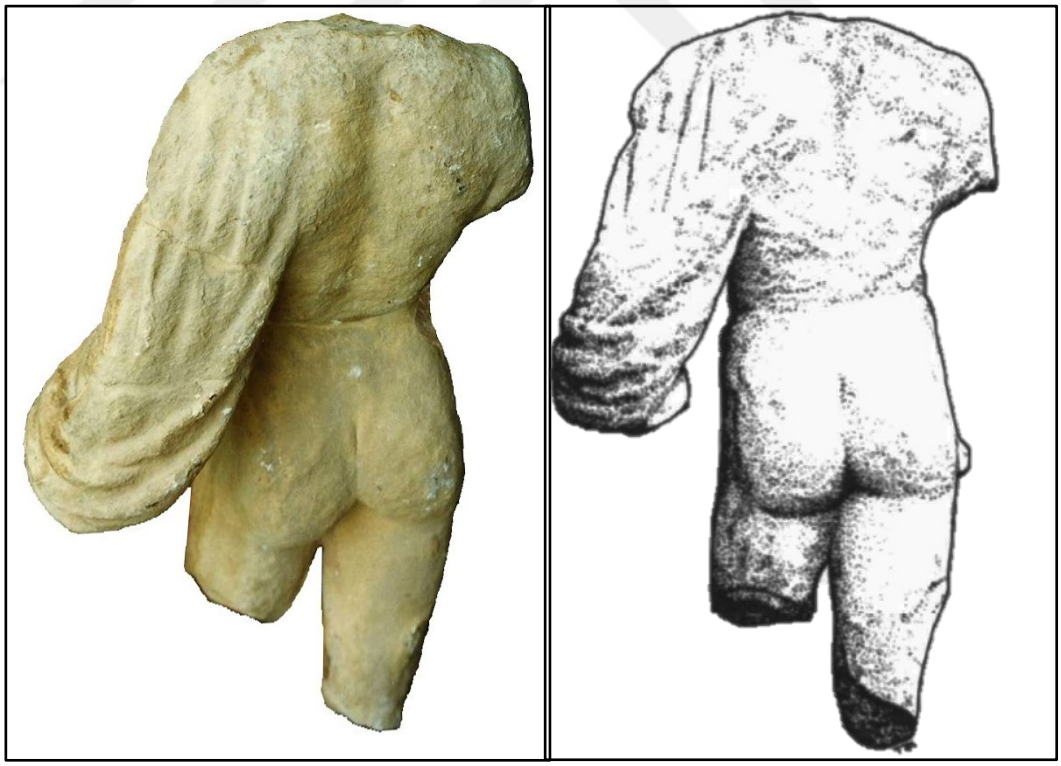

b) Hammat Gader (Emmatha / Thermae Heliae) Bölüm E'de Bulunan Çıplak Erkek Heykeli Detayı

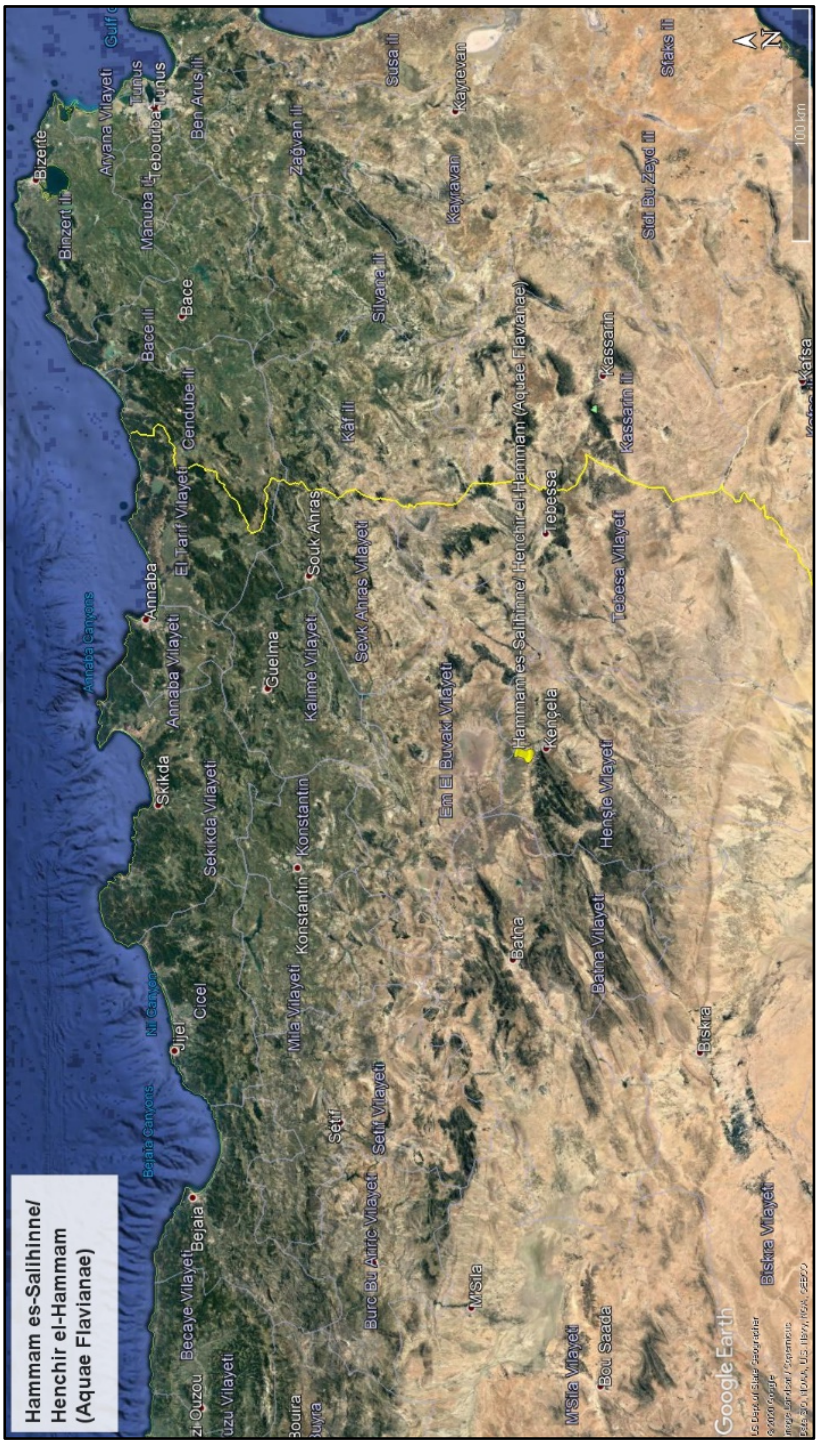

Hammam es-Salihinne / Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae) Konumu

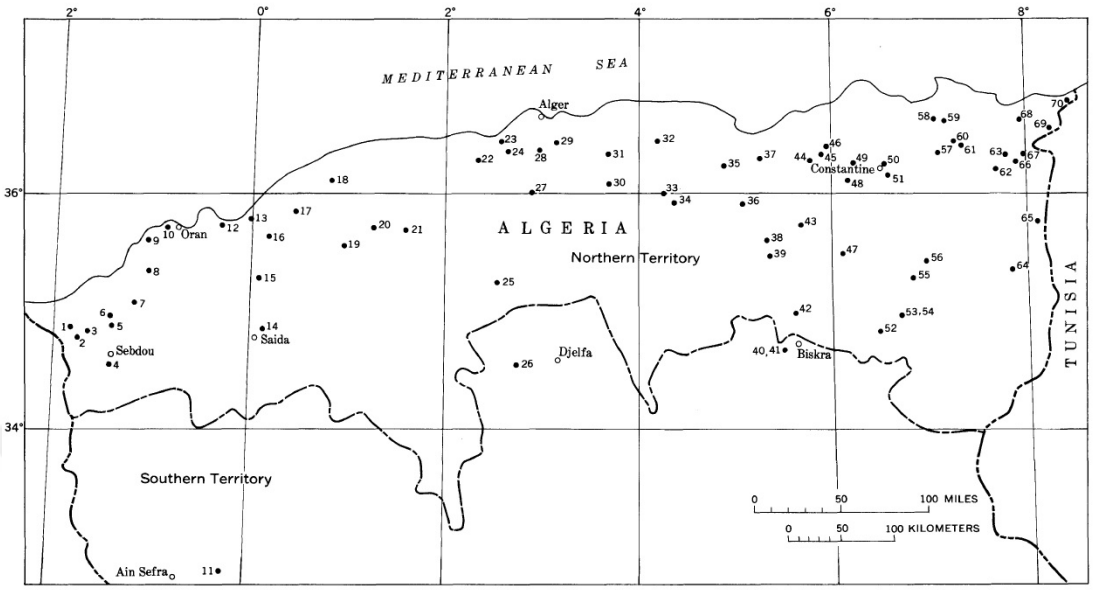

a) Cezayir'de Bulunan Sıcak Su Kaynakları Haritası

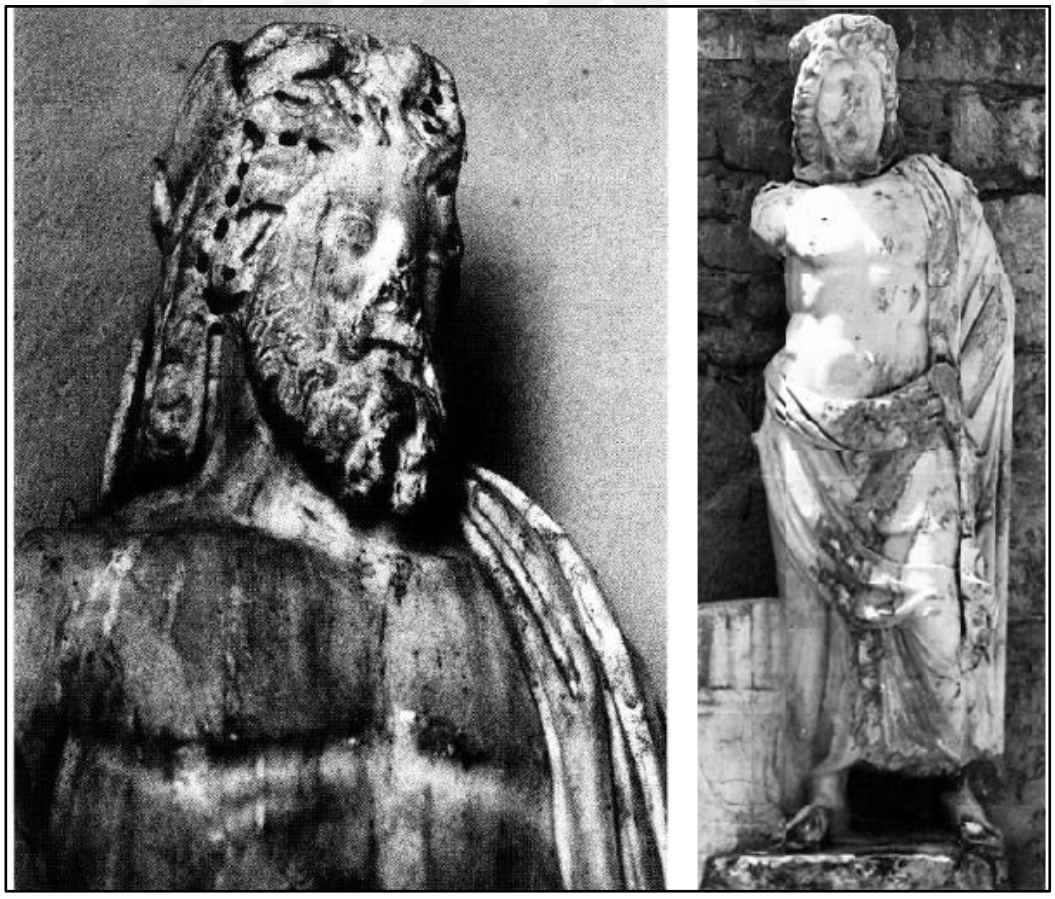

b) Tunus Tipinde Tasvir Edilen Asklepius Heykelleri

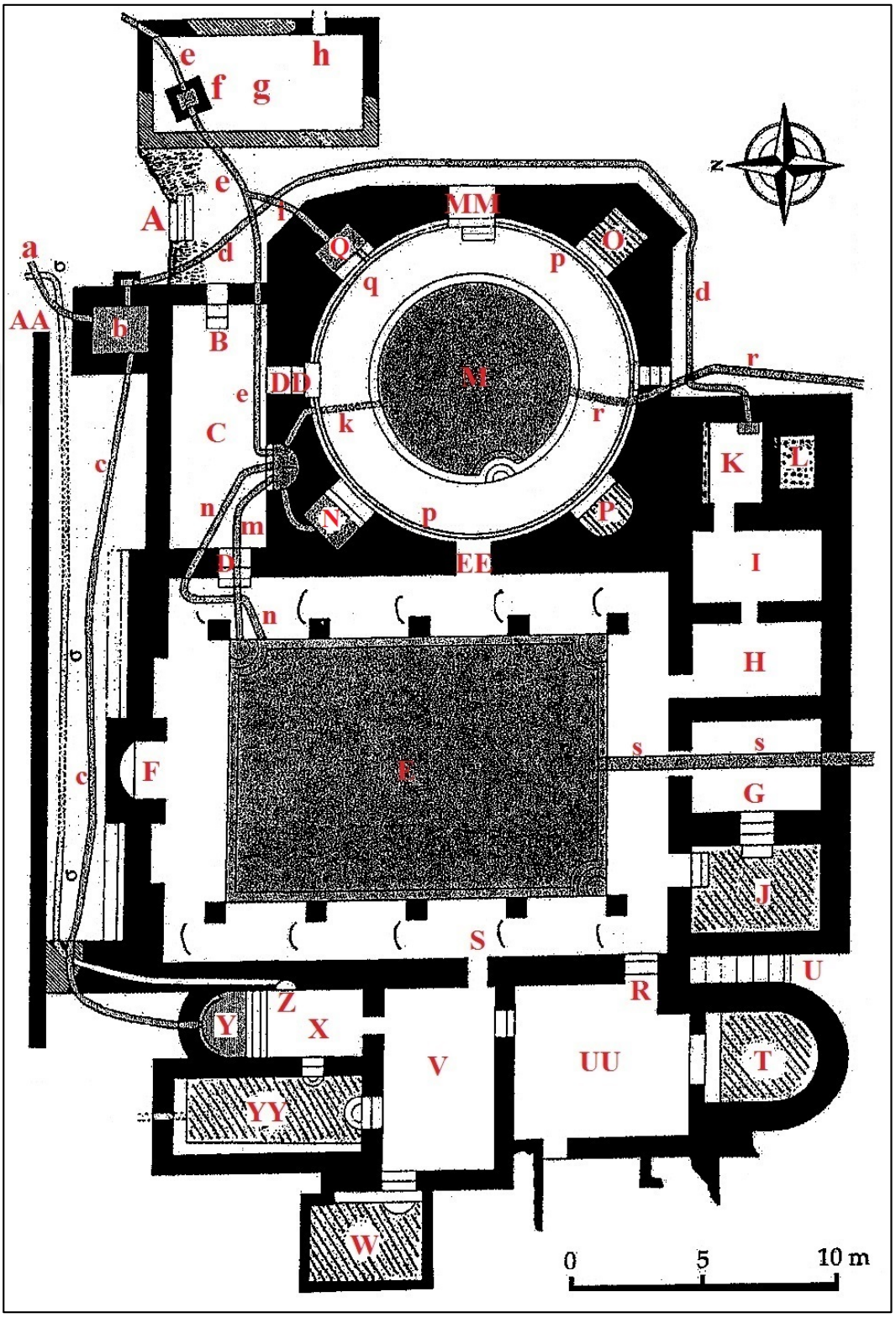

Hammam es-Salihinne / Henchir el-Hammam (Aquae Flavianae) Plan

LEVHA – LXVI

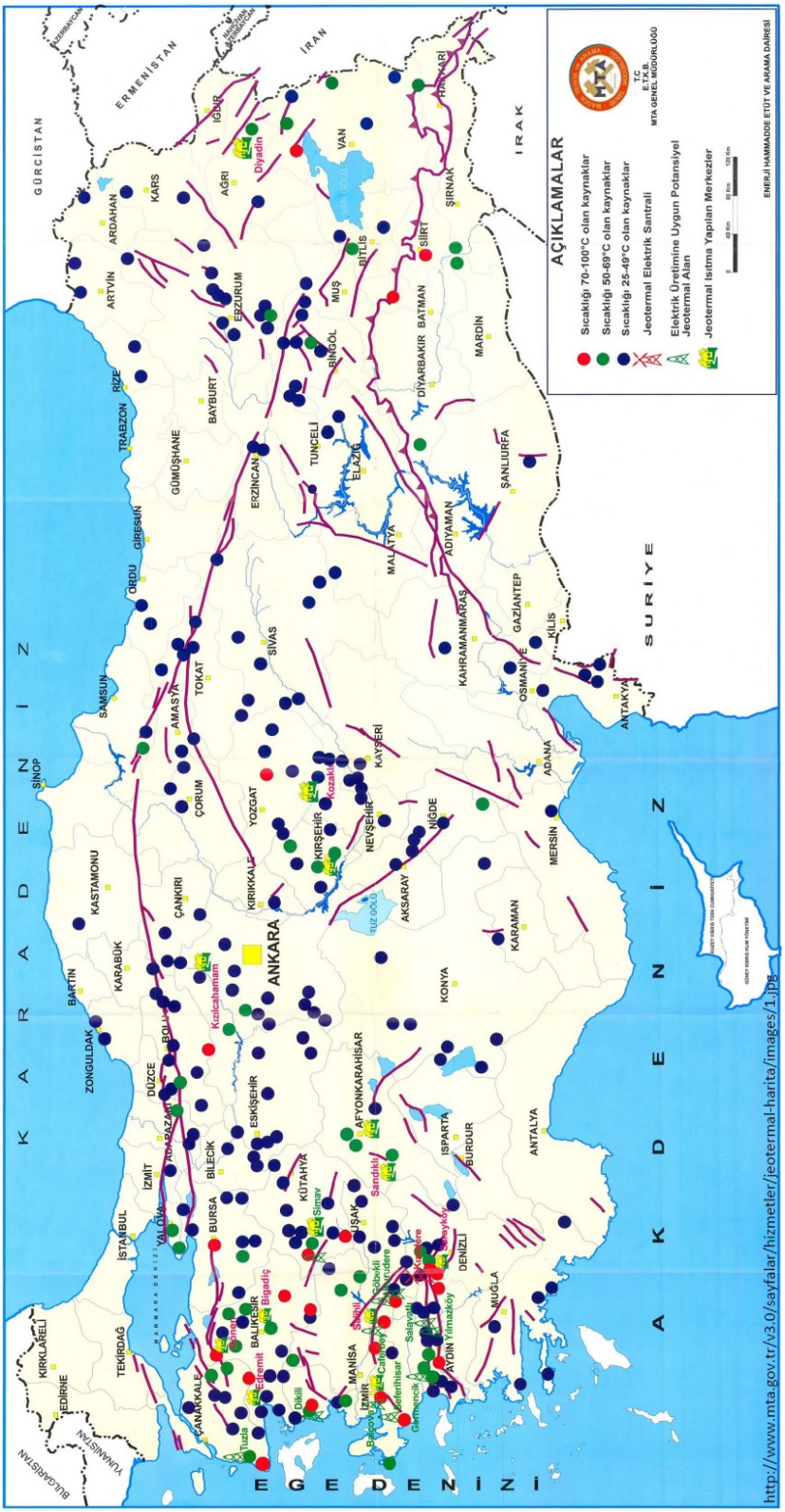

Türkiye'deki Sıcak Su Kaynaklarının Dağılımı, Sıcaklıkları ve Fay Hatları ile İlişkisi

Bölge Adı	Kaynak Sayısı
Ege	123
Doğu Anadolu	64
İç Anadolu	91
Marmara	53
Karadeniz	45
Akdeniz	24
Güneydoğu Anadolu	10
Toplam	**410**

İl Adı	Kaynak Sayısı	İl Adı	Kaynak Sayısı
İzmir	31	Kayseri	8
Balıkesir	26	Ağrı, Bingöl, Uşak	7
Çanakkale	20	Siirt, Tokat	6
Erzurum	18	Afyon, Aksaray, Bitlis, Hatay, Nevşehir, Niğde	5
Manisa	17	Amasya, Çankırı, Muş, Sakarya	4
Ankara, Denizli, Eskişehir	16	Artvin, Düzce, Kahramanmaraş	3
Aydın, Bursa, Kütahya	15	Ardahan, Çorum, Erzincan, Kars, Ordu, Rize, Samsun, Yalova, Zonguldak	2
Sivas	14	Batman, Bilecik, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hakkâri, İçel, İstanbul, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kocaeli, Malatya, Mardin, Osmaniye, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli	1
Konya	11		
Muğla, Van, Yozgat	10		
Bolu, Kırşehir	9		

Türkiye'deki Sıcak Su Kaynaklarının Bölgelere ve İllere Göre Dağılımı

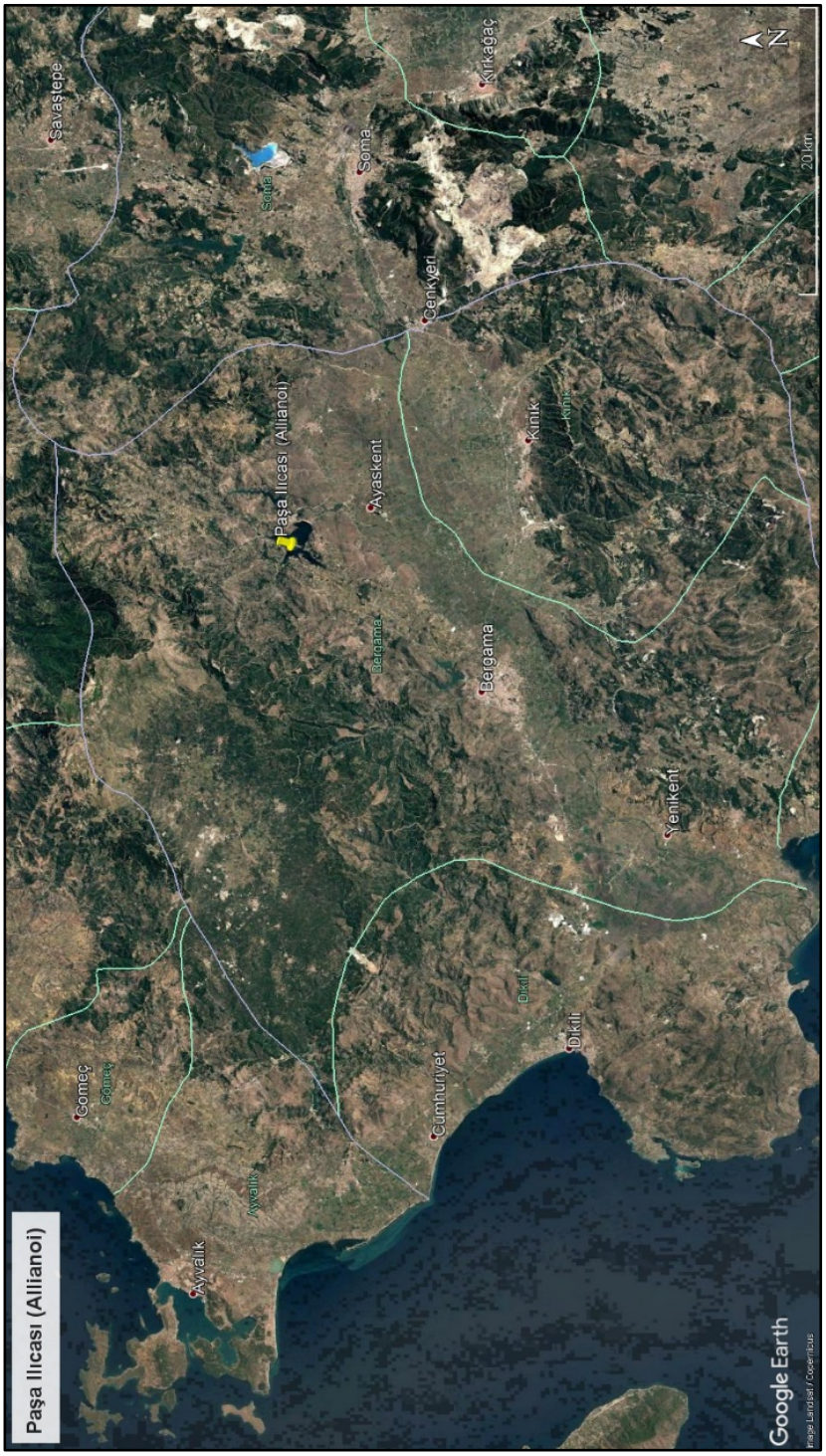

Paşa Ilıcası (Allianoi) Konumu

LEVHA – LXIX

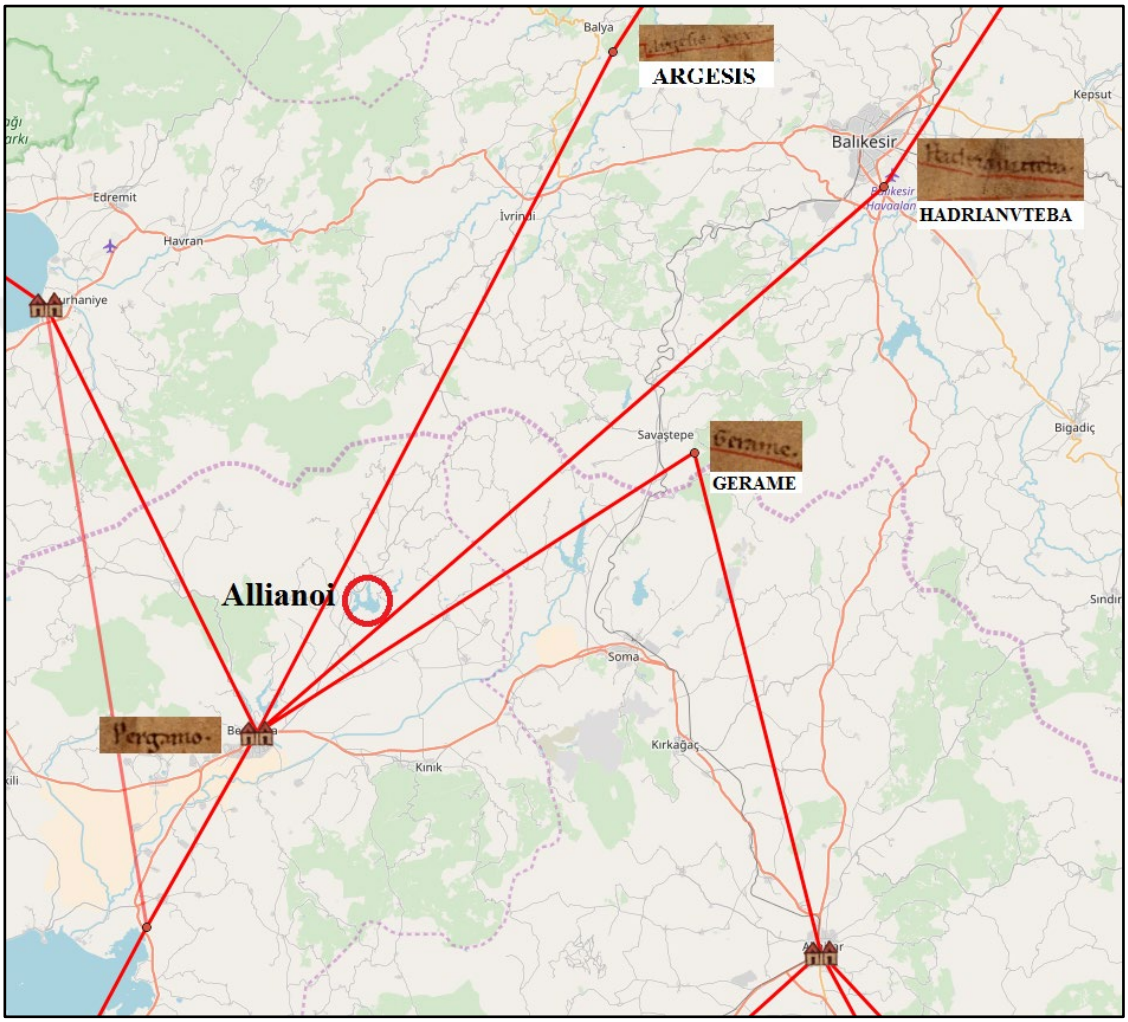

Paşa Ilıcası (Allianoi)'nın Tabula Peutingeriana'ya Göre Konumu

LEVHA – LXX

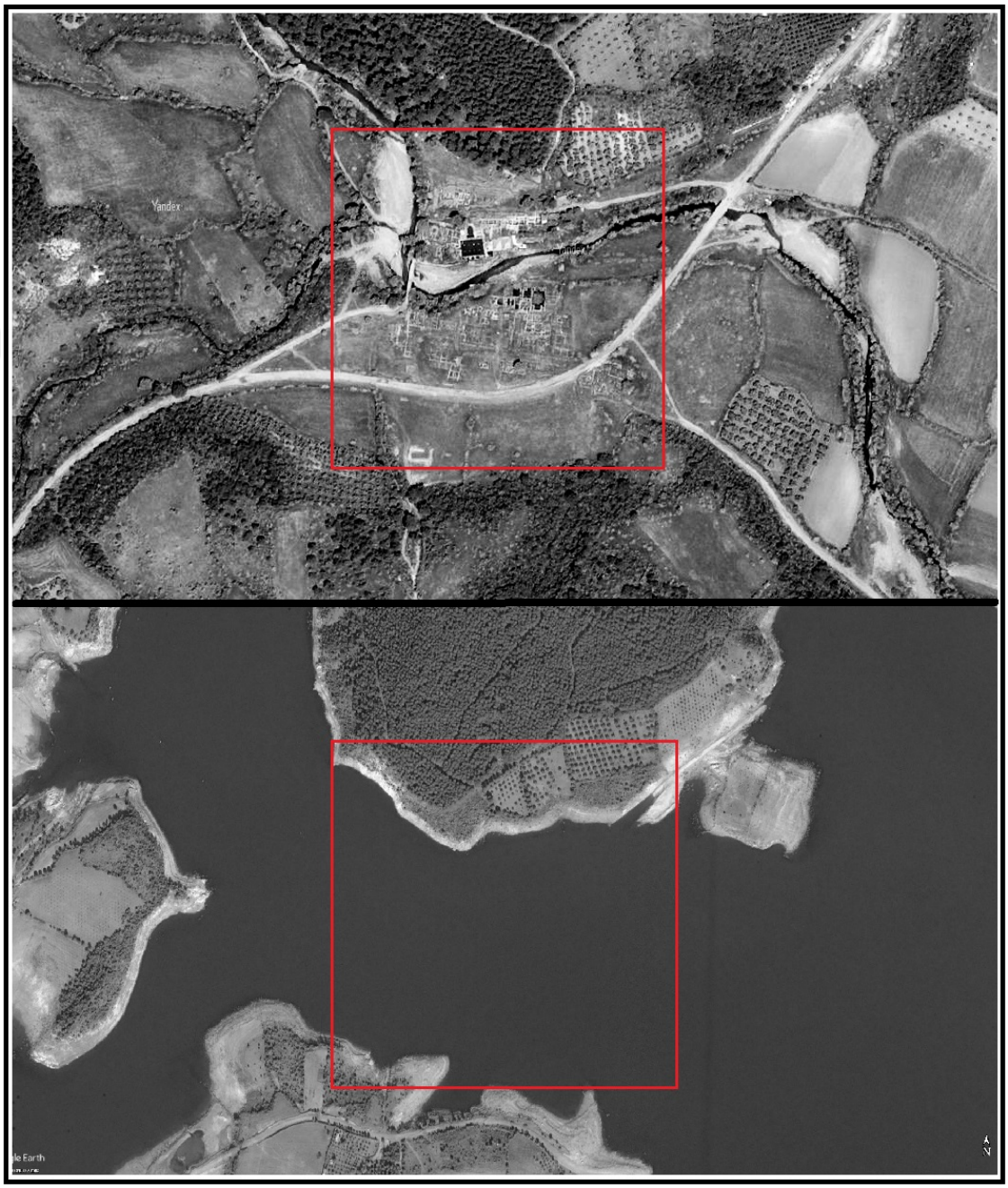

Paşa Ilıcası (Allianoi)'nın Su Altında Kalmadan Öncesi ve Sonrası

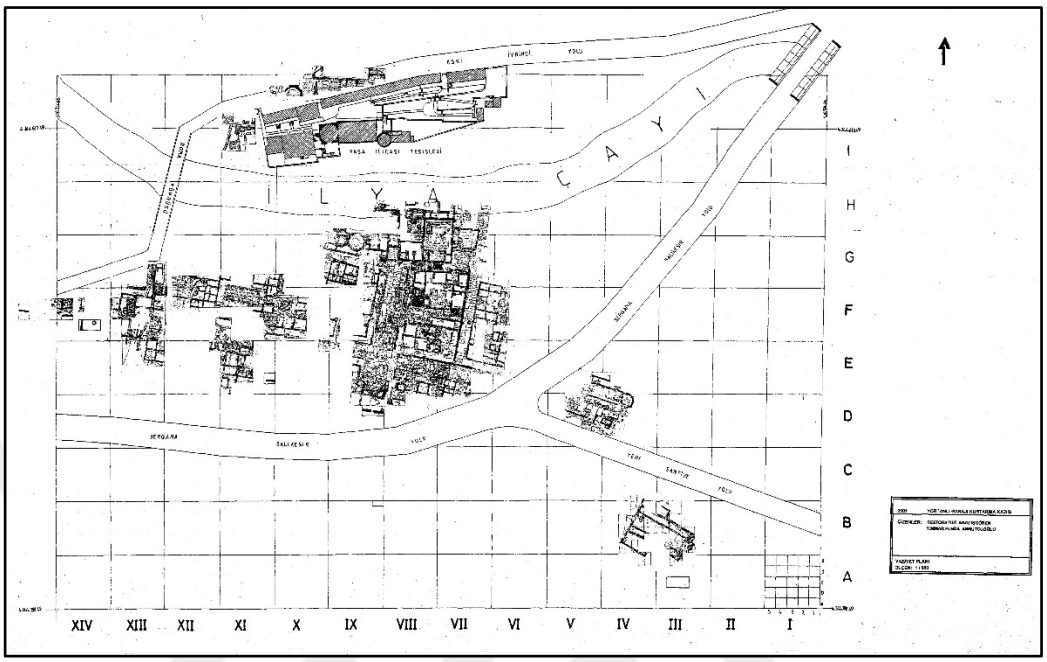

a) Allianoi'u İkiye Ayıran İlya(s) (Karkasos) Çayı

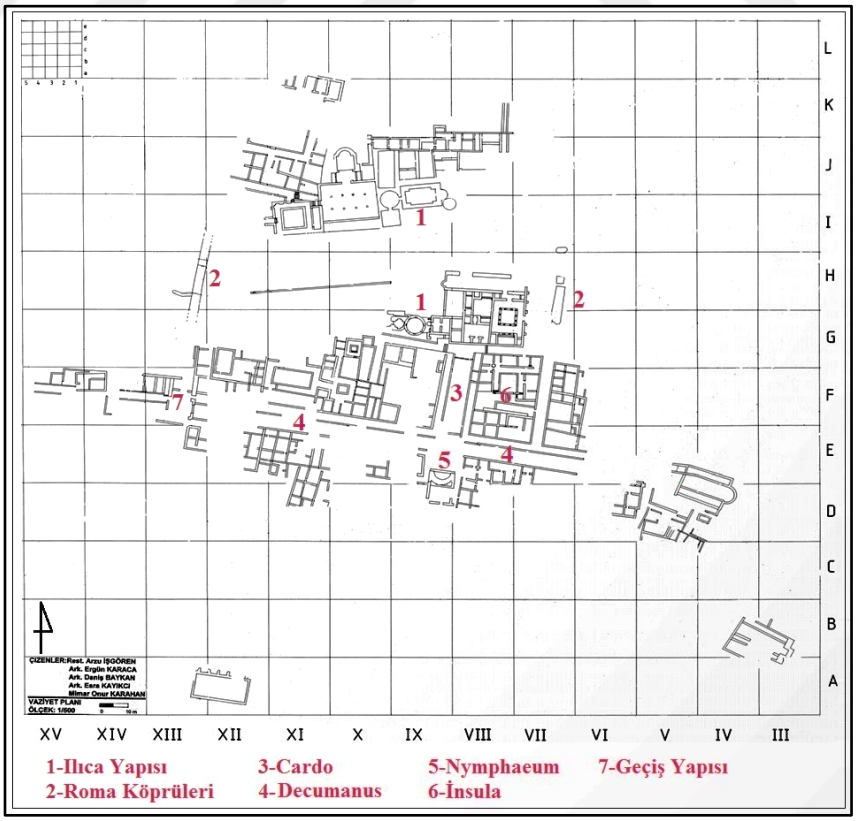

b) Paşa Ilıcası (Allianoi) Plan

LEVHA – LXXII

a) Allianoi Kuzey Kaplıca - A1 Salonu Kuzeyindeki Apsidal Formlu Bölümü

b) Allianoi Kuzey Kaplıcası'ndaki Heykel Bulunan Nişin Kare Serpantin Kaplamaları

LEVHA – LXXIII

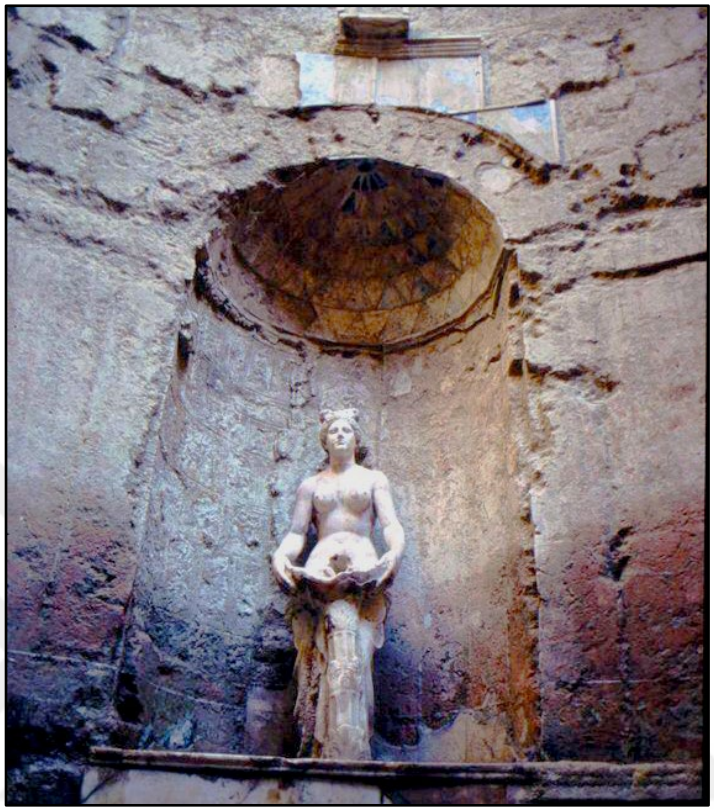

a) Allianoi Kuzey Kaplıcası'ndaki Heykel Bulunan Nişin Opus Sectile ve Siyah Mermer Kaplamaları

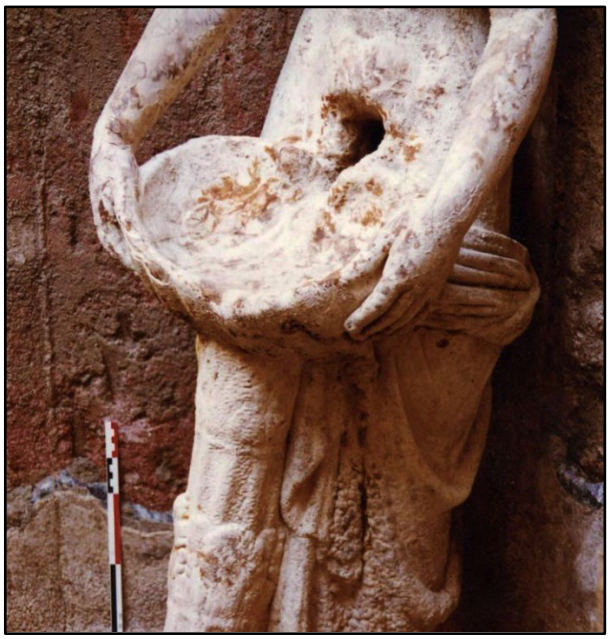

b) Allianoi Nymphe'sinin Göbeğine Geç Antik Çağ'da Açılan Delik

LEVHA – LXXIV

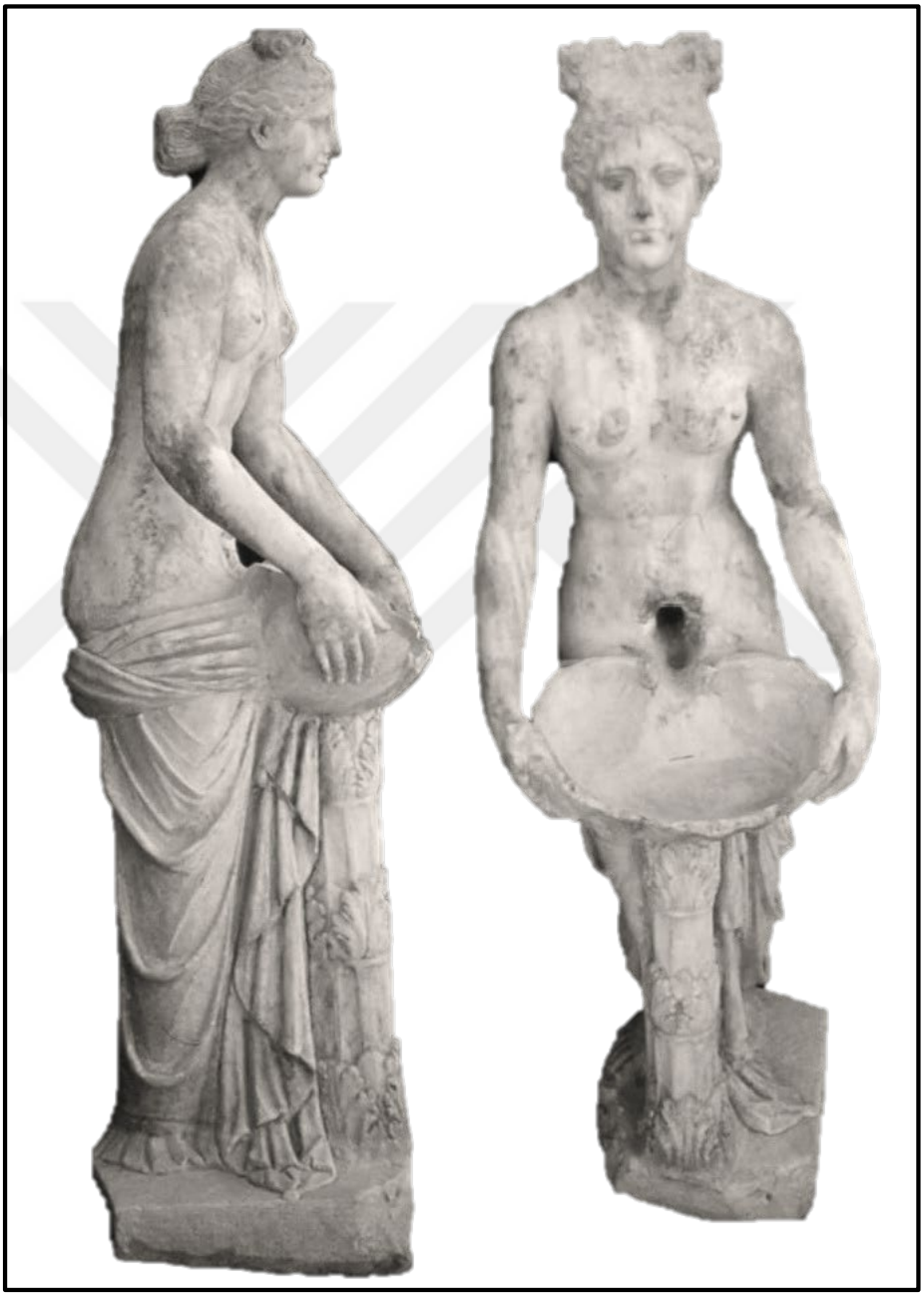

Allianoi’da Bulunan Nymphe Heykeli

Sultaniye Konumu

Kaunos Liman Agorasında Yer Alan Quintus Vedius Capito Anıtı

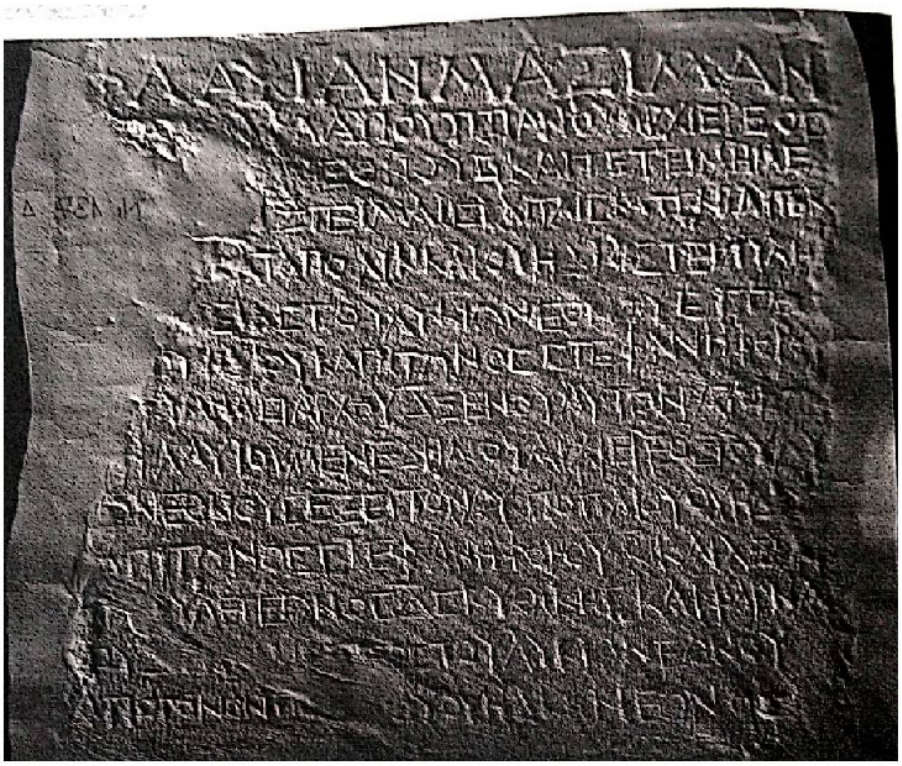

Φλαυίαν Μαξίμαν
[θυ]γατ[έρα]ν Φλαυίου Τιτιανοῦ ἀρχιερέος
[τοῦ Λυκίων] ἔθνους καὶ τετειμημέ-
[νου ταῖς τε] ιζ' τειμαῖς καὶ ταῖς κατ' ἐνιαυτὸν
[τειμαῖς] κατὰ πόλιν καὶ Οὐηδίας Τερτύλη[ς]
[ἀρχιε]ρείας τοῦ Λυκίων ἔθνου(ς), ἔγγον[ον]
[Κοΐντου] Οὐηδίου Καπίτωνος στεφανηφόρου
[..] γυμνασιάρχου δ', ξένου αὐτοκρατόρων,
[καὶ] Φλαυίου Μενεδήμου ἀρχιερέος τοῦ Λυ-
[κί]ων ἔθνους, ἐξέγγονο(ν) Ποπλίου Οὐηδίου
[Κ]απίτωνος στεφανηφόρου β' καὶ χει[λιάρ-]
[χ]ου λεγεῶνος δ' Σκυθικῆς καὶ Φαρνά-
[κ]ου [..... ἀρχιερ]έος τοῦ Λυκίων ἔθνου(ς),
ἀπόγονον Π[οπλί]ου Οὐηδίου Νέωνος

Sultaniye Kaplıcası'nda Bulunan Flavius Maxima'nın Heykel Kaidesi

LEVHA – LXXVIII

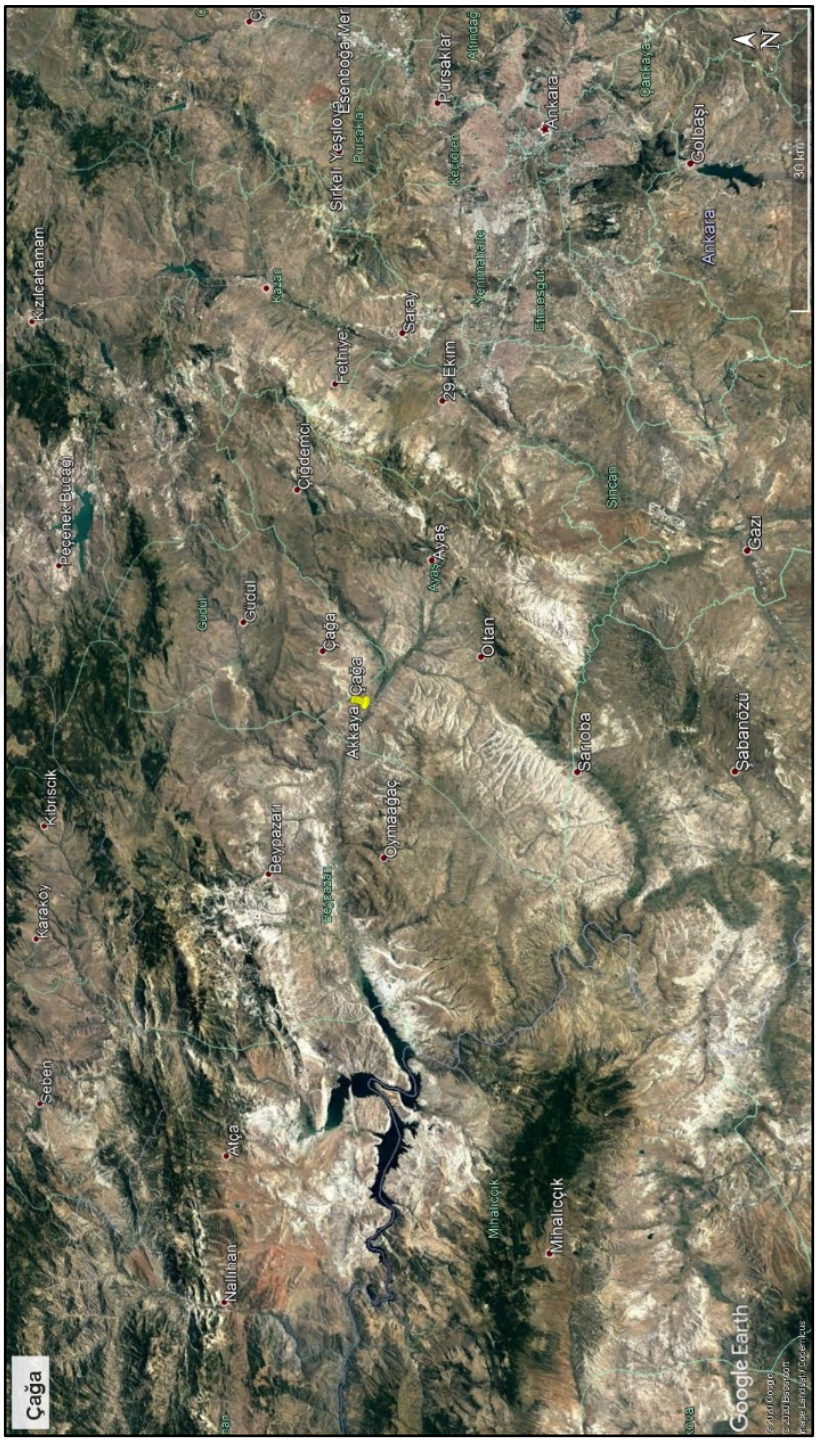

Çağa Konumu

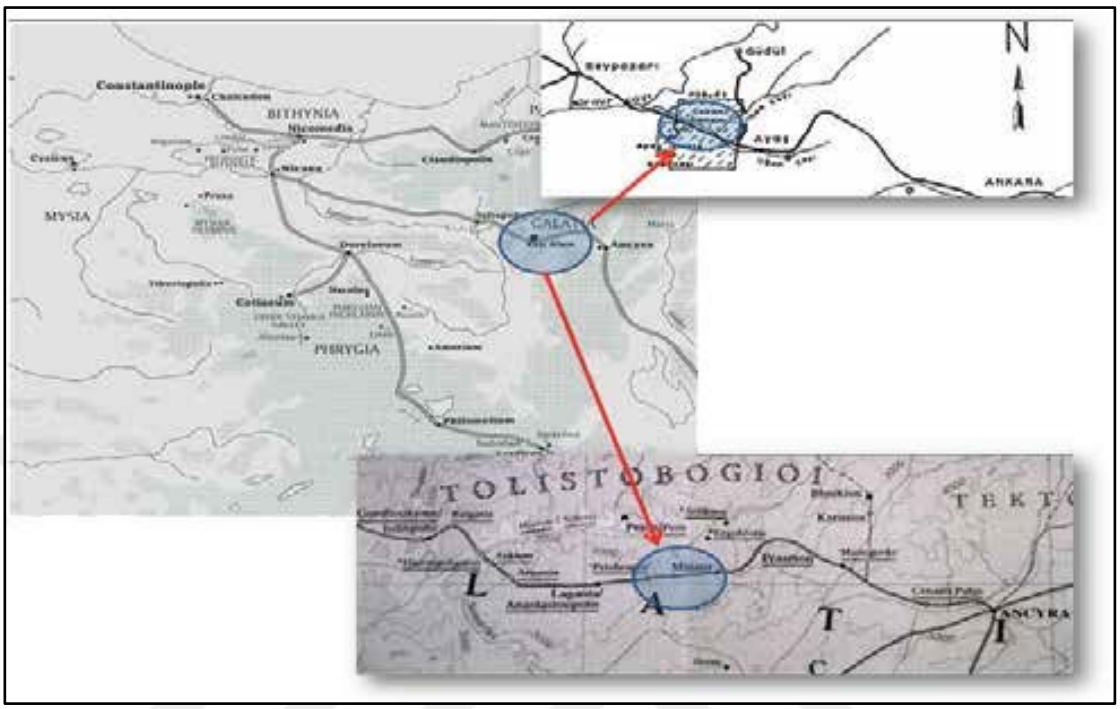

a) Çağa Kaplıcası'nın Konumu

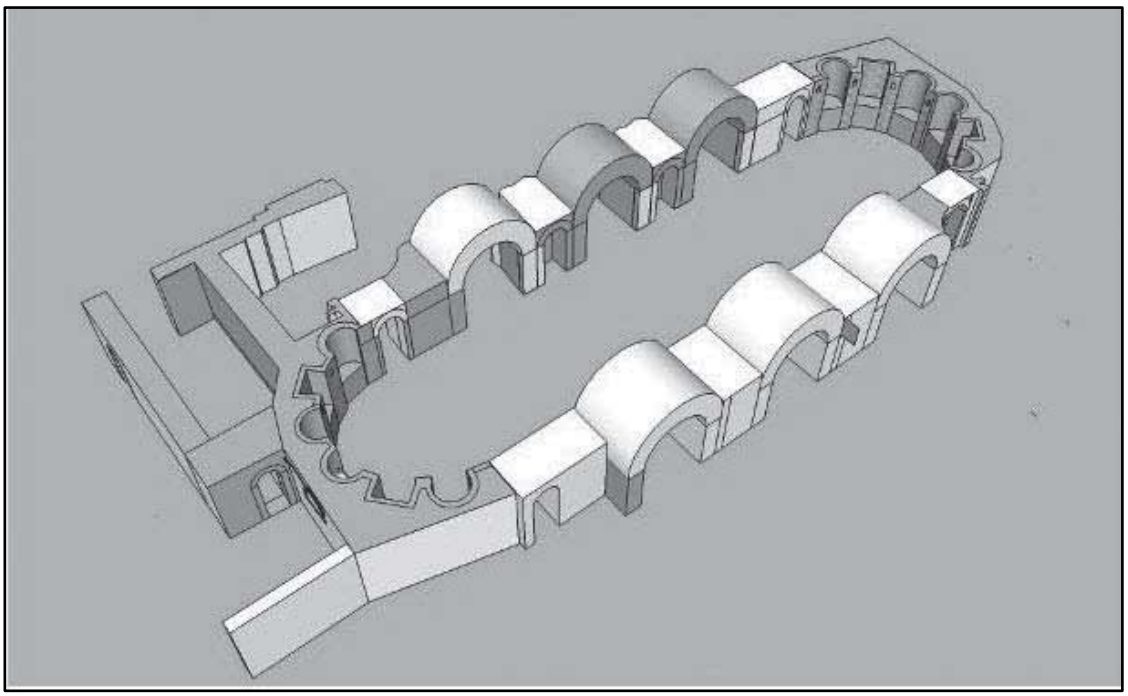

b) Çağa Kaplıcası'nın 3D Rekonstrüksiyon Çalışması

LEVHA – LXXX

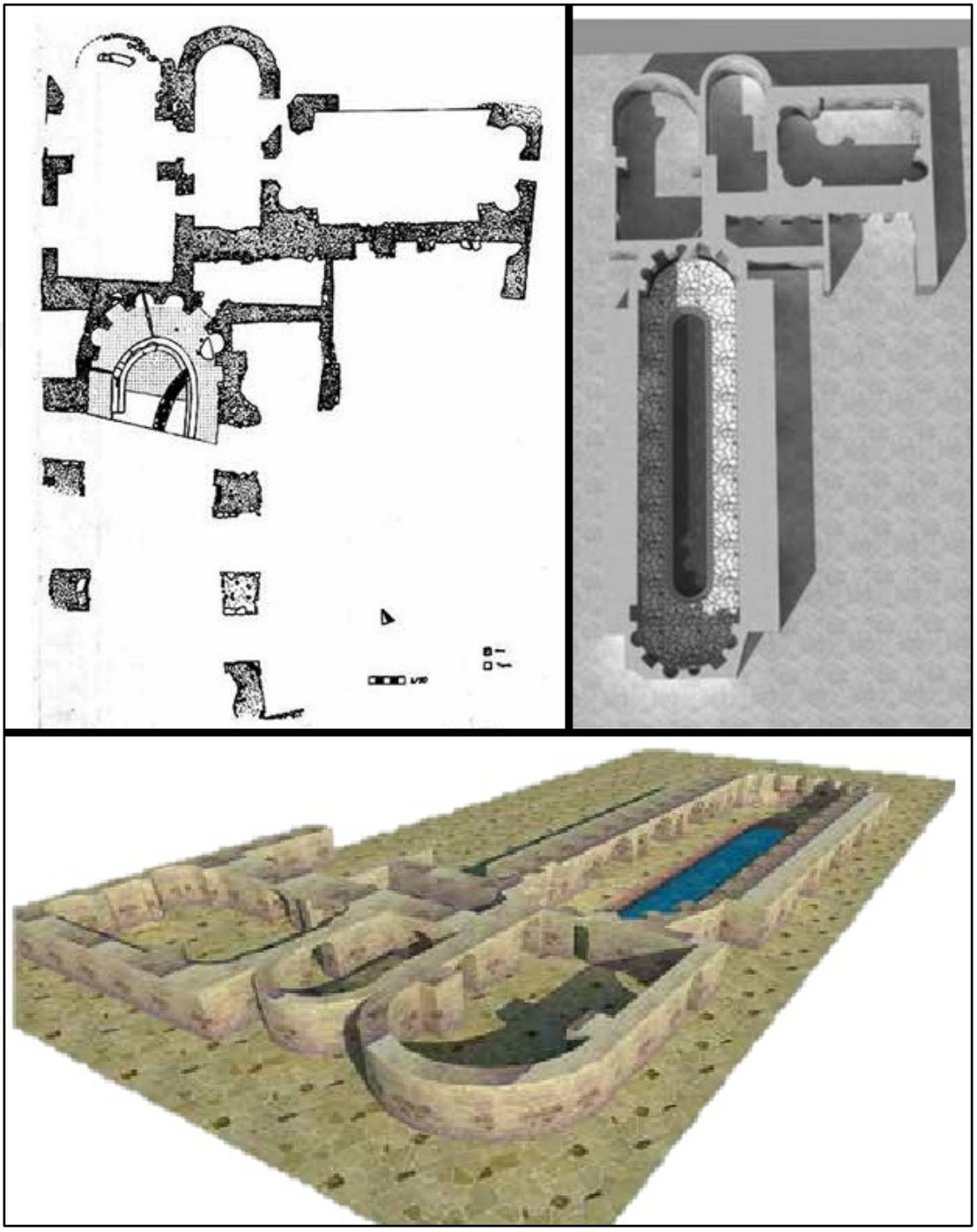

Çağa Kaplıcası'nın Planı ve Aksonometrik Görünümleri

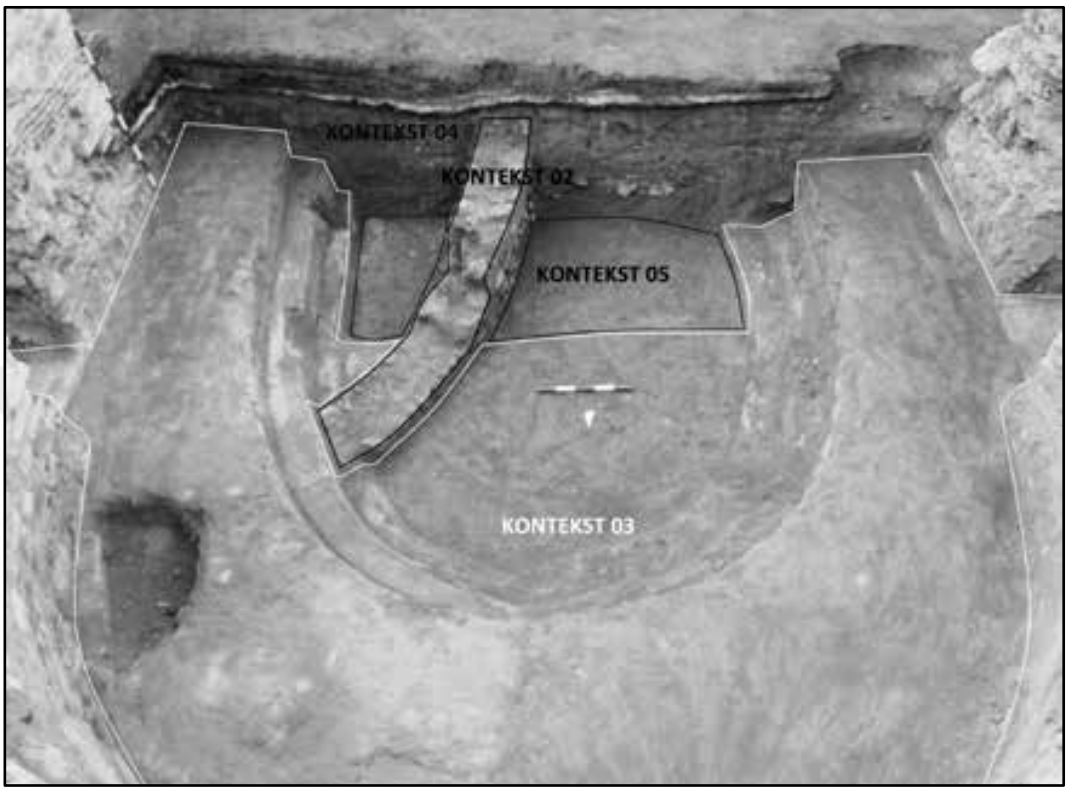

a) Çağa Kaplıcası'nın Büyük Havuzunda Sarı Renkli Kalker Tabakasının Tespit Edildiği Alan

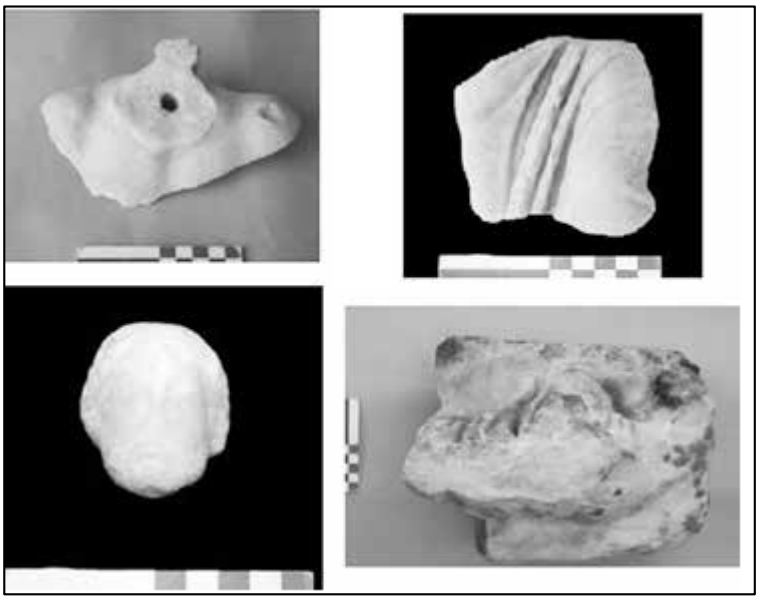

b) Çağa Kaplıcası'nın Büyük Havuzunun Kuzey Bölümü'nde Bulunan Heykel Parçaları

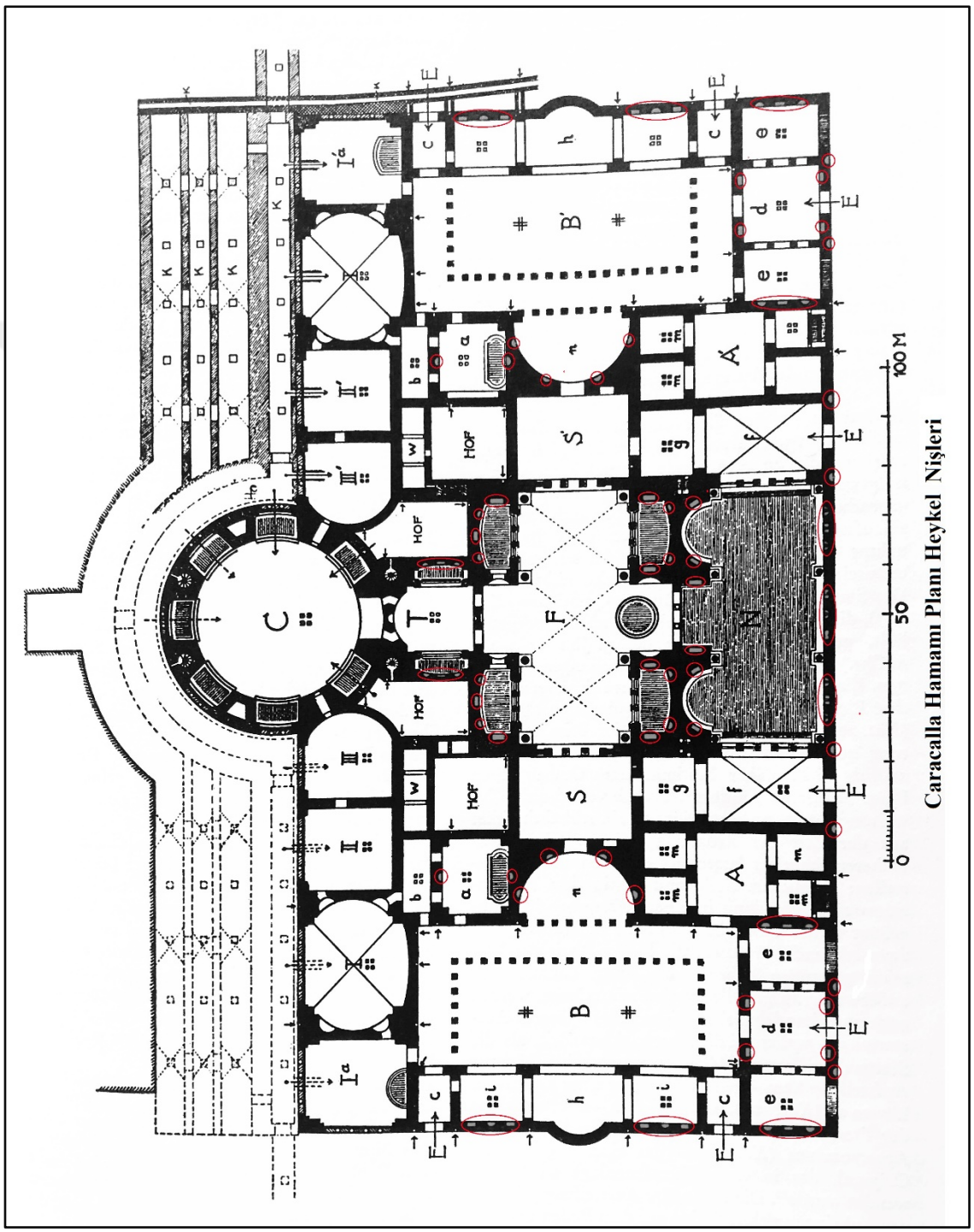

Caracalla Hamamı Planı ve Heykellerin Sergilendiği Nişler

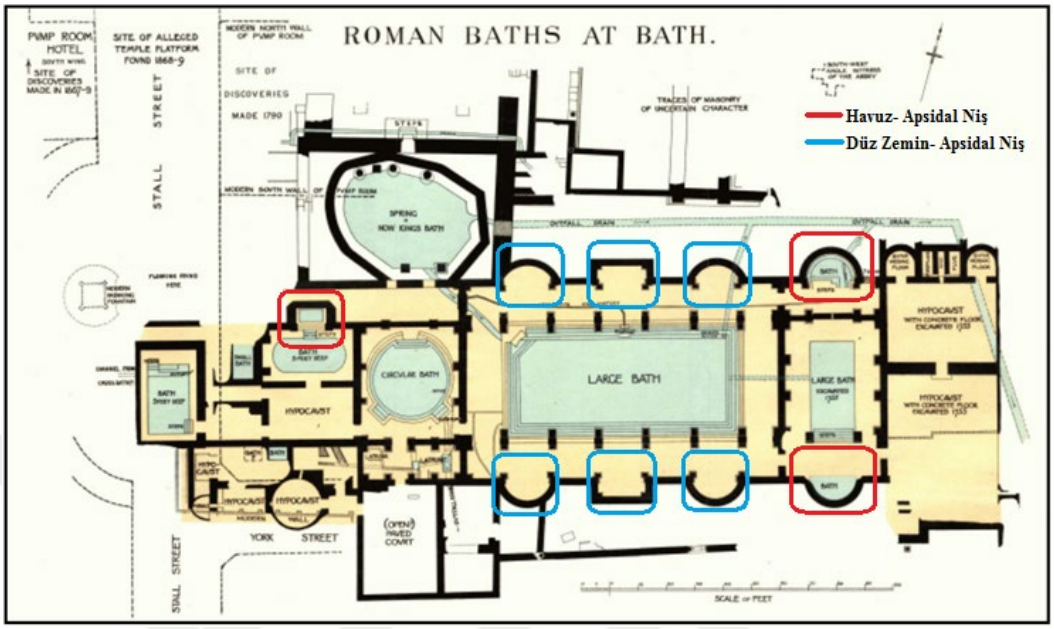

a) Bath (Aquae Sulis Minerva / Aquae Calidae) Apsidal Niş Çeşitleri

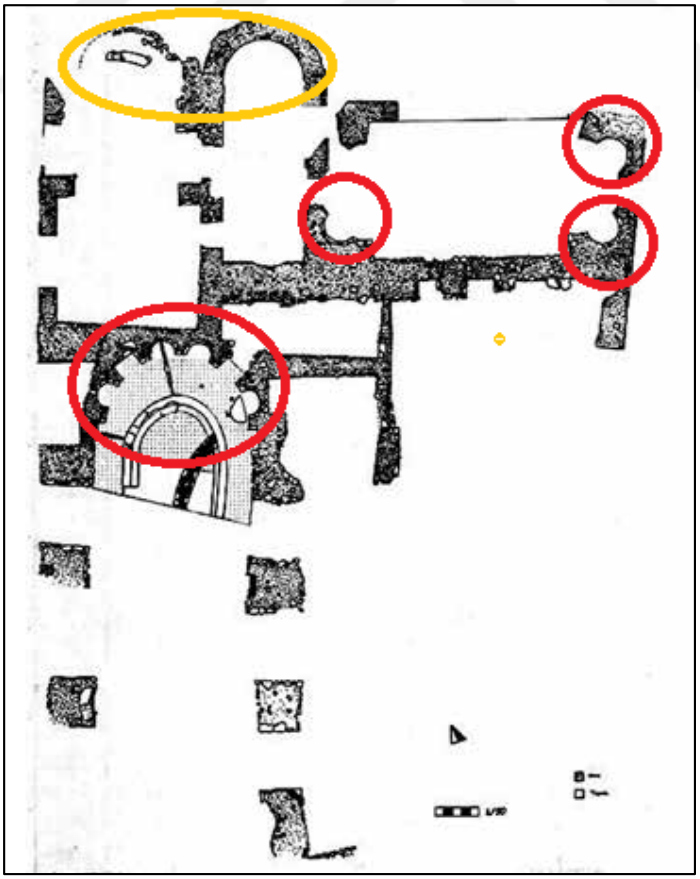

b) Çağa Kaplıcası'nda Heykellerin Sergilenmesi İçin Yapılan Muhtemel Nişler

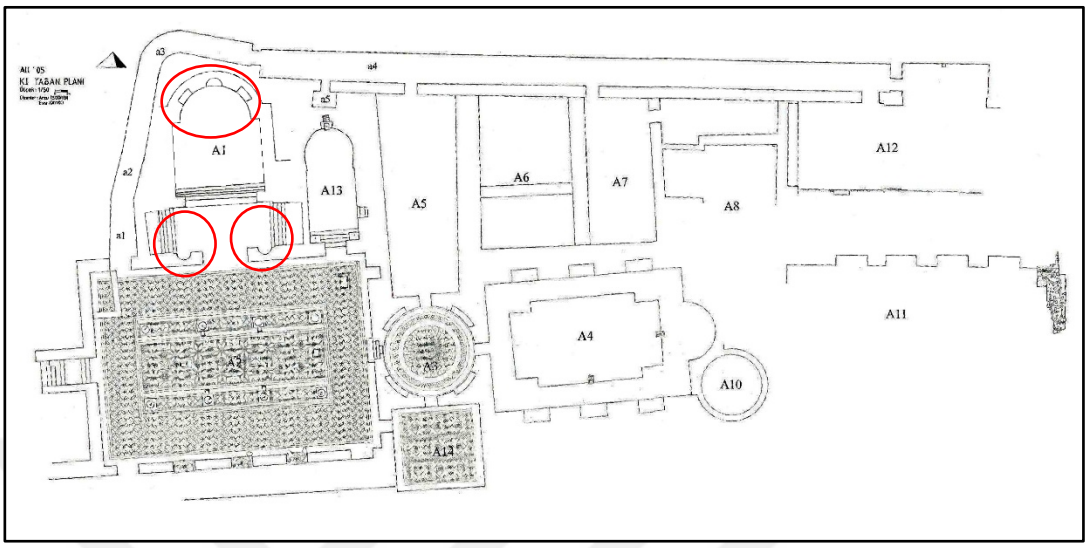

a) Allianoi Kuzey Kaplıcası'nda Heykellerin Sergilenmesi İçin Yapılan Muhtemel Nişler

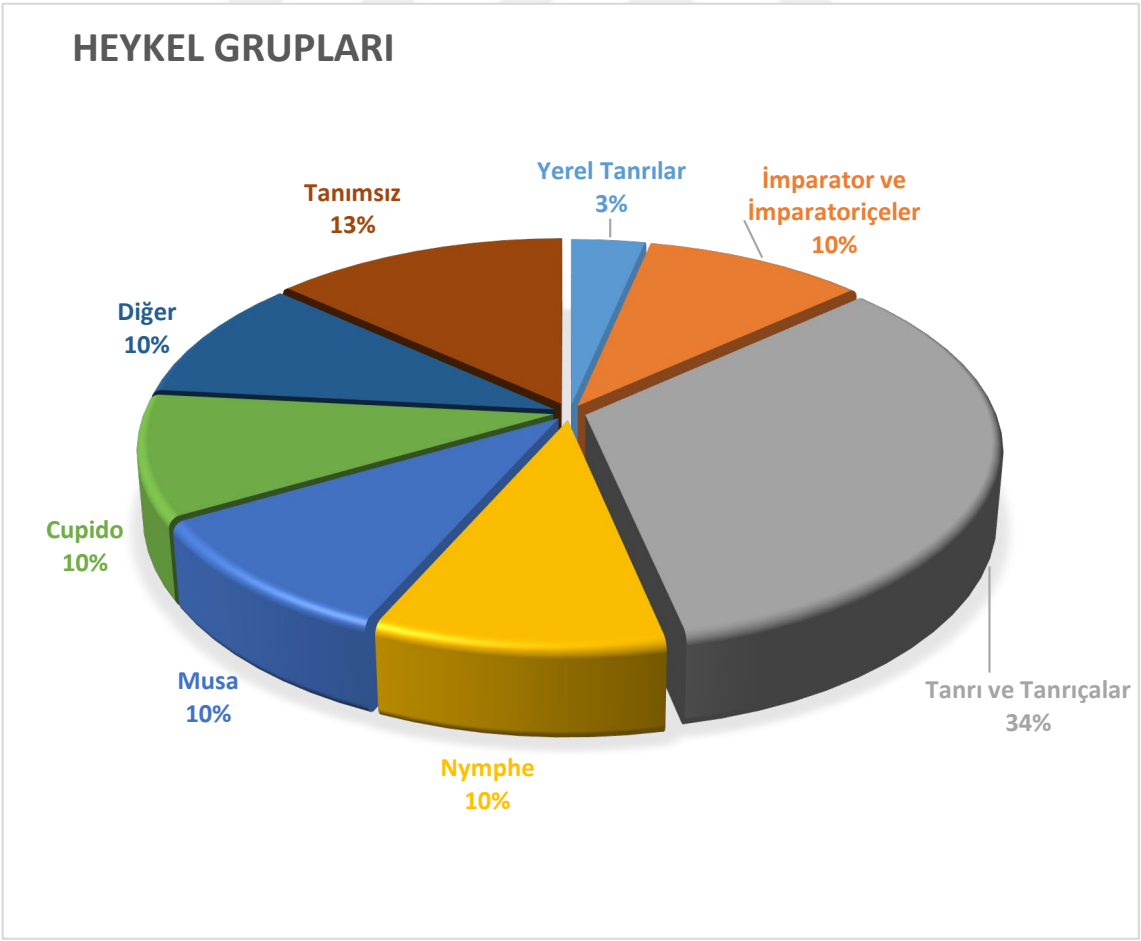

b) Kaplıcalarda Bulunmuş Heykellerin Tipolojik Dağılımı

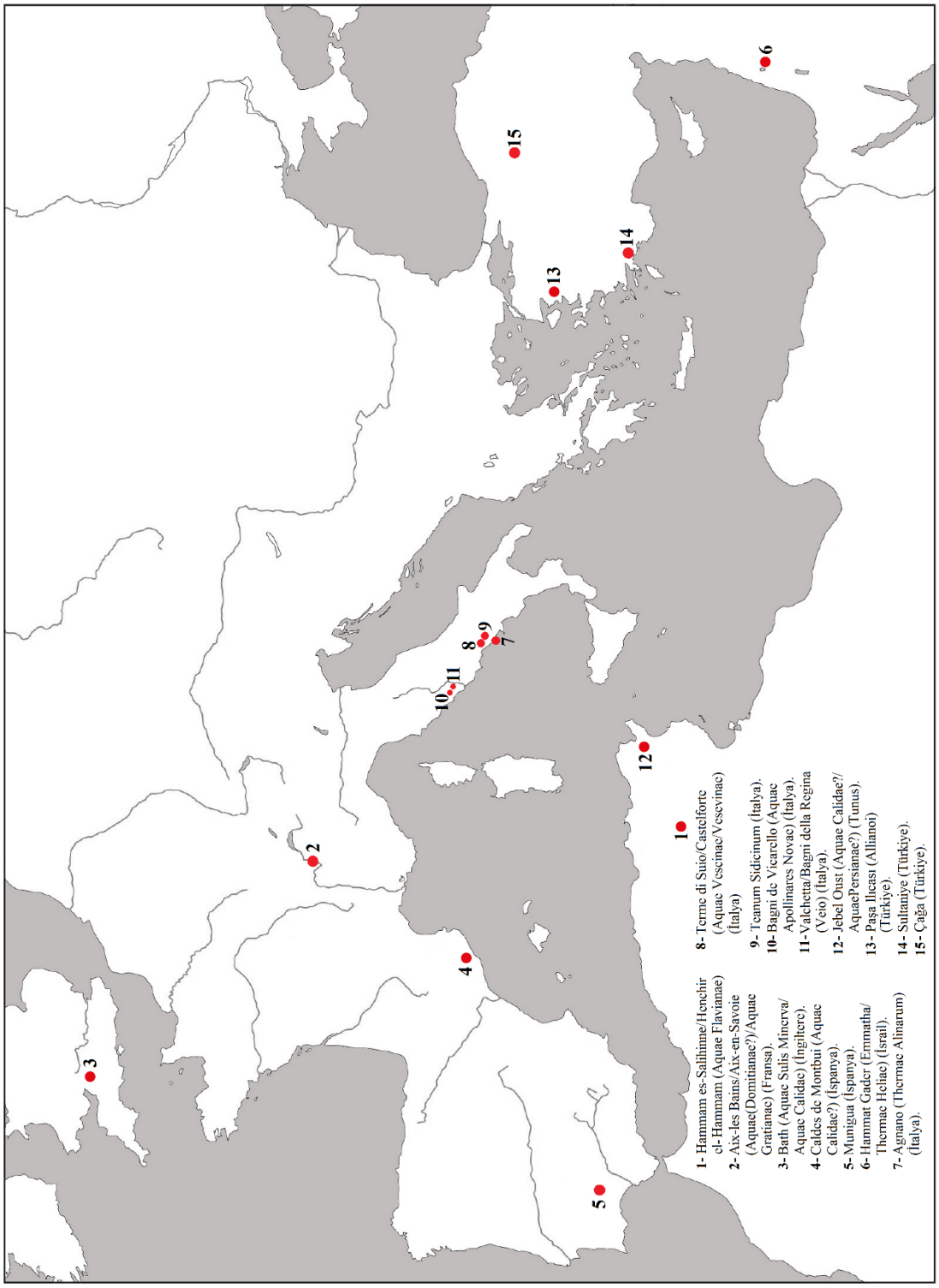

Heykel Tespit Edilen Kaplıcalar